

Petőcz András

Írisz istennő keresése

*Íme a tavasz tarkasága,
szírványszínen táncol Írisz,
eljött végre a Tél halála,
s látgy széllel a hajnali pír is:
új élet születik.*

*Simítom testét szemeimmel
és kacéran bárítva hív is,
asszonyt játszik, istennőt mímel,
a vágyakkal telített Írisz:
lénye kápráztató.*

*Ha az Időt megadná nekem!
Egyre dalol, kacag és sír is,
ezernyi nőben őt keresem,
azt kutatom, milyen is Írisz,
az örök létező.*

Tanulmány

TVERDOTA GYÖRGY

Tárgyiasság József Attila költészetében – a *Külvárosi éj**

A József Attila-i objektív líra és a *Külvárosi éj* közötti szoros függést a szakirodalom közismert tényként tartja számon. A *Külvárosi éj* gazdag szemléleti anyagot szolgáltat József Attila tárgyiasságának vizsgálatához, a vers beható értelmezése pedig, másfelől, nélkülözhetetlenné teszi, hogy elgondolkodjunk a tárgyiasság költészetében, s nem annyira új téma az irodalomról való gondolkodásban, ahogy ma sokan hiszik. Horváth János a húszas évek elején Petőfiről szólva alaposan tárgyalta ezt a kérdést. Horváth a lírai dalban és más költői megnyilvánulásokban az egyéniség őszinte önkifejezését vélte felfedezni. Hogy bármely lírai költemény tekinthető-e őszinte önkifejezésnek, ma ez iránt nem kevés kételyt táplálunk, de amit Horváth ennek ellentétéként határozott meg, abban helytálló felismerésekre bukkanunk. Az őszinte önkifejezéssel átellenes póluson állna az objektív költészet, a „tárgyas líra”, amely „résztveletlen közönnyel” „az életből tisztán kimetszett kis egész”. Az ilyen versekben „benne van [...] a költő személyén (az »alany«-on) kívül eső tárgyi világból valami: alak, emberi jelenet, tájkép: egyszóval valami szemlélet”. „Úgynevezett leíró költeményei közt – írja Petőfiről – e korban csak egy van, amely igazi leírást, egy szempontból készült tájképet: veszteglő szemléletet is tartalmaz. *A Tiszá*”.¹ A Horváthtól vett idézetek legfőbb fogalmi nyeresége a „veszteglő szemlélet” kifejezés – a tárgyiasság legjobb szinonimája.

Szemlélet alatt azt értjük, hogy nem az ember belső rajzával, érzelmeivel, képzeletével, akarat-megnyilvánulásaival van dolgunk, még csak nem is az ember viszonyával a dologi világhoz, hanem közvetlenül a látványban és általában az érzékelésben feltároló valóságéresszel. A „veszteglő” jelző pedig azt jelenti, hogy a költő nemcsak egy-két tájelemet idéz föl, hanem hosszan elidőzik a tárgynál, amelyet valóságnak tekint, tagoltan, részletesen és gazdagon elénk tárja a dolgok együttesét, amelyből a táj vagy a környezet felépül. József Attila tárgyiasság versei ennek a veszteglő, a látottakba, észleltekre belefeledkező szemléletnek a termékei. A *Külvárosi éj* a nagyvárosi bérház belső udvarának, konyhájának leírásával indul: „A mellékudvarból a fény / hálóját lassan emeli, / mint gödör a víz fenekén, / konyhánk már

* Egy korábbi tanulmány jelentősen továbbfejlesztett, átalakított változata: TVERDOTA György, *Az éjszaka képei – a Külvárosi éj* = T. Gy., „szublimálom öszfönöm”. *József Attila-versek elemzése*, Bp., Universitas, 2006, 227–241. Jelen tanulmány egy készülő József Attila-monográfia fejezete.

¹ HORVÁTH János, *Petőfi Sándor = Horváth János irodalomtörténeti munkái*, IV, Bp., Osiris, 2008, 65, 449, 460.

homállyal teli.”² Vesztegléssé ez a kiindulópont-választás azáltal válik, hogy amikor a szemlélődő innen továbblép, akkor nem lendül föl a képzelet birodalmába, nem merül el gondolati elvontságokba, hanem a külváros más és más részeit: előbb a gyárakat, majd a kocsmát és a városrész más helyszíneit veszi szemügyre.

Horváth Petőfi „leíró költeményeiről” beszél a tárgyiasság kapcsán. A leírás azonban csak egyik változata a lírai objektivitásnak. A tájrészletek, az összképet felépítő elemek között a leírásban folytonosság, koherencia uralkodik, a kihagyások, a folytonosság hiányai legalábbis nem feltűnőek, nem hívják föl magukra az olvasó figyelmét. A költői modernség merészebben és olykor egyenesen provokatív módon kiküszöböli az átvezető elemeket az egyes részletek között. Egymás mellé montírozza az ábrázolt világ kiválasztott töredékeit, amelyek szerepet kapnak a nagy egész megidézésében. József Attilának vannak versei, amelyek nem távolodnak el látványosan a leírásnak Petőfi és Arany költészetében megvalósított eljárásaitól, a *Külvárosi éjben* és más tárgyiasság verseiben azonban a részletek önállósága, a közöttük lévő hiátus sokkal nagyobb, mint a 19. századi magyar irodalom klasszikusainál.

Ha tárgyiasság költészetéről beszélünk, akkor lenniük kell tárgyakkal a versben. Csakhogy a vers nyelvi kompozíció, abban tárgyak nem fordulhatnak elő. A versben lerajzolt „szék”-re nem lehet leülni. Giambattista Vico elképzelése szerint a történelem hajnalán az emberek úgy értették meg magukat egymással, hogy tárgynyelven érintkeztek. Az olasz gondolkodó a hieroglifák nyelvét tekintette tárgynyelvnek: „a szkíták királya, Idanthysros, az idősebb Dárius hadüzenetére öt reális szóval válaszolt: egy békával, egy egérrel, egy madárral, egy ekevassal és egy íjjal. A béka azt jelentette, hogy ő Szkítia földjének szülötte, miként a nyári eső után a földből a békák születnek, s így ama föld fia. Az egér azt jelentette, hogy ő, miként az egér, ott építette házáat, ahol született, azaz ott alapította népét. A madár azt jelentette, hogy joga van az auspíciumokra, vagyis azt, [...] hogy egyedül istennek van alávetve. Az eke azt jelentette, hogy megművelte ama földeket s így erővel tette magáévá. Az íj pedig azt jelentette, hogy Szkítiában az övé a legnagyobb fegyveres hatalom, ezért meg kell védenie és meg is tudja védeni hazáját.” Vico számos más példát is hoz a tárgyakkal történő beszédre. Így például Tarquinius Superbus Gabii városába fiának küldött üzenetét idézi föl: „annak küldöttje előtt a kezében tartott pálcájával leütötte a mákok fejét.”³ A honfoglalásról szóló ismert történet szintén ilyen hieroglifikus beszédet tartalmaz, amelyet Árpád „mondott el” Zalánnak, földet és vizet kérve a meghódoltatni kívánt uralkodótól.

A szónyelv ehhez képest nagy könnyebbséget jelent, mert nem kell tárgyakat emelgetni, elegendő a tárgyak neveit emlegetni. Nekünk is meg kell tehát különböztetnünk a tárgyak neveit a tárgyaktól. Nevezzük őket tárgyiasságoknak. A tárgyiasság költészetben nem tárgyakkal, hanem tárgyiasságokkal, illetve ezek egymáshoz való

² A József Attila verseiből idézett részletek a STOLL Béla által gondozott JÓZSEF Attila, *Összes versei*, az Osiris Kiadónál 1997-ben, az „Osiris Klasszikusok” sorozatban megjelent kiadásból származnak.

³ Giambattista VICO, *Az új tudomány*, ford. DIENES Gedeon, SZEMERE Samu, Bp., Akadémiai, 1979, 285–286.

viszonyával van dolgunk. A viszonyok hozzátartoznak a tárgyiasságokhoz, hiszen ezek térben helyezkednek el, egymáshoz képest jobbra vagy balra, lent és fönt, elöl és hátul. Az időbeli viszonyokat sem zárhatjuk ki, hiszen az ábrázolt tárgyak helyzete egymáshoz képest sokféleképpen és különböző mértékben megváltozhat. Ezek a megállapítások első pillantásra triviálisnak hathatnak, hiszen a tárgyak nevét semmilyen nyelv, semmilyen költészet nem kerülheti el. Tárgyatlan költészetet ugyan lehet művelni, de nem könnyű és nem is feltétlenül célravezető vállalkozás a szövegből minden tárgyiasságot következetesen kiküszöbölni. A tárgyas költészet azzal válik ki a költészet általános tárgyiasságának köréből, hogy a tárgyak nevei benne különleges fontosságra tesznek szert, másfajta – mondjuk kedvezőbb – elbánásban részesülnek, mint ahogyan ez általában a költészetben történik.

De ne essünk bele egy csapdába! Be kell látnunk, hogy az „objektív líra” jelzős szerkezet nem magától értetődő kifejezés, hanem paradoxon! A tárgyas költészet a lírai műnem egy változata, tehát a lírai érdek, a szubjektív összetevő nem iktatható ki az ilyen típusú versekből. József Attila maga is egyre inkább úgy látta – nem 1932-ben vagy 1933-ban, amikor a leginkább tárgyas verseit: a *Külvárosi éjt*, a *Téli éjszakát*, az *Elégiát*, a *Határ*, a *Ritkás erdő alatt*, a *Holt vidék* című verseket, illetve részben az *Ódát* írta, hanem évek múltán, visszatekintve – hogy az objektív költészetben felvázolt tárgyiasságok rendszere voltaképpen az ő lelkiállapotának kivetülése. Nem más, mint projekció. A projekciónak József Attilánál érvényesülő módját bizvást nevezhetjük freudi szakkifejezéssel szublimációnak, egy ösztöntartalom olyan kivetülésének, amely eltér eredeti, egoista irányától, és a közösség által elfogadott, számára hasznos vagy élvezetes képzetté válik. A költő ugyanis ez idő tájt maga is az ösztönök szublimációjaként fogta föl az alkotó tevékenységet.

A sokat idézett levélrészletben, amelyet Halász Gábornak küldött 1935-ben, arról beszél, hogy az *Elégia* elhagyott gyárudvara nem a Ferencvárosban található, hanem voltaképpen lelki táj: „nagyon sűrűn visszatérő érzésem a sivárságé s kifejező szándékom, rontó-bontó, alakító vágyam számára csupán »jóljön« az elhagyott telkeknek az a vidéke, amely korunkban a kapitalizmus fogalmával teszi értelmessé önnön sivár állapotát”.⁴ Így látta ezt Kemény Gábor is, idézve a Halász Gábor-levélrészletet: „József Attila »tájleírásai« valójában *projekciók* (lelkiállapotok kivetülései). Hogy a tájnak – elsősorban a külvárosok sivár, elidegenedett tájainak – lelki, szellemi önarcképként való megfestése tudatos és szándékos volt nála, azt többek között abból a levélből tudjuk, melyet Halász Gáborhoz intézett”.⁵ Ezek a mondatok mutatis mutandis arra is igényt tartanak, hogy a *Külvárosi éj* elhagyott telkeinek, gyárainak, utcáinak a versben betöltött funkcióját körvonalazzák. A külvárosi tájrészletek gyökerénél itt is a költő lelki tartalmait kellene kimutatnunk. A szubjektív kiindulópont keresésére a versben annál inkább fel vagyunk jogosítva, mert az első

⁴ JÓZSEF Attila – Halász Gábornak [Budapest, 1935. ápr. után] = *József Attila levelezése*, s. a. r. és a jegyzeteket írta STOLL Béla, Bp., Osiris, 2006, 422.

⁵ KEMÉNY Gábor *A »lelki táj« mint közlésforma József Attilánál = »A mindenséggel mérd magad!« Tanulmányok József Attiláról*, szerk. B. CSÁKY Edit, Bp., Akadémiai, 1983, 121.

személy közvetlenebbül mutatkozik meg a *Külvárosi éj* elején és végén, mint az önmegszólító *Elégiában*, s még hangsúlyosabban, mint a legtárgyiasabb József Attila-verseben, a *Holt vidékben*, amely láthatólag tudatosan kerül az én explicit jelenlétét: „konyhánk már homállyal teli”, „Szegények éje! Légy *szennem*”, „Az éj komoly, az éj nehéz / *Alszom* hát én is, testvérek”.

Botorság lenne a híres 1935-ös önértelmezés hitelének elvételére törekedni. Létezősége könnyen belátható a *Reménytelenül* tája, a „homokos, szomorú, vizes sík” esetében, amely bizonyosan lelki táj, tehát projekcióra, illetve szublimációra hivatkozni itt nem indokolatlan. De a levélrészletben József Attila úgy bogozza ki a problémát, ahogyan Nagy Sándor a gordiuszi csomót: egyszerűen kettévágja azáltal, hogy a tárgyiasságok tárgyi oldalát differenciálatlanul leértékeli, háttérbe szorítja, s nyelvi, azaz lelki aspektusát egyoldalúan hangsúlyozza. A *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka* vagy az *Elégia* esetében azért hiba a projekciót ilyen egyoldalú módon kiemelni, mert ami kivetítődött, az a külvilágból tapasztalatként került be a pszichébe. A „homokos, szomorú, vizes sík” elvont séma, a „merengve szétnéző”, „nem remélő” alany köré felállított szuggesztív díszlet, amelynek igézetes voltát nem sokrétű empirikus tapasztalat, hanem belső, indulati forrás biztosítja. Ha viszont a költő nem rendelkezett volna tagolt és pontos képpel a külvárosról, akkor a *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka* vagy az *Elégia* környezetrajzát nem tudta volna kivetíteni magából, illetve olyan sablonos képet nyújtott volna róla, amelyet az olvasó nemigen fogadott volna el hitelesnek. Az 1935-ös, kései önértelmezés idején József Attila már nem írt tárgyias verseket, hanem a mélylélektani ihletésű önelemzés megrendítő darabjait alkotta meg. Ez a kései költészetére jellemző kifejezésetétika vetül vissza a Halász Gábornak írt levélben a harmincas évek eleje tárgyias költészetének magyarázatára. Jellegzetes példát nyújtva arra az esetre, amikor az alkotó önértelmezését fenntartásokkal kell fogadnunk.

Egy dolog mindenesetre tagadhatatlan. A tárgyiasság nem jelentheti a szubjektivitás teljes, maradéktalan eltörlését. Amíg líra létezik, addig az én kiírhatatlan. Hogy milyen, a kifejező szándéktól sok irányban elkülönböződő én-funkciók léphetnek működésbe még a legobjektívabb lírában is, arra nézve a *Holt vidékről* írott elemzésemben kíséreltem meg választ adni. Ennek az elemzésnek a tanulságai alapján a lírai én jelenlétét a versben akkor is kimutathatjuk, ha a projekció, a kivetítés kínálkozó, sőt, tolakodó magyarázó elvét elutasítjuk.⁶ A József Attila-i objektív líra paradoxonának, a tárgyiasságok hangsúlyos jelenlétének és ezek gyökerében a lelki kiindulópont kiírhatatlan érvényesülésének megértéséhez a projekciónál sokkal közelebb visz József Attila gondolkodástörténete egyik fejezetének, a tyolri animista teóriához való kapcsolódásának ismerete.

Az 1930 januárjában megjelent Babits-pamfletben a költőről mondja, hogy „[f]ölidézi a tárgyak lelkét, vagy az együgyü népekről szóló tudomány polynéziai műszavával élván *tondáját* s ez sikerül is annak, akinek *mana*-ja, vagyis varázsereje

⁶ TVERDOTA György, *Holt vidék* = T. Gy., *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzései*, Bp., Osiris, 2005, 19–36.

van.”⁷ Azokra a teóriákra támaszkodik itt a költő, amelyek az emberiség legősbibb vallási, sőt vallás előtti, de már spirituális képzetait kutatták. Az animista teória szerint a szellemi értelemben vett emberré válás azzal kezdődött, hogy az ember a tárgyi világnak, az állatoknak, a növényeknek, de még az élettelen tárgyaknak, természeti jelenségeknek is lelket tulajdonított. Olyan minőséget, amelyet magán (az álom és ébrenlét összehasonlítása során) tapasztalt, illetve olyat, amelyre az embertársain (a test élő és halott állapotának összehasonlítása során) látott példát. Az ezeken túllépő preanimista teóriák szerint ezt az állapotot megelőzte egy olyan stádium, amikor a mai értelemben vett lélekfogalom még nem alakult ki, a test-lélek dualizmusa még nem volt jelen, hanem a világ minden entitásában valamiféle körvonalazatlan erőt sejtettek.

Az idézett mondatban említett mana ilyen erő. A batakok körében honos tondi ellenben már animista fogalom, a természeti népek kezdetleges lélekfogalmát jelöli. A tondi fordításaként József Attila „a tárgyak lelke” kifejezést fogadja el. Az embernek a rajta kívüli világgal való eredményes bánásmódjához nem elegendők a szerzőszámok, az ember fizikai ereje, hanem ezt a tondit kell legyőzni, birtokba venni vagy eltávolítani ahhoz, hogy a lények és tárgyak engedelmeskedjenek nekünk. A tondi legyőzéséhez azonban manára, azaz az emberi lényben koncentrálódó varázserőre van szükség. Csak az tudja felidézni, engedelmességre kényszeríteni a tondit, akinek elegendő manája van. A mana legfőbb birtokosai pedig a varázslók, a mai költők elődei. Ezért mondja József Attila, a művészet eredetének magyarázata során az animista (tondi) és a preanimista (mana) elméleteket összeötvözve, a mana-tondi formulát alkalmazva a Babits-pamflet következő mondatában, hogy: „A költő tehát a tudomány álláspontja szerint is vajákos, táltos, bűbájos.”⁸

Azaz, hogy ezt a gondolatmenetet az általunk vizsgált problémára alkalmazzuk, a költő számára a tárgyi világ nem a dolgok és lények puszta halmaza, rendszere vagy folyamata, amely – mondjuk – realista ábrázolás tárgyát képezheti, azaz nem puszta tárgyiasság, nem a tárgyak puszta neveinek leltára. A tárgyak létüket, érvényesülésüket biztosító belső erővel, elevenséggel, tondival rendelkeznek. Manájával, varázserőjével a költő a valóság titkos belső erőit idézheti meg. Felszínre hozhatja a látszólag holt realitás eleven lényegét. Ha realizmust művel, mint ahogy egy időben feltételezték róla, akkor ez mágikus realizmus. Tehát nem arról van szó, amiről a Halász Gábornak írt levél beszél, hogy projekcióval, én-kivetítéssel, az alanynak a tárgyba történő kisugárzásával állnánk szemben, hanem az ellenkezőjéről: a költői varázserő megjelenésre kényszeríti a tárgyi világban rejlő *saját* lelket, erőt, a dolog velejét, a tondit. A tárgyias versekben nem a költő lelkével vagy annak valamely rétegével, például ösztöntartalmaival találkozunk. Lelkük a tárgyaknak van. A versbeli én „csupán” előcsalogatja ezeket a tárgylelkeket. S csakugyan, a *Külvárosi éj*ben a

⁷ JÓZSEF Attila, *Az Istenek halnak, az Ember él. Tárgyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről* = J. A., *Tanulmányok és cikkek 1923–1930. Szövegek*, közléstesi HORVÁTH Iván vezetésével BARTA András, GOLDEN Dániel, HEGEDŰS Orsolya, KIS Zsuzsanna, SERÉNY Zsuzsanna, Bp., Osiris, 1995, 216.

⁸ Uo.

fény, ez a természeti jelenség személyi kontúrokat ölt, halásszá változik: „A mellékudvarból a fény / hálóját lassan emeli”. A faldarab gondolkodik: „egy kis faldarab / azon tűnődik, hulljon-e”. Az éjszaka is megszemélyesül: „megáll, sóhajt az éj; / leül a város szélénél”. S folytathatnám a példákat.

Ahhoz, hogy ezzel a tárgylélekkel közelebbi ismeretséget köthessünk, érdemes kicsit hosszabban időznünk a *Külvárosi éj* következő másfél soránál: „lomhán szinte lábrakap / s mászik a súroló kefe;”. „[S]zinte lábrakap s mászik” – mondja a költő a súrolókeféről. Ez az állítás nem azt jelenti, hogy a súrolókefe tényleg elindult, mint egy százlábú. Egy ilyen kép vízió, a költő szubjektív beavatkozása lenne a tárgyi világ életébe. A vers azt mondja a keféről, hogy „szinte lábrakap”. Azaz József Attila varázserejével, vagy mondhatjuk így prózáiban: képzeletével „csak” felidézi a holt tárgy, a súrolókefe belső elevenségét. Kevés kétségem van afelől, hogy Kosztolányi erre a részletre utalt, amikor egy 1933. október 1-én megjelent kis cikkében a következőket írta: „Az ostobák prózai és költői szavakról beszélnek. Ezeknek a *virág* költői, a *kefe* prózai. Holott a kefe, ha költő veszi kezébe, s fölemeli a végtelenbe, szinte bimbókat hajt.”⁹ „Szinte” – mondja Kosztolányi is, tehát ő sem gondolja, hogy tényleg bimbókat hajt ez a használati tárgy, hanem csak azt, hogy egy költemény terében kel életre.

Kosztolányi és József Attila tökéletesen egyetértettek abban, hogy a költő, ahogy József Attilától idéztem: „vajákos, táltos, bűbájos”, hogy „felidézi a tárgyak lelkét”. Vagy ahogy Kosztolányi írja 1930-ban: „Minden költő elsősorban a szóvarázsban hisz, a szavak csodatékony, rontó és áldó hatásában. Ebben a tekintetben hasonlítanak az ősnépekhez és a gyermekekhez, akik a szavakat még feltétlen valóságnak tekintik, s nem tudnak különbséget tenni a tárgyak és azoknak nevei között. Amit a költők leírnak, az él, pusztán azáltal, hogy leírják. E mágiájuk segítségével kerteket bővölnek elő a papíron, pedig mindössze néhány virág nevét említik. Ezek a virágok nőnek és illatoznak.”¹⁰ Ehhez csak azt kell hozzáfűznünk, hogy a költőnek a szavak fölötti hatalma nemcsak a virágokat kelti életre a papíron, hanem – ahogy Kosztolányi korábbi idézetében láttuk – az élettelen dolgokat is. Legfőbb ideje tehát, hogy eltüntessünk egy fölöslegessé vált határvonást élőlények és élettelen dolgok között, hogy elvégezzük a „tárgy”, illetve a „tárgyiasság” fogalmának animista kiterjesztését. Tárgy minden, ami nem én vagyok, ami nem az én bensőmből származik. Tehát tárgy a növény, az állat, sőt, a másik ember is, nemcsak az élettelen természet dolgai. Az animizmus nem tesz különbséget élő és élettelen között, számára mindenben elevenség van. A mana birtokában a költő, amennyiben nem másik személyként fordul egy társhoz, (szubjektumként egy másik szubjektumhoz, akit le akar győzni vagy épp ellenkezőleg, meg akar óvni), az élőlények lelkét is tárgyak lelkeként érinti meg.

Németh Andor is felfigyelt a költő „képzeletének” erre a „feltűnő sajátosságára”. „Ami Arany Jánosnál hasonlat: »*Mint*ha lába kelne valamennyi rögnek«, nála az élet-

⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Ige* = K. D., *Nyelv és lélek*, vál., s. a. r. RÉZ Pál, Bp.–Újvidék, Szépirodalmi-Forum, 1990, 235.

¹⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Gyermek és költő* = K. D., *Nyelv és lélek*, i. m., 512.

telen tárgyak természete: mocorognak, nyugtalanok, únják a mozdulatlanságot. V.Ö.: »A papír, hogy mászna! S indulni erőten [...]« – idézi a *Külvárosi éjből*, majd más versekből is: „»Ökörnyál után ugrik a bokor« (*Margaréta*). »A saláták az esztharmatban [...] már-már rikoltva fölrepülnek« (*Piros hold körül*)”.¹¹ A *Külvárosi éjből* Németh még idézhette volna ezeket a részleteket is: „Nedvesség motoz a homályban” – azaz egy elvontság, a nedvesség kap, mint József Attilánál annyiszor, hallatlanul érzékletes igét. „Romlott fényt hány a korcsma szája”, / tócsát okádik ablaka; / benn fuldokolva leng a lámpa.” Az ajtó, az ablak, a világító test mind életre kelnek. „Kóbor kutyaként jár a szél”, „térképet rajzol a penész” – olvassuk a további részletekben.

A költő természetesen él a tárgyi világ versbe idézésének jól bevált, a költői hagyomány által szentesített módozatával, a leírással. Ennek az a sajátossága, hogy „az életből tisztán kimetszett kis egész”-ek, a szemlélet számára felkínálkozó valóság-részek rekonstruálására szorítkozik, mint például a *Határ* című versben: „Harkály kopog, gyík ragyog. Marha bőg.” Ugyanezzel találkozunk a *Ritkás erdő alatt* kezdetén: „Ritkás erdő alatt a langy tó, / lukba búvik piros bogárka, / fő biccen szürke csöpp varangytól”. Vagy a *Holt vidékben*: „És a szőlő. Közbul szilva. / A tőkéken nyirkos szalma.” Az *Elégiában* is találunk rá példát: „A buckákról néha gyüszünyi homok / pereg alá... s olykor átcikkan, donog / egy-egy kék, zöld, vagy fekete légy”. (Tévednénk, ha ezekben a részletekben nem feltételeznénk az alkotó szubjektum tevékeny jelenlétét, például az apró méretű dolgok iránti hangsúlyos érdeklődésben, vagy akár a figyelmet magukra felhívó mondattani megoldásokban.)

A felsorolt példák fontos tanulságokkal járnak. Mindenek előtt azzal, hogy itt a nyelvi megfogalmazás nem hajt végre számottevő átalakítást a mindennapi valóság-tapasztalat közlésén. Ezekben a szekvenciákban nem történt meg a tárgylélek felidézése. Ilyen majdnem kizárólag tárgyszerű részletekből azonban meglepően keveset találunk József Attila verseiben. Az esetek döntő többségében a tárgyiasság felidézéssel megelevenítés, lelki dimenzió hozzátétele jár együtt, s így a kétféle tárgyiasság látványos kontrasztba állítható. A „Harkály kopog, gyík ragyog. Marha bőg” sor másként tárgyiasság, mint az „egy kis faldarab / azon tűnődik, hulljon-e” mondat. Az utóbbi tárgyiasságához nem férhet kétség, amennyiben a mállás folyamatának egyik stádiumát jelzi, amelyet – spontán animizmussal – a köznyelv is úgy szokott kommentálni, hogy az építmény leváló darabját „csak az imádság tartja”. „[A] pusztaság fekete sóhaja lebben” sor a *Téli éjszakában* a helyszínt megszemélyesítő funkciót tölt be. Helyet kaphatna akár egy szimbolista kompozícióban is. A szó szoros értelmében tárgyiasság csak a hozzá fűzött magyarázat tekinthető: „varjúcsapat ing-leng a ködben”. A magyarázat vonja be a tárgyiasság körébe az előre vetett megszemélyesítést, minthogy a pusztaság fekete sóhajával a ködben élelmet kereső varjúcsapatot kell azonosítanunk.

De vajon nem üres fontoskodás mindez? Vajon nem egy egyszerű stilisztikai eljárás magyaráztunk túl, amely létezik, mióta költészet van a világon? A költő nem a

¹¹ NÉMETH Andor, *József Attila*, Bp., Cserépfalvi, 1944, 117–118.

tárgyak lelkét idézi föl az idézett részletekben, hanem egyszerűen megszemélyesít. Nem állítom, hogy József Attila különleges, eddig sohasem tapasztalt módon járt volna el, hogy alkotó módszere ne lenne leírható a stilisztika megszokott eszközeivel. „Csupán” arról van szó, hogy a költészetéről szóló fejtegetéseiben az animizmus elméletét az általa alkalmazott stíluseszköz mögé vetítette. Megszemélyesítésen a szó szigorú értelmében azt értjük, hogy a létezés alacsonyabb fokain álló létezőknek vagy jelenségeknek személyi attribútumokat tulajdonítunk, s ez tágabb értelemben antropomorfizálást, emberi tulajdonságokkal történő felruházást tesz szükségessé. Ha az animizmust úgy határozzuk meg, hogy az ember *saját* lelkéhez hasonló minőséget tulajdonít az emberen kívüli létezők egyetemének, akkor megszemélyesítés és animizmus jelentheti ugyanazt is, abban az értelemben, hogy a modern költő csak azt végzi el tudatosan, módszeresen, amit a természeti ember spontánul hajtott végre. Irodalmi értelemben stíluseszköz, művészi fogás, néprajzi szempontból szemléletmód. Innen nézve technológia, onnan szemlélve világértelmezés.

A *Külvárosi éj*, maga a verscím, sőt, a vers egésze eleget tesz ennek a kritériumnak. Alig tesz többet és mást, mint Petőfi a *Falu végén kurta kocsmá* című versének egyszerű, alig észrevehető megszemélyesítése: „Az éjszaka közeledik, / A világ lecsendesedik”. A különbség „csak” annyi, hogy József Attila feltűnőbben személyesíti meg a vers helyszínét és időpontját. A külvárosi éj nála megszűnik pusztá helyszínrajz lenni egy bizonyos napszakban, – persze az is – hanem egyben egy monumentális emberi lény körvonalai bontakoznak ki előttünk. A költőnek gondja van arra, hogy mint egy istent (vagy istennőt?) lássuk közeledni az éjszakát az égen. Öltözete olajfoltos és rongyos: „S olajos rongyokban az égen / megáll, sóhajt az éj; / leül a város szélénél. / Megindul ingón át a téren; / egy kevés holdat gyűjt, hogy égen”. S a költemény utolsó negyedében a lírai én ezt a szennyes ruhába öltözött óriási alakot (nőalakot?) szólítja meg: „Nedves, tapadós szeled mása / szennyes lepedők lobogása, / ó éj!”¹² Ez az éj azonban olajos rongyai ellenére is méltóságteljes, nem olyan, mint a *Munkások*beli alakmása, az ormótlanná felnagyított prostituált: „Mert hasal az éj s pörösenes melle, / mint szennyes ingből, füst alól kilóg”. A külvárosi éj tiszteletet parancsoló kozmikus lény. Amit ezután mond neki a versbeli én, az már egy korábbi versből, a *Tiszazug* címűből jó ismerősünk. E korábbi vers legcsodálatosabb sorát, a „Csillagra akasztott homály!” sort ismétli meg variációsan: „Csüngsz az egen, mint kötelen / a foszló perkál s az életen / a bú, ó éj! / Szegények éje!” Az utolsó strófában elbúcsúzik tőle: „Az éj komoly, az éj nehéz.”

Mivel ebben a megszemélyesítésben igen erős a konvencionális elem, joggal tekinthetjük allegóriának, s a mitológiából kiindulva a kultúra egész történetében megtalálhatjuk a rokonait. A *Varázsfuvola* Éj királynője éppúgy megszemélyesítése az éjszaka egyik aspektusának, mint ahogy Vörösmarty *Csongor és Tündéje* Éj figurája a napszakban rejlő filozófiai utalások egész együtteséből farag színpadi szereplőt. Michelangelo Medici-kápolnájának monumentális nőalakjaiban, a Hajnalban és az Éjszakában márványba faragva, szuggesztív erővel elevenednek meg a napszakok-

¹² Kiemelés tőlem: T. Gy.

hoz fűződő örök értéktartalmak. Mitológiai előzményekre visszautalva József Attila nemcsak az éjszakát, hanem a másik michelangeloi paradigmátikus napszakot, a hajnalt, „az ég leányát” is megidézi az *Eszmélet* ciklus első versében: „Földtől eloldja az eget / a hajnal s tiszta, lány szavára / a bogarak, a gyerekek kipörögnek a napvilágra.” A *Külvárosi éj*ben tehát egy nagy múltú allegória megújítása, egy modern, proletár Éj istennő, a „szegények éjé”-nek megjelenítése megy végbe.

Több, a címadó megszemélyesítéshez hasonló emberiesített jelenség és lény bukkan föl a szövegben. Ilyen a fény, amely „hálóját lassan emeli”, ilyen a faldarab, amely „azon tűnődik, hulljon-e”, ilyen a korcsma szája, amely „romlott fényt hány”, ilyen „a nyomor országairól térképet rajzoló” penész. Ezek a részletek nem feltételeznek akadályt az ember és a fény, a faldarab, a kocsmajtó és a penész között. A lélek szabadon közlekedhet, átlépheti a létezés szintkülönbségeit. Csakhogy, az egybeesések ellenére, animizmus és megszemélyesítés távolról sem fedik egymást. Tylor animizmus-elméletének kritikusai nem tartották azonosíthatónak a modern értelemben vett pszichét azzal a lélekfogalommal, amely az emberen kívüli világ lényeiére, jelenségeire érvényes. Az *Elégia* című vers bizonyítja, hogy az eltérésekkel József Attila is tisztában volt.

Az *Elégia* összekapcsolja a költő lelkét a tárgyak lelkével. Ehhez azonban előbb tagoltan, jól követhető módon meg kell különböztetni egymástól őket. A versben megszólaló ember önnön lelkét a táj fölött lebegő füstöz hasonlítja. A füstöz, amely a természeti népeknél éterikus-anyagi jellegénél fogva a lehelettel, a párával együtt az emberi lélek analogonja volt. Mint ismeretes, az áldozati füstben az elégetett dolgok esszenciája tömörült: „Mint ólmos ég alatt lecsapódva, telten, / füst száll a szomorú táj felett, / úgy leng a lelkem, / alacsonyan. / Leng, nem suhan.” S ha ez nem lenne elég világos, a továbbiakban a vers explicit módon kimondja, hogy mire vállalkozik az alacsonyan lengő emberi lélek: „A valóság nehéz nyomait követve / önnönmagadra, eredetede / tekints alá itt!” A valóság nehéz nyomai, amelyekben az emberi léleknek önnönmagára, eredetére kell ráismernie, ábrázolt tárgyiasságokként konkretizálódnak és válnak ki a nagy egészből. Az emberi lélek szétszóródva, kallódó, használatból kikopott tárgyak és a rajtuk élősködő satnya vegetáció gyanánt pillantja meg magát. A beszélő saját lelkének szegezett kérdések makacsul ugyanarra a pontra irányulnak: „Felelj – / innen vagy? [...] Magadra ismersz?” Az ábrázolt tárgyiasságok minden egyes konkrét részlete egy-egy összetevőjét képezi a költői kérdésekre adott feleletnek, mint ez is: „Kínlódó gypüket / sárba száradt üvegcserepek / nézik fénytelen, merev szemmel”. Az a lélek, amely a gypben kínlódik, és amely az üvegcserepek fénytelen, merev szemében tükröződik, nem a beszélő lelke, hanem a gypé és a törött üvegdarabké. A vers kezdő soraiban alacsonyan lengő emberi lélek „csak” rokona ezeknek a tárgylelkeknek. Hogy visszatálhasson hozzájuk, előbb el kellett tőlük szakadnia. Nem véletlen, hogy az *Elégia* kezdetén megidézett lélek mintegy fentről közelít a tájhoz, amelyből fölszállt: „tekints alá”! – szólítja fel önmagát. Az öntudat, a modern értelemben vett lélek rivaldafényben álló centruma közelít itt a perifériához, a homályba vesző, elidegenedett, tárgyakká mereve-

dett, elhaló félben lévő lélekrészekhez. Nincs antagonizmus a két oldal között, de azonosságról sem lehet beszélni.

Nem csoda hát, hogy a *Külvárosi éj*ben az animizmusnak a megszemélyesítés kezeit szétfeszítő változatai természetes módon kapnak helyet. A súroló kefe nem emberi vonásokat vesz magára, hanem valamilyen féreg (százlábú?) alakjában elevenedik meg. A dinamók alakja ugyancsak a rovarvilágot idézi föl: „a bogárhátú dinamók / hűvösen fénylenek”. A „Nedvesség motoz a homályban” sor esetében eldönthetetlen, hogy a „motoz” emberi cselekvésre vagy állati mozgásra utal. A szél állatként elevenedik meg: „Kóbor kutyaként jár a szél, / nagy, lógó nyelve vizet ér / és nyeli a vizet”. A papírhulladék mozgása szintén inkább állati természetű: „s papír. Hogy’ mászna! Mocarog / s indulni erőtlen...” A lényegre véletlenül, paradox módon éppen egy rosszhiszemű és korlátolt kritika, Pákozdy Ferencnek a Társadalmi Szemlébe írott bírálata tapint rá. Arra ugyanis, hogy az élettelen az állatvilág szintjén megelevenítő képekben a lélektulajdonítás nem antropomorfizáló, hanem fordított, az emberi szinttől eltávolító irányban megy végbe. Ebben az irányban a költő szükségképpen eljut a lefokozó metamorfózisig, ahol az állatmesék logikájával ellentétes módon nem az állat viselkedik emberként, hanem az ember kap állati attribútumokat: „Röpcédulákkal egy-egy elvtárs / iramlík át. / Kutyaként szimatol előre / és mint a macska, fülel hátra”. „Kedves hasonlatok az állatvilág köréből” – jegyzi meg maliciózan a kommunista kritikus.¹³ Megjegyzése felbosszantotta Nagy Lajost, aki a költő védelmében így vágott vissza: „Ugy kell a költőnek, miért nem írta azt, hogy az elvtárs oroszlánbátorsággal megy előre és sasszemmel néz körül, – ez már nem lenne sértő a szocialista kritikus szerint sem a proletárra nézve, mert a sas a madarak, az oroszlán pedig az állatok *királya*.”¹⁴

Döntő lépés azt megérteni, hogy a szűkebb értelemben vett megszemélyesítés és annak animista kiterjesztése a tárgyalt verscsoportban, József Attila tárgyias lírájában nem a közvetett önkifejezést szolgálja. A *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka*, a *Határ*, a *Holt vidék* tája nem lelki táj. Nem az a *Ritkás erdő alatt* tája sem, annak ellenére sem, hogy a *Szabad-ötletek jegyzékében* a költő álombeli tájként és albumban látott női fejek gyanánt azonosítja a vers világát. Amikor a költő az ábrázolt tárgyiasságokhoz elevenséget, lelkeséget, személyiségi jegyeket társít, akkor nem önnön lelkének valamilyen rejtett vonását teszi láthatóvá szemérmesen, idegen dolgok formájába burkolva, hanem a költői varázserő, a mana birtokában maguknak ezeknek a tárgyaknak a lelkét fedezi föl, igazi természetüket tárja föl, lényegükre villant rá. A tárgyi világ ezekben a versekben megőrzi önállóságát, a versben beszélő én lelkétől való függetlenségét. Csak annyiban van alávetve a róla beszélő költő hatalmának, hogy nem marad meg pusztán annak, ami, napszaknak, faldarabnak, dinamónak, meteorológiai jelenségnek. Csak annyiban, hogy a varázserőnek engedelmességgel kénytelen valómást tenni magáról. Igaz, a tárgyak nem önnön ideájukat mutatják föl, hanem

¹³ PÁKOZDY Ferenc, *Külvárosi éj = Kortársak József Attiláról*, szerk. BOKOR László, s. a. r. és jegyzetek TVERDOTA György, Bp., Akadémiai, 1987, 295.

¹⁴ [NAGY Lajos,] *A Társadalmi Szemle József Attiláról = Kortársak József Attiláról*, i. m., 297.

közös állapotukról számolnak be. Ez a vallomás, például a sűrolókeféé vagy a papírhulladéké, nagyon gyakran enerváltságról, mozdulni, változni vágyakozásról és egyben képtelenségről szól. Máskor a gazdátlanság, elidegenedettség ölt testet, mint a szél „lelkiségében”. Olykor a nyomorúság kap formát, mint a penész alakzataiban, vagy a züllés artikulálódik, mint a kültelki lebuajok nyílászáró szerkezeteiben. De az itt mozgó emberi alakok is bevallják lényegüket, mint az agitátor a természetévé szervesült óvatosságot, fenyegetettség-érzést.

A lírai én mindezzel együtt érezhet, átérezheti lényegüket, magába fogadhatja a maga konkrét és nagyon is összetett voltában ezt az egész világot. Ahhoz, azonban hogy azt állíthassuk, hogy tárgyas verseiben önmagát fejezi ki, előbb ennek az önmagának fel kellett töltnie a felsorolt tartalmakkal. Azaz e tartalmak, saját lelkiségükkel elsődlegesen az őket befogadó emberi öntudathoz képest. A versek lírai énje függ azoktól a tárgyi elemektől, amelyeknek veszteglő szemlélete megadja magát. A lírai aktivitás és kreativitás „csupán” a felfedező tevékenysége és nem a kifejezőé. Abban nyilvánul meg, hogy kiemeli, elszigeteli a valóságnak azokat az elemeit, amelyekkel dolgozni akar: a külvárosi éjszakát, a mellékudvart, a konyhát, a sűroló keféét, a faldarabot, a rongyot, a papírdarabot stb. Ezek lesznek verseinek tárgyai, illetve miután nyelvi formába öltöztette őket, tárgyiasságai. Ezeket az elszigetelt és kiemelt tárgyiasságokat pontosan, találóan és nem bőbeszédűen lerögzíti. A költői zsenialitás már a kiválasztásban is szembeötlő lehet, s csak a korabeli kritika tompaságát leplezi le, hogy nem vette észre például, mennyire nem magától értetődő, milyen invenció szükségeltetik ahhoz, hogy egy faldarabot önálló figyelem tárgyává tegyünk. Egy faldarab csak attól válik önálló entitássá, hogy a költő azzá teszi, egy tárgy kontúrajait adja neki. Az ily módon a versben polgárjogot nyert tárgyiasságok egy kisebb hányada megőrzi némaságát, tompaságát, a költő velük szemben nem veti be szóra bíró hatalmát. Nagyobb részük azonban, a manától megérintve vallo-mást tesz természetéről, tondijáról. A mű kompozíciója nem más, mint reális és egyben poétikailag hatékony összefüggést teremteni az így megszólaltatott, vallo-másra kényszerített tárgyiasságok között, egységes összhangzatba terelni a felhangzó szólamokat. A külvárosi éj lelkévé egyesíteni őket.

Halott világ – mondhatnánk a tájkép első, ránk gyakorolt benyomása alapján. Halott világ? – kérdezhetnénk elképedve. Hiszen épp az az érdekes, s a költemény szépségének egyik legfőbb záloga, hogy ez a világ minden porcikájában él, s azért él, mert a költő képes volt minden porcikájában előcsalogatni a lelkét, az elevenességét. Faunája is van ennek a sivár külvárosi világnak. Már a sűrolókefe is szinte mozgásba lendül, akárha százlábú lenne, mint ahogy a papiros is mocorog. Egyszer csak egy macska tűnik föl: „Egy macska kotor a palánkon”. A fényjel lidércként elevenedik meg. A bogárhátú dinamók a rovartenyészet képzetét villantják föl. A vonatfütyty madárhangot utánoz. A kutya és a macska az ember metaforáiként bukkannak föl újra. Majd a szél személyesül meg kóbor kutyaként, s végül a jellegzetes József Attila-i kép a testet csípő féregről. Tárgyiasság ide vagy oda, a költő nem feledkezik meg az emberről sem: az alvó és álmódó szövönők, a babonás éjjeli őr, a rendőr, egy magában beszélő munkás, egy röpcédulát terjesztő mozgalmi ember, a korcsmában

lerészegedő napszámos, a korcsmáros, a piros kisdetről álmodó vasöntő. Zömükben ezek azok az emberek, akiket a vers végén a lírai én testvéreiként szólít meg. Aki csak a dolgokat látja, annak számára halott ez a világ. Aki manával rendelkezik, az zszibongóan elevennek találja az éjjeli külvárost.

E költészet tárgyas mivolta nagyon is kétséges lenne, ha nem vennénk tudomásul, amit a fiatal Babits így fogalmazott meg: „Van a tárgyaknak könnyük”. Azaz: van a tárgyaknak lelkük, és József Attila a tárgyakat ezekkel a lelkekkel együtt idézte verseibe. A *Külvárosi éj* nyüzsgésében, zszibongásában mindazonáltal van valami nyomasztó, visszás és baljóslatú. A fény kiürríti a mellékudvart. A súrolókefe mászni kezd, ahogy a papír is mocorog, a nedvesség „motoz”, gyanús, ellenőrizhetetlen kimenetelű mozgást végez. A penész rajza jelenik meg a falon, amelynek egy darabja hullni kezd. A propagandista lopakodik. A napszámos leissza magát. A gépek sejtelenen fénylenek. Bárhová tekintünk, az elevenesség enerváltsággal, kinnal, agreszszivitással, baljóslatú sejtelemmel társul. A külvárosi táj megelevenítése nem a vitalizálás, hanem a környék állapotának kifejtését szolgálja. A külvárosi éjszaka lelke tehát korántsem homogén, egyoldalú, nem mentes belső feszültségektől. A megdermedt dolgok halmazának, a merevségnek, lenyűgözöttségnek, és a mögötte rejlő lefokozott, visszafogott, de mégis legyűrhetetlen eleven erőknek a kettőssége vonul végig a szövegen, s a költői gesztus mindvégig a megelevenítés, mozgásba hozás irányában hat. Az üzemek a komor föltámadás titkát őrzik. A mozgalmár röpcédulákkal lopakodik. A részeg a korcsmában a forradalmat élteti. A vasöntő piros kisdetről álmodik.

Az olvasó mégis otthon érzi magát, könnyen eligazodik a töredékek, mozzanatok első pillantásra rendezetlen tömegében. Tájékozódása során ráébred arra, hogy nem helyénvaló a sokszerűségnek a *Külvárosi éj*-ben megvalósult egységét „halmaz”-nak nevezni. Ez a terminus ugyanis a strukturálatlanság, esetlegesség, mellérendeltség képzetét kelti. Már pedig a költemény pontosan felépített kompozíció, világa rendezett világ. A struktúráképző elvek legfontosabbikáról, a tárgyaság és a lélektulajdonítás kettősségéről már volt szó. Ebből a kettősségből további, a vers szövegét szervező, a részleteket harmonikus egészbe rendező bináris oppozíciók sarjadnak.

Ezek az oppozíciók nemcsak a tárgy és a lélek ellentétének egységével, de egymással is szoros belső összefüggést alkotnak. Melyek ezek az oppozíciók? A gondolatmenet kezdetén utaltam arra, hogy a József Attila-i tárgyaság egyik gyökere Petőfi költészetébe nyúlik vissza. A *Falu végén kurta kocsmá* című versnek nemcsak az idézett „az éjszaka közeledik” sora releváns a mi szempontunkból, hanem a „benne hallgat a sötétség” sor is, ahol Petőfi a némaság és a sötétség között teremt alany – állítmányi, azaz lényegszerű kapcsolatot. Ezt ismétli meg modern hangszerelésben kötet cím-adó versében a költő utód: „Mint az omladék, úgy állnak / a gyárok, / de még / készül bennük a tömörebb sötét, / a csönd talapzata”. A részlet a József Attila-i költészet poétikailag egyik legmerészebb, mondhatni leginkább nyaktörő vállalkozása. Az éjjeli sötét felismerhetetlenné teszi az épületek funkcionális formáit, megkülönböztethetlenné teszi őket a romos természeti formától, az omladéktól.

Első merész lépésünkkel, „a tömörebb sötét” jelzős szerkezettel elrugaszkodunk a sötét kontúroktól az absztrakció irányában. A „tömör sötét” magában véve is kivételes hatású kifejezés, mert jelző és jelzett szava csak nyelvi kreativitással létrehozható, egyformán a tárgyi szubsztrátumtól különválasztott elvontság. A középfok: „tömörebb sötét”, a nyelvteremtő erő újabb megfeszítését igényli. S amikor ezt a „tömörebb sötétet” a költő még további elvonatkoztatás kiindulópontjává teszi, s azt állítja róla, hogy „a csönd talapzata”, akkor már teljesen elszakadtunk a közvetlen látványtól: „A tömörebb sötét a csönd talapzata” állítás az imaginárius birodalmába vezet bennünket. Közben azonban a „tömörebb” és a „talapzat” a „szobor” képzetét kelti, miáltal egy ellentétes mozdulattal a szemléletes közegébe vonzza vissza az olvasót.

Az idézett részletben a *Külvárosi éjt* szervező oppozíciók egyik oldalán tehát a látás és a hallás nullpontját, az egymással belső rokonságban lévő sötétséget és a némaságot kapjuk. Ez a pólus hívja elő a másik végtelen a látás és hallás reális észleleteit, a sötét háttéren számos formában és fokozatban felcsillanó fényt, illetve az éjszakának a némaság közegében felhangzó hangjait. Vegyük előbb sorra a fény megjelenéseit. A kezdő megszemélyesítés: „A mellékudvarból a fény / hálóját lassan emeli” az alkonyodás folyamatát jelzi, amikor a világosság elhagyja a teret, amelyet korábban betöltött. „Egy kevés holdat gyűjt, hogy égjen” – utal a vers a fény mesterséges pótlására, a szegény emberek esti lámpagyújtására, a proletár otthonok gyér világítására. A külvárosi éj allegorikus nőalakja által gyújtott holdfény: „S a szövőgyárak ablakán / *kötegebe száll / a holdsugár, / a hold lágy fénye a fonál*” az *Est* című versből kölcsönzött képpel a Petőfi-költészet és általában a romantikus líra egy újabb rekvizitumát idézi föl: „Szellőüzött / Felhők között / *Merengve jár / A holdsugár, / Mint rom felett / A képzelet*”.¹⁵ A külvárosi éjszakát titokzatos fényvillanások teszik rejtélyessé: „s a babonás éjjeli őr / lidércet lát, gyors fényjelet”. A folytatásban: „A bogárhátú dinamók / hűvösen fénylenek” – érzékeljük a tárgyakra eső, s azokról visszaverődő kölcsönfényt. „Kerülő útja minden lámpa” – itt a fény a rejtőzködni kívánó ember ellenségeként kap helyet a versben. Végül a külvárosi lebujszárban a lámpa a züllés és a kiúttalanság helyzetét világítja meg: „Romlott fényt hány a korcsma szája / [...] / benn fuldokolva leng a lámpa”.

Az élet nappali zajlása zajokkal, zörejekkel, hangok kibocsátásával jár. Az éjszaka ezzel szemben a csönd birodalma. Ahogy Petőfi írja: „Az éjszaka közeledik, / A világ lecsendesedik”. Ez alól a szabály alól a külváros éjszakája sem kivétel. „*Csönd –*” olvassuk a vers ötödik sorában a vezérmotívumot, amely a szöveg újabb és újabb pontján bukkan fel: „a *csönd talapzata*”; „Szalmazsákok, mint tutajok, / úsznak *némán* az éjjel árján”.¹⁶ A hallgatásnak ebben a közegében az alig sejtető nesz is átlépi észlelési küszöbünket. Meghalljuk az éjszaka sóhajtását, a macska motoszkálását, a munkás motyogását, a kocsmáros szuszogását. Az uralkodó némaságot megszakító váratlan, erős zaj viszont bántóan belehasít a fülünkbe. A legények kocsmái mulatá-

¹⁵ Kiemelések tőlem: T. Gy.

¹⁶ Kiemelések tőlem: T. Gy.

sára a pihenni vágyó falusiak Petőfi versében ezért reagálnak olyan ingerülten. A sírva vigadás disszonáns gajdolása a *Külvárosi éj*ben is felhangzik: „ő nekivicsorit a falnak, / búja lépcsőkön fölbuzog, / sír. Élteti a forradalmat.”

A csönd és a váratlan hanghatás hangsúlyos kiemelésére a *Külvárosi éj*ben egy és ugyanazon nyelvi művelettel, a mondatszó-alkotással találkozunk. Ez a megoldás arra szolgál, hogy a költő szingularizáljon, pontszerűen ráirányítsa a figyelmet egy-egy olyan tárgyra, minőségre, amelynek kiemelését különösen fontosnak tartja. Beéri azzal, hogy lakonikusan pusztán megnevezze ezt az entitást. Mondattani eszközökkel szigeteli el, mondatszóvá önállósítja a szóban forgó nyelvi elemet. A *Holt vidék*ben ilyen kiemelt nyelvi elem a táj kozmikus és társadalmi centrumát képező emberi lakóhely neve. „*Tanya*.” – mutat rá József Attila a kör kiemelt középpontjára, majd így folytatja: „körülötte körbe / fordul e táj”. A *Külvárosi éj*ben az egyik ilyen különösen hangsúlyos kiemelés a csöndnek jár ki, amelyet vesszővel és dupla gondolatjellel szigetel el a folytatástól: „*Csönd*, – – lomhán szinte lábrakap”. A másik pedig a csöndet váratlanul megtörő erős hanghatást hangsúlyozza ugyancsak mondatszóval, amely egyben önálló sor, sőt, önálló, egysoros strófa: „*Vonatfütty*.”¹⁷ A költő alighanem ifjúkorában Kassák avantgárd verseiből tanulta meg ezt a technikai fogást. Például a *Júliusi földeken* címűből, amely szinte tobzódik a mondatszavakban: „Szél. Hő. Földszag.” – olvassuk például a negyedik sorban. Csak hát túl sok a jóból. József Attila mesterével szemben csak ott és akkor nyúl ehhez az eszközhöz, ahol és amikor különös nyomatékot kíván adni a kiemelt helynek, tárgynak, minőségnek.

A látási és hallási érzékletek szoros belső egységét a költemény hangzásvilága is érvényesíti. Már Fejtő Ferenc észrevette, a *Medvetánc* kötetéről írott felfedező méltatásában, hogy a sötétséget a vers hanghatásai, hangszimbolikája is aláhúzzák. „A *Külvárosi éj* legjobb szocialista verseink közül való” – írja Fejtő, s értékelését így indokolja: „Az utóbbiban a komor ó betű uralkodik, – mert az »ó« fekete s nem kék, mint Rimbaud gondolta –: homály, lomhaság, olajos rongyok, hold, sóhaj, omladék, bordás szövőszékek és bogárhátú dinamók, romlott fény és komor feltámadás titka, csupa ó és óh”.¹⁸ Egyszer megkérdeztem Fejtőt, hogy jutott eszébe az „ó” színéről Rimbaud-val vitatkozni. Azt felelte, hogy ezen a ponton Attila véleményét vette kölcsön. Amint hogy a költő egyéb vonatkozásokban is mestere volt a hanghatásoknak. Elegendő, ha az „ó” és az „é” háromszor megismétlődő, egy szótagú szavakban koncentrálódo kontrasztjára utalok: „óh éj!” Sőt, az egyik sorban négy egy szótagú magánhangzót állít sorba a költő: „a”, „ú”, „ó”, „é”: „a bú, óh éj!” Nem kisebb trouvaille az önmagát cáfoló figura etimologica az „álló üllő” jelzős szerkezetben, amelyben a jelző ellent mond a jelzett szó jelentésének, s egyben hangrendi kontrasztot is alkot vele úgy, hogy a két szó két köztes mássalhangzója azonos.

A *Külvárosi éj* elemeinek laza, mellérendelt kapcsolata tehát látszólagos csupán. A költő a világ részleteit, vagy az általa használt terminussal: a valóságalemeget több,

¹⁷ Kiemelések tőlem: T. Gy.

¹⁸ FEJTŐ Ferenc, *József Attila költészete = Kortársak József Attiláról*, i. m., 361.

egymásból eredő, belső összefüggésben lévő szerkesztési elv: a tárgy és a lélek, az objektum és az elevenség, a tehetetlenség és a mozgás, a dologiság és az esemény-szerűség, a sötétség és a fény, a némaság és a hangok oppozíciója szerint rendezte el. A döntő oppozíció azonban a tárgyi és az alanyi ellentéte maradt. Így álltak össze a külváros épületei, tárgyai, lényei egységes egésszé, külvárosi éjszakává, s ez a külvárosi éj egy mitikus-allegorikus megszemélyesítés révén lélekre tesz szert.

Milyen hát a *Külvárosi éj*be foglalt tárgyak lelke, milyen ennek a világnak a társadalmi természete? A *Külvárosi éj* formai szempontból egy sorozat első darabja, amely a *Téli éjszakával*, az *Elégjiával*, bizonyos értelemben az *Ódával*, a *Tebervonatok tolatnak...* kezdetű töredékkal folytatódik, s záróköve talán az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról*. A mintát ezekhez a versekhez a századforduló kiváló francia nyelvű flamand költője, Émile Verhaeren szolgáltatta. Szőke György hívta föl a figyelmet arra, hogy József Attilának ezt a Verhaerenre való támaszkodását a recepció már nagyon korán felismerte.¹⁹ Cs. Szabó László a vonatbalesetben meghalt belga költő sorsát vetette össze a szárszói tragédiával, de számon tartotta a költő érdeklődését is elődje iránt: „Utolsó hónapjaiban ismét foglalkozott Verhaerennel, hozzáfogott a »Lázadás« című hatalmas költemény fordításához.”²⁰ Kassák Lajos pedig 1938-as emlékezésében írta: „Volt idő, amikor Verhaeren utait járta, de akkor sem maradt meg egyszerű követőnek, a »Külvárosi éj«, a »Téli éjszaka« és hasonló versei nem maradnak elődje művei mögött”.²¹

Verhaeren expresszionista indulatát, érzelmi önkívületét középső korszakában lefogja, lefojtja a valóság nehéz súlya. A modern ipari társadalom a maga monumentalitásában, nagyszerű lendületében jelen van verseiben, de a modern világ negatív arcát is nagy erővel mutatja fel bennük. A nyomor, a kizsákmányolás, a fejlődés torz, negatív következményei nem kisebb figyelemben részesülnek, mint az a fejlődés, amely eme tengernyi szenvedés árán végbemegy. Így hát számos versében olyan valóságemekkel dolgozik, amelyekkel a világnak képes érzékeltetni ezt a negatív állapotát. Ezáltal viszont szembesül azzal a költői feladattal, hogy mit kezdjen a világ rútságával? Lehet-e, és hogyan lehet költői szépséget kicsiholni abból, ami mint valóság esztétikailag visszataszító. Ha a költő számol a kizsákmányolással, a nyomorral, a zülléssel, a pusztulással, akkor – ha költő akar maradni és nem akar belefulladásba a naturalizmusba – új, másfajta szépségeszményt kell kialakítania, mint amire az antik remekművek vagy az egzaltált romantikus tájkultusz tanította.

Lengyel Béla tanulmányához, amelyben József Attila és Verhaeren költészetének párhuzamait vizsgálja, Majakovszkijtól választott mottót, aki ugyancsak nagy megbecsüléssel nyilatkozott belga költőtársáról, s ez a nyilatkozat azért is nagyon érdekes, mert Verhaeren újfajta szépségeszményét méltatja: „a természetben nincs szépség. A szépet csak a művész alkothatja meg. Vajon gondolhatta-e valaki a ré-

¹⁹ SZŐKE György, *Az árnyékvilág árkain. Írások József Attiláról és Kosztolányi Dezsőről*, Bp., Gondolat, 2003, 123.

²⁰ CS. SZABÓ László, *Ultima verba. József Attila emlékére = Kortársak József Attiláról*, i. m., 1047–1048.

²¹ KASSÁK Lajos, *Emlékezés József Attilára = Kortársak József Attiláról*, i. m., 1202.

szegek lebujainak, az irodáknak, a mocskos utcáknak, a város zajának szépségére – Verhaeren előtt? Csak a művész az, aki a valóságos életből létrehívja a művészet ábrázolásait”. Maga Lengyel Béla így fogalmazza meg ezt az új szépségeszményt, amely magát a rútat változtatja át szépséggé, s amely a feltétele annak, hogy a modern nagyváros költészete a szépség elvének keretében maradjon: Verhaeren „[f]elfedezi a nagyváros költészetét. Míg a költők általában ellenségesen fordultak szembe a költészetellenesnek tartott modern étellel, Verhaeren – mint Stefan Zweig írja – szétzúzta a szépség hagyományos fogalmát. Azt a nézetet vallja, hogy a mai szépségeszménynek nemcsak a múlthoz kell alkalmazkodnia, hanem a jövőhöz is. Felismeri az új szépséget a város új formáiban; lármájában a ritmust, zűrzavarában a rendet, energiájában a célratörést, dadogásában a nyelvet. Éppen a szürkének, csúnyának, félelmesnek tartott nagyváros vonzza őt, füstölgő gyárkéményeivel, lázasan nyüzsgő, ziháló tömegeivel.”²²

Ez a verhaereni tárgyiasság, a rút valósággrészletek leltára jelenti József Attila számára is az egyik mintát objektív költészetének kialakításához, amikor sorra veszi a mellékudvart, a homályba burkolózó konyhát, a súroló keféet, a hullni készülő faldarabot, az olajos rongyokat, a gyárak komor sziluettjeit, a nyirkot, az út porát, a korcsmát, a tócsákat, a szalmazsákokat és még hosszan lehetne sorolni a verseiben megidézett kopott, az élet perifériájára került dologi világ rekvizitumait. S a hulladékok eme panoptikumának megszépítését szolgálja az a korábban már érintett eljárás, amelynek során költői varázserejével megidézi ezeknek a tárgyakkal a lelkét. Megváltja őket csúf és kopott mivoltuktól, de úgy, hogy meg is őrzi ezeket a rút vonásokat. A komor feltámadás csodájában részesíti őket. (Ezt az aspektust domborítja ki Szőke György a *Les Usines* című vers és a *Külvárosi éj* összehasonlításával.²³ A verhaereni és a József Attila-i tárgyiasság szembesítését én magam az *Elégia* kapcsán, valamint a *Külvárosi éjről* egy korábbi, rövidebb elemzésemben végeztem el.)²⁴

A merevnek és elevennek, lefojtottnak és zibongónak, enerváltnak és virulensnek az alapvető ambivalenciáját a verhaereni eredetű prozódia tökéletesen érzékelteti. Hagományosan rapszodiának nevezhetnénk, de célszerűbb félszabad versként bemutatni. A sorhosszúság teljesen szabálytalan, egy vagy két szótagtól a tizenöt szótagú sorig terjedhet. A szöveg versszakokra tagolódhat, de a sorok száma ezekben a „versszakok”-ban teljesen eltérő lehet, egy sortól terjedhet előre meghatározatlanul sok sorig. Az ilyen versek nem rímtelenek, de nem is egy előre megszabott képlet szerint rímelenek. Jellemző rájuk a rímrítikázás, azaz két, egymásra rímelő sor között több rímtelen sor halmozódhat föl. Néha egészen váratlanul, szokatlan messzeségből felelnek egymásnak a rímelő sorok. Máskor viszont úgynevezett rím-bokrok keletkeznek, azaz akár négy-öt egymást követő sor is visszacsenghet egymásra.

²² LENGYEL Béla, *József Attila és Verhaeren*, Filológiai Közöny, 1967/3–4, 411, 411–412.

²³ SZŐKE György, *Az árnyékvilág árkaiban*, i. m., 123–127.

²⁴ TVERDOTA György, *Elégia* = T. Gy., *Határolt végtelenség. József Attila-versek elemzései*, Bp., Osiris, 2005, 68–69; UŐ., *Az éjszaka képei – a Külvárosi éj*, i. m., 233–236.

Mi az üzenete az ilyen versformának? Az egyik ilyen sugallat, hogy a vers beszélőjét hatalmas indulatok feszítik, s ezek ereje elsodorja a kicövekelt jelzőkarókat, azokat a korlátokat, amelyeket a szabályos forma elfogadásával maguk a költők emelnek maguk elé. Azaz rendhagyó mértékű dinamizmust sejtetnek az ilyen versek. A másik, ennek ellentmondó, vagy ezzel legalábbis feszültségben lévő formahangulat a tűnődés, töprengés. A költő olyannyira elmélyed a meditációban, hogy szinte szórakozottan figyelmen kívül hagyja a prozódiai szabályokat, ahogy Radnóti mondja a *Hetedik eclogában*: „rabságának keretét elereszti a lassú tekintet”. S első látásra furcsa módon a két véglet össze is kapcsolódhat. A töprengés, tűnődés valamiféle fontos felismeréshez juttatja el a vers beszélőjét, amely indulatait felkorbácsolja, eltökéltségét megacélozza, és a lassan csordogáló gondolatmenet ugyanabban a formában forró vallomássá, fohásszá, akaratnyilvánítássá fokozódik föl. A *Külvárosi éj*ben ez a folyamat játszódik le. A fény lassan emeli hálóját, a súroló kefe szinte mászik, a faldarab tűnődik, az éj megáll, sóhajt, leül, ingadozva megy át a téren, a papiros mocorog, indulni erőtlen, majd ez a súlyos, töprengő hangulat a vers végére paroxizmusba, érzelmi önkívületbe csap át.

A *Külvárosi éjt* a tárgyias versek között sajátos hely illeti meg. A *Holt vidék* a lehető legkövetkezetesebben kiküszöböli az alany közvetlen megjelenését a költemény szövegéből. Az *Elégiában*, mint láttuk, a kezdő sorokban közvetlenül is fellépő kész, kifejlődött lélek, az öntudat tér vissza származási helyére és ismer rá elidegenedett önmagára az elhagyott gyárudvar kopott, félrevetett tárgyaiban, romos épületeiben. A *Külvárosi éj* lírai énje ellenben a vers zárlatában alakul ki, illetve alakul olyanán, amilyenné a szegények éje teheti az embert. A szubjektum a tárgyak világából kiemelkedve ölt testet, válik azzá az alannyá, aki az éjszaka tárgyi világának alanyi megfelelője. A *Külvárosi éj* ebben az értelemben a tárgyi világ leírásával indul, s ez a leírás egy esemény, a történelmi helyzettel adekvát öntudat keletkezésének, a korszerű szubjektum születésének, pontosabban újjászületésének elmesélésébe torkollik. A szubjektum újjászületésének nagy záró metamorfózisát a tárgyak felidézésének majdnem minden mozzanatában kicsiben megelőlegezi egy-egy mikroesemény, a fény hálóemelése, a faldarab hullása, a súroló kefe megindulása, a papír mocorgása, tehát az adott tárgyiasságok megmozdulása, a bennük rejlő lélek megannyi jeladása.

Szabolcsi Miklós az öntudat kiképződésének folyamata helyett a „válság” szóval foglalja össze a költemény zárlatában történeteket: „igaza van Kiss Ferencnek, a [vers a] vereség hangulatát, a kiábrándulást rögzíti már”, majd maga is leszögezi: „jele annak a mély válságnak, amely 1932 őszén kezd érlelődni a költőben”.²⁵ A külvárosi éjszakával való találkozás hatására átformálódó szubjektum attribútumai azonban nem igazolják Szabolcsi állítását. A *Külvárosi éj* című vers és a kötet egésze is, a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* verses füzet forradalmi lendülete után a *Munkások* kivételével a lehiggadást, egyfajta megfontoltabb gondolkodás térnyerését mutatja. A lehiggadás, a töprengő, a valóság nehéz nyomait követő költő magatartása azonban

²⁵ SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*, Bp., Akadémiai, 1998, 200.

még korántsem egyenlő a válsággal. Ahhoz, hogy hipotézisét fenntarthassa, Szabolcsinak le kellett értékelnie a vers zárlatát: „Magam ezt a részt szerzetlennek s kevésse meggyőzőnek érzem – kissé szónokiasnak s önmegmutatónak [...] kételyei ellenére a költő még próbál bízni a mozgalomban”²⁶. A záró rész azonban, noha hangvétele és jellege eltér a költemény előbbi részétől, esztétikailag hibátlanul megoldott, hiteles egység. Az éjszaka tapasztalatából szervesen következik az alany átalakulása, a leíráshoz pontosan illeszkedik a lelki átalakulás elbeszélése.

Az átalakulásról a lélek az éjszakához intézett fohászban számol be, amely különös kérést fogalmaz meg: „óh éj! / Szegények éje! Légy szemem, / füstölögj itt a szívemen, / olvaszd ki bennem a vasat, / álló üllőt, mely nem hasad, / kalapácsot, mely cikkan pengve, / – sikló pengét a győzelemre, / óh éj!” Ennek a fohásznak a mintáját nem Verhaerennél, hanem egy egészen más hagyományban: a *Kalevalában* kell keresnünk. Úgy látszik, hogy a finn eposz XVII. éneke, a Vipunen-epizód József Attila egyik legkedvesebb *Kalevala*-részlete lehetett, mert más versében, az általam elemzett [*Szól a szája szólitatlan...*] kezdetű töredékben más összefüggésben is alaposan kiaknázta. Vipunen híres varázstudó, táltos, akinek zsigereiben Vejnemöjnen kovácsműhelyt rendez be, s ott vasat izzít és kovácsol. Vipunen megdöbbenve állapítja meg, hogy:

Szén jődögél ím a számba,
Nyelvemre üszök ütődik,
Torkomba vas alja tódul.

Hogy kellemetlen vendégétől megszabaduljon, a jeles javas bűvigéket mond, Füsü József kifejezésével élve: „ősi varázsszavakkal űzi betegségét”²⁷:

Te is nemde onnan tértél,
Bűbáj úgy-e onnan értél
Szívembe, az ártatlanba,
Én hibátlan hasamba,
Harapdálni, rágicsálni,
Húsom falni, fől szabdalni?
Kotródj már, kopója Híznek,
Alvilág csahossa vessz meg,
Pusztulj belsőmbül pimassza,
Májamból, te föld gonossza,
Ne fald föl szívem közepét,
Lépemet ne túrd szanaszét,
Ne hasogasd már hasamat,
Ne tapodd tovább tudómet,
Köldököm ne rágd, ne lyuggasd,
Lágyékim ne tépd, ne szaggasd,
Ne sarabold hátam csontját,
Oldalam ne bántsad folyvást!

Vejnemöjnen azonban, mivel így akar hozzájutni fontos titkokhoz, nem könnyőrül áldozatán: „Kalapálja nagy kopogva, / Veri, vágja sebbel-lobbal, / Veri éjjel

²⁶ I. m., 201.

²⁷ FÜSI József, *József Attila Összes verse = Kortársak József Attiláról*, i. m., 1156.

ernyedetlen, / Nappal szünös-szűnhetetlen / a jeles javas johában, / Nagy hatalmúnak hasában.” Sőt, pimaszul még dicsekszik is, milyen jól érzi magát ebben a helyzetben: „Jól el vagyok én idele, / Elidőzöm kellemesen. / Üllőmet teszem alábra, / Mélyebben szíved húsába, / Erősben a pörölyt szegve / a legfájósabb helyekre”, stb. Vipunen szívesen szabadulna zsigereit gyötrő vendégtől. Fohásza, sőt tilalmai, varázsigéi a betegség kiűzését célozzák.

A *Külvárosi éj* idézett részletében, az éjhez intézett fohásban a lírai én ezzel szemben mintegy ellen-Vipunenként szólal meg, aki heroikusan és aszkétikusan vállalja, hogy a szegények ezer részletében megidézett éje izzó szénparázsként füstölögjön szívében, s hevével vasat olvasszon ki zsigereiből, amelyből az elpusztíthatatlan csodaüllőn a győzelemre vivő fegyver pengéje kovácsolódhat ki. A fohásban tehát a közösség ügyéért önmagát feláldozni kész, a fájdalmat férfiasan tűrő harcos hangját halljuk. Aki azonban ezt a fohászt kimondja, már ismeri a szenvedést, tudja, hogy a győzelmet nem adják ingyen, hogy az út a jövő felé kínokon keresztül vezet. Olyannyira, hogy a vasöntő is „vörös Jézuskát” álmodik az ércformákba, ahogy a kötet kommunista kritikusa, Pákozdy Ferenc epésen megjegyezte. Istenembert, aki majd szenvedéseivel váltja meg a munkásságot. A külvárosi éjszakával való találkozástól az alany azt várja, hogy annak a kíznásnak vesse őt alá ez az allegorikus lény, amelyben a vasöntő és a kovács részesíti munkája tárgyát, az ércet és a vasat, s e szenvedés révén egész lénye a győzelem fegyverévé acélozódhassék meg. A szubjektum várt és remélt metamorfózisának vagyunk tehát tanúi, amelynek előidézője a vers testében tárgyiasan és meglevenítően megjelenített külvárosi éj virrasztó átélése.

A vers zárlata végül még így is elhalasztja a végítélet pillanatát. Az őskerestények éjjel virrasztottak, nehogy az Utolsó Ítélet pillanata álmukban érje őket. A várva várt pillanat nem következett be, s az újabb generációk belátták, hiábavaló az éberség, Krisztus második eljövételére csak a távoli jövőben számíthatnak. Ezzel párhuzamos belátás fogalmazódik meg a *Külvárosi éj* zárlatában is: a virrasztó komor föltámadást ígér, de nem azonnal. Nem szólít föl lázadásra, hanem megfontoltságra int, nyugalmat kíván társainak: „Az éj komoly, az éj nehéz. / *Alszom hát én is*, testvérek. / Ne üljön lelkünkre szenvedés. / Ne csipje testünket féreg.”²⁸ A metamorfózishoz vezető szenvedést vállalja a lírai én, a lélek gyötrődésétől azonban óvja magát és társait is éppúgy, ahogy a nyomor lealacsonyító kínjaitól, a féreg csípésétől is mentesülni kíván. A *Külvárosi éj* nem az én decentralizálásának, hanem ellenkezőleg, koncentrációjának verse.

²⁸ Kiemelés tőlem: T. Gy.

SZÉNÁSI ZOLTÁN

A Protestáns Szemle és az irodalmi modernség (1889–1920)*

Protestantizmus és modernség

A protestantizmus viszonya az újkor kezdetétől alapjaiban átalakuló európai társadalmi és gazdasági struktúrákhoz, s az ezekkel együtt (vagy legalábbis egy időben) kibontakozó új világ- és életszemléleti formákhoz lényegesen eltér a katolicizmus ugyanezekre a fejleményekre adott reakciójától. A protestantizmus, s azon belül is a kálvini tanokra épülő református egyház eleve pozitívabban viszonyult a reneszánsz humanizmushoz, valamint a 16. századtól kibontakozó kapitalizmus társadalmi és gazdasági mozgásaihoz, mint az ezeken a területeken egyre inkább deffenzívába szoruló katolicizmus. A humanizmushoz mint történeti előzményhez való legfontosabb kapcsolódás a reformációban a humanista forráskritikán keresztül történt, mely a *Biblia* eredeti szövegének visszanyerésére, s ennek következtében több „romlott” szövegre épülő teológiai félreértelmezésnek a korrekciójára is kiterjedt. Ezek képezték később az alapját a Róma központú katolikus egyház és a különböző protestáns felekezetek közti dogmatikai különbségeknek is.

Ehelyütt nincs mód annak részletesebb tárgyalására, hogy milyen összefüggés telezhető fel a reformáció tanai és az újkor folyamán átformálódó európai szubjektumszemlélet, valamint a 18. század végén kialakuló liberalizmus között. Az összefüggések szemléltetésére érdemes azonban Szabó Dezső 1913-ban a Nyugatban publikált vitacikkéből idéznünk:

A kezdő protestantizmus anarchikus princípiumát – a hitbeli megismerés critériuma az egyén – az élet, mint sok hasonló esetben, önmaga ellentétévé alakította át. Ez az egyénekre bomlasztó bomba-elv egy új szolidaritás egybehajtó erejévé vált mindazoknál a különben igen különböző véleményűeknél, akik újjá kívánták korrigálni a leszerepelt középkort. Érdekes, hogy később, a 18. század végén csírázó, a 19. század közepére teljességében kibomló »liberalizmusnak« protestáns színezete van még oly országokban is, ahol a protestantizmus igen csekély vegyi elem. Mert a protestantizmus elveinél, érzelmeinél, tradíciójánál fogva már egy kész organizmus, eleven erő volt a liberális energiák érvényesítésére.¹

A Szabó Dezső által érintett kapcsolat megmutatkozik a protestantizmusnak a polgári államhoz való viszonyában is.

Talán ennél is bonyolultabb a protestantizmus és a művészetek kapcsolatának az elemzése. A protestáns felekezetekkel szemben többször hangoztatott vád a művészetellenesség. Ennek alapját minden bizonnyal a kultuszképekkel, az Istent ábrázoló festményekkel, szobrokkal, vagy a szentek tiszteletét szolgáló kegytárgyakkal

* Szénási Zoltán, Monostori Imre és Jelenits István tanulmányai mutatvány a hamarosan megjelenő, 2008. november 6-án a 100 éves Nyugat tiszteletére a PPKE BTK-n *A Nyugat párbeszédjei* címen rendezett konferencián elhangzott vagy tervezett előadások szerkesztett szövegéből összeállított kötetből.

¹ SZABÓ Dezső, *A magyar protestantizmus problémája*, Nyugat, 1913/14, 118–119.

kapcsolatos elítélő állásfoglalás adja. A kultuszképek megtartásának vagy megsemmisítésének kérdésében azonban a protestantizmus korántsem volt egységes. Luther például lényegesen megengedőbb a képtisztelettel kapcsolatban, mint Kálvin, amikor kijelenti, hogy „[k]étféle kép van, s Isten különbséget tesz köztük.”² Szerinte azokat a képeket és kegytárgyakat, melyek csupán jelek, s az emlékezést vagy a tanúságtételt szolgálják, meg lehet tűrni a templomban is. A bálványimádás tehát nem a képekben, hanem az emberi szívben dől el: „Ha azonban ezeket hallom és olvasom, lehetetlen, hogy szívemben képet ne alkossak róluk [...] Ha tehát nem bűn, sőt jó, ha Krisztus képét szívemben hordozom, úgy miért lenne bűn az, ha szemem előtt is tartom azt? Hiszen a szív többet jelent a szemnél... ez lévén Isten igazi széke.”³ Kálvin tehát radikálisabban szakít a katolikus képtisztelettel is, mint Luther, Isten egyetlen tükrének, amelyben őt szemlélhetjük, a *Szentírás*ban foglalt Igét tartja, ezért szerinte „nem ábrázolhatjuk őt semmiféle *figura* és *simulacrum* alakjában”. S noha a *Biblia* is használ Istenről szólván képszerű kifejezéseket, „[e]zek nem azt mutatják meg számunkra, milyen ő, hanem azt, milyennek mutatkozik meg számunkra.”⁴

Mindebből az is következik, hogy a megváltozott művészetszemlélet a szó primátusát hangsúlyozta a képi ábrázolással szemben. Ebben azonban lényegileg nem tér el egymástól a reformáció lutheránus és kálvinista ága, hisz nemcsak arról van szó, hogy – mint több protestáns templomban is – az oltárképet írott szöveg váltotta fel, hanem a még fennmaradó képi ábrázolások esetében is, a megjelenített esemény vagy bibliai történet a *Szentírás* szövegének rendelődik alá. A wittenbergi városi templom oltárképét elemezve például Hans Belting a következő konklúzióra jut: „A keresztény csakis a keresztben függő Megváltóba vetett hit által igazulhat meg. A feszület tehát egyszersmind a prédikáció igéjének képi jele is, amely az igehirdetés tartalmát jeleníti meg. Semmi sem fejezheti ki valóságosabban a kép alárendelését a szónak és az írásnak. A kép egyfajta szöveggé olvasható didaktikus ábrázolás, amely a szótól kölcsönzi tekintélyét.”⁵ A kultuszképek történetét vizsgáló Belting ennek a vallástörténeti fordulatnak a következményeként értelmezi a képek válságát az újkor kezdetén, s a „képek korszakának” lezárulta után következő időszakban, a „művészet korszakában”, a képek újfajta megalapozásának az igényét állapítja meg.

Belting érvelése ezen a ponton összecseng Fülep Lajos *Reformáció és művészet* című tanulmányának alapgondolatával. Fülep szerint ugyanis, mivel a protestantizmus, s különösen is a kálvinizmus tiszta és abszolút szellemi vallásként lépett fel, ez szükségszerűen maga után vonta a nem vallási törekvések differenciálódását a vallásitól:

Ezt az *egy* differenciálódást hajtotta végre a reformáció: a vallásét. De ezt azután gyökerelesen. Olyan gyökerelesen, hogy a többinek önként következnie kellett utána, amint a vallásnak a többi területtel való keveredése megszűnt. A többi között a művészetének is. [...] A vallás a protestantizmusban sem adta fel egy pillanatra sem a művészethez való viszonyát.

² Idézi Hans BELTING, *Kép és kultusz: A kép története a művészet korszaka előtt*, ford. SCHULCZ Katalin, Bp., Balassi, 2000, 583.

³ *I. m.*, 586.

⁴ *I. m.*, 587–588.

⁵ *I. m.*, 497.

Hogy lett volna közömbös a szellemnek egyik legértékesebb megnyilatkozása iránt az a valóság, mely az élet látszólag legcsekélyebb megnyilatkozásait is elég fontosnak tartotta ahhoz, hogy állást foglaljon hozzájuk. De ez a viszony egészen más volt, mint a középkori: szabad, független, korlátokat nem szabó, tisztán szellemi viszony.⁶

A protestantizmus esztétika- vagy művészetellenességét cáfolandó persze elég Rembrandtra vagy Bachra hivatkozni, ahogy ezt Fülep is teszi, vagy a protestáns egyházzeneből kialakuló korálra utalni, az azonban mégis tény, hogy a kálvinista ikonofóbia hatása nemcsak a templomi kultuszképek és kegytárgyak elpusztításában mutatkozott meg, hanem átsugárzott más művészeti ágakra is. „A kereszténység puritán ága, amit a reformáció és az ellenreformáció hívott létre vagy támogatott, ugyanolyan gyanakvással tekintett a zenére, mint a haszontalan templomi díszítményekre.” – írja Owen Chadwick.⁷ De hivatkozhatunk itt Dávidházi Péter tanulmányára is, aki Arany János irodalomszemléletében mutatja ki a református ikonofóbia jelenlétét.⁸ Ezzel együtt is a reformáció művelődéstörténeti jelentősége óriási, gondoljunk csak az anyanyelvi írásbeliség és a könyvnyomtatás elterjedésében vagy az iskolarendszer fejlődésében játszott szerepére.

A magyarországi protestantizmus a századfordulón

A magyarság és a magyarországi protestantizmus ügye a Bocskai-szabadságharcot lezáró bécsi béke utáni évszázadokban is többször szorosán összekapcsolódott, s az ország Habsburg Birodalmon belüli helyzete és a katolikus dinasztiaival szembeni vallási különbségek megőrzése mint alapvető vallási és nemzeti létérdek védelme hosszú időre megőrizte a protestantizmus eredendő, a világi és az egyházi (katolikus) hatalommal szembeni protestáló alapkarakterét. A reformkor politikai atmoszférája felerősítette ezt az elvileg különálló, egyrészt vallási, másrészt viszont történelmi-politikai küldetésstudatot:

A forradalom és a szabadságharc felé haladó ország egyre feszültebbé váló légkörében a hazát és a nemzetet felekezeti különbség nélkül vallásos tisztelet kezdte övezni. [...] A protestáns azonosságtudatban ekkor teljedett ki a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás történelmi képviselőjének szerepe, amit erősített a reformkorban a vallási egyenlőségért küzdő szabadelvű ellenzékkel ápolott kapcsolat, és az, hogy a hívek etnikai homogenitása miatt a reformátusság mint »magyar vallás« tűnt föl.⁹

A szabadságharc bukása utáni neoabszolutista időszakot követően, melyben kísérlet történt a protestáns vallási életbe való állami beavatkozásra is (1859-es protestáns pápens), a kiegyezés új szakaszt nyit a magyar protestantizmus történetében, az állam és a protestáns felekezetek viszonyában. Ekkorra valósult meg a tényleges vallá-

⁶ FÜLEP Lajos, *Reformáció és művészet* = F. L., *A művészet forradalmától a nagy forradalomig: Cikkekek, tanulmányok*, Bp., Magvető, 1974, I, 592.

⁷ OWEN CHADWICK, *A reformáció*, Bp., Osiris, 1998, 421.

⁸ DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikai öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 338–348.

⁹ KÓSA László, *A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig): A hétköznapi élet kultúrája* = *Magyar művelődéstörténet*, szerk. KÓSA László, Bp., Osiris, 2003², 326.

si-jogi egyenlőség a protestánsok és a katolikusok között, a dualizmus korának vezető politikusai közül számosan voltak protestánsok, akik közül többen szerepet is vállaltak protestáns egyesületek életében, vezetésében. Tisza István például a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban (MPIT) több vezető tisztséget is betöltött, 1915-től a társaság elnöke volt, de több egyházkerületben tanácsbírói, gondnoki tiszteletet is betöltött, 1907-ben pedig a Dunántúli Egyházkerület választotta főgondnokává.

Új lendületet kapott ebben az időszakban a protestáns hitélet megújítására tett erőfeszítés, mely alapvető célkitűzéseiben és eszközeiben is a korabeli katolikus megújuláshoz hasonlítható: elsősorban az értelmiség vallási közönyét igyekeztek megtörni, egyesületeket alapítottak, napilapokat, folyóiratokat adtak ki. 1871-ben alakult meg a Magyarországi Protestáns Egylet, ami azonban a liberális és ortodox protestánsok között folyó hitelvi harc áldozatául esett, s néhány éven belül megszűnt. A Protestáns Egylet által megkezdett munkát, vagyis az értelmiség egyháztól való elidegenedésének a magakadályozását, és a protestáns igehirdetésnek a korszerű műveltséggel való összhangba hozását az 1889-ben alapult Magyar Protestáns Irodalmi Társaság folytatta, melynek havi folyóirata volt a Protestáns Szemle, tudományos monográfiákat adott ki, s *Koszorú* címen „népies kiadványokat” jelentetett meg. Ebben a sorozatban látott például napvilágot 1906-ban Móricz Zsigmond *Két biblia* című írása is. Noha ezek a vállalkozások nem mondhatók teljesen sikertelenségre, a következő évtizedek közgyűlési beszámolóiban rendre a hasonló külföldi társaságokhoz s a katolikus Szent István Társulathoz képest lemaradásról és csekély érdeklődésről adnak számot. Mindezeket túl a modern irodalom megjelenésével egyre fontosabbá váló szépirodalmi lappal sem rendelkeztek, mint amilyen a katolikus Magyar Szemle vagy az Élet volt.¹⁰ Ez a sikertelenség legalább részben minden bizonnyal azzal a „belterjes egyházi szellemiséggel” is magyarázható, melyre a folyóirattal foglalkozó tanulmányában Tőkéczy László utal.¹¹

Főellenségnek a hazai protestantizmus számára a kilencvenes években továbbra is a katolicizmus számított. Erről tanúskodik Szász Károly bevezető írása is a Protestáns Szemle első számában. A 16. századig visszanyúló történelmi ellentét mellett megfigyelhető az is, hogy még a 19. század végén is a magyarországi protestantizmus (azaz a reformátusok és az evangélikusok) saját szellemi és vallási pozícióját az „egyedül üdvözítő egyház” eszményét valló katolicizmussal szemben határozta meg, amennyiben „az egyetemes protestantizmus elvi alapján szabad vizsgálódást [hirdetett¹²] a hit dolgaiban, a bibliai tudományokban, az erkölcsi és egyházalkotmányi s szervezeti kérdésekben és a történelmi kutatásokban”.¹³ Tiszteletben tartva az egyes felekezetek konfesszióját az igazság keresésének egyetlen mértékéeként a *Szentírást*

¹⁰ Például: Szóts Farkas, *Irodalmi tömörülés az egyházban*, Protestáns Szemle, 1899, 137–146; Dr. Szabó Aladár, *Erőteljes protestáns keresztyén irodalmat*, Protestáns Szemle, 1910, 641–649; Dr. Kovács István, *Az irodalom az evangélikáció szolgálatában*, Protestáns Szemle, 1913, 535–539.

¹¹ Tőkéczy László, *Az első Protestáns Szemle: 1889–1919*, Protestáns Szemle, 1992/1, 12.

¹² Arra vonatkozóan, hogy a kutatás szabadsága a protestáns egyházon belül sem mindig érvényesült: Schöpflin Aladár, *Protestantizmus és gondolatszabadság*, Nyugat, 1908/17, 79–84.

¹³ Szász Károly, *Olvasóinkhoz*, Protestáns Szemle, 1889, 4.

határozza meg Szász, de mivel protestáns nézőpontból nincs végleges és örök magyarázat, ezért az igazság keresése a soha el nem érhető megközelítést jelent. A *Szentírás* tanulmányozása azonban nem a saját igazság irányzatos („tendentiosus”) igazolását célozza, épp ezért nem lehet beszélni protestáns filozófiáról vagy protestáns történetírásról, mint ahogy egyébként szokás katolikus filozófiáról és történetírásról beszélni. Amikor írásának végén Szász a „katolikus reakció” újabb támadásáról beszél, akkor minden bizonnyal azoknak a politikai és felekezeti vitáknak az előjátékaira céloz, melyeket az 1890-es „elkeresztelési rendelet”¹⁴ váltott ki, s mely majd később az 1894-es egyházügyi törvények elfogadása kapcsán lángol fel újra.

Jól példázza a protestáns egyházak, valamint a hazai katolicizmus államhoz való viszonyának eltérését a törvények fogadtatása. Mert amíg a kialakult politikai helyzet katolikus részről egy politikai párt, a Katolikus Néppárt megalakításához s a politikai katolicizmus kibontakozásához vezetett, addig a protestánsok lényegesen elfogadóbb álláspontra helyezkedtek. Az MPIT 1894. november 10-én tartott közgyűlésén Szász Károly nehezményezte ugyan, hogy a törvények lazábbá teszik az egyház és a hívek viszonyát, mégis a következőképpen értékelte azokat: „E törvények kétség kívül az állami, nemzeti egység és a szabadelvű haladás érdekében vannak. S mi protestánsok, kik a vallási és lelkiismereti szabadság alapján állunk, sőt annak talajából nőttünk ki, kiknek azok legszentebb hitelveinket nem érintik, legalább nem sértik, azokat mint hazafiak és protestánsok, elvileg csak helyeselhetjük.”¹⁵ Épp ez a kötődés volt az akadály annak, hogy (például holland mintára) protestáns politikai párt alakuljon Magyarországon is.¹⁶

Ennek ellenére mégis elmondható, hogy a magyar protestánsok toleránsabban viszonyultak a katolicizmushoz, mint a hivatalos katolicizmus a protestánsokhoz. Elég itt utalni az 1907-es *Ne temere* kezdetű pápai enciklikára, ami nagyban nehezítette a vegyes házasságok megkötését. Protestáns részről mindez legjobban a korszak nagyhatású hazai katolikus hitszónokának, Prohászkanak az értékelésében ragadható meg. A későbbi fehérvári püspök konferenciabeszédeinek az ismertetésében dr. Tüdös István még szigorú kritikát fogalmaz meg, s eleve kizárja, hogy a katolikus egyház képviselője reformer lehessen. A később indexre került *Modern katolicizmusról* és az eredetileg akadémiai székfoglalóként elhangzott *Az intellektualizmus túlhajtásairól* viszont igen pozitív ismertetések jelentek meg a Protestáns Szemlében. Az előbit például a recenzens protestáns közönsége számára is „olvasásra és gondolkodásra ajánlja”,¹⁷ míg a székfoglaló ismertetése a következő mondatral zárul: „Hisz ez a protestantizmus élet- és világfelfogása, ez a tartalmas és

¹⁴ Csáky Albin kultuszminisztersége idején meghozott rendelet, melynek értelmében azt a szülőt, aki vegyes házasságból született gyermekét nem az 1868. évi LIII. törvényben meghatározott vallásra keresztelte (vagyis a fiút az apa, a lányt az anya vallására) pénzbüntetéssel sújtották.

¹⁵ SZÁSZ Károly, *Elnöki beszéd: Jegyzőkönyv a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1894. november 10-én tartott közgyűlésén*, Protestáns Szemle, 1894, 722.

¹⁶ KÓSA László, *A polgári társadalom korának művelődése*, i. m., I, 328–329.

¹⁷ [név nélkül], *Prohászka Ottokár: Modern katolicizmus*, Protestáns Szemle, 1907, 684.

tanulságos filozófia minden ízében protestáns.”¹⁸ Hozzátehetjük ehhez azt is, hogy Prohászka szentszéki elítélésének okai között is szerepelt a püspök ökumenikus szemlélete, s az indexre tételt kezdeményező ügyirat azt is vádként hozta fel ellene, hogy beszédet mondott a protestáns újságíró, egyébként a Néppártban politizáló Kaas Ivor temetésén, s a „szentek közösségébe” sorolta az elhunytat.¹⁹ Ezért nem meglepő az sem, hogy Prohászka indexre tétele után, amikor a Nyugatban Hatvany Lajos tollából *Dicsérjük a pápát!* címen jelent meg ironikus hangvételű írás,²⁰ a Protestáns Szemle a székesfehérvári püspök esete kapcsán részletesen foglalkozik a katolikus teológiai modernizmus kérdésével, pontosabban Prohászka indexre tett írásainak teológiai tartalmával.²¹ Mindez tehát magában hordozta annak a lehetőségét is, hogy a hasonlóan valláserkölcsi alapon ítélező protestáns és katolikus kritikusok a többnyire dekadenciaként megélt modern irodalom megjelenésével a fő ellenséget már ne egymásban, hanem a(z ultra)modernség képviselőiben lássák.

Ebbe a történeti-politikai (s nem irodalmi) kontextusba illeszkedik bele az a protestantizmus-vita, melyet Szabó Dezső 1913-as Nyugatban publikált cikke gerjesztett. Szabó nemcsak a „külső gesztusokban” megmutatkozó „bántó ízléstartalomszerűséget” (az ő példája egy kálvinista püspök fogadása egy vidéki városban) teszi szóvá, hanem a pusztán katolicizmusellenességre redukált protestantizmus kiüresedését is. Szabó Dezső, aki franciaországi ösztöndíja alatt nemcsak a francia katolikus neoneacionalizmussal, hanem a radikális szocializmussal is megismerkedett, s a kiegyezést a tatárjárásnál és Mohácsnál végzetesebb eseménynek nevezte,²² a protestantizmus jövőképét e két irányzat (katolicizmus és szocializmus) között való felőrlődésben, a jelen kérdéseire való válaszképtelenség miatt pozitív történelmi funkciójának elvesztésében látta:

Elvesztvén pozitív történelmi funkcióját, nem meri a keletkezési princípiumát: a hitbéli megismerés kritériuma az egyén – újra érvényesíteni. [...] Ha tovább akar élni mint szolidaritás, mint történelmileg kialakult hatalmi tényező, kénytelen az őt rég meghaladó irányokkal szemben saját *raison d'être*-jét letagadni, és ha ezt letagadja, megüzent protestantizmus lenni. Így született meg a mai orhangú, szemforgató protestantizmus, mely voltaképpen nem más, mint egy avortált, időtlenül fogant, kontároktól mímelt csempész-katolicizmus.²³

A vele sok szempontból egyetértő Ady álláspontja a vita során talán csak annyiban tér el, hogy a magyar protestantizmus problémáját sokkal szorosabban összekapcsolja a magyarság problémájával: „[A] magyar protestantizmus problémája ma is,

¹⁸ Sz. M., *Prohászka Ottokár: Az intellektualizmus túlhajtásai*, Protestáns Szemle, 1911, 353.

¹⁹ Szabó Ferenc S. J., *Prohászka Ottokár élete és műve: 1858-1927*, Bp., Szent István Társulat, 2007, 185–187.

²⁰ HATVANY Lajos, *Dicsérjük a pápát!* Nyugat, 1911/13, 73–74.

²¹ Dr. ZSILINSZKY Mihály, *A modernizmus kérdéseiből: Adalék a római kath. törelmetlenséghez*, Protestáns Szemle, 1912, 129–142.

²² VERES András, *Egy 20. századi próféta = A magyar irodalom története: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, III, 197.

²³ SZABÓ Dezső, *A magyar protestantizmus problémája*, i. m., 119–120.

mint kezdete óta, voltaképpen a magyarság problémája – lévén a legvérbelibb magyar katolikusság is alapjában kriptó-protestantizmus.”²⁴

Kettejük, s a protestáns (kálvinista) egyház belső reformját sürgető Móricz írása-ira²⁵ több válasz is született protestáns részről, azonban még a legigényesebb hozzászólás, Sebestyén Jenő Protestáns Szemlében megjelent írása (melyben a szerző elsősorban Szabó Dezsőnek a protestantizmus negativitásáról és kiüresedéséről szóló vádjait igyekezett cáfolni) is eleve a párbeszéd-képtelenséget jelezte azáltal, hogy cikkének bevezető soraiban a protestantizmust kritizálók inkompetenciáját állapította meg.²⁶ Valójában azonban a vita (ha nem is mindig kimondva, de) a modernizációhoz, a társadalmi s szellemi haladáshoz való viszonyról szólt, mellyel szemben a hivatalos magyarországi protestantizmus ugyanolyan negatív, elítélő hozzáállást tanúsított, mint a hazai katolikusok. Protestantizmuskritikáját Szabó *Arx elsodort faluban* írta tovább, ahol Farcády tiszteletes alakjának és sorsának leírásában a probléma irodalmi vonatkozásai is jobban kidomborodnak, mint ahogy az sem véletlen, hogy az Adyról mintázott Farkas Miklóst egy helyen a következőképpen jellemzi: „Miklós szerette a tömegeket, hisztérikus, magára élő szeretettel. A búcsú-sok menetében középkori mély sodródással katolikus volt, a pesti szocialista tömegek közt fellobbant fáklyája volt a forradalomnak.”

A Protestáns Szemle és az irodalom

A hazai protestantizmus legjelentősebb folyóirata kapcsán azért problematikus egy-egy irodalomszemléletről beszélni, mivel a lap elsődlegesen teológiai és egyháztörténeti tárgyú dolgozatokat közölt, s elsősorban a hittani kérdések iránt érdeklődő nagyközönség figyelmére számíthatott. S noha a kezdetektől fogva volt *Irodalmi szemle* című rovata, ebben döntő többségében külföldön (főként német nyelvterületen) kiadott, illetve itthon napvilágot látott teológiai könyvek ismertetését közölték. Emellett azonban rendszeresen jelentek meg irodalomtörténeti témájú írások is, különösen olyan szerzőktől, akiknek életművében jelentősebb szerepet játszott a vallás, a vallásos tematika. Épp ezért a legtöbb írás a protestáns lelkész, Tompa Mihály költészetével foglalkozik, de olvashatunk tanulmányt Goethe *Fauszja* és a kereszténység, Arany János és a vallás, valamint Madách és Luther kapcsolatáról, 1912-ben pedig Longfellow *The Devotion Poetry of Spain* című tanulmányának fordítása is megjelenik itt *Spanyolország vallásos költésze* címen.

A történeti és összehasonlító elemzések mellett találunk olyan tanulmányokat is a lapban, melyek elméleti igényekkel igyekeznek meghatározni *művészet és vallás*, valamint *a filozófiai, a vallásos és a költői világképek* viszonyát. Dr. Székely György még Gyulai Pál és Beöthy Zsolt esztétikai elvei alapján értekezik ezekben a kérdésekben

²⁴ ADY Endre, *Egy probléma: kettő*, Nyugat, 1913/16, 286.

²⁵ MÓRICZ Zsigmond, *A magyar protestantizmus problémája*, Nyugat, 1913/16, 209–217.

²⁶ A vita részletesebb elemzéséről: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Protestantizmus értelmezések: Szabó Dezső, Ady Endre, Móricz Zsigmond vitájának összefüggései*, Protestáns Szemle, 1994/1, 33–41.

a 20. század elején írt dolgozataiban (*A művészet és a vallás egymáshoz való viszonya, A művészi és erkölcsi alkotásról*), de Dr. Kristóf György például már Diltheyre hivatkozva fejti ki gondolatait a különböző világgépek egymáshoz való viszonyáról 1910-ben (*Bölcséleti, vallásos és költői világgépek*). Ha a fentebbiek ellenére mégis megpróbáljuk egységesen jellemezni a Protestáns Szemle irodalomszemléletét, akkor döntően a népnemzeti iskola esztétikájával rokon szemléletmódról beszélhetünk, melynek ítéletalkotásában, s ezzel együtt a modernséghez való viszonyában is meghatározó szerepet kap a valláserkölcsei nézőpont.

Székely György 1900-ban publikált tanulmányának kiindulópontja (ahogy arról már Fülep kapcsán szót ejtettünk) művészet és vallás függetlenedése, amit a szerző a reneszánsz hatásának tud be. Ennek ellenére Székely úgy látja, hogy – kivéve a korabeli naturalizmust – a művészet soha sem szakadt el teljesen a vallástól, a vallásos érzések, gondolatok ábrázolásától, sőt a művészet elsődlegesen az eszményi, az ideális ápolása, amiben két fő mozgatórugója van: a nemzet és a vallás. Az eszményi célok elvesztése, melyet a szerző a naturalizmusban felfedezni vél nemcsak a művészet, de az emberiség hanyatlását is jelenti: „Nézetünk szerint az emberiség lealacsonyodásához fog vezetni az, ha a művészet is megszűnik az eszményit, az ideált ápolni.”²⁷ A továbbiakban három kapcsolódási pontot határoz meg a művészet és a vallás között: a fenséges érzését (pszichológiai motívum); az ember erkölcsiségére gyakorolt hatást (etikai motívum) és az emberi és társadalmi összetartozás-érzés erősítését (szociális motívum). További rokonság a két terület között a valláserkölcsei génusz (próféta) és a művész-zseni közötti alkati, lelki rokonság, melynek részletesebb elemzését az 1902-ben megjelent *A művészi és erkölcsi alkotásról* című írásában fejtette ki a szerző. Gondolatmenetének kiindulópontja ekkor az 1860-61-ben a Szépirodalmi Figyelőben Gyulai Pál, Szász Károly, Salamon Ferenc és Szemere Miklós között lezajlott irodalmi vita. A hozzászólásokat mérlegelve Székely hajlana az életrajzi én („valóén”) és a műben megalkotott fiktív én („látszatén”) szétválasztására, végül azonban épp a műalkotás valláserkölcsei alapjának személyes hitelessége az (legyen szó epikus alkotásról vagy líráról), mely szükségessé teszi számára a kettő szoros összetartozásának a fenntartását, s ezzel együtt a művészi egyéniség szükségszerű vallásos és etikai mozzanatainak megerősítését. 1902-ben a fő célpont még mindig a naturalizmus, de később hasonló okokból jelent majd problémát Ady élettörténetének és költői jelentőségének az összeegyeztetése is. „Ady verseinek többsége kiválóan nem ifjúsági olvasmány.”²⁸ - jegyzi meg például Ady Lajoshoz írt 1926-os levelében Ravasz László is, akit régi barátság fűzött a költő öccséhez, s visszaemlékezései szerint rajongott Ady *Vér és arany* kötetéért, de ellenszenvvel nézte a költő erkölcstelen életét. Ugyanebben a levélben fogalmazza meg annak az igényét is, hogy Ady személyét illetően különbséget kell tenni az esztétikai, erkölcsi és politikai ítéletek között: „Én szeretnék foglalkozni Adyval teljesen, tudományosan, mert azt akarom, hogy végre különböztessenek az emberek egy

²⁷ Dr. SZÉKELY György, *A művészet és a vallás egymáshoz való viszonya*, Protestáns Szemle, 1900, 2.

²⁸ RAVASZ László, *Emlékezéseim*, Bp., Református Zsinati Iroda, 1992, 285.

költő művészete, erkölce és politikája között s Ady személyiségét, értékét és hatását ezeken a hasábocon lássák.”²⁹

Hasonlóan tehát, mint a katolikus kritikában, a protestánsban is már Ady fellépése vagy a Nyugat megjelenése előtt készen volt az a konzervatív, a művek erkölcsi mondanivalójára tekintő kritikai eszközkészlet, mellyel később az új irodalmi jelenségeket is fogadták. Az azonban, hogy a protestánsok kerültek mindenféle irányzatosságot, dogmatizmust mind vallási téren, mind a kultúra egyéb területein (nem volt például kifejezetten protestáns szépirodalmi lap), azt is maga után vonta, hogy a bontakozó irodalmi modernségekre adott válaszaik is erőtlenebbek voltak, mint a katolikus oldalon „pajzzsal és karddal” küzdő kultúrharcosoknak. A Protestáns Szemlében is alig találunk olyan írást, mely a Nyugat mélyebb recepcióját sejtetné. Az így kialakuló válság okát – amiről az 1913-as protestantizmus-vita is szól – Sebestyén Jenő is egy 1912-ben megjelent írásában a kiegyezés utáni helyzetben látja:

S végtelen szerencsétlenség, hogy a nyugati kultúra szelleme éppen akkor kezdett el nálunk rohamosan bővülni, amikor a protestantizmus meg erős hanyatlásnak indult. Értem az 1870-től kezdődő időket. S miután a magyar társadalom intelligenciája már akkor jórésztben vallásilag közönyös volt, természetes, hogy nem az erősen vallásos német és angol kultúra szellemét vette át, hanem a mai magyar szellemnek inkább megfelelő franciát.³⁰

Noha ő is felismeri, hogy a „dekadens modernség” elleni küzdelemben a legfontosabb eszköz a sajtó, még ekkor is a virágzó protestáns szellemet szolgáló lapok hiányát kénytelen megállapítani.

Emellett a magát haladónak, azaz modernnek gondoló magyar protestantizmus kénytelen volt szembesülni azzal, hogy a magyarországi kultúrában is egyre erőteljesebben jelentkezik a hagyományos értékeket kétellyel szemlélő modern gondolkodásmód. Ennek befogadására tett értelmezési kísérletek ugyanazzal a szókészlettel történtek, mint általában a konzervativizmus más megnyilvánulásaiban, az új jelenségeket fertőzöttnek, betegnek, amorálisnak bélyegezték. A válság okát pedig, csakúgy mint katolikus oldalon, a vallásos erkölcsiségtől való elhajlásban határozták meg: „A fertőzött kultúra a dekrisztianizálódott, az evangélium isteni erőitől, a Krisztusban való hittől megfosztott lélek gyümölcse.”³¹ Ezt az újfajta modernséget a megnevezés szintjén úgy választották el saját modern(nek vélt) felfogásuktól, hogy az újat „hypermodern”-nek nevezték: „A modern, jobb érzésű ember már alig talál módot rá, hogy fiait, lányait megőrizze a fajtalanság mótelyétől. Benne van már ez a ragályos kórság a hypermodern napi sajtóban és irodalom, a zsúrok és bálók, a színházak és a képkiállítások levegőjében, nem is szólva a kávéházak és a kabarék, a mozik és a többi örömhelyek bűzhödött légköréről.”³²

Az egyetlen egyértelműen Nyugat-ellenes megnyilvánulás 1910-ben jelent meg a Protestáns Szemlében Omega aláírással. A nevét rejtő szerző a nyugatos irodalom-

²⁹ I. m., 288.

³⁰ SEBESTYÉN Jenő, *A keresztény világnézet és a magyar sajtó*, Protestáns Szemle, 1912, 580. (Kiemelés az eredetiben.)

³¹ Sz., *Fertőzött modern kultúra*, Protestáns Szemle, 1911, 106.

³² I. m., 107.

ban a régi erkölcsiségtől való elszakadást látja, melynek okát az ész túlzott uralomra jutásában jelöli meg, a modern műalkotást pedig a művész saját énjének megtestesüléseként értelmezi. Ezzel a fajta élvezetkereső szubjektívizmussal állítja szembe az Arany és Petőfi költészetéből eredő költői hagyományt. Ebben a népnemzeti költői tradícióban gyökerező líra kollektív szemléletmódja és hagyományos erkölcsi megalapozottsága révén képes megőrizni a nemzeti történelem és az irodalom szoros összefüggéseit. A szerző a nyugatos lírában éppen ennek a népnemzeti hagyománynak a megszakadását látja: „[E]z az új magyar költészet nem folytatása az Arany és Petőfi nemzeti irányának, sőt a legújabb magyar líra egyenesen visszahatásként tekinthető Arany világos, kristálytiszt művészetére ellen.”³³ Az új irodalmon belül két csoportot különböztet meg. Szerinte az egyik „betegsége a gyökérvesztett lélek”, ide sorolható a névvel ugyan nem, de idézettel említett Ady, míg a másik csoportra a moralitás teljes hiánya jellemző. Alig burkolt antiszemitizmusának is hangot ad a szerző, amikor azt írja:

A másik csoport ama faj irodalmi képviselőiből áll, amely már számos tehetséget adott az emberiségnek, de ezek közös jellemvonása az, hogy a nemzeti korlátok közt nem tudnak megmaradni. Gyors eszükjárása és nem közönséges értelmi fejlettségük bágyadt nemzetek vezetői közé emelik őket, ami eléggé veszedelmes cselekedet, mert a morális érzék hiányzik belőlük. Óvakodnak az írott törvény szavaival összeütközésbe jutni, de nyugodt lelkiismerettel cselekszik mindazt, amit a törvény paragrafusai nem tiltanak. Az érzékiség, énjük szerete a fő-jellemvonásuk.³⁴

A protestáns kritikusok a modernség morális válságából a kiutat a nemzeti és vallási érzület újabb felvirágzásától várják. A „fertőzött modern kultúrát” bíráló szerző végszava a következő: „Azért aki gyökeresen akarja meggyógyítani a modern kor erkölcsi bajait, kezdje legelől: fertőtlenítsen először a lelkét, azután kultúráját Krisztus és az evangélium isteni eszméjével, mert ez a lélek egyetlen fertőtlenítő szere.”³⁵ Míg Omega optimista jövőképe a következőben realizálódik cikkének zárlatában: „Az óhajtván várt nemzeti renaissance össze fogja kapcsolni irodalmunkban a hagyományok elszakadt fonalát és elsöpri ezeket a gyökértelen nyugati kalandorokat.”³⁶ A hasonló korszemlélet és problémaérzékelés, valamint a válságként megélt modernségre adott válaszok hasonlósága végül oda vezetett, hogy – legalábbis protestáns részről – beismerték, hogy a legnagyobb ellenséget már nem a katolicizmusban, hanem a modernségben kell látniuk:

És ily körülmények között, amikor a magyar társadalom nemzetiség és felekezeti szempontból már úgy is darabokra van szaggatva, azt látjuk, hogy új harci zaj kél a világnézetek összecsapása nyomán. Az új ellenfelek azonban most már nem a protestantizmus és a római katolicizmus, tehát a keresztyén felekezetek maguk között, nem is

³³ OMEGA, *Nyugatiasodás a magyar irodalomban*, Protestáns Szemle, 1910, 685.

³⁴ *I. m.*, 686.

³⁵ *Sz.*, *Fertőzött modern kultúra*, i. m., 108.

³⁶ OMEGA, *Nyugatiasodás a magyar irodalomban*, i. m., 687.

a különböző filozófiai rendszerek, hanem az egyetemes keresztyénség egyfelől és az új pogányság másfelől.³⁷

Kérdés azonban, hogy a korabeli magyarországi protestantizmus tudott-e - s ha igen, milyen - irodalmi, művészeti alternatívát állítani a modernséggel szemben. A protestáns modernség-kritikák mögött meghúzódó népnemzeti esztétika eszményeit leginkább Szabolcska Mihály költészete teljesítette be, aki az MPIT közgyűléseinek is rendszeres résztvevője, s a lap ritka szépirodalmi közleményeinek szerzője volt. 1916-ban Szabolcska vallásos költészetét tárgyaló írásában Dr. Kristóf György is a nyugatos kritikákkal s a modern irodalommal szemben fejti ki a református papköltő költészetének „jelentőségét”.³⁸ Az azonban a kortárs protestánsok számára is kétséges volt, hogy Szabolcska költészetére alapozva lehet-e olyan értelemben protestáns líráról beszélni, mint ahogy a katolikusoknál ekkora egyre inkább Harsányi Lajos és Sík Sándor művei jelentették a katolikus irodalmat. Ugyanabban az évben, amikor Kristóf György Szabolcska vallásos költészetéről értekezett, megjelent egy írás a lapban – a később Adyról nevezetes tanulmányt író – Makkai Sándor tollából *Magyar protestáns szépirodalom* címen, beszédes alcímmel: *Komoly szó valamiről, ami nincs, de aminek lennie kell*. Makkai tanulmányának központi kérdése, hogy létezhet-e magyar protestáns szépirodalom, s ha igen, akkor milyen lenne az.³⁹ A problémafelvetés korabeli kontextusa ugyanaz, mint amit fentebb részletesebben tárgyaltunk: az irodalmi modernség kibontakozása Magyarországon, s a rá adott erőteljes katolikus válasz, illetve ennek hiánya protestáns oldalon. A fiatal szerző kiindulópontja az, amit korábban a protestantizmus önértelmezése kapcsán már említettünk, tehát hogy a művészet - csakúgy mint általában a protestantizmus – nem lehet irányzatos. Az aktualitásokon, a jelen pillanatnyiságán felülemelkedő, általános emberi eszményeket megjelenítő művészetnek és szépirodalomnak azonban, ha a szép, a jó és az igaz hármasság jegyében akar állni, akkor irányított, sugalmazott, kell lennie: „Minden irodalmi műalkotásban, a tiszta lírától kezdve fel a dráma legmagasabb csúcsáig valamelyes világnézet és életfelfogás jelenik meg emberi szimbólumokba érzékítve, a műalkotás húst, csontot, vért, szóval testet ad valamely életeszemlének, ábrázolja az ideált, mely a gondolkodás és érzület világában, a logi-

³⁷ SEBESTYÉN Jenő, *A keresztyény világnézet és a magyar sajtó*, i. m., 578.

³⁸ Dr. KRISTÓF György, *Szabolcska Mihály vallásos költészete*, Protestáns Szemle, 1916, 347–362.

³⁹ Eredetileg 1917-ben megjelent tanulmányában, ugyan más egyház- és művészettörténeti kontextusban, FÜLEP Lajos is foglalkozik ezzel a problémával. Arra a kérdésre, hogy szemben a katolicizmussal a protestantizmus miért nem tud nagy stílusok inspirálójává lenni, a következő választ adja Fülep: „A vallás differenciálása maga után vonta a művészet differenciálódását; ezután még azt kívánni, hogy a vallásos princípium hozzon létre egyetemes jellegű művészi stílust – fából való vaskarika lenne. A protestantizmus világában a művészet lehet vallásos jellegű, de nem lehet egyházi jellegű. A katolicizmus egyetemes művészi stílusa egyházi stílus.” (*Reformáció és művészet*, i. m., 593.) A katolikus egyházi (as) művészet alatt egyébként a kortárs művészeti iskolák közül FÜLEP a beuroni iskolát értette. Erről részletes tanulmányt közölt 1913-ban az *Életben*. (*Mai vallásos művészet: Montecassinói följegyzések* = F. L., *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*, i. m., 523–547.)

kai és etikai síkban már él.”⁴⁰ Bármennyire is „komolynak” szánta Makkai írását, ekkori konzervatív irodalomeszményének a kifejtésén, a helyzet értékelésén, a modern irodalom durva leminősítésén (pl.. „Nyugatos sárbanfetrengés”, „nyugatos moslék”) és a protestáns szépirodalom megalkotásának szükségességénél tovább nem jutott. A példaképként állítható, nem kizárólag protestáns elődök (Arany, Petőfi, Tompa, Vörösmarty, Madách, Vajda, Kemény) mellett az utánuk következő generációkból Baksay Sándort, Herczeg Ferencet, Gárdonyi Gézárt és Gyóni Gézárt említi a szerző. Nekik, s az őket követőknek kellene létrehozni a protestáns szépirodalmat, mely betölteti azt a feladatot, hogy

hozzon mindezekbe [t. i. a nyugatos irodalomba – Sz. Z.] szűzies, fenséges, eszményi levegőt, örökkévalóságot, lelket, emberi méltóságot. Az esztétikai köntös, a művészi forma szolgálatát kell megtörnie a protestáns világnézetnek. Mert a művészi formát a modern magyar irodalom az értéktelen gondolatok és az erkölcstelen indulatok szajhájává tette; ezt vissza kell adni önmagának azáltal, hogy esztétikai formát logikai és etikai becsé által kell széppé, önállóvá, emberek és irányok felett állóvá tennie!⁴¹

Noha maga Makkai Sándor 1927-ben Adyról írt tanulmányában önkritikusan tekint vissza saját fiatalkorának konzervatív, a népnemzeti líra esztétikai és etikai normái szerint formálódó irodalomszemléletére,⁴² írása mégis példaértékű a korabeli protestantizmus és a modern magyar irodalom kapcsolatára nézve. Mert amíg a lényegesen nagyobb agitációt kifejtő, nagyobb intézményi háttérrel, folyóiratokkal, lapokkal rendelkező katolicizmusnak sem sikerült irodalomtörténeti szempontból maradandó életműveket vagy alkotásokat létrehoznia ebben az időszakban, addig ugyanez a magyar protestantizmusra fokozottan igaz lehet.

⁴⁰ Dr. MAKKAI Sándor, *Magyar protestáns szépirodalom: Komoly szó valamiről, ami nincs, de aminek lennie kell*, Protestáns Szemle, 1916, 52.

⁴¹ *I. m.*, 54.

⁴² MAKKAI Sándor, *Magyar fa sorsa: Vádlott Ady költésze* = M. S., *Magyar fa sorsa*, Kolozsvár, Kriterion, 2003, 38.

JELENYITS ISTVÁN

Jegyzetek a Korunk Szaváról

A Korunk Szava első, beharangozó száma 1931. júniusában jelent meg. A cím alatt a lap szellemiségét megjelölő felirat: „Az ifjú katolicizmus folyóirata”. Aztán a szerkesztésért és kiadásért felelős gróf Széchenyi György neve következik, majd a szerkesztőbizottság névsora: Aradi Zsolt, Balla Borisz, Katona Jenő, Mihelics Vid. A második szám némi késéssel, október 15-én jelent meg. Attól kezdve gróf Széchenyi György haláláig, illetőleg 1938 karácsonyáig félhavasoként kézhez kaphatták az olvasók az egymást követő számokat, olykor – nyáridőben – két számot összevonva. 1931-ben hat szám jelent meg, azután mindössze hat teljes évfolyam.

A négyes szerkesztőbizottság már októberre megbomlott. Szerkesztőként attól fogva egy darabig csak Aradi Zsolt jegyezte a lapot. Katona Jenő neve több évre eltűnt a címlapról, írásai sem szerepeltek három éven át. Mihelics Vid egy ideig főmunkatársként vett részt a szerkesztőség munkájában. Balla Borisz viszont már az első év karácsonyi számában újra szerkesztőként szerepelt – „visszaérkezve hosszú franciaországi tartózkodásából”. Főmunkatársként később többen is megjelennek, hosszabb-rövidebb időre tekintélyükkel is támogatva a lapot, főként neves pápi személyek vagy országosan elismert katolikus tudósok. 1932 márciusától „az ifjú katolicizmus folyóirata” felirat helyébe ez kerül: „aktív katolikus orgánus”. A változás mögött nem a folyóirat eredeti szellemiségének valamiféle módosulását kell keresnünk. Inkább a *katolicizmus* szót érezhették ridegnek, vagy az *ifjú* jelzőt félrevezetőnek. A lap mindvégig sokat foglalkozott a fiatalok problémáival, de nemcsak a fiatalokat kívánta megszólítani. Az *ifjú katolicizmus* szókapcsolat nem egy nemzedék-re, hanem inkább egy léleken fiatal, megújulásra kész embercsoportra utalt.

Ez a keresgélés, ezek a személycserék bizonyosan jeleznek valami tapogatózást, tisztázatlanságot az egész vállalkozás körül, amely a későbbi évek során sem szűnt meg teljesen. Ha a munkatársak nevét figyeljük, megállapíthatjuk, hogy kevés az igazán kitartó közöttük. Valójában az alapító gróf személye tartja össze a lap történetét. Ő nyilván nagyon elszántan igyekezett érvényre juttatni azt a szellemet, elkötelezettséget, amely a folyóirat megindítására ösztönözte, de többször kényszerült arra, hogy megváljon egy-egy munkatársától, és mások után nézzen. Mindvégig fontos a folyóirat külföldi kapcsolatrendszere. Újra meg újra közöl francia, német, angol, olasz szerzőktől cikkeket, megnyilatkozásokat, olykor keretbe foglalva egy-egy hosszabb idézetet, de sokszor olyan hosszabb írásokat is, amelyeket egyenest a Korunk Szava számára írtak. Állandó külföldi munkatársak írásaira is épít a lap.

A folyóirat szokatlanul „színes” olvasnivalóval fordul közönségéhez. Eseményekre is fölhívja a figyelmüket, amelyek akár az egyházi, akár a politikai életben fontosnak mondhatók. Elemző tanulmányokat közöl a társadalom, a gazdasági élet kérdéseiről. Abban igyekszik az emberek segítségére sietni, hogy keresztény lelkiismerettel tájékozódjanak a világban, mély és tevékeny hittel munkálkodjanak a kisebb közösségek s az egész emberiség életének megjobbításán. A modern pápák, a

keresztények társadalmi felelősségét hangsúlyozó püspökök és hittudósok szavát közvetíti ez a lap, a *Quadragesimo anno* szellemét. Lelkiéletre és közéleti felelősségtudatra is „nevel”. Figyelmeztet a liberális kapitalizmus és a kommunizmus programjának veszedelmeire, hét éves története során egyre nagyobb súllyal az előretörő nemzeti szocializmus újpogány erőszakosságára. A *kultúra* az élet s a közélet egyik nagyon fontos alkotó elemeként érdekli a szerkesztőket.

A művészetek közül legtöbbit az irodalommal foglalkozik a lap, de szépirodalmi alkotást eleinte egyáltalán nem közöl, később néhány költőtől verseket igen, de prózát sose. Harmincettől kezdve Horváth Béla tűnik fel munkatársai közt, ő lírai költeményeivel s Claudel, Chesterton verseinek fordítójaként is a közönség elé lép. Erdélyi Józseftől közöl még több költeményt a folyóirat, más költőktől inkább kivételesen egyet-egyet. Az irodalmi élet áramlatai közül elsősorban a francia katolikus megújulás képviselőit mutatja be, olykor egy-egy rövid szemelvényt is hoz némelyiktől, de inkább gondos méltatásokban, esszéikben mutatja be őket. Az élő, alkotó magyar regényírókat Possonyi László több részes tanulmányorozatban ismerteti, és bírálja, értékeli is. Egy-egy munkatárs rövid recenziókban vagy olykor valamivel hosszabb, alaposabb kritikai cikkekben felhívja az olvasók figyelmét jelentősebb művekre, az irodalmi élet nagyobb eseményeire (például a Nyugat megjelenésének harmincadik évfordulójára). A recenziók olykor névtelenül jelennek meg, de ezek az írások mindig igényesek, s katolikus szemmel az egész irodalmi életéről igyekeznek tudnak tájékoztatást adni. Némelyikük megérdemelné, hogy az utókor is számon tartsa őket.

Az irodalom mellett – Bartók és Kodály működésének idején – a zenei élet eseményeire is figyel az új folyóirat. Ír zenepedagógiáról, kórustalálkozókról. Lassanként rendszeres színházi rovata alakul ki. Foglalkozik a rádió s a népszerű új művészet: a film társadalmi ízlést alakító szerepével, esztétikájával is. Eredményekről számol be, esetleges tévutaktól igyekszik távol tartani az olvasóit. Közöl cikkeket, elemző írásokat a modern egyházművészetéről, épülő templomokról, kiállításokról. Egy-egy vitatott alkotás körül lehetőséget teremt a diszkusszióra. Meghív néprajzosokat, hogy szakavatott módon bevezessenek a népi vallásosság hagyományába. Kapcsolatot teremt a korszerű, fiatal tudománynak: a szociográfiának művelőivel is.

Mindebből kitűnik, hogy a Korunk Szava nemcsak katolikus világnézeti elkötelezettsége miatt, hanem jellegénél fogva is különbözött a Nyugattól. Annál meglepőbb s jelentősebb, hogy a Nyugat néhány írója eléggé hamar felfigyelt erre az újszerű katolikus folyóiraatra. Először talán Illyés Gyula. Ő 1933 tavaszán közölt emlékeztető tanulmányt a Nyugatban a *Katolikus költészet*ről. Összevetette benne a francia és a magyar katolicizmus helyzetét, társadalmi szerepét:

Amilyen szerencsés helyzetben van a francia egyház, olyan nehéz a magyar állapota, a szellem szempontjából. Apostolokat vár, és könnyen zsoldosokat kaphat [...] pirulnom kell, ha egyházi ajakról a lemondást, a szegénységet, a földi javak megvetését, a szellemnek a matéria feletti elsőbbségét hallom magasztalni. [...] Így olvasom ifjú arisztokratáink »aktív kato-

likus« folyóiratát, a Korunk Szavát is [...] megzavarodom, s nem tudom, a forradalmiság vagy a katolicizmus őszinteségében higgyek-e.¹

A francia egyházat a forradalom már a 18. század végén megfosztotta birtokaitól és feudális múltjának terheitől. A magyar katolikus egyházban Illyés elsősorban a földbirtokost látja. A Korunk Szava „ifjú” katolicizmusában pedig csak a friss hangosságot veszi észre, azt nem, hogy ez a lap épp azon igyekszik, hogy az egyházat feudális múltjából kivezesse. Nem lemondásról és a földi javak megvetéséről papol, hanem a gazdagok társadalmi felelősségére figyelmeztet.

A puszták népének fia különösen bizalmatlan az arisztokraták iránt. A Korunk Szava háza táján valóban több is megfordult, de igazán jelentős, meghatározó szerepe a már nem egészen ifjú gróf Széchenyi Györgynek volt. Őt aligha ismerte közelebbről Illyés, s úgy látszik, a Széchenyi név sem figyelmeztette arra, hogy itt talán érdemes volna félretennie elfogultságát. Pedig ez a gróf dédnagybátyjának gesztusával áldozta nem egy évi jövedelmét, hanem jószerivel éveken át majd minden jövedelmét – épp a szociális igazságosságért küzdő Korunk Szavára. Az Akadémiát már nem kellett megalapítania, s minden bizonnyal kevesebb vagyona volt, mint a „legnagyobb magyar”-nak. 1938-ban azonban valószínűleg Illyés is felfigyelt erre a Széchenyire, amikor – legitimista meggyőződésétől is vezettetve – egy héttel az Anschluss után az Országgyűlésben interpellációval fordult a miniszterelnökhöz. Azt indítványozta, hogy az ország tiltakozzék az ellen, amit Hitler Ausztriával tett. Az Országgyűlési Napló szerint kijelentette: „siratjuk Ausztria függetlenségét”. Néhány hét múlva bekövetkező halála annak a drámai helyzetnek következménye volt, amelynek ott és akkor főszereplője lett. Azóta azt is számon tartjuk, hogy fia, Széchenyi Pál honvédszászlós, 1944 decemberében egy SS-járőrrel vívott fegyveres összecsapásban halt hősi halált.

A Korunk Szava reagált Illyés említett tanulmányára. Nem arra a „személyes” suhintásra, amelyet a szerző közvetlenül ellene intézett, hanem a tanulmány egészére. Már az 1933. április 15-i számban közölte Just Béla írását: „*Kritika*” a *katolikus költészetéről* címmel. Ez a válasz – lassan nyolcvan év távlatából – természetesen elfogultnak látszik, de Illyés gondolatmenetének bizonyos egyoldalúságaira is rámutat. A Korunk Szavának finom mozdulata, hogy Just Béla tanulmánya mellett közli Possonyi László írását Mécs László *Legyen világosság* című verseskötetéről. Illyés épp ennek címadó versét szedte kegyetlen kézzel ízekre az említett tanulmányban, mint „legsikerültebbet” a kötetben olvasható versek közül. Possonyi nem száll vitába vele, de megállapítja: „Mécs László a legszebbet érte el, amit költő elérhet: tömegek fogadták szívükbe, és állandóan előre viszi annak a tömegnek a láza, amelynek vigasztalója kell legyen. Ennek a [...] közösségi munkának tüzeiben [...] sok kritikái kifogás és okvetetlenkedés porrá és hamuvá perzselődik.”² Ez a megállapítás nem egészen meggyőző, de mindenesetre meggondolkodtató. Több pusztá debatterfogásnál.

¹ ILLYÉS Gyula, *Katolikus költészet* =I. Gy., *Iránytűvel*, Bp., Szépirodalmi, 1975, I, 347.

² JUST Béla, „*Kritika*” a *katolikus költészetéről*, *Korunk Szava*, 1933, 133.

Az ügynek volt folytatása is. A Korunk Szava június elsejei számában átveszi az erdélyi *Tábortűz*-ből Reményik Sándor cikkét: *Külről (Megjegyzések Illyés Gyula: Katolikus költészet című cikkére a Nyugat április 1-jei számában)*. Reményik Sándor „külről” szól a kérdéshez, kétszeresen is, mert egyfelől erdélyi, másfelől protestáns. A Korunk Szava szerkesztőjének ítélete szerint mégis (vagy épp ezért?) ez az írás „a legméltóbb és leghivatottabb válasz a Nyugatnak”. (Érdekes: itt már nem Illyésnek, hanem a Nyugatnak szól ez a válasz!) Reményik Sándornak ezt az állásfoglalását Babits Mihály is jelentősnek találta. Egyik értékelő mondatára különös szigorral reagál:

Mikor azt olvassuk Reményik tollából, hogy »Mécs Lászlónak vannak olyan csúcsai, amelyekre nem fog feljutni soha sem Illyés Gyula, sem én« [Reményik itt természetesen nem Babitsról, hanem önmagáról beszél!]: különös érzés fog el bennünket, mintha egy gyönyörű termófa oktató ki ifjabb társát tiszteletre a háztetőn felburjánzott vadsóska iránt.”³

Megérdemelné, hogy az ide tartozó írásokat kötetbe gyűjtsük. De nemcsak vitatkozó *írások* születtek válaszul. A Korunk Szava 1933. július 15-i számában is olvashatunk arról, hogy Sík Sándor, Mécs László, Kincs István és Harsányi Lajos kezdeményezésére a katolikus írók július elsején és másodikán kongresszus rendeztek, és Munkaközösséget alapítottak. Megkérték a Szent István Társulatot, az Élet és a Korda vállalatokat modern külföldi és magyar katolikus szellemű munkák kiadására. Irodalmi estet is rendeztek, „melyen Eckhardt Sándor dr. egyetemi tanár mondott bevezető beszédet”.

Az is említésre méltó, hogy e híradás után a lap „P(ossonyi) L(ászló) recenzióját közli Illyés Gyulának frissen megjelent kis kötetéről”, *Az Ifjúságról*. Ebben a méltatásban nyoma sincs valami sértődöttségnek vagy épp ellenséges indulatnak:

Háború utáni költészetünkben jelentős lépés ez a kis önéletrajz-költemény, amely negyven oldalon át igazi költészetet, lírát, igazi népiséget sugároz. Adja Isten, hogy Illyés Gyula tovább haladhasson ezen az úton, és a költészetében bujkáló spiritualitás ne vesszen el más programok útvesztőiben, hanem transzcendentális távlatok felé fejlődhessék.

Ez nem az „örök harag és magázás” kamaszos hangja, hanem valódi keresztény hang. Illyés Gyula neve, költői és prózai alkotásai később is gyakran szóba kerülnek a Korunk Szava hasábjain, mindig tisztelettel és megbecsüléssel.

Nem sokkal Illyés említett kritikai megjegyzése után Babits Mihály is tanújelét adta annak, hogy a Korunk Szavát figyelmére méltatja. 1933 szeptemberében ugyancsak a Nyugatban reflektált egy bírálatra, amely az ő katolikus költő voltát vitatta, s katolicizmusát „esztétikai katolicizmusnak” minősítette. Ez a cikk Oláh-Vas Tamás tollából a Magyar Kultúrában jelent meg.⁴ Babits nem utasítja el ezt a minősítést, de Vas Tamás ítéletével vitába száll:

Szívesen vállalom ezt, s úgy gondolom, még mindig krisztusibb esztétikatolikusnak lenni, mint párt és politika katolikusának [...]. Mondják, a katolicizmus ma modern és időszerű, s ifjúkatolikus barátaim szeretnék azonosítani »korunk szavát« az Isten szavával. [...] Akár-

³ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Bp., Magyar Helikon, 1973, 151.

⁴ OLÁH-VAS Tamás, *A beteg költő*, Magyar Kultúra, 1933, II, 49–51.

hogy is van ez, a kielégületlen emberi lélek még mindig biztosabban nyújtózhat Isten felé az elefántcsonttorony bástyáiról, mint a koráramlat omlatag hullámhegyéről.⁵

A Korunk Szava (amely a maga módján elhatárolódott a konzervatív, vagy legálábbis másféle megújulást sürgető Magyar Kultúrától) nem vette magára Babitsnak ezt a megjegyzését, nem reagált rá. Pedig alig kételkedhetünk abban, hogy Babits – bizonyos mértékig egy kalap alá véve a két katolikus folyóiratot –, míg a Magyar Kultúrában megjelent bírálatra reagált, a Korunk Szavára célzott. A címét alkotó szókapcsolatot kisbetűvel írta ugyan, de az *ifjúkatolikus* szó, a *koráramlat omlatag hullámhegye* kifejezés a Korunk Szava atmoszféráját idézi. Babits jobban szerette öröknek, réginek látni az egyházat. Féltette minden sürgölődő és felszínes megújulástól, s maga idegenkedett minden effajta programtól.

Megint csak megállapíthatjuk: a Korunk Szava megkülönböztetett figyelemmel követte és kommentálta Babits Mihálynak minden jelentős alkotását. Possonyi László a kortárs magyar regényírókról szóló sorozatában értő tisztelettel mutatta be a regényeit. Nagy megbecsüléssel, örömmel ünnepelte az *Amor sanctus*t, a latin nyelvű himnuszköltészet remekeit bemutató műfordításokat. Később külön, hasábos ismertetésben méltatta Babitsnak *Az európai irodalom történetéről* szóló két jeles kötetét. 1934-ben pedig *Nemzeti és nemzetközi Isten* címmel dr. Pongrácz Kálmán írt cikket a januári számba, amelynek kiinduló pontja „Babits és a magyar kritikai irodalom egyik legszebb tanulmánya: *Az írástudók árulása*”. Emlékszünk, Babits ebben a tanulmányában Julien Benda gondolatait építette tovább. A Korunk Szava tanulmányírója egészen egyértelműen Hitler ellen fordítja a nemzetek feletti Isten nagyságát ünneplő gondolatmenetet.

Babits figyelmét bizonyára nem kerülték el ezek a megnyilatkozások. Lassanként ráeszmélt arra, hogy a Korunk Szavában nem ellenfelet kell sejténie, hanem igazi baráttra találhat. Mindenesetre 1937-ben a lap karácsonyi számát megtisztelte azzal, hogy *Karácsonyi énekét* közölte benne. Nem is akárhogyan, hanem így: „Barátságos ajánlással: a Korunk Szavának, Karácsonyra: Babits Mihály.” A folyóirat szerkesztői nagyon megbecsülték ezt a kitüntető gesztust. Az öt négy-négysoros versszakból álló költeményt külön lapon közölték Buday György metszetével.

Tovább kutakodva a Korunk Szava első évfolyamainak fogadtatására vonatkozó emlékek között, Illyés és Babits megjegyzései után érdemes felfigyelnünk azokra a sorokra, amelyekkel egy akkor nemrég érettségizett fiatalember fejezte ki az új folyóirat iránti elismerését. Szabó Zoltán a Napkelet hasábjain elemezte 1933-ban *A háború utáni fiatalság* helyzetét. Először a Nyugatról mondja el korántsem hízog véleményét:

A Nyugat második generációjában egyenesen megtagadja a kezdők forradalmi örökségét, és egy külön akadémiává hátrál [...]. A Nyugatnak van egy fiatalsága, amely látható, tehetséges, de legfeljebb színárnyalatokban produkálja az újat, amit a generációja hozni tud. Végső dekadenciáját mutatja egy művészeti fejlődésnek, bizonyos általános kultúrnyívt, ennek nem sülyed alája, és ebből nincs, aki kiemelkedjék.

A hosszas elemző fejtegetés végén pedig ezt írja:

⁵ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, i. m., 175.

Ma revidéáljuk a liberalizmus álláspontját arról az úgynevezett sötét középkorról, amely egy Szent Ferenc-i világlátást termelt ki magából. Új középkor elé harangoznak a szociális irodalmi nézetekben alakult művészeti szentélyekből is, és a spengleri jóslatot az Untergang des Abendlandesről a liberalizmus és a kapitalizmus alkonyának hirdetésévé módosítják. A legfiatalabb generáció megtagadja az előtte járó fiatalok történelmi materializmuson alapuló földi hitvallását, és a földön járó, de égbe tekintő ember hitében jobban hisz, mert ennek a hite hit marad és nem cél, ami elmúlik, ha megszűnik cél lenni, és eredményé válik [...] Elég legyen ehhez a fiatal katolicizmusra és a Korunk Szavára utalnom [...]. Az aktív katolikus orgánus, ha egész létével és modernségével nem bizonyította egyebet, mint azt, hogy nem kell föltétlenül marxizmushoz folyamodni azért, hogy fiatalnak és újnak higgyék a fiatal, eleget tett.⁶

Nem csoda, hogy a Korunk Szava felfigyelt ezekre az elismerő, méltató sorokra. Idézte is őket más, hasonló elismerések között. Szabó Zoltánt pedig nemsokára „felfedezte” mint ifjú szociográfust, *A tardi helyzet* szerzőjét. Ez a könyv a Cserépfalvinál jelent meg egy sorozat első darabjaként.⁷ Néhány héttel a megjelenése után a Korunk Szava 1936-os évfolyamának júliusi kettős számába Simándy Pál írt róla egész hasábos ismertetést. A következő években aztán a lap munkatársai közt találjuk Szabó Zoltánt. ’38-ban itt állított szép emléket Széchenyi Györgynek:

Volt életében egy pillanat, ez év tavaszán, amikor ő volt a magyar. Akik körülötte ültek, mikor felszólalt, előbb dermedten hallgatták, aztán lehurrogták, holott ha nem érezték ugyanazt, amit ő kimondott, aligha tarthatták magukat magyaroknak. Szava, ez a gyöngye hang, durva zajokba fulladt el azokban a napokban, de a jobbak kézről kézre adták tovább beszédének szövegét, melyet a délutáni lapok közöltek. Olvastad? – kérdezték olyan hangsúllyal, mintha azt is mondták volna: egy-két igaz talán mégis találtatik a városban, mely oly gyáván és oly alkudón viselkedett, hogy abban a pillanatban csakugyan megérdemelte volna az égből leszálló tűzvészt, mint egykor Szodoma.⁸

Ennek a *Kortársak* című írásnak második „szereplője” Illyés Gyula: „Amit Illyés Gyula ért újabb írásaiban, nevezhetném írói szerepnek és szellemi hagyománynak. Mondhatnám azt is, hogy a múltat érti, és mondhatnám azt, hogy az örökkévaló szabadságharcot. De mondhatnám egész egyszerűen azt, hogy a magyarságot érti, és hogy egy a szükségés.”⁹ Milyen különös játéka a véletlennek! Egy fájdalmas év ugyanazon a papírlapon rajzolja elénk az arisztokrata és a népfői alakját. Nem fogtak kezét egymással, de ugyanannak az ügynek szolgálatában magasodnak fel mind a ketten.

Ha már találkozásokról esik szó, érdemes megjegyeznünk, hogy a Korunk Szava 1938. szeptemberi számában, amely gróf Széchenyi György halálhírét közölte, közreadta Pethő Sándornak *A magyar társadalomhoz* intézett felhívását is, amellyel az augusztus 25-én megjelent új napilapot, a Magyar Nemzetet ajánlotta az ország figyelmébe. A szerkesztőség így vezette be ezt a közleményt: „A Korunk Szava örömmel közli a legnagyobb élő magyar publicista, Pethő Sándor új lapjának programját, és hívja föl olvasói figyelmét a Magyar Nemzetre”. Ez önmagában is jelen-

⁶ SZABÓ Zoltán, *A báború utáni fiatalság* = Sz. Z., *Hazugság nélkül*, szerk. ANDRÁS Sándor, Bp., Héttorony, é. n., 42–54.

⁷ SZABÓ Zoltán, *A tardi helyzet*, Bp., Cserépfalvi, 1937 (Szolgálat és Írás Munkatársaságának könyvei, 1).

⁸ SZABÓ Zoltán, *Kortársak*, Korunk Szava, 1938, 553.

⁹ *Uo.*

tős, baráti gesztus volt, de a szerkesztőség a felhívást követően az olvasók elé adta Szabó Zoltánnak *Levél Pethő Sándorhoz* című hosszú helyzetelemző írását is. Ennek ünnepélyes hangütését érdemes idéznünk:

Mikor ezeket a sorokat írom, Főszerkesztő Úr, a bizonytalanság óráit éljük s az ősz elkezdődött. Az idő, amelyben élünk, emberfeletti méreteket öltött, és valahol megint döntenek a jövőről, mely ki tudja, jövő lesz-e és magyar lesz-e? Most elmondhatjuk mi is, mint a régiek, hogy a múlt kiesett hatalmunkból, de nem mondhatjuk el velük, hogy a jövőnek urai vagyunk. A jövőnek ma legfeljebb szolgálói lehetünk, azok is csak akkor, ha szerencséje lesz ennek a szerencsétlen országnak, s magasabb hatalmak így engedik. És mégis szolgálnunk kell ezt a jövőt. Akkor is, ha kevesen vannak az igazak, és még kevesebben a választottak.

A helyzetelemzést, amely ez után a bevezetés után olvasható, figyelmesen, megrendült egyetértéssel olvashatta a *Levél* címzettje, mert nyomban meghívta Szabó Zoltánt készülő lapjához. Ennek köszönhetjük az új lap *Szellemi honvédelem* rovatát, s azokat a cikkeket, amelyeket abban a következő év során rendre megírt Szabó Zoltán. Ezek a cikkek az ő életmű-sorozatában ma vaskos kötetet alkotnak.

A kezdetekről, a Korunk Szava programjáról, fogadtatásáról írtam eddig, s egy-egy felvetődő szál követése a laptörténet utolsó számaiig vezetett. Most szót kell ejtenem arról, hogy a folyóirat rövid történetében fordulópontot vagy legalább jelentős határvonalat jelentett az 1935-ös esztendő. Vásárhelyi Miklóst idézem, aki a Korunk Szaváról szóló érdekes tanulmányában így írja le az eseményeket:

A szakítás 1935 tavaszán következett be. Sajnálatos, látványos és botrányos külsőségek közepette. Balla Borisz, Aradi Zolt és Possonyi László ultimátumban követelték Széchenyi Györgytől, hogy adja át nekik teljhatalommal a lap szerkesztését, s mivel a lap tulajdonosa erre nem volt hajlandó, kiléptek a Korunk Szavától és Új Kor címen új aktív katolikus orgánumot alapítottak, amelynek első száma 1935. április 20-án jelent meg. Széchenyi gróf elszigetelődött, magára maradt, betegen, kézirat, szerkesztők, szerkesztőség és kiadóhivatal nélkül. Lapját átmenetileg meg sem tudta jelentetni 1935. március 15. után. Csak április 15.–május 1-jei keltezéssel, tehát másfél hónap múlva jelent meg a következő, hevenyészve összeállított kettős szám Széchenyi szerkesztésében és kiadásában, majd május 15-én jelenik meg a fejlécen az új szerkesztő, Katona Jenő neve.¹⁰

Az ügy megítélésében máig is nehéz állást foglalnunk. Az elszakadó három fiatal nemcsak az Új Kort alapítja meg, hanem a Vigiliát is. Ennek kiadására már korábban készültek. A Széchenyi György vezetése alatt működő Korunk Szava úgy hirdette szándékukat, hogy egy kifejezetten irodalmi jellegű folyóirat kiadását tervezik, amely a Korunk Szavának szinte testvéreként jelenik majd meg, közös kiadóhivattal, közös terjesztésben. Vásárhelyinek alighanem igaza lehet abban, hogy a váratlan szakadásnak politikai háttere lehetett. A három „fiatal” készebbnek mutatkozott a Gömbös-kormánnyal együttműködni, mint azt Széchenyi helyeselhette volna. Ily módon Katona Jenő felbukkanása a folyóiratnak valamelyes balra tolódását jelentette. Nem a kommunizmussal való barátkozást, hanem inkább a Hitlerrel való szövetség elszántabb elutasítását. A lap régi munkatársait váratlanul érte ez a szakítás. Többen tanácstalanok voltak. Volt, aki csatlakozott az Új Korhoz, volt, aki hűséges

¹⁰ VÁSÁRHELYI Miklós, *A Korunk Szava*, Vigilia, 1986/6, 443.

maradt Széchenyihez. Szabó Zoltánt például egy darabig az Új Kor táborában találjuk, aztán újra a Korunk Szavának ír. Katona Jenő, akivel egyébként kevéssel halála előtt életinterjút készített Vásárhelyi Miklós,¹¹ 1905-ben született. A váci piarista gimnáziumban érettségizett mint papnövendék. Aztán Rómában, a Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként folytatta tanulmányait. Majd világi pályára tért, Budapesten találjuk, az Eötvös-kollégium növendékeként. Végül Bécsen fejezte be az egyetemet.

Vásárhelyi Miklós – már említett tanulmányában – nagy elismeréssel szól arról a munkáról, amelyet Katona Jenő végzett a Korunk Szava háza táján. A szerkesztőség körül „bátor és következetes munkatársakból” megbízható gárdát alakított ki, a folyóirat „szellemi irányítójának” 1937-től megnyerte Szekfű Gyulát. A lap bátran szembefordult azokkal, akik vállalták a közelgő háború szellemi, hangulati előkészítését. Rendre tiltakozott „a totális állameszme előretörése” ellen. Az első és egyedüli keresztény sajtóorgánium volt, amely már az első zsidótörvényt elutasította: „Katolikus ember ezt a javaslatot jó lelkiismerettel nem teheti magáévá”. Ezzel a nagyon határozott mondattal zárta gróf Széchenyi György azt a cikkét, amely a Korunk Szava 1938. május 1-jei számában az új törvényjavaslattal foglalkozott. Széchenyi György a pápa, XI. Pius *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájára hivatkozik, amelyről a Korunk Szava nyomban megjelenése után hírt adott, s amellyel aztán többször foglalkozott. XI. Pius 1937 márciusában két jelentős enciklikát adott ki: 14-én a *Mit brennender Sorge*, 19-én a *Divini Redemptoris* kezdetűt. Az első a nemzetiszocializmus, a második a kommunizmus tévedéseit utasítja el. A Korunk Szava már április 1-jei számában bemutatta ezeket a pápai megnyilatkozásokat „A Gondviselés iránti mélyeséges hálával és jogos öntudattal” megállapítja, hogy a nemzetiszocializmus elítélő *Mit brennender Sorge* igazolja azt a bátorságot, amellyel ő maga – egy időben talán egyedül a magyar katolikus sajtóorgániumok közül – vállalta a küzdelmet a német példa hazai „torz hatásai” ellen. A későbbiekben többször visszatér a folyóirat ennek a pápai megnyilatkozásnak elemzésére, külön cikkben vizsgálja magyar sajtóviszhangját.

A német példa „torz hatásai” nemcsak az antiszemitizmus előretörésében mutatkoztak meg. A Korunk Szava 1938 júliusában Keresztury Dezsőtől közölt alapos tanulmányt *Hadúr vagy Krisztus – germán turánizmus vagy keresztény magyarság* címmel. A szerző először a közelmúlt néhány eseményére mutat rá. Visegrád mellett „Attila, Árpád és Koppány tiszteletére” tornyot emeltek, amely körül azóta pogány vallási szertartásokat tartanak. (Erről egyébként már hírt adott a Korunk Szava.) *Turáni Roham* címmel megjelenik egy sajtótermék, amelynek felirata azt hirdeti: „Él a magyarok Istene! Rajta kívül idegen Isteneid ne legyenek!” A pángermán és a pánszláv összefogáshoz hasonlóan némelyek pánturanizmusról álmodoznak. A szerző ítéletét jól kifejezi egy tömör mondata: „Német maszlag – turáni áfium”. Bölcsességét pedig élénk idézheti írásának néhány mondata: „A mi férfimunkánk itt folyt le Európa keleti felében, a Dunamedencében, életünk innen táplálkozik, halottaink itt

¹¹ *Katolikusok szellemi ellenállásban: Beszélgetés Katona Jenővel*, a beszélgetés résztvevői: VÁSÁRHELYI Miklós, POMOGÁTS Béla, TVERDOTA György, Literatura, 1980, 112–127.

nyugosznak, emlékezetünk és öntudatunk az itt töltött ezerévet foglalja magába, mint örök tanítást. Ami azelőtt volt: ködös, öntudatlan gyermekkor, fakó sejtelen, valótlán, távoli mese. De aki fél a valóságtól: *a mesébe menekül.*¹²

A Korunk Szava kezdetétől hivatásának érezte, hogy a Trianon után részekre szakított magyarság nemzettudatát, hazaszeretét katolikus lélekkel hassa át. Ápolta a kapcsolatokat a kisebbségi sorsra jutott magyar közösségek lapjaival, egyesületeivel. Cikkeket közölt a határokon túlra szakadt városok, tájak életének alakulásáról. Sokszor kisebbségi sorsra jutott szerzőktől is, akik nem zárkóztak el a cseh vagy a román szellemi élettől, hanem inkább kapcsolatokat építettek ki vele. Igyekezett képviselni azt a reményt, hogy épp a közös katolikus vagy keresztény örökség segíthet ezeknek a szomszéd népeknek egymásra találásában, hogy ne egymás ellen, hanem együtt készítsék a jövő útjait. Példaként érdemes a lap 1936-os évfolyamából Borsody István írását említenünk: *Pesttől Prágáig – és vissza...* A szerző három pesti fiatalembernek mutatta be Prágát, akik Berlinbe utaztak, s kiszálltak a vonatból, hogy ott szétnézzenek. Örömmel számol be arról, hogy a három látogató felszínes kíváncsisága mélyebb érdeklődéssé változott közös sétájuk és beszélgetésük során.

Egy csehszlovákiai magyar számára öröm volt pesti szájból komoly szót és beismeréseket hallani, amikor Budapesten nem egyszer szégyennek hallotta megbélyegezni azt, ha valaki Prágában jár egyetemre. Magyarországon általában [...] frázisokból álló informálatlan, nemtörődöm kijelentésekkel szokták meglepni a Szlovenszkóról átutazó kisebbségi magyar embert. Magyararúlónak szeretik nevezni, ha egy szlovenszkói más véleményen van, mint ők, és nem tudják megérteni, hogy lehet valaki magyar másképp és másutt is, mint Magyarországon.¹³

A Korunk Szava hírt adott a határokon túl megjelenő magyar folyóiratokról, társadalmi és az egyházi élet fontos eseményeiről. Korán kapcsolatot talált például az erdélyi papság kimagasló alakjával, Márton Áronnal, s később örömmel számolt be arról, hogy 42 éves korában püspökké szentelték.

Ha a folyóirat évfolyamait bekötve szemügyre vesszük, feltűnik, hogy a '37-es és a '38-as kötet jóval vastagabb a megelőzőeknél. Valóban több mint kétszáz lappal nagyobb ezeknek az anyaga. Ezt a terjedelemben való növekedést még nagyobbak látjuk, ha meggondoljuk, hogy 1937-ben egy sajtósorosozat kiadására is vállalkozott a folyóirat:

A Korunk Szava úgy határozta el magát, hogy az igaz és ingathatatlan keresztény és magyar ügy érdekében a magyar nép legszélesebb rétegeihez fordul. Így született meg a Korunk Szava népkönyvtár. [...] Reális, higgadt, tisztánlátó magyarságot szeretnének nevelni ezek a füzetek, melyek egyszerre szolgálgják majd a szociális magyar haladás, a keresztény nemzeti gondolat s a népies magyar művelődés ügyét.¹⁴

Akkoriban az iskolázatlan emberek közt nem volt még használatban a rádió. Könyvet, folyóiratot nem sokan vettek a kezükbe. Egy olcsó füzet sorozat darabjai vi-

¹² KERESZTURY Dezső, *Hadúr vagy Krisztus – germán turánizmus vagy keresztény magyarság*, Korunk Szava, 1938, 421.

¹³ BORSODY István, *Pesttől Prágáig – és vissza...*, Korunk Szava, 1936, 235.

¹⁴ Korunk Szava, 1937, 225.

szont sok emberhez eljutottak. A lap megszűntéig, másfél év alatt 26 ilyen füzet jelent meg. Néhányat emlétek példaként: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Német világ Magyarországon*; Kozma Erzsébet: *Nemzeti szocializmus és keresztény erkölcs*; Kerék Mihály: *Izgató szavak helyett földet a magyar népnek*. A 8–9. kettős szám XI. Pius pápa körlevelét adta közre *Az istentelen kommunizmusról*; a 10–11. a másik enciklikát, a katolikus egyház helyzetéről Németországban.

A társadalom, a nemzet, az egyház életének nagy kérdései közt jutott-e figyelem a művészet, a kultúra, az irodalom ügyére? Igen. A folyóirat utolsó évfolyamainak vissza-visszatérő munkatársa lett a fiatal Bálint Sándor. Népi búcsújáróhelyeket mutat be, de külföldi útjairól is beszámol. Írásai hatvan, hetven év távolságából is elevenen szólítanak meg. Pilinszky János prózai remekei mellé illenek.

Említettem már Keresztury Dezső nevét. Az 1938-as évfolyam minden számában találkozunk vele. Nagy hozzáértéssel, friss figyelemmel ő írta akkor a színházi tudósításokat. 1935-ben Ágoston Julián, a tehetséges fiatal ciszterci szerzetes, papköltő írt tanulmányorozatot a lapba a nagy témáról: *A katolikus irodalom problémáiról*. Mintha az akkor megjelent első Vigilia-számban megszólaló Sík Sándor gondolatait fűzné tovább: „A katolikus irodalom mindenben irodalom [...] először katolikusnak, másodsor irodalomnak kell lennie [...]. Csakhogy ebből még semmit sem tudunk meg. A problémák ez alapmegállapítás után jönnek.”¹⁵ 1937-ben Rónay György cikke jelenik meg: *Irodalomszemléletünk kérdéséhez*.¹⁶ Találkozunk a másik fiatal papköltő, Pusztai Sándor írásaival, megszólal Rómából Szauder József, több értékes, lebilincselő könyvismertetéssel állandó szerzőként szerepel Thurzó Gábor, Kunszery Gyula, Füsi József, Lovass Gyula. Megrendülve olvassuk a '37-es évfolyamban Horváth Béla írását József Attila: *Nagyon fáj* kötetéről: „A magyar verselésnek soha nem sejtett tökéletességét teríti ki a költő ebben a könyvben. Ellenállást hirdet a gonoszszággal szemben, a szentek kérlelhetetlen álláspontján, ez a költő a megalázottaké, a nyomorultaké, a szegényeké, amint Isten megparancsolta.”¹⁷ Aztán Katona Jenő már halálhírének vételekor írja róla emlékező sorait: „Esengte a szelíd jövőt, de ehelyett csak a reménytelenséget kapta osztályrészü.”¹⁸

A magyar irodalomtörténeti emlékezet gazdagabb lesz, ha számon tartja a Korunk Szavában megjelent kritikákat, irodalmi ismertetések, emlékezéseket. Horváth Béla, Gogolák Lajos többet érdemel, mint hogy csak a sebek miatt tartsuk számon őket, amelyeket Radnóti Miklós szívéen ütöttek. Nyilván vétkesen, de talán inkább meggondolatlanul, mint valódi rosszindulatból. A harmincas évek fájdalmasan jellegzetes gyümölcsét tehetjük asztalunkra, ha le-le vesszük a polcra ennek a fiatalos bátorsággal szerkesztett, rövidletű folyóiratnak kincses, beszédes kötetét.

¹⁵ ÁGOSTON Julián, *A katolikus irodalom problémái*, Korunk Szava, 1935, 229.

¹⁶ RÓNAY György, *Irodalomszemléletünk kérdéséhez*, Korunk Szava, 1937, 429.

¹⁷ HORVÁTH Béla, *József Attila: Nagyon fáj*, Korunk Szava, 1937, 396.

¹⁸ KATONA Jenő, Korunk Szava, 1937, 731–732.

Napkelet és Nyugat

A húszas évek második felétől a Nyugat, a Protestáns Szemle, a Magyar Szemle, a Társadalomtudomány, a Napkelet, az Erdélyi Helikon egyaránt érdeklődött a pályadíjnyertes Németh László írásai iránt. Németh adott is mindegyiknek, látszólag tehát sínre került az ifjú, rendkívüli tehetségű új kritikus. A valóságban azonban egyik csalódás a másik után éri. A Nyugatnak (Osvátnak) nem a tanulmányíró kell, hanem a *Horváthné meghal* „parasztnovella” írója, a többi folyóirat viszont nem elég súlyos, ezenkívül – úgy érzi – szétszórtságot okoznak a művei között, s egy-egy lapszám szerkesztése, az ott megjelent kritikáinak környezete csökkenti vagy éppen tönkreteszi írásainak hatóerejét.

Földessy Gyulának írta 1927. december 24-én: „Ha volna egy olyan magyar szerv, amely a magyar demokrácia s a népet reveláló irodalom szerve volna, nem lenne, csak neki, tollam és tudóm. Így azonban meg kell csinálni, ki kell verekedni! Talán egész íróenergiámat szét pazarlom ebben a harcban, de mi az egy az egész érdeke árnyékában!”¹ Áprily Lajosnak (1928 márciusában) hasonlóképpen üzen: „[S]zeretném együtt tudni mindazokat, akik az örök magyarság mai papjai [...]”. Majd lejjebb: „most egy esszesorozaton dolgozom, mely az európai irodalom nagyjain [...] át Európa problémáit akarja magyar problémává szűrni, s egyben a magyar szellem nagy, Európát szintetizáló hivatottságát bizonyítani.”² (Hogyan is írta Babits 1927-ben *A kettészakadt irodalom* című nagy hatású tanulmányában? „Ha irodalmunk nagy szellemeinek igazi hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek szemünkben ellentétek.”³)

Kényszerűen, de mégsem teljesen kedve ellenére Németh László ezt a szintetizáló és szervező kísérleti pozíciót a nemzeti konzervatív Napkeletnél próbálja meg érvényesíteni. Ez azért is sikerülhetett – legalábbis időlegesen –, mivel Tormay Cecile főszerkesztőnek is szüksége volt a modernitás bizonyos elemeire, hogy még vonzóbbá tegye az egyébként kifejezetten színvonalas tanulmány és kritika rovatot.

1929 végén, a Nyugathoz pártolása idején Németh László azt írta Tormay Cecile-nek, hogy „[e]lgységes irodalmi közvéleményt” akar teremteni, „közös ideálokat fölláttani, s minél szélesebb olvasóréteget kényszeríteni a »nagy irodalom« tiszteletére.”⁴ Ebbéli törekvésének szélesebb körű társadalmi (és politikai) célja is volt: a maga által is sokszor említett „harmadik Magyarország” (máshol: „harmadik oldal”,

¹ Németh László élete leveleiben 1914–1948, szerk. NÉMETH Ágnes, jegyz. GREZSA Ferenc. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1993, 57-58.

² I. m., 60.

³ BABITS Mihály, *Kettészakadt irodalom: Válasz Berzevicsy Albertnek* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, kiad., jegyz., és utószó BELLA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 173.

⁴ Németh László élete leveleiben, i. m., 83.

amely azonban nem azonos a „harmadik út”-tal) közelebb hozása, irodalmi-szellemi téren való megelőlegezése. Leegyszerűsítve: legalább a kultúrában félretolni mind az uralkodó jobboldali, mind pedig a liberális polgári világlépet és életeszmenyt.

A *Babits Mihály tanulmányai* című Németh-esszé a Nyugatban jelent meg 1929 decemberében.⁵ Ez év tavaszától már javult a viszony Németh és a Nyugat között.⁶ Babits szeptemberben kereste föl, majd fogadta a lakásán. Október végén öngyilkos lett Osvát. Novemberben írja Németh Földessynek: „[A] Nyugat kritikái rovata, úgy látszik, lehetővé teszi számomra, hogy legmerészebb kritikusi álmaimat is megvalósítsam, úgyhogy itt is nagyban készülődöm, viszont a Napkeletben is helyt akarok állni úgy a kritikában, mint szépirodalomban, ha ők ezt összeférhetőnek tartják [...]”.⁷ Azaz, ő maga nem tartotta összeférhetetlennek. Sőt, hálás a Napkeletnek, személy szerint Tormaynak, amiért első regényét, az *Emberi színjátékot* folytatásokban közölte. Helyt is állt a Napkeletben: 1930 folyamán itt kétszer annyi írása jelent meg, mint a Nyugatban.

A valódi cezúra 1931 tavasza: Németh szakít a Napkelettel, mivel Hartmann János másodszerkesztő nem közli két zsidó szerzőről: Fenyő Lászlóról és Gelléri Andor Endréről írt kritikáját; Babits azonnal jelentkezett és tanulmányciklus lehetőségét ígérte a Nyugatban.

A „nemzedéksorozat” záró írása Nyugatban a *Klasszicizmus?* című értekezés volt.⁸ Bevezetésként azokra a „személyi viharok”-ra utal Németh László, melyek cikksorozatát kísérték fél éven át. Az „új nemzedék” szempontjai ugyanis sem az általa kiemelt íróknak, sem a nem említetteknek nem voltak meggyőzőek: a kihagyottak háborogtak, a kiemelték gyanút fogtak: mit akarhat tőlük a kritikus valójában? Ő maga sem biztos valamennyi téziskísérletében. Mentsége, hogy nemcsak ő siettetett e cikksorozatban, de őt is siettette „a kor depressziója”. Melyben „az író-sors: cselédalkalmazkodás vagy heroizmus”. A heroizmusra ő maga mutatott példát ugyanitt: a kor látványa határozott állásfoglalást kíván és *új esztétika* meghirdetésére ösztönzi.

Húsz év előtt a nagyra törő író »zseni« akart lenni, ma »remekmű«-vet akar írni. A zseni szó kiszorult a dicsőség tolvajnyelvéből, s helyét a mű foglalta el. Ebben az apróságban ott szorong az az új írói szellem, melyre cikkeim támaszkodnak. Ignóus esztétikája annak idején »egyéniesség-esztétika« volt: a szellem szabad mozgása számára keresett igazolást egész a rakoncátlanságig, a mienk: műesztétika, az alkotás törvényei közé zárja az író, s elmegy az írói egyéniesség megtagadásáig.⁹

Íme a Németh László-i állásfoglalás a nagy vitában, amely meg is pecsételte sorát és helyét a Nyugatnál és Babits körében. Szembefordult ugyanis az egész Nyugat-esztétikával, nem palástolta ellenérzését az Ignóus-féle ízléssel szemben,

⁵ NÉMETH László, *Babits Mihály tanulmányai*, Nyugat, 1929/24, 692-700.

⁶ Kritikái jelentek meg Illyésről, Kassákról és másokról. Osvát tehát értékelt a kritikáiról Németh Lászlót is.

⁷ *Németh László élete levelekben*, i. m., 82.

⁸ NÉMETH László, *Klasszicizmus?*, Nyugat, 1931/20, 419-424.

⁹ *I. m.*, 421.

végrehajtotta saját „konzervatív” fordulatát. „Az előző kort – írja ugyanitt – megbűvölték a változatok, feláldozta érte a szellemi élet egységét, mi ezt az egységet keressük. [...] Ha az egyéniség-esztétika a fénytörés igazolása volt az irodalomban, a mű-esztétika egy olyan kor irodalmi elmélete, amelyben a szellem nem a tarkaság luxusa többé, hanem tömör fény, amelynek nagy éjszakával szemben kell világoságnak lennie.”¹⁰

Ez már a Tanu beköszöntőjének hangja s programja.

A Tanu felé

Babits már korábban megelégette a sorozat hosszát – valójában persze a nyílt szembe fordulást –, s bár Németh még jó néhány portrét tervezett, abba kellett hagynia. A sorozat – személyes ellentétek is belejátszottak ebbe – megbukott, majd – éppen a Nyugatban – Hevesi András bizonygatta (nem alaptalanul) a nemzedéki csoportosulás képének önellentmondásait.¹¹

Ez már a Babitscsal való szakítás után történt, Németh László nagy keserűségére. A csalódása nagy, ám alkotókedve újra föllángolt.¹² Annál is inkább, mivel a júniusi Protestáns Szemlében megjelent az a Gulyás Pál által írt tanulmány Némethről, amely – lélektani értelemben – az utolsó lökés volt a Tanu felé.¹³ Gulyás „a magyar fiatalság új orientációját” látta benne, mire Németh a következő bejelentéssel válaszolt levelében: „[O]któber 1-jével évente nyolcszor megjelenő folyóiratot indítok, melyet magam fogok írni és kiadni, s ezentúl a szétszórt írásaimat nemcsak gondolatilag, de megjelenésében is rendezettebben, együtt kaphatják meg azok, akiket érdekel.”¹⁴

A személyiség-lélektani hatóokok mellett persze legalább ilyen meghatározóak a szellemi orientációk, illetőleg hatások: a Tanu már régebb óta érlelődött. A kritikus pályakezdés éveiben is látszódtak már az összefüggéseket feltáró, a szintézis igényű tanulmányok – olyasfélék, mint az 1931-es Nyugat-sorozat. Már 1926-ban összefoglaló értékelést adott az erdélyi irodalomról¹⁵, ugyancsak ekkor és itt értékelte a Nyugat húsz esztendejét,¹⁶ 1928-ban sorozatban mérte fel a magyar dráma, a kritika, a líra és a regény éves termését.¹⁷ Meghatározó szerepet kapott a Tanu Németh Lászlója szellemi formálódásában a rendkívüli nyelvismeretének is köszönhető világirodalmi tájékozódás, nemkülönben a szintén rendkívüli befogadó- és koncentrálóképeség. A *Pirandello színpada* című tanulmány például 1927-es, az *André*

¹⁰ *I. m.*, 422.

¹¹ HEVESI András, *Az Új Anthológia*, Nyugat, 1932/9–10, 580–582.

¹² „Egy író lehet reménytelen mint ember, s ugyanakkor úszhat a munka örömeiben mint alkotó” – írta az *Ember és szerep*-ben. (NÉMETH László, *Ember és szerep*, Kecskemét, Tanu-kiadás, 156.)

¹³ GULYÁS Pál, *Németh László*, Protestáns Szemle, 1932, 375–388.

¹⁴ *Németh László élete levelekben*, i. m., 105.

¹⁵ NÉMETH László, *Erdély lelke a legújabb irodalomban*, Társadalomtudomány, 1926, 392–401.

¹⁶ NÉMETH László, *A Nyugat húsz esztendeje*, Társadalomtudomány, 1926, 426–430.

¹⁷ NÉMETH László, *Magyar líra 1928-ban*, Erdélyi Helikon, 1928/1, 59–60; Uő., *Magyar dráma, magyar kritika 1928-ban*, Erdélyi Helikon, 1928/3, 229–231.

Gide 1928-as születésű, az Ortega-tanulmányt 1930-ban írta, a Napkeletben futó „Kritikai napló” világirodalmi tanulmányai pedig egyértelműsítik szellemi felkészülésének ez irányú eredményeit. 1928-ban (Párizsban) találkozott először Marcel Proust regénykolosszusával, s mintegy négy esztendő szánt e meghatározó és megalapozó szellemi, etikai és esztétikai élmény feldolgozására. 1931-ben kötelezte el magát végleg a klasszikus görög kultúra mellett. Az *eszmények* („görögös korszak”, „minőségeszme”, „elit” gondolat stb.) érlelődése és formálódása megkövetelte, kikényszerítette az egyszemélyes folyóiratot. S még valami (ebben az értelemben valóban „válságtermék” a Tanu): az ország (és a világ) mély gazdasági, politikai és szellemi válságba kerül a harmincas évek elején.

Németh László 1932-ben úgy lépett ki – miként Babitsnak március 31-i levelében írta – „az író céhből”, hogy létrehozta saját egyszemélyes céhét. Szükségszerű, következetes és rendkívüli szellemi eredménnyel járó elhatározás volt ez.

1932 tavaszán, nyarán valósággal lázban égett. Szokatlanul heves érzelmi hőfok volt ez. Még Németh Lászlónál is. Perdöntő dokumentum a Gulyás Pálhoz írt levele 1932. június 26-án. Egyfelől továbbra is ragaszkodik ahhoz a Nyugat-sorozatbeli hipotéziséhez, hogy az új írónemzedék megszületett, a magyar irodalom nemzedéki váltás előtt áll, a „magyar ifjúság” valamiféle közös nevezőt talált. Sőt azt az érzését sem rejti véka alá – erősen redukálva a problémát –, hogy ő maga a magyar ifjúság: „[V]agyis annak, ami bennem lefolyik, le kell folynia még nagyon sok fiatal emberben. Mint kritikus csodálkozva vettem észre, hogy elütő, fiatal írók mennyire hasonlítottak hozzám [...]. Ma már meg merem fordítani, követelménnyé merem fordítani ezt a csodálatos hasonlóságot: a magyar ifjúságnak, ha becsülettel akar helytállni, bizonyos fokig hasonlítania kell hozzám, ha egyébben nem: szellemi magatartásban, a magatartás etikájában.”¹⁸ Klasszikus Németh László-i szituáció: a Szerep meghódította az Embert. Szabadságvágyat, tisztaságvágyat, egyszersmind – *érzést* fedez fel magában, Ady-üzenetet idéz ebben a Gulyásnak írt levélben: „’aki várni tud’ s ’önénje nem hazug’: nos az én legnagyobb erőm, hogy várni tudtam, in statu nascendi őriztem meg magam harmincéves koromig, a hazug elemeket kiküszöböltem, s szinte lebegve várom, hogy az idő befejezzon.”¹⁹ Az egyszemélyes folyóirat – írja le maga is – „a nagy szerepvállalás”.

Ugyanakkor ugyanebben a levélben számol be nemzedékvíziójának fájó kudarcáról. Azt írja, hogy az általa felkínált kereteket, lehetőségeket, az őrólok szóló kritikáinak „kincseit” nem használták fel, meg se látták, mi a szándéka velük. Másképp kezdtek „mozogni”, mint ahogyan azt csillagpálya-kirajzoló kritikusi fantáziája előrevetítette. A még mélyebb kudarcélménytől saját maga előtérbe emelésével és saját szerepének abszolutizálásával menti meg önmagát. Teljes azonosulása az eszmével, az ideával azonban feltűnő aránytévesztéshez vezet: „Hítem egy ifjú írónemzedékben, s be kellett látnom, hogy ez a nemzedék nem nőtt a hitemig, szégyenszemre elkotródhatok, vagy magam állhatok a világ elé: íme, az új nemzedék. [...] ki kell

¹⁸ *Németh László élete levelekben*, i. m., 110.

¹⁹ *Uo.*

jelentenem, hogy az új nemzedék, legalábbis az az új nemzedék, amelyről írtam, én vagyok.”²⁰ Be kellett látnia – írja –, hogy ez a „bújócska mások háta mögött” (amelyre pedig hosszú éveken át készült) a szellem gyengesége volt, a készületlenség vonakodása. Az idő azonban megköveteli, hogy most előálljon: saját maga írói világát mutatva meg.

Németh László maga is utal ebben a levélben a Tanu születésének színpadias, érzelmileg túlfűtött gesztusaira, illetőleg sarkított megfogalmazásaira; ám a színpadias gesztusokat lehántva, a szikár lényeket tekintve helyesen ítélte meg helyzetét. Ő valóban túlnőtt a korabeli folyóiratok szellemi keretein (s most különösen boldog, hogy szabadon röpdöshet végre „s nem a Napkelet vagy pláne a Nyugat rácsai közt”). Azt mondhatjuk, hogy *rendkívül termékeny tévedése* volt – a Nyugat-sorozatban – ennek a kétségtelen új nemzedéknek a közös esztétikai és morális platform-szituációját feltételeznie. A szóban forgó író-társak aligha érthették meg ezt a kívánalomnak is fölfogható feltételezést, mivel írói ösztönük – természetesen – eleve tiltakozott mindenféle hasonlósági alapon történő besorolás ellen.²¹

Mindazonáltal nem tett le arról – legalábbis ezt hangoztatja –, hogy *közösségben*, egy ideálisnak vélt szellemi műhelyben, egy másoknak is helyet adó folyóirat szerkesztésében vegyen részt. Persze főszereplőként, meghatározó szellemi központként. S úgy, hogy inkább csak kapcsolódjanak, de ne domináljanak a fiatal „tudósjelöltek” (velük is próbálkoznék). Gulyás Pálnak és Gál Istvánnak – még augusztus végén is erről ír. Sőt: „kulturális összeműködésre” is gondolt a szomszéd államok íróival. Bizonyos „súlyos feltételek mellett”, de lehet csatlakozni, be lehet majd lépni a Tanu „munkakörébe” (írja Illés Endrének 1932. október 14-én – az első megjelent szám után²²). Illyés Gyulának arról ír december 13-án, hogy egy-egy író legjobb művéből Tanu-mellékletet lehetne kiadni. Pár hónappal később (1933. márciusában) Szabó Lőrincet hívja megbeszélésre. „Arról van szó – írta –, hogy a Tanu az V. számtól társas folyóirattá alakul át. Illyés, Pap K., Gelléri, Halász G. már bejelentették csatlakozásukat, Tamási rég felszólított egy ilyen alakulásra.”²³ A közös lapalapítási terv azonban ismét kudarcot vallott. Alighanem törvényszerűen így kellett történnie.

Mi mellett tanú a Tanu?

Ez idáig viszont megjelent a Tanu három száma. Fényes szellemi teljesítmény. A sokat idézett beköszöntő helyett figyeljünk inkább az első füzetet záró összefoglalásra. (*A Tanu munkaterve*) Ez ugyanis tisztán mutatja a vállalkozás intellektuális motívumait, illetőleg a Tanu író Németh László kritikusi világképét. A kritika gyakorlását, értelmét nem könyvek hosszú sorának ismertetésében látja, ő „világné-

²⁰ *I. m.*, 112-113.

²¹ Még arra sem hajlottak 1932 februárjában – Erdélyi, Illyés, Gelléri, Szabó, Pap –, hogy Némethtel együtt közösen alapítsanak új folyóiratot.

²² *I. m.*, 130.

²³ *I. m.*, 144.

zetünk alapkérdéseinek” felfrissítését kívánja szolgálni. Célja „nem az ítékezés, hanem a megújulás”. A mű „az élet legmagasabb faja”, s az irodalom problémái nem műbe zárt különlegességek, hanem a tudomány és az élet számtalan területén visszatérnek, illetve fölfedezhetők. A Tanu irodalomszemlélete igen tágas kíván lenni: „a nemesebb alkatú művek méltatásával [...] a nemesebb magatartást akarja továbbplántálni”.²⁴ A múlt ősformáinak kutatásában az a felmutatandó, „ami a korok fölött van. Századunk feladata, mint a fizikában, itt is, a helyi szempontokkal számot vető s tőlük mégis független abszolút koordináták felállítása. A lényegesre kell szorítkoznunk, életünk alapkérdéseit kell kimenteni a helyi fogalmazásból [...]”.²⁵ Külsőbb körökre tekintve a tudományágak között keresi az összefüggéseket, a társadalmi parancsokkal szemben védelmezi a minőséget és az emberi méltóságot, a magyarok „szerepét” keresi, figyeli azon országok életét, „amelyekben az új világ érik”. A Tanu-esszék módszertanáról azt hangsúlyozza, hogy ezek az írások „csomópont”-tanulmányok, „melyekben egyszerre több szál fut össze. Egy-egy kis esszét három-négy irányban is kicsiszolunk, s ugyanaz a gondolat mint motívum a dolgozatok egész során húzódik végig.”²⁶

A Tanu egyes közleményei már a kezdetekkor sem egyazon súlyúak, legjobb darbjai viszont a magyar esszé csúcseit jelentik. Az alábbiakban az első év hat számában azokra a legfőbb témákra figyelünk, amelyek igazolják Németh László Tanu-korszakának fő szellemi és – láttuk: erőteljes – morális törekvéseit.

Németh László nagy ideája, elképzelt orvossága a 20. századi Európa bajaira – amit aztán Tanu-korszakában is oly lázasan kutat az élet sok területén –: a *minőség forradalma*. A világirodalom előtte föltáruló csúcsein ebben az időben két nagyszabású megvalósulását látja a minőség forradalmának: Proustot és a régi görög irodalmat. Számára – lélekemelő módon – mindkét szellemi horizont az általa ideálisnak tartott magyar kultúramodell felé (is) mutat. Éveket töltött (1928-tól 1932-ig) *Az eltűnt idő nyomában* bükkörében. A feladat rendkívüli: franciából intellektuálisan feldolgozni, majd közérthetően, előadásszerűen elmagyarázni a Tanu olvasóinak. Elmagyarázni Proust módszerét, Proust világát és – kétségeinek is hangot adva – Proust jövőjét.

E háromrészes esszének már az első lapján feltűnik a *rokonkereső* szándék és vágy: Proust „a lélek geológiai rétegeződését követi”.²⁷ Rögtön eszünkbe juthat a „mélymagyarság” képi, metaforikus megjelenítése Németh László esszéiben: mindig az időbelire fordított geológiai szinonimákkal magyarázza meg, teszi szemléletessé a fogalom tartalmát. Ugyanezen a lapon ezt olvassuk: „A remekmű elsősorban módszer kérdése.”²⁸ Ez a gondolat azonos a „nyugati módszer” oly sokszor említett teóriájával mint a világirodalmi rang egyik szükséges alapfeltételével. Ez ugyancsak vándormotívuma a Németh László-i esszéírásnak. Lenyűgözi Proust motívumkeze-

²⁴ NÉMETH László, *A Tanu munkaterve*, Tanu, 1932-1933, 63.

²⁵ *Uo.*

²⁶ *I. m.*, 64.

²⁷ NÉMETH László, *Proust módszere*, Tanu, 1932-1933, 2.

²⁸ *Uo.*

lésének művészete is. „Egy galagonyabokor – írja – más, mint a fiatal leány, akit a galagonyás parkban pillantunk meg, de Proust a fiatal leányok egész sora iránt ugyanazt a gyöngédséget fogja érezni, mint a combray-i oltárra helyezett galagonya-ágak iránt.”²⁹ Évtizeddel később jelképes értékű metaforaként tér majd vissza Németh Lászlónál a galagonyaág és a katedrális motívuma, méghozzá Proust és a mélymagyarság-gondolat kapcsolatának és párhuzamának az egyik magyarázó elemeként. És ugyancsak visszatér Françoise, az öreg cseléd, „aki a regénynek talán a legnagyobb alakja: egyszerre a francia nép s a francia történelem: a »félreértett hagyomány«.” Françoise – fejtegeti Németh László – a francia nép jelképes, ugyanakkor esszenciális megtestesítője, „aki kárörömből és hűségéből, gyűlöletből és tiszteletből, kegyetlenségből és gyöngédségből, önzésből és önfeláldozásból összetett olyan, mintha ő volna az a szikla, melyre Franciaország nagysága épült.”³⁰ Úgyszintén visszatér majd Németh Lászlónál a combray-i vasárnap temploma, a „régí székesegyház, melyet évszázadokon át építettek, s úgy őrzi a történelem elvesztett idejét, mint Proust regénye egy életét.”³¹

A Tanu 2. számában (1932. november) egymás mellé kerül a Proust-tanulmány második része és a Korányi Sándorról, a nagy belgyógyászlóról írt esszé. Proustról olvassuk: „Ha a realisták kórboncnokokra emlékeztetnek, akik vesét, tüdőt, májat ismernek csak s azoknak a betegségeit, Proust a klinikushoz hasonlít, aki bonctanilag nem szemlélhető jelekből az egész szervezet életére következtet.”³² A Korányi-esszében ugyanez a metafora bukkan fel, szinte szó szerint: „A kórboncnoknak az ember: máj, vese, tüdő, melyet az életműködések éppen csak hogy összefércelnek. Korányinak azonban az élet egyvalami. Szoros belső miliő, mely a szerveket az élet nagy egységében mossa össze.”³³ Ez a művészi, illetve tudósi szemlélet a maga helyén egyaránt a *gondolkodás minőségének a forradalma*. Proust regényében éppúgy, mint Korányi Sándor szellemi és gyakorlati működésében.

Proust könyvének „utolsó oldalain a kor Ezeregyéjszakájának és Saint-Simonjának nevezi regényét. Mint testében a zsidó és francia vér, úgy keveredett művében keleti mese és nyugati érdeklődés” –, írja Németh László.³⁴ Más szavakkal úgy is mondhatnánk: keleti lélek és nyugati módszer. Németh László summázata: „Proust ennek a világnak a minőség szomjával esett neki.” Korát pedig „a minőség éhségével” ajándékozta meg.³⁵

Az Arisztophanész-tanulmány (1. sz.) szépen példázza a „csomópont”-esszé jellegét, a több irányból összefutó gondolatok összecsiszolásának írói törekvését, de ennél jóval többre is vállalkozik: a görög életérzés megragadásának újabb próbája ez. A görög zsenialitás lényegét a *pillanatnyi képességben* ragadja meg, mellyel hirtelen

²⁹ I. m., 5.

³⁰ NÉMETH László, *Proust világa: Naplopó és beteg*, Tanu, 1932–1933, 99.

³¹ NÉMETH László, *Proust módszere*, i. m., 8.

³² NÉMETH László, *Proust világa*, i. m., 95.

³³ NÉMETH László, *Korányi Sándor*, Tanu, 1932–1933, 102.

³⁴ NÉMETH László, *Proust világa*, i. m., 96.

³⁵ NÉMETH László, *Proust jövője*, Tanu, 1932–1933, 157.

és nagyot lehet ugrani a kultúra még magasabb szintjére. A görög színpad, színjátás elemzése *szakmai* kérdés e tanulmányban is, ám egy mélyebb összefüggésrendszerben már „világnézeti” kérdést vet fel: „A görögöktől nem lehet tanulni, a görögöktől kedvet lehet kapni a játékra, nem a hagyományátvételre, hanem a hagyományteremtésre. Joyce, a legnagyobb irodalmi felforgató Odüsszeuszról nevezte el főművét. Ebben van valami jelképes. A görög példa nekem is inkább futurizmust jelent, mint goethei klasszicizmust.” Majd vissza Arisztophanészhez: egy olyan műfajt talált, amely „egyszerre 20. századi, tömegekhez szóló és nagy költészet”.³⁶

„A görögök: a minőség születése” – fogalmazza meg, mondja ki 1934 februárjában a Tanuban.³⁷ A primér élmények persze kissé korábbiak: a harmincas évek elejéről, éppen a *Proust-élmény formába öntésének idejéből*.³⁸ Szophoklészről naplót vezet (1930. december – 1933. február). A görögök példaként és rokon mintaként vonulnak be ideavilágába. Vallomásokot ír róluk. Esztétikai és filozófiai önértékükön túl messze ható, a magyar sorskérdéseket is befolyásolható *parbuzamok* lehetőségét, lelkesítő példázatait fedezi föl bennük. A görögökhöz *személyesen* van köze, folyamatosan úgy érzi, hogy a legszemélyesebb problémáiról szólnak. Nem esztétikai példatárat keres bennük, a *vállalkozó kedvet* tartja a leginkább rokon vonásnak. *Rokonokat, pajtásokat* keres a görögökben. Azt mondja, Szophoklész akárhol üti fel, úgy érzi, róla van szó: „[S] a harmadfélezer éves hősök mintha egymást váltó állapotoknak volnának megafonjai”.³⁹ A görög nép képes volt az *életéből remekművet* csinálni, kis nép létére is változatosan bontotta ki egymást váltó korszakait. „Mi fogott meg a görögségben?” – kérdezi és válaszolja is meg az *Ember és szerep*ben 1934-ben:

Az a rövid út, mely náluk a kezdetlegest a tökéletessel köti össze. Két pont között a legrövidebb út az egyenes, mondja a mértan; de a legszokásosabb a csigavonal, ezt tanítja a történelem. A görögök nem ismerték azt a csigavonalat. Ők nem »fejlődtek«, ők megtaláltak. Gyermekszemmel pillantottak a dolgokra, s férfi kézzel fogták meg. Az első csodálkozás és a végleges megragadás náluk elválaszthatatlanok.⁴⁰

A görögségnek ezt a zsenialitását, ennek a szellemnek a mások általi megértését és a megértésen keresztül intellektuális és érzelmi hatását a magyar értelmiség körében Németh László lehetségesnek tartja, sőt az a célja, hogy mindezt a folyamatot elindítsa és segítse. A Kerényi Károlynak írt nyílt levele a Válaszban (1935) erről szól. Azt fejtegeti, hogy a magyarság, mely „vérében keleti, szellemében pedig erősen protestáns nép”,⁴¹ képes érintkezésbe lépni – éppen rokon vonásai révén – a görög hagyománnyal, élővé, hatni tudóvá téve azt. A magyar szellem meg tudta őrizni nyitottságát (hiányzik alóla a civilizáció szigetelő hatása), „épp ezért szaba-

³⁶ NÉMETH László, *Aristophanes*, Tanu, 1932–1933, 21.

³⁷ NÉMETH László, *Görögök vagy a halott hagyomány*, Tanu, 1934, 9.

³⁸ Proust és a görögök az általa történt szellemi feldolgozás fázisát tekintve teljesen egybeestek Németh László tájékozódásában.

³⁹ NÉMETH László, *Szophoklész (Tanulmány és vallomás)*, Tanu, 1932–1933, 207.

⁴⁰ NÉMETH László, *Ember és szerep*, i. m., 135.

⁴¹ NÉMETH László *levele Kerényi Károlyhoz*, Válasz, 1935, 13.

dabban érintkezik benne a mély és a magas”.⁴² Ez a néplélek képes ugyanazt a „közvetlen utat” követni, amely a görögök nagyságának legmeggyőzőbb kifejeződése. (Mondhatnánk: keleti lélek és ógörög módszer.) Kerényi Károly – vélekedik Németh – „a magyar alaktalanságnak – a görög alakot” kínálja.⁴³ Erre az alakváltásra Németh László itteni metafora példája: Nagy Károly szobrászai, akik „ókori mintákat néztek (nézték és félreértették), s a germán lényeket fejezték ki. A megformált idegen vázává vált a formálódó alaktalannak: így lehet támasztéka a hungarológának az ókortudomány s az eszmélődő magyarságnak a befejezett antikvitás.”⁴⁴

1932 nyara: Sátorkőpusztán együtt olvassa Arisztophanészt, Proustot (újra) és Ferdinand Fried könyvét, *A kapitalizmus vége* című tanulmánygyűjteményt. Megragadható és hirdethető rokonságot fedez föl: a minőség reinkarnációját, a minőség forradalmának lehetőségeit. Fried közgazdasági szociológiája felszabadító erővel hat rá: ez is olyan mű, amelyből önmagát olvashatja ki. Olyan mű, amely igazolja egyik legfőbb ideájának elméleti igazságait. A 20. század nemcsak társadalmi forradalomba menekülne (a 19. század dogmatikája szerint); a szellemi forradalom a minőség erejével szeretne kiszabadulni a szintén a 19. századi előítéletek alól. Németh László – Fried e könyve nyomán – reménykedik, hogy létrejöhet a kiegyezés a két típusú forradalom között. Magáénak érzi Fried egy másik tézisét is: „Kapitalizmus és szocializmus: az egymást fojtogató ikrek, egymás kiegészítői és tükörképei.”⁴⁵ És a summázat: „Fried szocializmusa, melyet a minőség forradalma fűt, noha a tömegekért küzd, a tömegekben lappangó egyéni változatokat, az »emberi minőség«-et akarja termelésben és életben felszabadítani.”⁴⁶

Ugyanebben a számban, az Ortega-tanulmányban jelenik meg a „lappangó jobbak”, az „értékes elit”, az „új nemesség” kívánalma is, amely a következő Tanufüzet élén, már mintegy vezércikként fogalmazódik meg. A vállalkozást, a személyes példát már mint morális kötelességet értelmezi: „nemes, aki kötelezi magát, [...] magatartás és akarat új lovagrendjébe akar tartozni, s nem ismer privilégiumot, mely a történelmi feladat és a személyes példa alól felmentené”.⁴⁷ Vezérmotívumként szerepel a 3. számban is a minőség forradalma, melynek az emberi munka, a vállalkozás és a társadalmi hasznosság szempontjai szerinti tartalma is pontosan körvonalazódik.

A később a „harmadik oldal” néven (másfelől a „harmadik út”, a „harmadik-utasság” fogalomkeveredés nyomán) a viták keresztüztüzebe került Németh László-i koncepció egyik őstípusa pedig a *Cahier de revendications*-ban bukkan fel: „Európára [...] áldás volna, ha a marxizmussal szemben, mely a jövőtlen fasizmusok fölött óriási elméleti fölényben van, a minőség forradalma lobogna fel Európa másik olda-

⁴² I. m., 14.

⁴³ I. m., 15.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ NÉMETH László, *A kapitalizmus vége*, Tanu, 1932–1933, 28.

⁴⁶ I. m., 34.

⁴⁷ NÉMETH László, *Új nemesség*, Tanu, 1932–1933, 65-66.

lán.”⁴⁸ Curtius és a Die Tat vitájával kapcsolatban⁴⁹ a „szellemi tehetetlenség két mai fajja”-nak, a merev tegnap-védés, illetőleg a politikai hullámmászás játékszerévé válás veszélyeire hívja föl a figyelmet.

A marxi szocializmussal, valamint a faszizmussal *A huszadik század vezéreljenségei*-ben néz szembe, részletesen taglalva e két szellemi és politikai irányzat terjedésének nemkívánatosságát.⁵⁰ A 6. Tanu-füzetben található a Németh László-i ideológia akkori szintézisének tekinthető *Világnézet* című sorozat, ahol tizenkét levélben fejt ki véleményét a marxista elmélet és gyakorlat ellentmondásáról, a vallásos érzés fontosságáról, minőségszocializmusa értelmezéséről s – igen részletesen és többször is – a faszizmusról, valamint a bolsevizmusról.⁵¹

1933 tavaszától számíthatóak azok a jelentős Németh-tanulmányok, melyekben a reformelképzelések már nem elsősorban mint az ideológiai, politikai és morális szempontok függelékei, „melléktermékei” jutnak szerephez, hanem a *társadalmi gyakorlat* fő kívánalmaiként. Az *Új politikában* (amely *A reform* című átfogó tanulmány gondolati előzménye) az a mögöttes folyamat is érzékelhető, amely arról tanúskodik, hogy egyre sürgetőbbnek érzi társadalmi reformerként a „mozgalom”-ban cselekvő „új nemes” magatartás következetes képviselőjét. Minthogy sem a marxi szocializmustól, sem a faszizmustól „nem várhatunk sok jót” – fejtegeti -, „*Új politikára* van szükség, mely éppolyan magas rendű irányítója lehet a kornak, mint a 19. századé volt a demokrácia”.⁵² Olyan tervgazdaságot javasol, amely felszabadítja az emberi alkotókedvet, olyan tervgazdaságot, amelyben „a magántulajdon helyébe a munkabizomány lép”, ahol „a ’birtokos’ felelős a közösségnek [...], de megőrzi a nagy kollektív kereten belül egyéni függetlenségét [...]”. Meg kell fékezni a bürokráciát, az „alárendelt” társadalmak (a korabeli magyar mellett a „szocialista” és „fasiszta” társadalmak) helyett a „mellérendelés művészetét” kell megvalósítani.

Egy világban, ahol gép és emberi lelemény munkája közt egészséges értékviszony alakulna ki, újra felvirradna napja a minőségnek [...]. Az életmód átalakulna: a kertek felemelnék a földművest; a minőségmunka az iparost. Az emberi életben több helye volna az idillnek, s nagyobb lehetősége a művészetnek. A lélek, melyet az utolsó száz év építkező zavara elkábított, ráérne végre önmagával foglalkozni.⁵³

Íme, a feltételes módba helyezett minőségszocializmus Németh László-i modellje!

1933 közepére tehát nemcsak a „szorongó tájékozatlanság” oldódik, de kialakulnak a némethi ideológia, metapolitika és – részben – társadalomreform azon lényeges elemei, melyeknek képviselőjében és érdekében megindítja a „mozgalom” offenzíváját.

⁴⁸ NÉMETH László, *Európa földrengéstérképéhez*, Tanu, 1932-1933, 162.

⁴⁹ E folyóirat publikációi minden bizonnyal hatottak Németh László ideológiai arculatának formálódására.

⁵⁰ NÉMETH László, *A huszadik század vezéreljenségei*, Tanu, 1932-1933, 215-225.

⁵¹ NÉMETH László, *Világnézet*, Tanu, 1932-1933, 339-353.

⁵² NÉMETH László, *Új politika*, Tanu, 1932-1933, 310.

⁵³ *I. m.*, 311-312.

1933 tavaszán a Tanut számos cikkben értékelte a magyar szellemi élet figyelmesebb része. A vélemények többsége dicsérő (sőt elragadtatott volt); Németh László azonban nem ezekre figyelt igazán. Hanem arra, hogy a januári Korunkban „az irodalom fasisztájá”-nak nevezték,⁵⁴ a Nyugatban Babits elfogult és kegyetlen bírálata volt olvasható,⁵⁵ s ami különösen fájdalmas volt számára: Pap Károly, a jó barát ugyancsak a kétkedők kissé lekezelő véleményének adott hangot.⁵⁶ Ehhez járult még a Szekfű Gyula szerkesztette Magyar Szemle bírálata.⁵⁷ Németh László megrendült és felháborodott: Babitscal az *Ember és szerep*ben számolt le kíméletlenül, Pap Károly cikkét a Tanuba helyezett külön lapon utasította el élesen, a Magyar Szemlét Babits-szolgálatlással vádolta meg.

1933 azonban nemcsak a személyes sérelmek, de az európai politikai légkör feszültté válásának, a magyar belpolitika jobbra tolódásának, a népi mozgalom szerveződésének az ideje is volt. Németh László ősszel Debrecenben időzött – itt írta meg híres politikai kátéját. A szellemi élet legjobbjait Illyés Nyugat-beli *Pusztulása* hozta lázba.

A Gulyás Pál–Németh László-levelezést tanulmányozva feltűnik, hogy 1933 végétől a Tanu-problémák, amelyek 1932 nyaratól a központi helyet foglalták el a levéltémák között, most a perifériára szorulnak, sőt lassanként el is tűnnek. Németh László megérezte, rájött arra, hogy a magyar szellemi közélet serkentésére az ő egy-személyes hősiessége nem elegendő, nem célravezető. Sem saját szellemi és morális önvédelme, sem a tágabb közösség tekintetében. Ismét szervezkedik tehát, új folyóirat alapításán gondolkodik. A Gulyás–Németh–Fülep szerkesztői hármastól ötlete az 1933. december 24-i levelében vetődik fel először. A debreceni „fiúk” bátorítják, s 1934. január 6-án – Gulyásnak írt levelében – bejelenti, hogy őszig még csinálja a Tanut, majd összeolvasztja a megszületendő Válasszal, amit addig Gulyásnak kell (majd) szerkesztenie. Pár héttel később Fülep Lajost is felkéri szerkesztőnek. (Február 2.) Ugyanebben a levélben körvonalazza a tervezett új folyóirat célját: „[L]egfőbb feladata épp azoknak a magyar sorskérdéseknek a részletezése s rendszeres feldolgozása”, melyeket az utóbbi időben éppen Fülep vetett be a köztudatba. Németh László – ismét előtérbe kerülve veszélyt látó képzelete – úgy érzi, ez a vállalkozás „egyike az utolsó kísérleteknek [...], hogy a szétfoszlott magyar öntudatot a támolygó szervezet fölött visszaállítsa”.⁵⁸ Pár nappal később, február 8-án írja:

Azt hittem, már végképp Tanu maradok; volt ebben talán egy csipet durcásság, visszautasított barátság is. Az utolsó hónapokban olyan ijesztő romlását látom a magyar szellemi életnek, hogy úgy érzem, minden szégyenkezést, büszkeséget félre kell tennem; [...] Most már

⁵⁴ [BÁNYAI László] SZÓKE Pál, *Az irodalom fasisztája*, Korunk, 1933/1, 78-80.

⁵⁵ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1933/3, 186-189.

⁵⁶ PAP Károly, *Németh László és a „Tanu”*, Nyugat, 1933/10-11, 646-649.

⁵⁷ GYÓRY János, *Új magyar folyóiratok*, Magyar Szemle, 1933/9, 52-54.

⁵⁸ *Németh László élete levelekben*, i. m., 161-162.

nem nemzedéklapra, hanem munkalapra gondolok; a magyar szellemi élet iszonyú munkahátralékához keresek munkásokat.⁵⁹

Ez a döntés és belátás átalakítja a Tanu tematikáját is: az 1934-es számokkal, valamint a tavasszal induló Válasszal, a rádióban vállalt fontos szereppel és nem utolsósorban az Új Szellemi Front eseményeivel Németh László a népi írói mozgalom fő sodrába kerül.

1934 elején Fülep Lajoshoz ragaszkodik a leginkább. Hosszú leveleiben lelkes és lelkesít. Buzdít és kér, javasol és terveket sző: az organizátori szerep teljes energiával működik ismét. Fülepet, a nagy Tanu-barátot amolyan szellemi főtanácsadónak képzei el a Válasznál, aki elsősorban „a magyar sors és magyar művészet” kérdéseiben kapna fontos szerepet. Gulyás Pállal hasonló intenzitású levelezést folytat; szervező ereje teljében van: levelei a szerkesztői ötletek, tervek valóságos tárházai. Fülep eleinte lelkes támogatója a folyóirat-indításnak. Németh még azt is elnézi neki, hogy verseiről megírja: azoknak semmi közük a költészethez, s tervehalmazó lendülete a debreceni Ady Társaságra is kiterjed: a Társaság „a Tudományos Akadémiát helyettesítene”.⁶⁰

A Válasz programadó bevezetőjét Németh László írta. Ugyanazzal a metaforával indít, melyet leveleiben (önéletrészében) már többször említett: a nemzeti öntudat elborulása, a magyarság amentia betegsége a sürgető ok. A fő cél pedig, „hogy a magyarság önismeretét fejlessze, európai tájékozódását tökéletesítse, a fiatalokat munkára sarkallja, a kisebbségi sorban élő magyarokat magyar hídfőkké szervezze.”⁶¹ Ő maga – *A magyar élet antinómiái* című tanulmányát leszámítva – kritikákkal vesz részt a Válasz életetésében 1934 folyamán. Nagy levelezést folytat a szerzőkkel és a leendő, megnyerendő szerzőkkel (pl. Szekfű Gyulát is szívesen látná a Válasznál), mégis, látszik, hogy figyelme és ereje erősen megoszlik. Egyik levelében ki is mondja, hogy az ő „igazi lakása” a Tanu (ápr. 16.);⁶² de nem sokkal előbb (ápr. 3.) először közli a sok mindent új megvilágításba helyező hírt, információt egy Gulyásnak írt levelében: „Illyés most ír nekem, hogy a rádió teret akar adni a »magyarság megmentése« problémának, s ő szeretné, ha az új nemzedék fellépését én irányítanám.”⁶³ A kommentár némileg ironikus a levélben, ám látszik, hogy Németh László organizátori szereptudata és teremtő aktivitása új és hatalmas ingert, kihívást kapott. Sajátos szerkesztői állapot kialakulása veszi kezdetét: a Válasz számára kéziratokat kérő levelezésben rendszeresen megjelennek a rádió számára szánt előadásokra buzdító kérések. Fülep Lajosnak április 12-én jelzi először rádiós lehetőségét, majd június 15-én részletesen is szól erről – már az ajánlat elfogadása után.⁶⁴

⁵⁹ *I. m.*, 162-163.

⁶⁰ *I. m.*, 178.

⁶¹ A Válasz megszületésének szellemi történetét a Tanu júniusi számában közölt rövid írásában is közzétette. (NÉMETH László, *Válasz = Válasz 1934–1938*, szerk. és utószó SZÉCHENYI Ágnes, Bp., Magvető, 1986, 7.)

⁶² *Németh László élete levelekben*, i. m., 183.

⁶³ *I. m.*, 178.

⁶⁴ Kozma Miklós felkérésére vállalta el a lektorságot, azzal a céllal, hogy „nemzetnevelő” programját kifejthesse. A nem csekély tiszteletdíját kiadóvállalat alapítására kívánja fordítani.

Újabb szervezői szerep: a rádióban

Németh László a *Sznobok és parasztok* című, a népi–urbánus vita kirobbanásának idején írt (1934. március 29-én megjelent) távlatos, tiszta, és nagy jelentőségű újságcikkének köszönhetően, hogy Kozma Miklós, a rádió vezérigazgatója fölfigyelt rá. E cikkében Németh modellt formázó érvénnyel mutatott rá arra, hogy ez az ellentét a legnagyobbakban mindig – tehát már évszázadokkal korábban – fel tudott oldódni, „s az európai látókörű magyar az, akiben hazai sors és hazai jelleg a legnagyobb lélegzetvételhez jutott”. Kozmának éppen egy „európai látókörű magyar”-ra volt szüksége a rádió nemzetpolitikai jelentőségének növelésére, a magyar kultúra értékeinek népszerűsítésére. Németh Lászlót pedig az első perctől kezdve fűtötte – újra és újra – az szervezői szenvedély. Azonnal szervezkedni kezd, levelezésében ez jól nyomon követhető. Fülepet is többször kapacitálja –, eredménytelenül. Előbb (júliustól) lektor, irodalmi tanácsadó, majd november 1-jétől (egészen 1935. április közepéig) a „prózai lektorátus” vezetője.⁶⁵ Mindeközben éles hírlapi csatákat vállal („különítményes” per, „őstehetség”-vita, *A magyar élet antinómiái* stb.)

Hamarosan megírja programadó nagy esszéjét: *A Magyar Rádió feladatai*.⁶⁶ Országos és európai összefüggéseket tár fel, a magyar jelenkortörténet és társadalmi kérdések kerülnek újra terítékre. Fő törekvése a nemzeti öntudat élesztgetése – mint valójában minden fontosabb írásában ez időben. *Közös vállalkozásról* beszél a rádió szerepét értelmezve, műsorfolyamokban gondolkodik, folyóirat-szerkesztői logikával közelít az egyes fő témákhoz.

Még 1934 nyarán írta a *Rádió és népművelés* című cikkét a Budapesti Hírlapba.⁶⁷ Elsősorban a műsorszerkesztés felelősségét emeli ki, hiszen a falusi, a paraszti kultúra egyik legfőbb bomlasztója éppen maga a rádió. Meg kell tehát adnia ennek a betegségnek az ellenszerét, ellenszérumát. Számos ideát vet fel ebben az írásában is, fontosnak tartja a *műveltség* fogalom értelmezését. Tömören azt mondja, hogy a műveltség „nem tudás, hanem szenvedély”. Méghozzá a tájékozódás és az önalakítás szenvedélye. A népművelés sem mérheti kanállal az ismereteket, a tudományt; azt kell elérnie, hogy a népben fölkelte az önalakítás szenvedélyét. December 1-jén interjú jelenik meg vele a Magyar Útban, melyben ekként foglalja össze rádiós céljait:

Elgondolásom: nemzetnevelő terv szerint összeállítani a műsort. Nagy előny, hogy decembertől kezdődőleg két műsor lesz, Budapest II. komoly műsort fog adni. Oda szeretnénk szoktatni a magyar írókat is, akik eddig nem szoktak rádióban szerepelni; akarom, hogy a műsorszámokat ne ötletszerűen válogassák össze, hanem a legtöbb előadás felkérésre történjék, és egy nagyobb tervbe illeszkedve szolgálja a magyar önismeretet, az ízlésnevelést és az Európában való tájékozódást.⁶⁸

⁶⁵ 1934. június 28-án diadalmasan írja Gulyás Pálnak: „a rádiót megvágtam havi 500 P-vel”. (*Egy barátom leveleiben: Gulyás Pál és Németh László levelezése*, szerk. és jegyz. GULYÁS Klára és G. MERVA Mária, utószó GULYÁS Klára, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990, 103.)

⁶⁶ NÉMETH László, *A Magyar Rádió feladatai*, Tanu, 1934, 197–222.

⁶⁷ NÉMETH László, *Rádió és népművelés*, Budapesti Hírlap, 1934. aug. 29., 5.

⁶⁸ SZ. VERES Jolán, *A magyar irodalom műhelyeiből: Beszélgetés Németh Lászlóval*, Magyar Út, 1934. dec. 1., 11.

A Budapesti Hírlap karácsonyi számában már az új műsorszámok konkrétumait ismerteti – s utólag is azt mondhatjuk: rendkívüli teljesítmény mindez, Németh László legjobb szervezői („organizátori”) képességeit mutatja.

Nemzedéktársaival ugyanakkor – ismét – elégedetlen: „Be kell vallanom – mondja ugyanebben az interjúban –, hogy csalódtam. Ettől a nemzedéktől én nyakig ülhetnék itt benn a szégyenben. Bízhatnak, hogy tartsak ki az utolsó lehetőségig, de az ő lehetőségük elég messze jár tőlem.”⁶⁹ Ugyanakkor már önmagával, új vállalkozásainak, szerepeinek a következményeivel is számot vetett. Úgy fogja fel Válasz- és rádióbeli szervező szerepét, mint első mozdító erőt, amely életre kelti a szellemi műhelyeket; rövid ideig működteti is, majd átadja az arra érdemeseknek.

A rádió belső viszonyai – Kozma Miklóst belügyminiszterré nevezte ki Gömbös –, Németh László alkati adottságaiból fakadó új és új szerepvállalása, valamint a hazai politikai miliő együttesen vezetett oda, hogy 1935 áprilisában a Válasz után a rádiót is otthagyja.

Tanu és „mozgalom”

Várja azonban a Tanu. Ám ez a Tanu már sokban különbözik a kezdeti időktől: a szigetet elöntötte a „mozgalom”. Németh visszatért ugyan a Tanuhoz (persze eddig sem szakadt el tőle, csak éppen más főszerepeket vállalt), de behozta a folyóiratba – már 1933 végétől – az idősebb magyar sorskérdések megfogalmazását.

1934-ben írta meg – például – a sztálinizmussal és a bolsevizmussal szembeni legkiérleltebb leszámolását. A *Marxizmus és szocializmus* című vitairatában azt fejtegeti, hogy a marxista ideológia (összetevői és szelleme révén) „polgári” irányzat; egy bukott polgár meghasonlása a polgársággal. 19. századi képződmény, társadalmi forradalomban gondolkodik, ideológiája, filozófiai tézisei nem segítenek az élet nagy bajain. A szocializmus *marxizmus nélkül* viszont életszerű. „A marxizmus bűnei a szocializmus ellen: szellemi nyűgévé lett a mozgalomnak; elriasztja tőle a kor vezérszemléit, s elzárja a kor vezérszemléitől a mozgalomba kerülteket; bukott polgárokat ültet a munkásság nyakára [...]”⁷⁰

A Sztálin-jelenséget megvilágító esszé tanulmány (*Sztálin: Les questions du léninisme*) a korszak egyik legfontosabb politikaelméleti írása, még akkor is, ha Lenin szerepét – nyilvánvalóan – idealizálja. Lenint nagy politikusnak tartja, aki a marxizmust csak mint alkalmas eszközt fogadta el, „de ez alatt az orosz valóság ült”, a bolsevik párt mögé tudta állítani „az orosz nép homályos követeléseit”.⁷¹ Ezzel szemben Sztálin skolasztikus, számára a fő igazodási pont az „Írás”, összekeveri „a nyelvet a világgal”. Sztálin neve „nem egy ember neve, hanem az emberi természet és hagyomány nagy forrásaitól elszakadt konokosság”.⁷²

⁶⁹ *A magyar jövő útja: Céllok és emberek: Elmondja Németh László, a Magyar Rádió irodalmi tanácsadója*, Budapesti Hírlap, 1934. dec. 25., 33. és 36.

⁷⁰ NÉMETH László, *Mozgalom: Marxizmus és szocializmus (Válasz nyílt levélre)*, Tanu, 1934, 88.

⁷¹ NÉMETH László, *Három kortárs: Sztálin: Les questions du léninisme*, Tanu, 1934, 26-27.

⁷² *I. m.*, 28-29.

A júniusi (VIII.) Tanu-számban Illyés *Pusztulás* című cikkére reagál ismét, majd fontos Ady-tanulmányát adja, aztán egy nyugat-európai áttekintésű bölcseletelméleti esszét követően a magyar glóbusz *Helyzetképe* következik.⁷³ Feltűnő, hogy az 1934. évfolyam Tanu-számaiban elszaporodnak saját újságcikkeinek másodközlései, ami arra utal, hogy – a Válasz és a rádió mellett – fogytán az ereje a korábbi eredeti – csak a Tanu számára íródott –, klasszikus esszék megírására.

„*Vissza a belső körre!*” – adja ki tehát a jelszót magának az 1935. évfolyam első számának élén. Igen, de maga az első szám – teljes egészében! – a magyar élet megreformálásának nagy ívű programja. (*A reform*). A következő szám viszont – szintén egészében – az egyik legfontosabb korabeli Németh-esszét: a *San Remó-i naplót* (1935. febr. 17–márc. 21.) tartalmazza.

Tanu és Sziget

Visszakapcsolódás ez a műve az 1931–32-es évekhez, a Tanu első szakaszához: a nagy európai alapértékek számbavételéhez: a görögséghez, az antik hagyományok értelmezéséhez. Azzal a nem jelentéktelen többlettel, hogy erre a kéthetes útra az időközben fölfedezett és megszeretett Kerényi Károly látja el könyvekkel. Kerényi a magyar és a görög szellem találkozásának színteréül a „sziget”-et, azaz a tudós műhelyt, műhelyeket ajánlja.⁷⁴ Németh a közvetlenebb, a valóságközelibb megnyilvánulások híve; de úgy látja, Kerényi sem zárkózik el ettől. Hiszen ő is hangsúlyozza, hogy „mai szellemiségünk magyar *lényegtudomány*” kíván, „a magyar forma megismerését történelmünkben, életünkben és abban, ami életünknek megnyilatkozott értelmé: művészetünkben”.⁷⁵ Németh rögtön megírja – az új inspirációra reagálva – *A magyarságtudomány feladatait*. Többek között kifejti, hogy a magyar kultúra „a nagy görög kultúra” leánykultúrája, s aki „a magyarsághoz Európa és Közép-Európa felől ér el, a maga görögségében és a maga közép-európaiságában találja meg a magyarság eszményeit s mértékét”.⁷⁶

Németh László „megragadottsága”, amellyel erősen hiszi, hogy a tudomány Kerényi-féle *egzisztenciális* érvényű felfogása a magyarságtudomány kiterjesztését és elmélyíthetőségét is lehetővé teszi, új tervekre sarkallja. Biztatja barátját: hozzon létre „saját” szellemi szigetet, szellemi–baráti kört. Így jött létre, így jelent meg (1935-ben) a *Sziget* című antológia (1936-ban a második, 1939-ben a harmadik kötet). A *Sziget* ókortudományi tanulmánygyűjtemény volt elsősorban, de rokon témák

⁷³ Miként az előző Tanu-számban is váltogatták egymást a politikai és elméleti témájú társadalomkritikai esszék, valamint a „tisztá” tudomány és irodalom iránti fogékonyságát tanúsító írások, beleértve a hagyományosnak mondható könyvkritikák sorát.

⁷⁴ Nevezetes nyíltlevél-váltásuk a Válasz 1935/1-es számában jelent meg.

⁷⁵ Kerényi Károly levele Németh Lászlóhoz, *Válasz 1934–1938*, i. m., 110.

⁷⁶ NÉMETH László, *A magyarságtudomány feladatai* = N. L., *Kiadatlan tanulmányok*, Bp., Magvető, 1968, I., 391. Közvetlen Kerényi-inspiráció hatására született a *Nyugat és Bizánc* című fontos esszéje is. (Válasz, 1936/1, 19–23.)

is helyet kaptak benne.⁷⁷ A *Sziget*ben Németh olyan közegben szerepel, amelyben eddig soha: tudós „urbánusok” írásai veszik körbe. (Többek között Hamvas Béla, Kerényi Károly, Szerb Antal, Kövendi Dénes, Dobrovits Aladár, Prohászka Lajos.) Az első *Sziget* antológiában a *Sziget és alkotás* című írásával van jelen. A tudós akkor megbízható – fejtegeti –, ha „a legkisebb szakkérdést mint létérdeke szempontjából döntő kérdést forgatja, s válaszáért tudományos hitelén túl egész üdvösségért szorongó lényével áll helyt”.⁷⁸ Vagyis: művelőjének szempontjából a tudomány is üdvösségügy.⁷⁹

Németh László műhelyeinek száma tehát eggyel ismét bővült. Egy időben, egyszerre működött a Tanu, a Válasz, a rádió és – persze inkább csak szellemi inspirálólként, Németh számára jelképesen – a *Sziget*. Ő maga is összefoglalja – főleg a feszültségeket – a *Mi történt?* című cikkében, a Tanu 1935. II. számában. Végkövetkeztetése – ekkor és itt – még alapvetően optimista:

Meggyőződésem – írja –, hogy tudománynak és irodalomnak az a kézfogása, amelynek *Levélváltásunk* [...] jelképe és egyben programja is, a magyar szellemiség új, boldogabb állapotát vezeti be. [...] A *Tanu* mellett most már itt van a rokon küszködő társ: *Sziget*, Kerényi folyóirata [...]. A két testvérlaphoz harmadikkal az Ortuay szerkesztésében megjelenő *Magyarságtudomány* áll. [...] A három lap együtt – ez a szigeti és magyar tanúság – kis terület; de határain belül a szellem új birodalma férhet el! A magyar ifjúság választhat közte s aközt, amiben él.⁸⁰

Újra a Tanu szigetén

A „magyar ifjúság” természetesen nem választott, nem is választhatott. 1935 őszére Németh László hatalmas közéleti reformlendülete megtört, mivel reformelképzelései, tervei, társadalomjavító programjai teljesen eredménytelennek bizonyultak: süket fülekre találtak, sőt – miként ő maga fogalmazta – ez az év élete „legfeketébb éve” volt. Kiválása a Válasz szerkesztőségéből, lemondása vezető rádiós állásáról, találkozása – több író társával együtt – Gömbös Gyula miniszterelnökkel, részvétele a hírlapi vitákban, körutazása Romániában: mind-mind a kudarc, a vereség érzetét és tudatát növesztették benne. Szinte szándékosan szigetelte el magát a magyar szellemi élet valamennyi platformjától, csoportjától. Ráadásul nemcsak Fülep Lajos fordult el tőle, de leghűbb barátaival: Gulyás Pállal és Illyés Gyulával is több évre megszakadt a kapcsolata. Az *Ember és szerep* című visszaemlékezése újabb ellenséges hullámokat keltett. Szabó Lőrinc például éppen a Válasz hasábjain bírálta élesen. Kiábrándultság és megdöbbenés vett erőt rajta, amit majd csak 1938-ban a vajdasági

⁷⁷ Kerényi – kivételes jóindulata jeléül – nem utasította el Németh László egy-egy versét sem.

⁷⁸ NÉMETH László, *Sziget és alkotás = Sziget, I-III. 1935-1939*, szerk. KERÉNYI Károly, Bp., 2000, Orpheusz, 23.

⁷⁹ Az 1939-es *Sziget*ben *A mítosz emlőin* című esszéjével szerepelt. (*I. m.*, 195-199.)

⁸⁰ NÉMETH László, *Mi történt?*, Tanu, 1935, 111-112.

Kalangya (az egyetlen őt még közlő folyóirat) lapjain megjelenő *Tanu-évek* című sorozatban próbált feldolgozni (természetesen újabb viharokat kavarva).⁸¹

Ezek után nem is tehetett mást: folytatnia kellett a Tanut. 1935-ben még két összevont szám jelent meg: a III–IV. egyetlen – megrázó – művét, a klasszikus útirajzot, a *Magyarok Romániában* tartalmazza, az V–VI. szám – beszédes összefoglaló címe pedig: – *Egy év szilánkokban*.⁸²

1936-ban folytatódtak az összevont számok (összesen három füzet) – hullámzó írói ihlettel. Alkotóerejének javát lassanként szépirodalomra fordítja. Kiadja a – korábban írt – *Gyászt*, új regényt (*Bűn*) hoz tető alá, s megírja a *Villámfénynél* című színművet. Jellemző a műfajváltásos visszavonulásra, hogy 1936-ban a három szonettből álló *Új házra* című keserű versével nyitja a Tanut, a színdarabot teljes egészében közli, a *Bűnből* pedig részletet ad. Szép és értékes cikkek, szakesszék követik egymást, de már hiányzik belőlük (s ez a tény nem válik hátrányukra) a korábban oly jellemző agitatív erő, a megszállott hatni akarás.⁸³

Az utolsó Tanu-beli politikai esszéjében a jeles belga társadalomtudós, Hendrik de Man könyvét méltatja. (*A szocialista eszme*). A Tanu szelleme ebben az írásában lobban még egy nagyot: Németh László korábbi éles Marx-kritikája most a szellemtelen utódokra hull vissza. De Man fő tézise megegyezik a Tanuéval – derül fel –, ő is azt mutatta, hogyan lehet a 20. században összeegyeztetni, egységbe hozni a kétféle forradalmat: a társadalmi igazságosságot, valamint a 19. századi *szellemnek* az új századhoz méltó teljes megújítását, azaz forradalmát. Itteni metaforája jellegzetesen „Kert-Magyarország” fogantatású: „De Man helyesen ismerte fel a két forradalom viszonyát: a társadalmi forradalom a vad alany, a szellemi: az ojtás. Az ojtóágnak kell beleformnia a kész gyökerű, élő nedvkeringésű fába, különben sosem járhatják át egymást; a fa: vad marad, s az ojtóág elszárad.”⁸⁴

A Tanu is megszűnik

Végül két összefoglaló értékű vallomással búcsúzik olvasóitól, s készít a maga számára mérleget a Tanu-korszakról, sőt egész addigi esszéiről gondolkodásáról.⁸⁵ Ez a két válaszszerű *A következő lépés* (1936. I–II.) és a *Messziről*. (1936. III–IV.)⁸⁶

Az előbbiben évtizedes írói törekvéseit foglalja össze a bukott szellemi organizátor keserűségével, ámde a monumentumot állító szellemi ember öntudatával. Válasz

⁸¹ NÉMETH László, *Tanu-évek*, Kalangya, 1938, 289-299.; 337-353.; 433-446.; 484-494. és 529-537.

⁸² A *Kapások* című utópiabelbeszélés mellett. A Tanun kívül megjelentette viszont összefoglaló könyvét: a *Magyarság és Európát* (NÉMETH László, *Kapások*, Tanu, 1935, 185-221; Uő., *Magyarság és Európa*, Bp., Franklin, 1935.).

⁸³ *Két templom között*, *A teológus Ady*, *Utóbang Székely Magyar történetéhez* stb. Találós kisportrék Hamvas Béláról, Szentkuthyról, Tamásiról, Veresről, Illyésről.

⁸⁴ NÉMETH László, *Hendrik de Man: A szocialista eszme*, Tanu, 1936, 45-46.

⁸⁵ Az utolsó összevont füzet szám már teljesen irodalom, illetve a tervezett Európa-történetének korábban írt része.

⁸⁶ NÉMETH László, *A következő lépés*, Tanu, 1936, 78-84; Uő., *Messziről (Válasz Székely Gyulának)*, Tanu, 1936, 109-131.

ez az írás Gaál Gábor kihívására és vallomás önmagának. A magyar reformeszmé – a középosztályról leválasztott jobbak, a munkásság és parasztság szövetségében létrejöhethető minőségszocializmus – társadalmi realitása megbukott ugyan, de ennek nem az általa választott értékrend az oka: „A jó és igazról való tudásunk és hitünk [...] nem fordulhat föl helyzeteken.”⁸⁷ Büszkén emeli föl fejét: semmit nem von vissza, semmit nem tagad meg. „Vannak emberek – írja –, akiket a pillanatnyi megvilágosodás térít meg; ezek a született pártemberek, egy gondolat elkapja őket, mint nyulat a sas. Engem nem ragadhat meg így az igazság, bennem csak rügyezhet, nyúlhat [nyúlhat], s ha szép az idő, gyümölcsözhet. Ilyen a szervezetem.”⁸⁸

A *Messziről* Szekfű Gyulának szól, aki „megbecsülő” cikket írt (a Magyar Szemleiben) a *Magyarság és Európáról*. A terjedelmes válasz elején Németh László világosan megmagyarázza, miért kell abbahagynia a Tanut: „Az állapot, amelynek e folyóiratra szüksége volt, megszűnt. A »szorongó tájékozatlanság«, melyet az első szám műszául választott, elenged, s a tájékozottság fájdalma új műfajt keres, melynek a régi *Tanú*hoz egyre kevesebb köze.”⁸⁹ A hosszú vallomás nagyrészt Németh László önelemző magyarázata: fontosnak tartja – már csak alkatánál, szerepkényszerénél fogva is – újra és újra elmagyarázni gondolkodásának és cselekedeteinek önmaga által fölfedezett okait, hajlamainak és erkölcsi kényszerének gyökérrendszerét. Hite szerint szellemi törekvéseinek legfőbb célja „nem az ismeretképzés volt, mint sokan gondolják, hanem az indulati világ kiképzése. Igaz, hogy sokat és állandóan tanítottam [...], de az igazi cél az ismeretben sosem az ismeret volt, hanem az erkölcs. [...] Én a gondolkozásnak [...] a moralitását edzettem; az ismeret erkölcsi kényszerét éreztettem; az élet gócaiba igyekeztem a magam elszánását beoltani.”⁹⁰ Szellemi szervezői feladatvállalásainak kettős célja volt: „a Trianon utáni, helyzetézését vesztett magyar szellemet a kor égtájaihoz igazítani, és siettetni a kiválogatódását annak a magyar írógárdának, amely ennek az új magyar tudatnak a viselője lehet”.⁹¹ Írórtársai mögé sugalló erőként kívánt odaállni, – hiába. A Tanu szigetéről el-elmozdulva (Válasz, rádió) nem valamiféle vezérként jelent meg: „A vezérnek emberekkel van dolga; az én ügyem az égtájak és az irányok. S ha néhány hónapra az emberek közé kellett keverednem, nem a vezetés öröme, hanem az iránytartás vitt rá.”⁹²

Németh László ezen „iránytartása” – bármekkora szellemi teljesítmény és erkölcsi példa volt is – a magyar értelmiség köreiben nem váltott ki önállóan cselekvő mozgalmat, társai alig akadtak, tábora is csak távolról mutatkozott. Követhetetlenül

⁸⁷ NÉMETH László, *A következő lépés*, i. m., 81.

⁸⁸ *I. m.*, 79.

⁸⁹ NÉMETH László, *Messziről*, i. m., 109.

⁹⁰ *I. m.*, 118.

⁹¹ *I. m.*, 120.

⁹² *I. m.*, 123.

magas szellemi és erkölcsi mércét állított, miközben lassan felmorzsolódott a magyar szellemi élet rendkívüli tagoltságában és ellentmondásosságában. Ráadásul túl sok kiváló szellemet sértett meg nyíltságával, éles kritikáival; hosszabb távon nemigen akart és mert vele sorsközösséget vállalni senki. Írói munkásságának első tíz évében többször megpróbálkozott – a kezdeti szakaszokban fényes sikerekkel – viszonylag autonóm szellemi műhelyek létrehozásával, ám – törvényszerűen – ezek nem válhattak az általa megkövetelt színvonalon stabil, alkotó közösséggé és szellemi tényezővé. Ő maga sem bírt ki hosszabb időt egy helyen, egy közösségben. Kivételes minőségigénye kivételes érzékenységgel párosult. Munkatempóját, elszántságát nemigen tudta követni senki. Utópia és valóság fájdalmas ütközésében és a hihetetlenül nagy energiát felhasználó, aszkétikus – még magánkereseteit is fölémészto – szellemi tündöklései mögül 1935 után elfogyott az önakarat is. Tovább nem csinálhatta a Tanut sem.

Várta azonban írói tehetségének másik, nem kevésbé jelentős színtere: a szépírói feladat, forma, szerep. Mindazonáltal joggal mondhatta a Gaál Gábornak válaszoló cikkében: „Az a tíz íróév emlékmű lett [...]”⁹³ Olyan szellemi emlékmű, tehetjük hozzá, amely – funkciójából eredően – elsősorban az utókor számára hordozott, hordoz tanulságokat.

Ha tetszik, morális tanulságot is, amelynek lényegét Széchenyi-könyvében (1942) ekként értelmezte: „A szellemi ember életének legszebb pillanata, mikor önmagát eszményével a jóról összeolvaszthatja.”⁹⁴

⁹³ NÉMETH László, *A következő lépés*, i. m., 80.

⁹⁴ NÉMETH László, *Széchenyi: Vázlat*, [Bp.], Bolyai Akadémia, [1942], 66.

Kassák megkonstruált könyve. Vizualitás és nyelvi jelentés a *Tisztaság könyvében*

Sajnos, arról alig tudunk meg Kassáktól valamit, hogy ez a konstruktivizmus – például – a versben hogyan érvényesülhet, mikor lesz egy vers rokona a gazdaságosan leegyszerűsített ruháknak, az új házak sima, komoly ábrázatának és a munkások tornaegyesületeinek. Egyetlen olyan követelmény van, amelyet Kassák ismételt és határozottan hangsúlyoz: az, hogy a művésznek - «ma már» - nem szabad ábrázolnia. A műalkotásnak tudniillik realitásnak kell lennie, nem pedig látszatot keresőnek. De hát az a pusztán negatívum, hogy egy mű nem ábrázol semmi idegen dolgot, már realitássá teszi azt? Hiszen akkor realitást a legkönnyebb teremteni, mindenesetre könnyebb, mint látszatkereső művet. Azaz hogy - egy mélyebb szempontból - mégsem olyan könnyű: csak akkor lehetséges, ha a szavak, színek, hangok fellázadnak és a művész akaratától függetlenül, a maguk tetszése szerint verődnek össze - minden más esetben a műalkotás feltétlenül követ valamit: a művész képzeletében róla élő képzetet. (Kömlös Aladár)¹

A Nyugat 1926/8. számában jelent meg Kömlös Aladár meglehetősen szigorú bírálatát Kassák Lajos *Tisztaság könyve* című művéről, amelyben – miközben igen degradálóan megállapította, „a konstruktivizmus a soförtípus művészete” – valójában nagyon releváns kérdéseket tett fel Kassák ekkori esztétikai-irodalomelméleti elveire vonatkozólag, csak éppen teljes komplexitásukban megválaszolni nem tudta azokat.

Ahhoz, hogy mi ezt körültekintően megtehessük, kezdjük a kötet vizsgálatát talán mégiscsak az elején. A *Tisztaság könyve* egy olyan – mondjuk így most, első fokon – összművészeti kísérletnek tekinthető, amelyben a könyv mibenléte fogalmazódik meg: a könyvé mint szövegkompozícióé (mely műfajiságát, sőt a valamilyen módon a szövegbe bevonódó művészi irányokat tekintve is igen változatos), mint vizuális művészeti tárgy és mint használati eszköze. Történik mindez egyfelől explicit módon, másfelől a praxist, a megvalósulást tekintve, s mint ilyen válik emblémájává a tiszta művészetnek.

Itt kell azonban hozzátennünk: túl azon, hogy a könyv Kassák ekkori művészet- és irodalomkoncepciójának megtestesülése, gyakorlati szempontok is inspirálták megszületését. A *Tisztaság könyve* ugyanis 1926-ban jelent meg: kinyomásának idején Kassák még bécsi emigráns volt, és a kéziratot mintegy saját előhírnökeként küldte haza Pestre, hogy magánkiadásban megjelentesse. Mint azt Sík Csaba megfogalmazta, „a könyv az író, képzőművész, irodalomszervező Kassák hazatérésének előkészítését jelentette, s egyben igénybejelentés volt a Nyugattal szemben álló modern vezér szerepére”² is.

Egy könyvről mint fizikai értelemben vett tárgyról is szó van tehát: fogjuk kézbe ezt a tárgyat, nézegessünk bele, fussuk át a tartalomjegyzéket. Adott tehát ez a tizenhatszor huszonnégy centiméteres könyv, amely voltaképpen egy, a terjedelmét tekintve az átlagosnál éppen csak egy kicsit bővebb folyóiratszámnak felel meg (a

¹ KOMLÓS Aladár, *Kassák Lajos: Tisztaság könyve*, Nyugat, II, 470–472.

² SÍK Csaba, *Kassák két évtizede*, Bp., Helikon, 1987, 3. (A *Tisztaság könyve* reprintjének mellékleteként. A *Tisztaság könyvének* idézetei ebből a kiadásból, a továbbiakban: *Tisztaság könyve*.)

képmelléklettel együtt 127 oldal). A papírminőség és a borító látványa is ezt az érzést erősítik, különösen, ha arra gondolunk, Kassák ekkori folyóirata, a *Ma* is ilyesféle, egy képzőművészeti alkotást bemutató, mégis azt valamiképpen a látványegészbe csak egyfajta konstitutív elemként beemelő borítóval jelent meg, és hát a fehér alapon fekete betűk, a fekete és sötétvörös, függőleges és vízszintes léniák közé keretezeten is valamiképpen erre mutatnak. (Persze, tegyük hozzá mindjárt, mindez éppen fordítva is működhet. Kétségtelen ugyanis, hogy Kassák lapjainak megjelenése óta – vagy, ennél talán jobban kitágítva a perspektívát, európai kontextusba helyezve a kérdést, az avantgárd, az expresszionista, aktivista, konstruktivista folyóiratok megjelenése óta – a folyóiratok külsejével kapcsolatos elvárások is alapjaikban változtak, amennyiben a terjesztés, a tömegekhez való eljutást szorgalmazva a szerkesztők a reklám műfajához közelítették ezeket az orgánumokat, s aztán ez az új, sikeresebbnek bizonyult formából sok elem olyannyira meghonosodott, hogy még az avantgárd háttérbe szorulásával is megmaradt.)

A szennycímlapot is hasonló betűtípussal szedték, s ugyancsak vörös és fekete, egymásra párhuzamos léniák futnak rajta, csak most kicsit másképp elrendezve, s lényegesen szellősebben; s ami még esetleg releváns lehet az előbb emlegetett szempontból, a szerző és a cím mellé feltüntetik a megjelenés évét és hónapját is: ismét, akárcsak egy folyóirat borítóján. Aztán jönnek a szövegek, vegyesen, a látvány és a tartalom szempontjából egyaránt. Bár nagyrészt végig antikvával, ugyanazzal a talpas, jól olvasható fekete betűtípussal vannak szedve, találhatunk köztük csupa nagybetűvel szedett úgynevezett tömbverset, vagy éppen vízszintes irányban nyomtatott elméleti írást (egyfajta manifesztumot a reklámról); s minden egyes fejezetben (vagy ha kvázi-folyóiratról beszélünk, mondjuk így, rovatban vagy blokkban) másképp néz ki a laptükör, nem is beszélve a szöveg kiegészítéseként szerepeltetett vizuális elemekről: a számozott költemények iniciálépozícióban elhelyezett számairól, a mindig függőlegesen vagy vízszintesen meghúzott, de minden esetben más-hová (le-föl, jobbra-balra) elhelyezett léniákról. Ezek hol dinamikusak, szinte villognak a szöveg mellett (pl. a címnélküli vagy másképp, a tömbversek esetében így húzódnak ezek a vonalak: balra, majd fent, lent, fent, lent, fent, lent, ráadásul a verskezdetek melletti kis fekete kockák még vibrálóbbá teszik az oldalakat), hol megstatikusak (*A ló meghal...* mellett például következetesen balra található a lefelé húzódó vonal, amely egyébként mintegy mutatja is a hosszúvers jelleget). Igen nagy tehát a változatosság, a tervező sokat bíz a vizualításra, ám a bázisszövegeket mégsem tekinthetjük képverseknek, sőt még talán a vizuális költemény kategóriájába is igen nehezen sorolhatók be: hiszen amúgy hagyományos módon vannak szedve, darabonként egységes betűtípussal, azonos betűnagysággal, folytonosan, vagy a versek esetén egymás alatti verssoronként tördelve. A blokkokat mindig másképp megtervezett felütrő oldalak választják el, ezek többnyire fekete színű (vagy olykor fekete keretes, fehér belsejű), de mindig különböző méretű számokkal és betűkkel variálnak (amelyeknek a lapi elhelyezése végképp változatos, irányuk pedig lehet függőleges vagy vízszintes), továbbá itt is vertikális és horizontális léniákkal, melyek hol keretbe foglalják az írottakat, hol belemetszenek a szó közepébe. A kötet végén

pedig képmellékletet találunk, Kassák festményeivel, színpadterveivel, tipográfiai kompozícióival. A hátsó borító ismét fehér alapon fekete és vörös. S a tartalom is igen variabilis, akárcsak egy művészeti folyóiratban (pontosítsunk: összművészeti folyóiratban, mint amilyen a Ma is). Ekképpen fest: *Címnélküli versek, A könyvről, A ló meghal a madarak kirepülnek, 25 új vers* (számozott: 41–65), *Az új színházművészetért, Prózák 1925, A reklám, Fordítások 1915–26-ból* (saját verseinek több nyelvre való fordításai), *A korszerű művészet él, Utószó, Képek* (festmények, színpadtervek, szobrok, reklámtervek).

Hogy pontosan lássuk *Tisztaság könyvének*, mint a fentebb említett hármaskörű tárgyának a mibenlétét, tényleges elemzése előtt olvassuk el megvalósításának programját. Meglehető, kicsit didaktikus eljárás ez részünkről, de maga a könyv előállítója, Kassák sem cselekedett másképp, hiszen szinte legelől helyezte el azt *A könyvről* című írást, amely az alapelveket rögzíti a kötettervezők számára, s ezzel mintegy kommunikálja is az őt tartalmazó könyv létrehozásának legfontosabb szempontjait. Idézzünk most ezek közül párat (nem biztos, hogy az eredeti sorrendben, s néhány kommentárral):

1. A könyv „utilitárisan általános, olcsó, tartós, könnyen kezelhető”, illetve „a jó könyv tárgyyszerű és anyagszerű alkotás. Jellemzője a gazdaságosság, a tartósság, a könnyen előállíthatóság, a közlésre szánt részek előtérbehelyezése, s ezáltal az olvasó vagy néző munkájának a megkönnyítése, szóval a belső tartalom és külső forma könnyen áttekinthetősége – a tiszta típus”. Kassák a könyvet nemcsak tárgynak tekinti, hanem használati eszközként, amely már (szerinte) mintha alig-alig lenne besorolható az esztétikai tárgy kategóriájába, lévén még iparművészeti terméként sem igen értelmezhető. Mindent a funkció – azaz az olvashatóság követelménye – vezérel, a dekorativitás még mellékes, kiegészítő szempontként sem merülhet fel. „A könyv fehér felületeit nem foghatjuk fel dekoratív felületeknek”, s ez még a modern, „pszeudo-expresszionista” könyvkészítőkre is igaz, akik a szöveg közötti részeket „egyéni trükkjeikkel és díszítő kacskaringóikkal szórták tele”, ezáltal a könyv elvesztette „sajátos karakterét”. Vissza kell térni tehát „a szériatermelés megadott anyagához, a közvetlen kifejezéshez és általában az alkotás ökonomikus törvényeihez”, jelenti ki a már aktivista időszaka óta a kollektív művészetszerményben, a tömegeket a kultúra és a műveltség eredményei által felemelni vágyó, s ekképpen az „új világ megteremtését” célul kitűző szerző. S most tegyünk itt egy kitérőt: nem véletlen, hogy a könyv másik „műfajelméleti” vagy inkább „werktypus-elméleti” szövege éppen a reklámról szól, nagyjából hasonló hangnemben. Mint Csaplár Ferenc is felhívja a figyelmet, annak, hogy a reklám mint olyan Kassák figyelmének előterébe került, vannak egyrészt kifejezetten személyes motivációi, másrészt olyasféle okai, amelyek saját művészetkoncepciójához kötődnek, harmadrészt pedig – mondjuk így – avantgárdtörténeti indoklása is (vagyis, hogy ezen elképzelései teljesen párhuzamosak pl. a német és holland konstruktivista törekvésekkel). Egyfelől tehát egzisztenciális adottságok játszottak itt közre, tudniillik az, hogy „a Mának a korábnál is hatásosabb reklámra, propagandára volt szüksége ahhoz, hogy a bécsi környezetben és Európa-szerte olvasókat szerezzen”, továbbá hogy „Kassák-

nak a reklámgrafikai megbízások teljesítéséből származó jövedelemre folyóiratai és könyvkiadó vállalkozásai megkezdéséhez és életben tartásához is szüksége volt”.³ Másfelől Kassák a (konstruktivista szellemben megtervezett) reklámot (és nem mellesleg az ugyanilyen jellegű könyvet) nemcsak áruk, szolgáltatások népszerűsítésére alkalmas eszköznek tartotta, hanem az esztétikai hatásának folytán ízlésalakító, tudatformáló jelenségnek is, amely ráadásul sokféle és sok mindenkihez képes eljutni, vagyis széles körben terjeszti „az új társadalmi berendezkedés alapjául szolgáló ideálokat”, azaz „az egyensúlyt és a harmóniát, a rendet és a szervezettséget, a társadalmi igazságosságot és a magasabb életnívót”.⁴ Végezetül pedig az sem elhanyagolandó, hogy Európában is az ún. szabad művészetektől (például a táblakép-festészettől) az iparművészetek (a reklám- és könyvművészet, az alkalmazott grafika) felé fordult az avantgardisták, elsősorban a konstruktivisták általános érdeklődése (bár ez legalábbis párhuzamos az előbb vázolt elképzelésekkel, hiszen ők szintén a társadalom politikai és szociális megújításában akartak részt venni). Ilyesféle váltás zajlott le Henryk Berlewi, Walter Dexel, Hans Leistikow, Moholy-Nagy László, Oskar Nerlinger, Karl Peter Röhl, Kurt Schwitters pályafutásában is, sőt Huszár Vilmos és Theo van Doesburg már az 1910-es években reklámgrafikusként is tevékenykedtek.

Amikor tehát Kassák *A könyvről* című írásban megfogalmazza a fentieket, vagy ugyanitt kimondja, hogy „a könyv tipográfiája az, amit elsősorban dominálónak látunk és ő az, ami közlésre szánt tartalmat érzéseinkhez és agyunkhoz közvetíti”, illetve, hogy az a „fontos tehát, hogy egy könyv tipográfiája a közvetítendő anyaghoz mérten tárgyilagos, könnyen felfogható s egész megjelenésében hatásos legyen”, akkor a könyv és a reklám egymáshoz való idomításával kísérletezik annyiban, hogy mindkettőnél a kollektivitás szempontját helyezi előtérbe, s egyfajta társadalmi tudatformálással próbálkozik a későbbi társadalomátalakítás reményében. (A könyv legutolsó melléklete amúgy éppen egy reklámkompozíció.)

2. Újabb kijelentés *A könyvről* című programírásból: a könyv „részletanyagokból” áll, ezek egyike a szöveg, a többi: különböző anyagokból összeszerkesztett tárgy – ez a megállapítás pedig egyszerre két jelenséghez is utal minket. Az egyik az összművészet, vagy másképp, a szintetikus művészet eszméje, amely már az aktivista korszakban is megfogalmazódott, s amelyet a Bauhausszal párhuzamos működés pedig végképp kikristályosított. Moholy-Nagy például az összmű, a *Gesamtwerk* megteremtését – melyet eleinte az építészettől, majd egyre inkább attól elrugaszkodva képzelt el – a művészeti ágak minden elszigeteltségét megszüntető, organikus, az egyén biológiai szükségszerűségéből következő, de az egyetemes szükségszerűségbe torkolló alkotás létrehozásában látja.⁵ Ez persze korántsem új idea, hiszen már Wagner színházkoncepciójában, és a tőle tanuló francia szimbolistáknál is – pl. a lírában és Mal-

³ CSAPLÁR Ferenc, *Kassák Lajos, a könyv- és reklámművészet* = KASSÁK Lajos, *Reklám és modern tipográfia*, Bp., Kassák Múzeum, 1999, 65–81.

⁴ *Uo.*

⁵ SEREGI Tamás, *Az összművészet fénykora = Az irodalom története*, III, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 84–95.

larmé Könyv-elképzelésében – követelményként merül fel, az elméleti részleteket tekintve azonban sok minden ekkor talál kidolgozásra.

A könyvben – mint azt már láthattuk is – tartalmilag ugyancsak képviselteti magát számos művészeti irányzat, az irodalom több műfaja mellett a színház, a festészet, a reklám (vagyis az alkalmazott grafika is). Emellett pedig egyik alapvető fontosságú írásában, *Az új színházművészetért* címűben – a színházzal mint az egyik *par excellence* szintetikus természetű, a drámairodalmat, a díszletet, a zenét, a színészi játékot magába olvasztó művészeti ággal kapcsolatban – explicit módon is olyan „szintetikus formaalkotásként” definiálja a művészi alkotást, „ahol nincsenek megkülönböztetett értékfokozatok, csak feltétlenül szükséges és szerepüket betöltő elemek vannak”, s megalkotója „egy új embertípus, az érző, vizuális és kollektív rendet teremteni akaró organizátor”.⁶

Mindamellet elgondolkodtató Kékesi Zoltán és Schuller Gabriella felvetése, miszerint a *Tisztaság könyvében* (és mellesleg a Dokumentumban is) éppenséggel a művészetközöttségéről, az intermedialitásról mint az összművészettel bizonyos értelemben szembenálló törekvésről lenne szó, azaz arról, hogy amellett, hogy Kassákék az egyetemes művészet nyelvét kívánják megalkotni, felfigyelnek az egyes művészeti ágak nyelvének sajátosságára is, s a megvalósítás során éppen arra alapoznak, hogy töredékes, megszakító jellegű módon kapcsolják össze a nem illeszkedő részeket. Szerintük ennek az elképzelésnek köszönhető, hogy kötetünk egyszerre tartalmaz verset, elbeszélést, tanulmányt és képzőművészeti alkotást, hogy tárgyyszerű alakja révén maga is artefaktumjellegűt ölt, továbbá, hogy behelyeződik Kassák korai, *A plakát és az új festészet* kapcsolatát érintő elgondolásaiba is.⁷ Ennek az állásfoglalásnak a már idézett ambíció, a könyvnek mint a különböző részletekből „összeszerkesztett” egésznek a létrehozására vonatkozóan részlegesen látszik megfelelni. Egyfelől általában tényleg nem fuzionálja a különégeket, hanem additív módon hozza össze és aztán összeszerkeszti őket: a látvány ebben az értelemben valóban is szét is választ, gondoljunk a hangsúlyossá tett, látványos – sőt, önálló vizuális alkotásként is értelmezhető – blokkelválasztó (következésképpen műfaj- vagy művészeti ág-elválasztó) oldalakra, a blokkok más és más oldaltükrére, stb. Erre a fajta intermedialitásra utal *A könyvről* című írásnak ez a tétele is, amennyiben külön aspektusokat sorol fel parallel, de mégiscsak elválasztott módon: „Egy jó könyv létrehozása, a papír tudatos kihasználása, a szöveg tartalmát reprezentáló tipográfiai elrendezés, a fűzés vagy kötés, a belső tartalomnak és s külső alaknak karakterisztikus megformálása – komoly teremtő feladat”.

Mindamellet ezt az intermedialitás-fogalmat meglehetősen óvatosan kell kezelnünk. *A „szép és csúnya” könyv* című, még 1922-ben a Bécsi Magyar Újságba írott, s *A könyvről* című tanulmánnyal teljesen összecsengő írásában⁸ Kassák külső és belső,

⁶ *Tisztaság könyve*, 59.

⁷ KÉKESI Zoltán, SCHULLER Gabriella, *Művészetközöttség és jelszerűség = Az irodalom története*, III, i. m., 113–114.

⁸ KASSÁK Lajos, *A „szép és csúnya” könyv*, Bécsi Magyar Újság, 1922. aug. 25., 5–6; Ua.= K. L., *Reklám és modern tipográfia*, i. m., 7–8.

szöveghordozó és szövegtartalom – következésképpen: az irodalmat mint nyelvi jelenséget képező jelek és a könyvművészethez tartozó vizuális (taktilis) természetű jelek – megbonthatatlan egységéről beszél:

csak az a dolog érheti el nálunk, újságoktól ösztönösen idegenkedő embereknél (s ez még inkább áll a nagy tömegekre) hatását, amely külsőleg és belsőleg megbonthatatlan egységet képez. Egy könyv pedig mint valamiféle irodalmi műnek közvetítő formája csak akkor érheti el a legteljesebb hatását, ha az külső megjelenésében, technikailag, esztétikailag is fedi, elősegíti a belső tartalom kihangsúlyozását.

Ezzel pedig meg is érkeztünk témánk egyik legfontosabb pontjához, tudniillik, hogy a *Tisztaság könyvében* milyen fokon, és miképpen működik együtt a vizualitás és a nyelv. Erről viszont csak azután szeretnék beszélni, miután némi (pontosabban két pontból álló) elméleti kitérőt tettem az irodalmiság és a képzőművészet, nyelv és vizualitás viszonyával kapcsolatban.

Bár végül az alakzatnál, az irodalmi értelemben vett képnél fogunk kikötni, hiszen az megalapozó jelentőségű eleme Kassák irodalmi szövegeinek, induljunk el a kályhától, vagyis a vizuálisan percipiálható képtől, már csak azért is, hiszen e könyv esetén erről is szó van, lásd a látványelemeket, a tipográfiát, az oldalak elrendezését, a képmellékletet. Márpedig az igencsak speciális értelemben vehető jelnek, és a nyelv fogalmával is csak sajátosan hozható össze. A festészet nyersanyaga – figyelemzet Gabriel Liiceanu *Nyelvészeti szimbólum és művészeti szimbólum* című tanulmányában – nem alkot egy véges elemekből álló rendszert:

bármely vonal, bármely feltüntetett arány, bármely árnyék vagy árnyalat az egésztől elkülönítve elveszti azt az azonosíthatóságát, amellyel az összképben rendelkezett, képtelen önálló, azonosítható elemként létezni [...] A festészetben [...] a művet alkotó sajátos jelek nem határozzák meg önkényesen a viszonyt megalkotott kép és annak mondanivalója között; tautológiáról van szó, olyan értelemben, hogy az ők [sic!] saját jelentőségük egyidőben jön létre a mű jelentésével. A képi megjelenítés maga teszi feleslegessé egy „képi” szótár létrehozását. A képzőművészeti jelek önmagukat definiálják.⁹

Csakhogy, tegyük itt hozzá, esetünkben, azaz a geometrikus formák felhasználásával készült képek esetében kicsit speciális a helyzet: azok elvileg véges számú elemmel operálnak, sőt, elvben leírhatók képletekkel, méretek és koordináták megadásával, illetve – amennyiben egyáltalán nem alapszínekről van szó – a színkálán való elhelyezkedést jelző számokkal, de még így is kétségtelen, hogy valamely elem csak magában a kompozícióban tesz szert valamire, ami ráadásul nem is jelentés a hagyományos értelemben, referenciája meg végképp nincsen.

Persze a költői kép nem így kép, noha egyesek szerint a képzelőerő (a költői képzelet) ténylegesen képeket látat az alkotóval, mint ahogy emlékezetünk is erősen vizuális.

Mindamellet fontos kiemelni egyrészt azt is, hogy a képvilág nem feltétlenül kötődik a látáshoz, lehet szag-, íz-, hő- és nyomáskép is, mint ahogy lehet statikus és kinetikus (dinamikus) is. Itt érdemes megemlíteni Susanne Langer munkáját, aki – miközben a képet jelrendszernek, sőt egyfajta nyelvnek, de a saussure-i *langue* és

⁹ Gabriel LIICEANU, *Nyelvészeti szimbólum és művészeti szimbólum*, Pompeji, 1997, I, 93–113.

parole nyelvtől eltérő struktúrájú nyelvnek állítja be – a képével azonos mechanizmusnak tekint minden érzetet, s ezek bármelyikét szimbólumnak tekinti (Bár ő cassireri értelemben gondolkodik nyelvi szimbolikában). Langer felfogása szerint az érzések-érzetek nem-folytonos, nem-diszkurzív, szimultán módon érvényesülő szimbolizmusa szemben áll az egymásutániségükben megérthető jelentéseken alapuló, azaz diszkurzív, lineáris nyelvi szimbolikával. Szerinte ugyanis létezik egy, a beszélt nyelv határain túlmutató (a látáshoz és a halláshoz köthető) szemantika, amely a mentális energia szerveződésének egy, a kifejtő-következtető értelemtől eltérő módozatának kell tekinteni.¹⁰

Ez azért is érdekes esetünkben, mert hiszen mi most a köztes sávban vagyunk. Esetünkben ugyanis egyfelől alapvetően nem képzőművészeti alkotásokról van szó (a *Tisztaság könyvében* absztrakt, geometrikus festményekkel, kollázsokkal csak a mellékletében találkozni): a kötetnek inkább tipográfiai megoldásai tartanak számot figyelmünkre, de még így sem képversként jelennek meg ezek a kötemények, hiszen a szöveglátvány sehol nem képi le mimetikusan a verstárgyat. Arról van inkább szó, hogy a látvány hangsúlyoz, megtámogat, némileg manipulálja az interpretáció irányát – interferál vele. Sík Csaba azt írja: Kassák a *Tisztaság könyvében*

tartalmilag, műfajilag változatos anyagot [adott] tehát amit egységesen szigorú geometriai elv szerint rendezett el, anélkül, hogy az eltérőt egyneműsítette volna. A címlap konstruktivista képek, plakátok sémáját idézi az emlékezetünkbe, vízszintes és függőleges léniaiak tagolják és ritmizálják az oldalakat, szűkítik a tükröt, ha szükséges, a fekete négyzetek célja sem dekoratív, elválasztják egymástól a folyamatosan szedett címtelen verseket, a betű típusa, fokozata is a közlendő hangsúlyozását szolgálja. A többszólamú, mégis megbonthatatlan egységet alkotó tipográfiai kép Kassák munkáját a legszebb magyar könyvek egyikévé teszi [...]¹¹

De ez így még talán nem elégséges. Mert hiszen az is kérdés, miképpen megy végbe ez a hangsúlyozás, s egyáltalán, miféle szövegeket kellene itt megtámogatni, ritmizálni, nyomatékosítani. Adottak tehát tanulmányok, elméleti indíttatású, meglehetősen előíró retorikájú szövegek is, melyekről egy kivételével esett szó, s amelyeknek a lényege – mint láttuk – Kassák ekkori programjának jelszavaival, úgy mint *reklámszerűség, szintetikusság* (vagy: olykor valóban elválasztó jelleggel bíró *intermedialitás*), viszonylag jól leírható. (Ezek a szövegek mellesleg teljesen egyszerűen vannak szedve, folyékonyan, jól látható módon – a reklámról szóló tanulmány keretében, vagyis dupla nagyságú, kicsit nyújtottabb tükrőben, ami egy *par excellence* reklámműfajra, a plakátra emlékeztet.) Nem esett még szó *A korszerű művészet él* című írásról, amely pedig roppant fontos a mi szempontunkból, hiszen a konstruktivizmus elveit fekteti le a modern, a kollektív ember racionális, ökonomikus és utilitárius világnézetére alapozva. Néhány kulcsmondat belőle:

A kollektív világszemlélet a stabilitást szüggéráló a hierarchia nélküli, a mennél szélesebben szétterülni akaró négyzetöbben, és nem kevésbé a tiszta nüanszírozatlan színekben és a

¹⁰ Susanne K. LANGER, *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism Reason, Rite and Art*, Cambridge, Harvard University Press, 1987, 87.

¹¹ Sík Csaba, *Kassák két évtizede*, i. m., 5.

feldiszítetlen síkokban találta meg művészi kifejezőjét. [...] racionálisan és ökonomikusan akarjuk megépíteni magunk körül a világot, hogy minél könnyebben mozgassunk és minél nyugodtabban pihenhessünk [...] A szép nem egy elvonatkoztatott abszolútum, hanem a tökéletesnek a függvénye. [...] Szép az, ami tökéletes, és tökéletes az, ami hivatásának a lehető legjobban megfelel. Ez áll gépeinkre, lakóházainkra, képeinkre és verseinkre egyaránt [...] Minden élő életcélja, hogy a lehető legegyszerűbben teljesítse ki magát, ha nem értjük, az nem csoda, nem misztikum, hanem felfogóképességünk gyöngesége [...]

Vagyis minden eddigi követelmény, szempont voltaképpen a realizációt tekintve egy irányba mutat, az egyszerűség (a megszerkesztett egyszerűség, a tisztaság) kívánalma felé, ami a vizualitás, a képzőművészet területén geometriailag megkonstruáltságot, a tiszta színekkel való komponálást, sőt, fehér-fekete oppozícióig való lecsupaszítást eredményez. S valóban, ezt a tendenciát viszont is látjuk képmellékletben és a borítón található, a képarchitektúra elvei szerint létrehozott festményeken, díszleteken, sőt még a könyv látványként való megjelenésében is. Mert bár egy szék szépségét az adja, hogy „szerkezeténél és anyagánál fogva alkalmas arra, hogy az ember ráülhessen”, egy tárgy esztétikuma azonos utilitásával, az még nem azt implicálja, hogy egy műalkotás szépségét üzenetátadó képességének mind nagyobb határfoka határozná meg. A művészetek, vagyis – noha Kassák nem szereti ezt a szót – az esztétikai szféra területén nem az üzenet kódolása és dekódolása a fontos, s az ehhez alapfeltételként kínálkozó referencialitást mint olyat teljes egészében ki kell iktatni: a képarchitektúrának nem a „világ képét”, hanem a „világ lényegét” kell adni, egy gyökeresen új, autonóm módon létező abszolút alkotást megteremtenie, amely mögött referenciális (vagy transzcendens) értelemben nincs semmi – ezért is lenne „tiszta művészet”.

Viszont miként lenne ez alkalmazható irodalmi ambíciójú szövegeken? Mert nyelvtanilag ugyan lehet tömondatig, vagy éppen a pusztá szótári alakig, sőt, akár a hangfestő szavakig redukálni, ezek csak jobb híján lehetnének a geometriai formák analogonjai (utóbbiak korlátozott számúak, a lexikai alapanyag meg nem, nem is beszélve az absztrakció mértékéről), az elv meg nyilván a deszemiotizálás lenne, az talán némileg feloldaná ezt a problémát. Kassák szövegeiben azonban ezt a tendenciát csak itt-ott leljük fel. Talán leginkább azokban az elemekben, amely mögött – éppen a hangzásuk egzotikuma vagy éppen komikuma miatt – éppenséggel dadaista gesztust szokás sejteni. Olyasmire gondolok most, mint *A ló meghal...*-ban az „ó dzsiramári / Ó lébli / ó Bum Bumm”, vagy talán még az „én KASSÁK LAJOS vagyok / s fejünk felett elröpül a nikkal szamovár” sor önkényes társítása sem idegen ettől a tendenciától: csakhogy a dadaista képek a strukturálatlanság, a konstruálatlanság, a rendtlenség érzetét keltik, az viszont a konstruktivista elvekkal éppen ellentétes. (A vonatkozó teoretikus szövegből is éppen azt kellett megtudnunk, hogy „A képarchitektúra kiszabadult a »művészet« karjaiból és átlépett a Dadán.”)

S ugyanígy: egyes számozott költeményekben (pl. az 51. számúban is) a szabad asszociációk is implicálják a szokványos értelemben vett irreferencialitást, de azért valami mégiscsak van mögöttük, hiszen a szürrealista vízió a szubjektum tudatalanja felé mutat, ráadásul a tudatalattit sem szigorú struktúra, hanem (néhány asszociatív paralelizmustól eltekintve) nagyfokú strukturálatlanság jellemzi:

Az asztalt leterítették frissen mosott
 kendővel a napszag álmosítja a gyere-
 ket érzem a tavalyi gyümölcsök ízét
 és a tekintetet ami megvert
 levett kalappal a zarándok
 mondom: elvezetlek benneteket a források
 eredetéhez
 mondom: a lány levetkőzik a tükör előtt de
 ellobban ha valaki észreveszi
 ez a kétfenekű láda titka
 a madár gondtalanul fölszáll a varázsló tégelyéből
 csak az a baj hogy sokan vagyunk együtt s a
 csoda szétmálik a fekete tükörlapon
 délelőtt 11 óra 37 perc
 sárga rotációs papíron vonaglanak az öngyil-
 kosok
 számokat mondunk föl
 falakból kisóhajt a tavaszi nedvesség.

Valami ilyesmit pedzegetett Komlós Aladár is, amikor a tanulmány mottójaként feltüntetett kérdést bírálatában felvetette.¹²

S igen: a konstruktivista elv önmagában mintha leginkább szinte nyelvidegen leképezésekben valósulna meg az irodalmi szövegekben: egyfelől matematikai képletekben (mint a $2 \times 2 = 4$ művelet *A ló meghalban...*, amely egy az egyben megjelenik a *Képarchitektúrában* is), illetve olyan *ekphrasis* jellegű részletekben (ezekből egyébként feltűnően sok fordul elő a *Tisztaság* könyvének szépirodalmi szövegeiben), amelyek mintha konstruktivista festmények leírásai, vagy konstruktivista festményekbe beelátott animalizált/antropomorfizált jelenetek lennének. Olyasféle irodalmi festményekre kell gondolnunk, amelyekben bizonyos szcénák vagy érzések vizuálisan elképzelhetőként jelennek meg: nem egyszer vonalakat „látunk”, mondjuk vízszintes és függőleges léniákat, amelyeket hullámosok és különböző egyszerűbb dekoratív elemek lazítanak fel. Voltaképpen az ilyesféle szövegek valósítják meg a szintetikus, ösztömvészeti jelleget, s ezzel mintegy túl is lépnek a Kékesi–Schuller szerzőpáros meghatározta, bizonyos értelemben szétválasztó jellegű intermedialitás-fogalmon.

A ló meghal, a madarak kirepülnek:

A gyárkémények [ti. függőleges vonalak] alatt ültünk
 Tudtuk holnap a görbe vonalak
 Ho zsupp ho zsupp

keresztül szaladt rajtam egy vörös sinpár [két párhuzamos vonal] s a tornyok-
 ban [függőlegesek] harangoztak

nekem versek és hadzsura erdők kezdtek nőni a fejemben [függőleges]
 A fényfolyókon [vízszintesek vagy ferde vonalak] kétszer átúsztak előttünk a patkányok

¹² KOMLÓS Aladár, *Kassák Lajos: Tisztaság könyve*, i. m., 470–472.

Nagy tutajokon amelyek nadrággombbal és madatójásokkal voltak kimintázva [*kis négyszögek mondjuk ellipszisekkel és körökkel, ritmizáltnak megjelenítve*]

így lesznek a vertikálisokból horizontálisok / és viszont

s a házak hosszú taktusban a templom felé hajoltak
[*ferde párhuzamosok sora egy hosszabb függőleges felé mutat*]

de azért mégis itt értek bennem össze a görbe vonalak

a ferdére meszelt szélben ferdére állt a kontyuk [*tí. a párizsi prostituáltaknak*]

Mintha a képarcitektúra referencia- és jelentésnélkülisége fogalmazódna meg az ilyesféle sorokban, mint:

amit fölállítunk az föl van állítva
de amit fölállítunk az nem jelent semmit
a folyók hajlandók darabokra törni ha sietni akarnak

43. költemény:

egészen kicsi pont vagyok
álmaim gabonaföldjén virágzom egyedül
hangok és vonalak vannak az életben amiket
soha sem fogunk megfejteni

A 45. költemény furcsamód mintha már egyfajta kudarcral azonosítaná ezt a semmire nem utalást:

sok világtalan torony van bennem amit így
kellene mondanom
nincsenek alattam kerekék amik tovább vinnének

A 47. költemény a fehér-fekete-vörös színeket említi, s valóban ezek – még hozzá a fehér-fekete dominanciájával – találhatóak meg a könyvben: mint láttuk, fekete betűk fehér papíron, a borítón és a szennycímlapon vörössel kiegészítve. (A *Képarcitektúrában* egészen pontosan arról olvashatunk, hogy ez a törekvés „a színspektrumot áthelyezte a fehérbe és a feketébe”, de tudnunk kell azt is, hogy a fekete-vörös kombináció használata fehér lapon a 20-as évek avantgárd tipográfiájának legtöbbször alkalmazott színpárosítása. Mint Csaplár Ferenc megjegyzi, ennek az az oka, hogy a vörös sajátos adottságai, minden más színnél messzebbre világító képessége révén kiváltképp alkalmas a hatás fokozására, továbbá az is közrejátszott, hogy „a vörösnek a szocialista forradalmak óta volt politikai jelentése is”.¹³ Mindazonáltal érdekes, hogy ebben, azaz a 47. költeményben – s talán ez a gesztus szolgálhat a referencia- és jelentésfelszámolásra, vagyis a jel hagyományos jelszerűségének a kioltására – az azonos ígékhez kötődő színek egymás helyébe lépése, ide-oda utalása mintegy kioltja a konkrétan értelmezhetőséget. (Referenciahiánynak tekinthető ez annyiban, hogy korántsem világos, melyik színről is beszél-

¹³ CSAPLÁR, Kassák Lajos, *a könyv- és reklámművészet*, i. m., 71.

lünk éppen: a válasz egyre csak kicsúszik a kezünkből; s mintha a jelentett is jelentővé válna ebben a folyamatban):

a föld másik oldalára készültem s itt ülök a nagyanyám tejszagú zsámolyán
érintsd meg a fehérét
megérintem a feketét
idők növekedés táplálnak
emeld meg a feketét
megemelem a vöröset
véren és döglesztő iszapon ringatóznak a be-
függönyözött házak
de én odaadom neked az égő lámpát
a hideg alumínium kulcsot
és a megjavított füttyülőt
menj
maradj
menj

A „tisztaság” motívuma, amely tehát az absztrakcióval, egyszerűséggel, az irreferencialitással, az abszolút koncentrációval azonosítható, számos szöveghelyen előfordul a könyvben: itt, a 47. számú költeményben éppen a fehérrel, mely az ártatlan gyermekkor szimbolikus erejű objektumának „a nagyanya tejszagú zsámolyának” a színe, szemben a „vérrel” és a döglesztő iszappal (ebben az értelemben a fehér szín oppozícióban áll a vörössel és a feketével). *A ló meghal...*-ban a tisztaság vallásos motívumokkal társul (lásd: Szűz Mária és a gyermek Jézus), s ezek éles kontrasztban szerepelnek a kosszal, a sárral, a tetvekkkel, a patkányokkal, a poloskákkal, a tripperrel.

A konstruktivista ambíciók amúgy tézisszerűen is előkerülnek a könyvben, amivel viszont nyilván csak az hibázik, hogy ott, ahol szépirodalmi textusban is expliciten kimondatik ez az elv, a fentiek értelmében éppen a realizáció hiúsul meg. Az utolsó címnélküli versben például mintha csak egy manifesztumot olvasnánk:

Ahhoz, hogy valaki elbíra az életet, le kell szoknia a jóról és rosszról. Tudnunk kell, hogy a világkonstrukció részei vagyunk. Minden csak a mában van, és a mi részünkre van. Sáros keréknyomoknak, harangzúgásnak, emberi tragédiáknak vagyunk a részei.
A ma emberét a konstrukciók megismerése és az elemek legyőzésére való törekvés jellemzi.
Fizika és metafizika.
Centrális és decentrális.
Egoizmus és kollektívizmus.
Mind belőlem kiinduló és hozzám visszatérő magam törvényei
A tisztaság kristály tengerén fekszünk, és érezzük, hogy minden a mi belső, vérbeli rokonunk.
Minden a mi rokonunk, tehát szigorúaknak és keményöklűeknek kell lennünk. A világ mai képén rossz, naturalista festők dolgoznak.
[...]
Ember! Konstruktőr!
Élettisztaság!
Ahol felszakadnak a mi álmatlan éjszakáink.

Ugyanígy ellenáll a konstruktivista elvnek – alapvetően mimetikus lévén – a könyv költeményeinek realista-autobiografikus-narratív rétege (erre a legismertebb példák *A ló meghal...*-ből hozhatók a belga-francia úttal kapcsolatosan, de pl. a 8–9. oldalon található tömbvers is kvázi-önéletrajzi), továbbá már a következő, az avantgárdon már túllépő költői korszakra mutató vallomásszerűség is. Voltaképpen azt lehetne mondani, hogy csakis azokban a szövegekben, amelyek szigorú, zárt kompozíciókba rendeződnek, s mintegy ott hordják magukon a konstruáltság jegyét – de közben mégis efféle, egymásra (s nem egy külső referenciára) vonatkoztatható, egymásnak felelgető, legfeljebb egymásra tükörszerűen utaló képekkel operálnak – valósulhat meg a konstruktivista elv. Ha egyáltalán megvalósulhat, hiszen ennek egzakt megítélése – pl. annak, hogy mi tekinthető tudatalatti-asszociatív párhuzamnak, mi pedig a konstruálás eredményének – olykor meglehetősen borotvaélen táncol. Én például ilyesfélének látom az 59. számú költeményt, amely – a fentiek megvalósítása mellett – egyébként vizualizálható is geometrikus értelemben, eképpen önmagában is összművészeti kísérletnek is tekinthető):

Fiatal lány alszik az éjszaka mélyén
az elsülyedt vánkoson alszik gyantamezőket lélegzik
vérengző állataival a moziigazgató
elvonult a horizonton
ismeritek a kérdést ami a szemek kutjából
emelkedik föl
kisgyermek a kerekek előtt kinyitott szárnyakkal
szerelmünk árnyékát legyezzük kiállításod áttöri a falakat
így töröljük le a táblát amire életünket rajzoltuk
nem tudjuk merre visz a hajó amin ültünk
egy felhőrongyra van feltéve minden nyugtalanság átvérzett köd
beszélgetek veled az elvonult színben az éjszaka
vastraverzeiben és a telefonkagylók zugásában
egy vörös haju fa nő fel a lány ablaka előtt
tenyereimen átszűröm a világosságcsöppeket
lábaink alól
naphorgonyok emelik a tavaszi földet.

Bár a szöveg itt alapvetően elképzelhető a lány álmaként is, ez a vonatkozás nem egyértelmű, másrészt még ha álomról van is szó, az nem a versalkotó szubjektum tudatalattijának feltárását jelenti. Az ő részéről inkább egyfajta komponáló-konstruktív gesztust érhetünk tetten az vízszintesen elhaladó, áttörő, illetve a lefelé és felfelé irányuló mozgások megjelenítésében, és abban a törekvésben, hogy az ekképp megjelenített (nem is kép-, hanem filmszerű) kompozícióban a megjelenő elemek önmagukban ne nagyon bírjanak saját jelentéssel.

Meggondolandó: talán ez a költemény egyfajta miniatúraként önmagában tartalmazza mindazt, ami a *Tisztaság* könyvének alaptörekvése lenne: nevezhetnénk éppen a *Tisztaság* versének is.

LENGYEL ANDRÁS

Egy ismeretlen Juhász Gyula-portré és készítője

A cím, meg kell vallanom, némileg pontatlan, hiszen a portré, amelyet e cikk most bemutat, 2009 óta már nem teljesen ismeretlen: ott szerepel a Nap Kiadó In memoriam sorozatának Juhász Gyula-kötetén, a borítófedélen. Az ismeretlenség emlegetése, persze, így sem teljesen alaptalan, hiszen a fotó nincs benne a Macht Ilona és

Tasi József készítette fotóikonográfiában („Fekete album szürke erdejében” Juhász Gyula összes fényképe, Bp., 1998.), amely pedig kitűzött célja szerint valamilyen Juhász Gyuláról készült fotót számbaveszi, s magam éppen azért tettem az In memoriam-kötet borítófedelére éppen ezt a portré, hogy az ismeretlenségből kiemeljem. Az a „közlés” azonban, jellegéből adódóan, nem volt, nem lehetett alkalmas a kép szakszerű, adatolt bemutatására – pusztán illusztráció volt. Pedig, úgy vélem, a kép is, alkotója is föltétlenül megéri a szemrevételezést.

Maga a kép, amely ma is magántulajdonban van, s a szegedi múzeum csak reprodukcióját őrzi, fehér kartonra van fölragasztva. A kép mérete 16,5x22 cm, az alája helyezett karton ennél valamivel nagyobb, így a fehér felület paszpartuként

funkcionál. A portréfotó bal alsó sarkában szárazbélyegző, a fotós nevével (Gábor) – e bélyegző a fotós névalírását reprodukálja. A kép alatt, a „paszpartun” Juhász Gyula autográf tintairásával ez áll: *Szeged, 1927 XII/27 Juhász Gyula*. A dátum alighanem az ajándékozás időpontját jelöli, de valószínű, hogy maga a kép sem sokkal előbb készült. Ez a portré tehát a költő betegsége (1929) előtti kései fotók egyike.

A kép érdekessége, hogy a jól ismert beállításokkal ellentétben ez a portré profiltól mutatja a költőt, s – éppen e beállítás révén – érzékelhető már a haj homlok fölötti megritkulása is. Az öltözék itt is a költő szokásos, „konzervatív”, sötét öltönye, fehér inggel, a zakósebben fehér díszszekendővel. A fotó jelentőségét, az időponton túl, jórészt az adja, hogy a költőt olyan beállításban mutatja meg, amely

egyedülálló a róla készült fotók között. (Valószínűleg ez az egyik oka ismeretlenül maradásának is: a beállítás eltért a megszokottól, az „előnyöstől”.)

A fotós a szárazbélyegzőn önmagát csak egyetlen névelemmel jelölte meg. De kérdés: ki ez a „Gábor”? Bár Szeged fotótörténetének 1913 utáni szakasza nincs földolgozva, a szétszórt adatokból így is nyilvánvaló, hogy Juhász Gyula fényképésze ez alkalommal Gábor Endre (1892–1944) volt. *A második világháború szegedi hősei és áldozatai* című kötet (1996) adattárából tudható, Csantavéren született, 1892. január 7-én. Édesanyja Landesberg Terézia, apja dr. Gottlich Ede volt (231.). A Gábor név tehát ez esetben névmagyarosítás eredménye. De hogy a névváltoztatás mikor következett be, s egyáltalán: Gábornak hol s hogyan telt ifjúsága, nem tudjuk. Sem általános tanulmányai, sem fotós szakismeretei megszerzésének története nem ismertek. Az első adat, amelyet tevékenységéről ismerünk, viszonylag késői, ez 1921-ből maradt fenn. T. Knotik Márta, a szegedi fényképészet történetének legavatottabb kutatója kérésre kikereste a szegedi címtárakból és telefonkönyvekből a Gábor Endrére vonatkozó adatokat. Eszerint Gábor szegedi működése a következőképpen alakult:

Az 1918-as adattárban még nem szerepel, de a következőben, az 1921. éviben már fölbukkan neve és címe: Bocskai u. 10. (Ez a cím, mint látni fogjuk, minden jel szerint lakása címe volt.) Ezt követően azonban jelenléte már folyamatosan dokumentálható. 1922: Kelemen u. 7. (telefonkönyv), 1923: Kelemen u. 7., 1927: Kelemen u. 7. E két utóbbi cím mindkét adattár-típusban szerepel.) 1930-ban címe megváltozik: Vasasszentpéter u. 3. S 1933-ban is új címeken találjuk: Kálvária u. 24. (ez valószínűleg lakáscíme) és Kossuth Lajos sgt. 27. (ez – T. Knotik Márta szerint – műterme címe). 1942-ben a Petőfi sgt. 27. szám alatt bukkan föl neve. Az 1947-es adattárban pedig, a korábban jelzettek alapján érthetően, már nem szerepel.

Ebből az adatsorból szempontunkból két dolog mindjárt fontos. Az egyik: 1927-ben, amikor a Juhász-fotó készült, Gábor a Kelemen utcában dolgozott, a fölvétel tehát alighanem ebben a műteremben készült a költőről. A másik: a címadatok alapján Gábor Endre pályájának a húszas évek volt a stabilabb szakasza. Később (gazdasági világválság s egyebek következtében) tevékenysége helyszíne, úgy látszik, már folyamatos változásban volt. Jó helyen lévő műtermét előnytelenebb fekvésűekre kellett fölcserélnie.

Saját adataim részben megerősítik, részben kiegészítik T. Knotik Márta adatait. A Szeged című lap 1921. július 8-i száma *Amatőrfényképezékek figyelmébe!* címmel közölte Gábor hirdetését:

Műtermem, mely Szegeden a legmodernebben van berendezve, elvállalja amatőrfelvételek előhívását, retusálását, *erősítését*, másolását, albumok összeállítását, *harctéri felvételek kijavítását*, a legművészebb kivitelű felvételek készítését. // Felvilágosítást adok minden fényképészeti munkát illetőleg. // Felvételeknél 30 % árengedmény. 3 darab 18x24-es kép 750 korona, 13x18-as képből 3 darab 400 kor., 6 darab levelező-lap 300 korona. // GÁBOR ENDRE műterme Szegeden, Kelemen-utca 7. sz., I. emelet.

E hirdetés megfogalmazása és jellege valószínűvé teszi, hogy bejelentkező hirdetésről van szó, azaz Gábor szegedi fotós pályája valamikor ekkoriban indult. S azt is tisztáz-

za ez az adat, hogy a Bocskai utcai cím csupán lakáscíme lehetett: műtermét eszerint kezdettől, 1921-től a Kelemen utcában üzemeltette.

Az 1920-as években, minden jel szerint, Gábor Endre a szegedi irodalmi élet fotósa volt: ebből az évtizedből műtermi portréfelvételek és „riportfotók” egyaránt maradtak tőle.

A Macht Ilona és Tasi József összeállította Juhász-ikonográfia (1998) például kilenc fotót regisztrál tőle: a 25., 36., 45., 46., 49., 58., 59., 60. és 61. felvételt Juhászlól Gábor Endre készítette. Az első, 1922. júniusából egy csoportkép, a költő 20 éves érettségi találkozójának résztvevőiről, majd a második felvétel, 1923-ból már egy műtermi portréfotó. Ez utóbbi kép, ma már bizonyos, emblemikus fotó lett, a kezét az álla alatt tartó költőnek ez a portréja sokszor reprodukált, jó és jellegzetes felvétel. Maga a költő is így vélhette ezt, hiszen *Önarckép* című versét, mely a Szeged 1924. április 13-i számában jelent meg, Gábor Endrének ajánlotta:

Ez elfáradt fej mélyen meghajol már
A sors előtt, mert mindig jó a sors,
Ezt vallja Zrínyi és így zsong a zsoltár,
Szívem, te lázadó vagy s most lakolsz!

De a világi urak és hatalmak
Nem látták soha görnyedten e főt,
Mely könnyes szemmel és dalos ajakkal
Hódol virágok s őzikek előtt.

E szemek lassan, lassan ködbe veszve
Sejtik csupán a földi tájakat,
De fényt ad nekik minden égi eszme.

S amíg gyászt látnak csak a nap alatt,
Az égre néznek és már úgy ragyog
Sötét tüzük, mint hulló csillagok!

A 45. és 46. felvétel újra csoportkép (1925. márciusából), a szegedi írók Jókai-ünnepélyének résztvevőiről, rajta – Juhász mellett – egy sor más szegedi író is jelen van. A 49. felvétel a kultúrpalota lépcsőin örökíti meg a makói művésztelep festőművészeit, akik között – aféle díszvendégként – Juhász Gyula is megjelent. Az 58., 59., 60. és 61. felvétel Juhásznak az 1927. április 24-i Tömörkény-ünnepeken való szerepléseit dokumentálja: az ünneplők előtt beszédet mondva, a Tömörkény-emléktábla avatásakor, majd a sírnál. Ezek a képek tehát egyszerre Juhász-fotók és Tömörkény utóéletének dokumentumai.

A most bemutatott Juhász-portré tehát csak egy hosszabb folyamat része és zárása. Gábor Endre, nyugodtan állíthatjuk, Juhász Gyula „fotósa” is volt, a költőt fényképezők közül az egyik legrendszeresebb.

De Gábor Endre nemcsak Juhász Gyulát fotózta a szegedi írók közül. 1923-ban, amikor az emblemikus Juhász-portré is készült, Móra Ferenc műtermi portréját is elkészítette. (Ez ma a szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében van.) A kép, amely tudomásom szerint eddig még soha nem lett publikálva, Móra kevésbé

ismert arcát mutatja – megítélésem szerint hitelesebbet és jellemzőbbet, mint a rendszeresen reprodukált, s az író már a siker fényében „megfürdetve” bemutató közismert portrék. Utóbbiak ugyanis már a sikeres író imázsépítésének eszközei voltak, Gábor fölvétele viszont még azt az írókat mutatja föl, akik erőit koncentrálnak dolgozni a sikerért, s mintegy igazolja Karinthy lényeglátó jellemzését. Amennyire meg tudom ítélni, lélektanilag mindenképpen ez az 1923-as portré a Móráról, Móra igazi énjéről a legtöbbet elmondó.

Jellemző Gábor és az irodalom viszonyára az is, hogy – mások mellett – az akkor még majdnem „névtelen”, pályakezdő József Attila portréját is ő készítette el. A kép története viszonylag jól rekonstruálható. A budapesti Színházi Élet 1924. november 5-én levélben kérte föl a fiatal költőt, hogy karácsonyra tervezett összeállításukba küldjön verset – s fényképet: „a modern magyar költők kis antológiáját akarjuk olvasóinknak bemutatni”.¹ Verse természetesen volt József Attilának, fölhasználható fotója azonban nem. S itt, ezen a ponton jön a jellemző fordulat. Portréját Szegeden készítette el. Szegeden, segítséget kérve, fölkereste a Színház és Társaság szerkesztőjét, Úr Györgyöt, aki, még 1922-ben, az első fölfedező cikket (azt a bizonyos „dicsériadát”) írta róla. S Úr megoldotta az ifjú költő problémáját. A Színházi Élet levelének verzóján levelet írt Gábor Endrének:²

Gábor Kelemen u. 7.

Kedves Gábor Úr!

Ezt a fiatal titánt vegye le a Színházi Élet számlájára. Költő az Istenadta és destruktív.

Üdvözlé

Úr György

Kapott-e a portréért valaha is pénzt Gábor Endre, nem tudjuk. De tény, a portré elkészült, s több példány is fennmaradt belőle. Közülük kettő (Macht Ilona fotóikonográfiájában a 14. kép *a.* és *b.* példányai) bizonyosan 1924-es, illetve 1925-ös nagytás. Ezek mérete 227x147 mm, s a fotós jelzése a paszpartun olvasható: *Szeged 1924 Gábor*, illetve *Szeged 1925 Gábor*. A két datálás között ellentmondás feszül, de hogy a második példányt Gábor miért datálta 1925-re, az is kideríthető. Galamb Ödön 1926. január 1-i leveléből tudjuk ugyanis, hogy a költő az újabb nagytásokat makói – atyai – barátainak szánta, s a képeket a Szegedre belátogató Galamb Ödön 1925 karácsonya előtt vitte el a fényképészthől: „Értesítelek különben – írta József Attilának Galamb –, hogy karácsony előtt voltam Budapesten, sőt Szegeden s elhozottam a fényképészthől a fényképeket. Egyet magamnak s egyet [Tettamanti] Bélának. Kicsiben már, azt hiszem, láttam ezt a képet Nálad”.³) 1925 karácsonykor azonban Gábor már nem emlékezett rá, hogy pontosan mikor készítette a képet, s – tévesen – 1925-re datálta az 1924 novemberében készült fotót.

A József Attila-portré történetéhez tartozik, hogy utóbb, a harmincas években, a Juhasz Gyula mellett annak fölfedeztetjét is „népszerűsítő” Kilényi Irma több példányt is

¹ JÓZSEF Attila *Levelezése*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Osiris, 2006, 64.

² *I. m.*, 65.

³ *I. m.*, 92.

rendelt a képből Gábortól, hogy széjjelküldözgesse jóembereinek. Azaz, talán nem is véletlenül, a kép a korai József Attila-kultusz egyik elemeként is szerepet kapott.

S az eddig mondottak ismeretében aligha véletlen, hogy az ideiglenesen, néhány hónapra szegedivé váló Szabó Dezső műtermi portréját is Gábor készítette el. A szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteménye 56.102 jelzet alatt őrzi a fotó egy Szabó Dezső aláírta példányát. A lila tintás rájegyzés szövege ez: *Szabó Dezső / Szeged / 1923[5?] ápr. 15.* Az évszám negyedik eleme bizonytalanul olvasható, a szám leginkább 3-asnak látszik, de Szabó 1925-ben élt Szegeden. Valószínű tehát, hogy a szegedi kép is 1925-ös, csak az író számformálása sikerült túlzottan „lazára”. A képről magáról elmondható, hogy lélektanilag ez a portré is nagyon kifejező – s jellemző. Hosszan lehetne elemezni, mi mindent örökített meg a fotós ennek a jelentős, de ellentmondásos, „nehéz” írónak a személyiségéből. Maga a kép, ha egyáltalán publikálták már valahol, szintén a kevésé ismertek közé tartozik, pedig nagyon is megérdemelné a számontartást.

Ki mindenkit fotózott még Gábor Endre, egyelőre nem tudjuk. De az ismert fotók, mindenekeelőtt a Juhászról, Móráról, Szabó Dezsőről és József Attiláról készült mesteri portrék érdekessé teszik az irodalomtörténet-írás számára is életét és működését. Sajnos Gábor Endre fotós oeuvrejének legalább hozzávetőleges föltárása és regisztrálása még adóssága a Szeged-kutatásnak. Teljes műjegyzék, persze, aligha elképzelhető, hiszen mint hivatásos fényképész „üzemszerűen” fényképezte a műtermébe belátogatókat, egy olyan fotótörténeti korszakban, amikor a fényképezkedés már széles rétegek mindennapi gyakorlatához tartozott. De a Gábor Endrere irányuló figyelem valószínűleg így is még sok művészi nivójú és művelődéstörténetileg is becses portré (s más fotó) fölbukkanását eredményezheti.

Gábor Endre a vészkorszak áldozata lett. Neve szerepel a szegedi zsidóság 1941 és 1945 közötti veszteséglistáin. Halálát már *A szegedi zsidó polgárság emlékezete* című kötet (1990), Zombori István összeállította veszteséglistája is regisztrálja (175.), az alapadatokat azonban Dunainé Bognár Julia és Kanyó Ferenc már hivatkozott könyvének adattára közli. Eszerint Gábor Endre utolsó lakhelye Szeged, Huszár u. 1. volt, felesége neve pedig Kertész Terézia. Gábort „1944-ben katonai behívóval katonai szolgálatra besorozták, majd katonai beosztás nélkül (mint zsidót) Kistarcsára internálták. Azután életjelt nem adott magáról” (231.). A sorsát tisztázni igyekvő vizsgálat utóbb 1944. június 15-i dátummal nyilvánította halottá.

Felesége, Kertész Terézia talán túlélte, de negatívjai, képei minden jel szerint szétszóródtak, vagy talán meg is semmisültek. Az itt-ott, magán- vagy közgyűjteményekben még lappangó fotók csak aprólékos gyűjtőmunkával lesznek összeszedhetők.

PALKÓ GÁBOR

Irodalom és/vagy múzeum az internet korában

Ha azt a problémakört szeretnénk körbejárni, milyen új szereplehetőségek közül választhat (vagy más megközelítésben: milyen szereplehetőségek által meghatározott) a múzeum intézménye a 21. században, az egyik első nehézséget talán az absztrakció szintjének megválasztása okozza. Amikor a kortárs korszak-, média- és társadalomelméletek a szakmai reflexióban megjelennek, ideértve a munkahelyi és az intézményközi diskussziókat egyaránt, leggyakrabban az elvonatkoztatás olyan szintjét választják, amely szinte előírja a sommás, nemegyszer közhelyes fogalmazást, az apóriák helyett a tézisek előszámlálását, gyakran vázlatok, listák kevéssé argumentatív formájában. Amikor ellenben a múzeum átstrukturálódó praxisát, az új médiumok „integrálódását” mutatják be (érdemes már most élni a gyanúperrel: integráció és médium összeférhet-e egyáltalán), a fenti tézisek ismétlései mellett sokszor pusztá ismertetőket, technikai vagy felhasználási leírásokat kapunk.

Nem véletlen, hogy Derrida *Mal d'Archive* című kötetének angol megjelenése kapcsán az egyik recensens így kezdi bírálatát az *Archivaria* című folyóiratban: „A legtöbb gyűjteményező (archivist)¹ ma érthető módon úgy hiszi, az archiválás intézményei és programjai mindinkább a stratégiai tervezéstől, az anyagi forrásoktól és a technológiai tudástól függenek. A folyamatosan nyomasztó gyakorlati gondok mellett aligha tartják védhetőnek, hogy időt szánjanak a filozófiai reflexióra.” Pedig a teória és a praxis kölcsönviszonya feltehetőleg akkor a leggyümölcsözőbb, ha, Derrida kifejezésével élve, *imaginális* viszonyban állnak, kölcsönösen áthatják és destabilizálják egymást. E paradox, egymást kimozdító kölcsönviszony színre vitelére teszünk a következőkben kísérletet.

Irodalom és múzeum

Két olyan fogalom kerül itt egymás mellé, amelyek bármelyikének meghatározása szimpóziумok sorának adhat elegendő vitaanyagot, a konszenzus reális reménye nélkül. Éppen azok a kísérletek a legesendőbbek a fogalmak meghatározására, amelyek eltekintenek ezen esendőség reflexiójától, attól, hogy akár a múzeumot, akár az irodalmat tesszük megfigyelés és leírás tárgyává, csak – bár elkerülhetetlen, mégis –

¹ Az 'archivist' nemcsak levéltárost jelent, hanem a memóriaintézményekben dolgozó munkatársakat általában, tehát muzeológust vagy éppen múzeumi informatikust, de ide tartozik a hang- és képarchívumok kollektívája is. (Brien BROTHMAN, *Derrida, Archive Fever. A Freudian Impression*, *Archivaria*, 43(1997), 189; vö. még: Uő., *Declining Derrida: Integrity, Tensegrity, and the Preservation of Archives from Deconstruction*, *Archivaria*, 48(1999), 64–88.)

radikális leegyszerűsítések árán végezhetjük el a kitűzött feladatot.² Mindez persze sem azt nem jelenti, hogy az ilyen típusú leírások haszontalanok, sem pedig azt, hogy elkerülhetőek volnának. Még bonyolultabb a feladatunk akkor, ha egymás összefüggésében próbáljuk értelmezni a fogalmakat, ugyanis a múzeum mint irodalmi múzeum és az irodalom mint múzeum egyaránt apóriák sorára vet fényt.

Honnan is nyílhatna legjobb kilátás múzeum és irodalom – egyszerre összekapcsoló és elválasztó – feszültségére? Vállalva a bevezetőben mondottak ódiúmat, absztrakt kiindulópontot választunk, az archiválás derridai és a társadalmi funkciók Niklas Luhmann leírta modelljét.

Ha a múzeumot olyan intézménynek tekintjük, amelynek szerepe szembehelyezkedni a kommunikáció mindenkori jelenidejűségével, a felejtéssel, még hozzá azáltal, hogy a létrejött szemantikai mintázatokat megőrzi és átörökíti, nem nehéz belátni, hogy ezen intézmény voltaképpeni funkciója a társadalom mint (önépítő) rendszer állandóságának biztosítása. Eltekintve most az egyébként lényegi különbségtől, hogy művészeti vagy más, nemzeti, technikai stb. múzeumról van szó. Az intézmény szerepe tehát a múlt és a jövő közötti – persze törekeny – kapcsolat megteremtése. De mi a helyzet akkor, ha, mint Luhmann és mások állítják, a *kötés* ezen intézménye olyan diszkurzust választ közegéül, amelynek működési elve az *oldás*? Mivel jár annak az illúzióknak a kimozdítása, hogy múlt, jelen és jövő magától értetődő, „szerves” viszonyban állhatna egymással? Azé az illúzióé, amely döntő fontosságú a társadalom működőképessége szempontjából.

Az archívumot mint „testületi memóriát” a „testen belül” tételezett pszichés memóriával szokás szembeállítani. Az archívum a testület kezdőpontja és autoritásának forrása, ezzel együtt hatalomkritikai érvelések célpontja, és nem csak az elméleti reflexióban, de a társadalmi diszkusszió alapvető szintjein is. Az archívum nem csak tárol, de egyben teremt is, így jön létre az, ami a jelen számára „adottként” jelentkezik. Az, hogy valami konstruáltat adottnak lássunk, felejtést feltételez, elfelejtjük, hogy amit az archívum tárol, maga is valami másra utal vissza, hiszen éppen ez az utalás az, ami miatt valamikor valaki az archiváltat megőrzésre méltónak gondolta. A nyomot hagyó nyomok önmagukat újratermelő folyamatában visszakereshetetlen, hol húzódik a határ az anyagi és az anyagtalan, a külső és belső, a természetes és a mesterséges között, mert minden archiválási folyamat csak a jelet archiválhatja, a jelöltet nem.

Az archívumokról folyó diszkusszióban egyre inkább arra a kérdésre kerül a hangsúly, hogyan intézményesül ez a folyamat, a szelekció, a fordítás, a lejegyzés milyen műveletein keresztül, helyesebben mely műveletek által és mely műveletek felügyeletével jön létre ez a gyűjtés, amelynek következtében élénk áll, ami „adott”.³

² Niklas LUHMANN elméletében a radikális leegyszerűsítés a megértés előfeltétele. (Vö. U.Ö., *Rendszereket megértő rendszerek*, ford. KULCSÁR SZABÓ Zoltán = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor, KELEMEN Pál, MOLNÁR Gábor Tamás, Bp., Ráció, 2005, 294. skk.)

³ Jacques DERRIDA, *Archive Fever. A Freudian Impression*, Chicago, University of Chicago Press, 1996, 11, 17; Jacques DERRIDA, Wolfgang ERNST, *Az archívum kínzó vágya – Archívumok morajlása*, ford. BERCZKI Péter, LÉNÁRT Tamás, szerk. KELEMEN Pál, Bp., Kijarat, 2008 (Figura, 3).

Az archívum, esetünkben a múzeum szerepválsága vagy éppen legitimációs kényszere⁴ szorosan összefügg ezzel a kérdéssiránnyal. Az itt feltehető kérdés: lehetséges-e egyáltalán az archiválásnak olyan folyamata vagy intézménye, amely számításba veszi az őt megalapozó műveletek önkényességét és esetlegességét, ha egyszer ezek blokkolása lehetetlen? Feltehető, hogy e műveletek elrejtése az előfeltétele a társadalmi memória működésének.⁵ Vagy másképpen: az archiválás módozataira, kizáró és teremtő gesztusaira való reflexiónak más társadalmi gyakorlatok adnak helyet. Többek között és eminens módon: az irodalom. Annál is inkább, hiszen az archiválás ilyen olvasatának voltaképpení tétje nem pusztán intézményi vagy intézménykritikai, hanem a lejegyzés minden gyakorlatára kiterjed.

De hogyan viszonyulhat az írás művészete a fenti paradoxonokhoz? Mielőtt a kérdést a múzeum intézményének összefüggésében fogalmaznánk meg, vessünk egy pillantást egy másik önépítő társadalmi rendszer irodalomhoz való viszonyára. Két idézet következik: „Az irodalmi művekkel folytatott aktív párbeszéd révén jön létre a kapcsolat múlt, jelen és jövő között.” „A múlt csak paradox módon töltheti be a funkcióját [a műalkotásban], mint a hiány jelenléte, mint egy kizárás bevonása, mint egy nyom, amelyet egy nyom kitörlése hagyott.”

Az első idézet a Nemzeti Alaptanterv (NAT) magyar nyelv- és irodalom fejezetének bevezetőjéből való, a második Niklas Luhmann a modern művészet társadalmi funkcióját értelmező gondolatmenetéből.⁶ A pedagógiai folyamatban az irodalmi szövegek olvasása olyan céloknak rendelődik alá, amelyek – ha hiszünk Luhmann érveinek – nem feltétlenül párhuzamosak a művészet mint autonóm rendszer működésével. A képzés ebben az összefüggésben egyfajta archívumként tekint az irodalomra, amely *biztosítja* a képzés során befolyásolt, megváltoztatott, kialakított személyiség számára az időbeli stabilitás megteremtését. Hogyan képes erre az irodalom?

Esterházy Péter *Harmonia Caelestis* című műve kapcsán gondoljuk végig a választ. E kötet fikatív és történeti műfajok sokaságának megidézésével és egymás mellé állításával komplex viszonyrendszerbe állítja a múlt megalkotásának különféle folyamatait. De hogyan megy végbe ez a folyamat, a megszövegeződés folyamata?

Az irodalmi szöveg a megszilárdulás különféle fokán álló nyelvi panelek és mintázatok, szókapcsolatok, frazémák, különféle eredetű, irodalmi és más idézetek, műfajok egymás mellé állításával, kombinációjával és újrendezésével hozza létre a műalkotásként élénk álló nyelvi konstellációt. A befogadás során az olvasó – az alkotási folyamat egyfajta megismétléseként – újrjátssza a *szелеkció* és *kombináció* fenti műveletsorát (a szerzőétől persze szükségképpen különböző saját szövegelemzésének és nyelvi kompetenciájának médiumában), mintegy újraépítve régi és új egymásba játszó architektúráját. Az olvasás, ahogyan a NAT fogalmaz, „aktív pár-

⁴ Vö. CSÉVE Anna, *Az irodalmi múzeumok szerepe ma*, Váradi, 2005/6.

⁵ Vö. Brien BROTHMAN, *Archive Fever*, Archivaria 43., 190.

⁶ A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003 (XII. 17.) Korm. rendelet (a 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelettel módosított, egységes szerkezetbe foglalt szöveg), 23. és Niklas LUHMANN, *Die Kunst der Gesellschaft*, Frankfurt aM, Suhrkamp, 1995, 491.

beszéd”, lehetőséget teremt és stratégiákat nyújt régi és új összjátékának megtapasztalására. Ez az összjáték, miközben az olvasó számára a múlthoz való egyfajta hozzáférést biztosít, a hozzáférés mikéntjét is a befogadás tárgyává teszi. Vagyis éppen *olyan* archívumként működik, amely nemhogy elrejtene a műveleteket, amelyeknek révén múltunkhoz hozzáférünk, de éppen ezek együttjátszó működtetését teszi meg a mű olvasásának sarokpontjává. Mindazonáltal – és ez a *Harmonia Caelestis* olvasásának fontos tapasztalata – lehetségesek olyan olvasási gyakorlatok is, amelyek, mintegy eltekintve a konstruáltság jeleitől, a mindenkori múlt megalkotásának műveleteit helyezik előtérbe, a múltba való elmerülés vagy az ahhoz való közvetlen hozzáférés élményét várják el, és persze nem egyszer sikerrel. Az olvasásmódok efféle szóródására még visszatérünk. Hogy ez az utóbbi, erősen szelektív olvasásmód vajon mennyire hallgat a szöveg igényére, annak érzékeltetésére a *Javított kiadás* egy megjegyzését érdemes felidézni: „Van a Harmoniának egy szoft olvasata, amely azt hiszem, nagyban hozzájárul sikeréhez. Az olvasó a *saját* szenvedését éli újra [...], és ettől megnyugszik, a könyv mintegy megerősítette őket, hogy bárhogya is történt, most mégis itt vagyunk. [...] Azt tudtam, hogy sokan egy-az-egyben fogják olvasni, fikció-nem fikció határaival a szöveg folytonosan és ordenárén játszik [...]. De annak következményeit, hogy a könyvben megjelenik a *történelem*, nem láttam át [...]”⁷

Ha az irodalmi szöveg egyszerre képes egyfajta archívumként és az archiválás reflexiójaként működni, hogyan boldogulhat vele egy olyan intézmény, amelyet a muzealizálás és muzealizálódás fogalmaival szoktak kárhozotni (a mumifikáció és a mauzóleum analógiáitól sem távol)?

Az irodalmi múzeum jelenkori helyzetéről folyó diszkusszió gyakran egy kettős ellentét szerkezetét rajzolja ki. A múzeumhoz hagyományosan társított szerepek kritikájából kiindulva elavult ideológiák és kultuszok fenntartásának szerepét rendelik az intézményhez, szembeállítva a jelenkori kultúra elméleti leírásaival és azzal az előíró retorikával, amely ezen elméleti leírásokhoz való igazodást tesz meg a „korszerűség” és a legitimáció előfeltételének.

Ha azonban nem – régi vagy nagyon is új – ideológiák megtestesüléseként tekintünk a múzeumra, hanem annak tényleges hatáspotenciálja felől közelítjük meg, túlléphetünk ezen az oppozíción. A múzeum ugyanis a különféle médiumokban, különféle közönségeknek és közösségeknek, különféle szemléleti alapon létrehozott kulturális produktumok révén fejt ki a hatását. Így például az irodalmi múzeumot – esetünkben a Petőfi Irodalmi Múzeumot – az ott és általa rendezett konferenciák és felolvasások, viták és beszélgetések, létrehozott kiállítások és kiadott könyvek kapcsolják be a társadalom vérkeringésébe. A kulturális termékek mediális és szemléleti sokfélesége kizárja, hogy modern és/vagy posztmodern ideológiák fenntartásával és közvetítésével azonosítsuk annak társadalmi szerepét. A társadalmi szerep meghatározására a fentiek fényében kínálkozik egy olyan analógia, amely révén újragondolható a múzeum értékelését sematizáló kettős ellentét. Arra a kérdésre keressük a választ: mit nyerünk azáltal, ha az irodalmi múzeumot, Walter Benjamin szavát kölcsönözve,

⁷ ESTERHÁZY Péter, *Javított kiadás*, Bp., Magvető, 2002, 34.

reflexiómédiumnak tekintjük.⁸ (Nyilván más, mindenekelőtt művészeti múzeumok esetében is feltehető ez a kérdés).

A reflexiómédiomot Benjaminsnál a művészetről írott kritikák alkotják. A kritikus, akár a művész, produktumokat hoz létre, bár céljuk nem azonos. A kritika a tárgyat választott műalkotások olvasatait nyújtja, egyfajta közvetítő szerepet vállalva. A létrejött olvasatok nem kötelező erejűek (pedig sok kritikus vágyik erre), hanem bekerülnek a további olvasások és olvasatok egymást generáló áramlásába. Éppen ez a folyamat az, amely a hatástörténet közegeként kánonokat emel és rombol, műveket helyez művészeti és társadalmi összefüggésbe, értékkel fel vagy le, anélkül, hogy a reflexiómédiom uralná vagy ellenőrizné e folyamatokat. Amikor a kánonokat kárhozzátják, azt felejtik el, hogy azok egy ilyen uralhatatlan folyamatban születnek meg és íródnak felül.

A múzeumi gyűjtemény, melyet merész leegyszerűsítés volna *kultikus figurák muzealizálódott ereklyéinek balmaszaként* leírni, a kritikus által birtokolt-ápolat-épített szövegtérhez hasonlít. Olyan növekvő készletként funkcionál, amely lehetőséget teremt azon szelektív, kombinatív és elrendező tevékenységek számára, melyek révén az új kulturális produktumok létrejönnek – és természetesen nem csak a muzeológusok, hanem a reflexiómédiom egésze számára. Az, hogy mi az irodalom, éppen a reflexiómédiom mezőjében, a születő és újraolvasott műalkotásokkal folyó párbeszédben kristályosodik ki, majd lesz újabb módosulások és funkcióváltások alanya. Anélkül persze, hogy bármikor rá lehetne mutatni, ez a kicsapódott vagy megszilárdult konstelláció éppen „hol van”: nem a reflexiómédiom intézményeinek falai között, hanem a folyton keletkező új kulturális termékek teremtette és felülírta diszkurzusban. Ennek a diszkurzusnak mind nagyobb a jelentősége, hiszen, mint arra György Péter is rámutat, a tömegmédiomok befolyásolta kibővített nyilvánosság keretei között az irodalomról való nyilvános beszéd lehetősége beszűkül. Márpedig a reflexiómédiom a műalkotás megértésének közegét alkotja. Nem abban az értelemben, hogy kijelölné a „helyes” megértés kritériumait, ez nyilván lehetetlen. Inkább úgy, amint a megértésfogalom Luhmann-nál: a megértés tárgyát környezetének összefüggésében tekintjük és értjük meg, és ami különösen fontos itt, ebbe a környezetbe magunkat is beleértjük. Másképpen fogalmazva: magunkat mint a műalkotás egyik vonatkoztatási pontját értjük meg. Az irodalmi múzeum kínálta kulturális termékek éppen ebben jeleskednek: különféle összefüggésekbe helyezve viszik színre a műalkotás megértését.

Innen tekintve a múzeum számára előírni mondjuk a *radikális intertextualitás*, a *szerző halála* vagy a *lejegyzőrendszerek változása* diktálta logikának a képviselőjét éppen olyan, mint egy irodalmi szerkesztőséget arra biztatni, hogy csak adott elméleti szempontok alapján írasson és közöljön kritikákat. És mindez akkor is igaz, ha, mint gyakran tapasztaljuk, a muzeológusok nemegyszer a reflexió mező más ágenseinél lassabban reagálnak irodalom és társadalom viszonyának, a kulturális praxisok változásának

⁸ Walter BENJAMIN, *Der Begriff der Kunstkritik in der deutschen Romantik*, Frankfurt aM, Suhrkamp, 1973; idézi: Niklas LUHMANN, *Die Kunst der Gesellschaft*, i. m., 91, 270.

finom elmozdulásaira. De még ez sem jelenti azt, hogy a múzeum létrehozta produktumok, a rendezvények és kiállítások ne integrálnának ilyen elméleti szempontokat.

Következzék erre néhány példa. Olyan típusú kiállítások, mint a *Halotti maszk – élőmaszk*, vagy éppen az *Álnév és szerep az irodalomban Szinbádtól Jolánig* nem pusztán lehetővé teszik a szerző – mint a szöveget uraló középpont – elvesztésének tapasztalatát, de a szerzői arc és álarc, maszkkészítés és kitörlés folyamatait szövegek és tárgyak közegében viszik színre. Másféle képzőművészeti kiállításokon, mint amilyen Lakner Lászlóé vagy Hegedűs 2 Lászlóé, a befogadók a szöveg különféle felületekre, különféle médiumokba és műalkotásokba való beíródását mint az irodalmi írással párhuzamos és azzal ellentétes folyamatokat élhetik át.

A közeghatárok ilyen átlépése révén válik egyértelművé, hogy a képzőművészet, az irodalom és ezek reflexiómédiuma egyaránt megváltozik a kulturális közegek átalakulásával. Egyrészt alkalmazkodik ezekhez, másrészt reagál rájuk. Ennek a változásnak ma az egyik, mind nagyobb jelentőségű tényezője az internet, amely nemcsak az archiválás technikáit, az irodalom mediális közegét, de az emberi tevékenységek legtöbbjét érinti.

Irodalom és internet

Arra a kérdésre, hogy a médiumok forradalma hogyan érinti az irodalom lehetőségeit vagy szerepeit, több nagy hatású elmélet is született. Friedrich Kittler sommás, gyakran idézett megállapítása szerint: „1895. december 28. óta [...] a magas irodalomnak tulajdonképpen egy elhibázhatatlan ismérve van: a megfilmesíthetlensége”.⁹

Kittler amellet érvel, hogy a művészetek versenyhelyzetben állnak a lejegyzés nem művészi technikáival, és hogy épp a technikai lejegyzőrendszerek, a kép és hangrögzítés lehetősége és elterjedése billentette ki az irodalom évszázados beágyazódását. Nem meglepő a feltételezés: a szelekció, a tárolás és előhívás egészen új stratégiáit lehetővé tevő és előíró digitális adattárolás, illetve az arra épülő világháló a legközvetlenebbül érinti a nyelvi művészet produkcióját és recepcióját egyaránt.

Ennek az összefüggésnek egyik emblematikussá lett pontja (vagy „ugrópontja”) a hipertext fogalma és az annak kapcsán kibontakozó vita. A hyperlink (vagyis hogy egy szöveg vagy kép a képernyőn az olvasó döntésére egy adott másik szöveget vagy képet hív elő) a kilencvenes évektől nem pusztán médiaelméleti, de egyenesen kultúrfilozófiai érveléseket indukált. Ezen érvelések a technológiát olyan elméletekhez kötötték, amelyek a hyperlink gyakorlatától teljesen függetlenül, évtizedekkel korábban jöttek létre (Roland Barthes, Michel Foucault vagy Jacques Derrida nagy hatású művei). Egyes szerzők a hipertextben a posztmodern irodalomelmélet bizonyítékát látták,¹⁰ mások a hagyományos regénnyel szembeállítva ünnepezték benne a plurális diszkurzust, a szerzői uralom elvesztését, a széttartó szemantika megtestesítőjét. A kortárs elmélet és technológia közeledését hirdető retorika azonban, amint

⁹ Friedrich A. KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800–1900*, München, Fink, 1985, 301.

¹⁰ Roberto SIMANOWSKI, *Hiperfikció*, Helikon, 2004/3, 390.

Roberto Simanowski, a téma szakértője fogalmaz, „egy sor félreértésen és elsietett következtetésen alapul.” A link mint két szöveg vagy szövegrész rögzített kapcsolata összefüggésbe hozható ugyan az intertextualitás problémájával, de inkább negatív előjellel. A link korlátozza az olvasó asszociációinak érvényesülését, hiszen rögzíti a szerző (vagy szerkesztő) társításait. A hipertext-kapcsolatok leegyszerűsítő, oppozicionális gondolkodást honosítanak meg,¹¹ egyes elméletírók szerint annak a közismert jelenségnek is ez áll a háttérében, hogy a világháló olyan szövegeket részesít előnyben, amelyek rövidek, önmagukban is érthetőek, szemantikailag egyértelmű nyelvet használnak. (Más kérdés, hogy ennek a tömegmédiá és különösen a bulvár-újságírás hagyományában gyökerező okai is lehetnek.) Az irodalmi szövegek szövegközöttsége azáltal feltételezi és indukálja az olvasó aktív közreműködését, hogy a szövegek közötti kapcsolatok lezárhatatlan és rögzíthetetlen hálózatot hoznak létre.

Éppen ezért lehetséges, hogy a regény értelemképző teljesítőképesége és az olvasóra gyakorolt hatása jóval nagyobb a hiperfikcióénál, a digitális irodaloménál.¹² Hogy az irodalmi szöveg intertextualitása és a szerző elvének posztmodern problematizálása milyen provokatív még ma is, arra a *Harmonia Caelestis* idézetei körül kibontakozott heves vita szolgáltat példát.

Érdekes tanulságokkal szolgálhat hálózati irodalom és nyomtatott irodalom kapcsolatáról Garaczi László *Metaxa* című kötetének keletkezéstörténete. Az első szövegváltozat olyan interaktív folyamat során jött létre, amelyben az elkészült részeket olvasók beleszólhattak a mű alakulásába. A *Metaxa* a hálózati változat után öt évvel, egészében átírva jelent meg. Az interaktív hálózati alkotás kudarcát Garaczi egy interjúban így foglalta össze:

- Fel tudtak használni a hozzászólásokat?
- A mostani, végső változathoz semmiképpen, de igazából akkor se. Az az igazság, hogy hamar kiderült, hol a határa az írói munkának és a közösségi alkotófolyamatnak. [...] Ahhoz, hogy valaki érdemben bekapcsolódjon, el kellett olvasnia az addigi részeket, meg kellett értenie, miről van szó stb. Egy idő után elbizonytalanodtak az olvasók, egyre kevesebben szóltak hozzá [...]

A fenti interjúrészletet Bodor Béla idézi Garaczi-recenziójában.¹³ Ebben arra a következtetésre jut: illúzió azt várni, hogy el fog tűnni a határ a hálózati-műkedvelő irodalom és irodalom mint nyelvi művészet között. Egyetérthetünk ezzel az állapítással, de bizonyítása ettől cseppet sem könnyebb. Annyi azonban nagyobb kockázat nélkül kijelenthető, hogy az internet médiuma sem a nyelvi, sem a szerkezeti komplexitás megjelenítésének nem kedvez. A reflexiómédiium közegét közelről érinti, hogy Bodor fenti szövege maga is a világháló médiumában jelenik meg, egy on-line irodalmi fórum, a litera.hu tette közzé.

¹¹ *Uo.*, 393.

¹² Ezt hangsúlyozza Leslie A. FIEDLER is híres esszéjében: *Cross the Border – Close the Gap*, New York, Stein and Day, 1971.

¹³ BODOR Béla, *Tombszerű, zümmögő, dallamos: MetaXa* = <http://www.litera.hu/hirek/tombszeru-zumмого-dallamos> [2011. 02. 17.]

Lehet és érdemes azon vitatkozni, betörhetnek-e a hálózati alkotások a kortárs szépirodalom kánonjába, vagy hogy mennyiben hatnak az új webes műfajok (pl. a fórum vagy a blog) a könyvirodalomra. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a reflexiómédiumon belül egyre nagyobb szerep jut a hálózati szövegeknek. Egyrészt feltehetően a litera.hu portált többen olvassák, mint szinte bármely irodalmi folyóiratot. Másrészt színre léptek és páratlan népszerűsége tettek szert az irodalomról folyó eszmecsere olyan (többnyire anoním) fórumai, amelyek, úgy tűnik, jobban megfelelnek az internet mint médium támasztotta elvárásoknak. A Könyvesbloghoz hasonló honlapok, az olvasói magánblogok és fórumok lassan a könyvformájú szépirodalom elsődleges reflexiós mezőjét képezik.

A kritika szerepéről nemrég zajlott vita (vagy ahogy Bárány Tibor fogalmaz: „kis kritikavita”)¹⁴ egyes kijelentései felfoghatók hatalmi igények megnyilvánításaként, amelyek a reflexiómédiium közegének változásával párhuzamosan a diszkurzus átrajzolására tesznek kísérletet. A Könyvesblog főszerkesztője a hivatásos kritikusokon nemcsak belterjességet és gyávaságot kért számon, de túlzott szakmaiságot, vagyis komplexitást.

Hogyan reagálhat mindeerre a kettős, mediális és diszkurzív elmozdulásra az irodalmi múzeum? Másképpen: ha az internetes médium, vagy legalábbis az internetes népszerűség parancsa a komplexitás csökkentése, milyen lehetőségei vannak egy komplex szövegek megértését elősegítő intézménynek a médium birtokba vételére?

A kérdésre adott lehetséges válaszok egyikét a „kettős kódolás” modellje alapján adhatjuk meg. A fogalmat Charles Jencks amerikai elméletíró és tájépítész fejtette ki *Posztmodern klasszicizmus* című esszéjében.¹⁵ A kettős kódolás azt a tapasztalatot írja le, hogy számos műalkotás képes nagyon különböző felkészültségű és tájékozottságú befogadóknak egyaránt releváns élményt nyújtani. *A rózsza neve* például olvasható izgalmas krimiként is, de komplex utalásrendszere, intertextuális játéka és történelmi kapcsolódásai révén a kifinomult ízlésű műélvezők szűk köre is kedvét lelheti benne.

Az internet – szemben a tömegmédiuumok legtöbbszörével – képes kettős kódolású architektúra megjelenítésére. Míg egy bulvárlap a komplexitás redukciójának eszközével él minden egyes lapján, egy portálon belül különböző felkészültséget és elvárásokat feltételező tartalmak egyaránt megjelenhetnek. Az irodalom szintén képes a kettős kódolásra, amint a *Harmonia Caelestis* példáján láttuk, az irodalmi szöveg különböző olvasói elvárásoknak képes egyszerre megfelelni.

A múzeum, mint az irodalom reflexiós közege csak a kettős kódolás tudatos alkalmazása révén felelhet meg a múzeum felé érkező, széttartó társadalmi igényeknek, archiválás és reflexió kettősségének, és ebben a munkában az internet nemcsak alkalmas, de ma már nélkülözhetetlen közege.

¹⁴ BÁRÁNY Tibor, *Kinek? Hová? Miért?. Szép közbelyek és izgalmas tévhitok a mai magyar irodalomkritikáról*, Élet és Irodalom, 2007. nov. 9. = http://www.es.hu/2007-11-12_kinek-hova-miert [2011. 02. 17.]

¹⁵ Charles JENCKS, *A posztmodern klasszicizmus*, ford. WAGNER Péter, BALÁZS Dénes = *Poszt-modern klasszicizmus*, szerk. KÉVÉS György, TARNAI István, WAGNER Péter, h. n. [Bp.], Magyar Építőművészek Szövetsége, é. n. [1981], 30–56.

REICHERT GÁBOR

Századforduló(k) – három kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban

„*Álmok köntöse*” (magyar írók Bécs-élménye 1873-1936)

Rend/vesztő/múlt/idő (Mikszáth Kálmán fekete városai)

Ködlovagok (Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880-1914)

Három, egymással nagyjából azonos időtartamot átölelő tárlat nyílt ősszel a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Mind az „*Álmok köntöse*”, mind a *Rend/vesztő/múlt/idő*, mind pedig a *Ködlovagok* a 19-20. század fordulója környékén végzi a maga „szakmai mélyfúrását”, s a meghatározott tematikai pontok alapján kívánja bemutatni a magyar irodalmi modernség előzményeinek-kezdetének társadalmi, politikai, művészeti viszonyait.

A három tárlatot kezelhetjük úgy is, mint összefüggő, egymásnak itt-ott felelgető, többé-kevésbé hasonló témát körüljáró dokumentum-együtteseket. Ez az értelmezés különösen az „*Álmok köntöse*” és a *Ködlovagok* kapcsolódási pontjait tekintve lehet gyümölcsöző, hisz a 19. század végén induló magyarországi novellistáknak tagjai (Szini Gyula, Petelei István, a Cholnoky-testvérek, Papp Dániel, Ambrus Zoltán, Lovik Károly stb.) erősen kötődnek az elsősorban nyugatról érkező stílus- és eszmeáramlatokhoz. Prózájukban éppúgy kimutathatók a szimbolizmus és a szecesszió hatásának jegyei, mint a látomásos szövegépítkezés Freudhoz, de még erősebben az ópiát-származékok tudattágító hatásához köthető leképeződései. A nyugat-európai szellemi irányzatok elsődleges „felvevőhelye” a korabeli magyar művészeti élet számára természetesen Bécs volt – ez a tény magyarázza a két tárlat között előforduló átfedéseket. Például a Bécs-kiállítás harmadik, lila színben pompázó kisterme akár a *Ködlovagok*-tárlatba is kerülhetett volna: a félhomályos, sejtelmes zenei aláfestéssel és képi világgal díszített szoba az álomszerűség képzetét kelti a befogadóban, amellyel éppen a *Ködlovagok* nemzedékéhez köthető képzőművészeti és irodalmi alkotásokat mutat be.

Az esetenként előforduló tematikai egyezések a tárlatok együttes értelmezésére tesznek javaslatot, ám a szemléletmódok egymástól teljesen eltérő jellege arra hívja fel a figyelmet, hogy a feldolgozott korszak jóval bonyolultabb annál, mintsem hogy három kiállítással átfogó, hiánytalan képet alkothassunk róla. Míg az „*Álmok köntöse*” a Budapest és Bécs közötti kapcsolat minden aspektusát (a Monarchia „működése” magyar és osztrák oldalról, a bécsi magyar irodalmi sikerek, az osztrák-magyar sarkkutató expedíció, a 19-es forradalmak utáni avantgárd emigráció stb.) be kívánja mutatni, addig a *Ködlovagok* elsősorban a képzőművészetre koncentrál, a Mikszáth-termek pedig egyetlen regény, *A fekete város* keletkezési körülményeit és a korabeli magyar parlamentáris viszonyokat tárják fel; a helyenkénti megfelelések ellenére tehát alapvetően különböző századforduló-képek tárulnak elénk.

Sorba haladva először a Bécs-kiállítás Kovács Edit, Török Dalma és Wernitzer Júlia tervezte teremt vehetjük szemügyre. Az első terem kiállítási tárgyai, nagymére-

tű fényképei és egy interaktív játék a Budapest – Bécs kapcsolatok szélesebb kontextusát kívánják megrajzolni. (A játék egyébként igazán szellemes: egy telefonközpontra emlékeztető szerkezettel a bal oldali oszlopban felsorolt költők neveit különböző, életükben fontos szerepet betöltő bécsi helyszínekkel, eseményekkel párosíthatjuk a drótok megfelelő összekapcsolásával – az ötlet első pillantásra meglehetősen esetlegesnek tűnik, de egy későbbi teremben megtudhatjuk, hogy a telefonközpont magyar feltalálója, Puskás Tivadar éppen az 1873-as bécsi világkiállításon „futott be” találmányával). Az ebben a helyiségben bemutatott relikviák nem kizárólag irodalomtörténeti jelentőségűek: a hangulatfestés jegyében megtekinthetők például Ferenc József gödöllői és budai étkezletei, vagy Déry Tibor édesanyjának bécsi iskolai bizonyítványa 1888-ból. Nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot a korszak Bécsben és Budapesten megjelent sajtótermékei, mint például a meglepően impozáns szerzőgárdát magáénak tudó *Vasárnap* című bécsi magyar folyóirat, Kiss József lapja, *A Hét*, vagy természetesen a *Nyugat* egy-egy kiállított száma. További kuriózum a Jókai Mór 1894-es írói jubileumára készített díszes kiadvány, a legizgalmasabb mozzanat azonban Habsburg-Lotaringiai Rudolf koronaherceg (Ferenc József fia) irodalmi próbálkozásainak bemutatása. Az elsősorban a természettudományok iránt érdeklődő trónörökös számos felfedezőutat tett Európában, amelyeket regényeiben (*Tizenöt nap a Dunán*, *Utazás a Keleten*) örökített meg. A kiállított Rudolf-kötetek mellett megtalálható a koronaherceg és Jókai levelezésének néhány darabja, amelyek alapján úgy tűnik, klasszikus regényírónk igen nagyra tartotta a fiatal Habsburg írásműveit (persze nem tudhatjuk, hogy Jókai milyen mértékben ragaszkodott a horatiusi elvekhez és mondta meg őszinte véleményét a művekről). Jókai érdeklődését a különböző kalandos történetek, felfedezőutak iránt legjobban a következő terem érzékelteti: az 1872-ben indult osztrák-magyar sarkkutató expedíció, mint tudjuk, nem szolgált különösebben nagy felfedezésekkel (a *Buda-Pesth-fok*nak elnevezett szigetnyúlványról később kiderült, hogy soha nem is létezett, mindössze az Északi-sarknál előforduló délibáb tévesztette meg a lelkes sarkkutatókat), ám annyira foglalkoztatta Jókait, hogy álnéven megírta a felfedezőút mesés történetét *Egész az északi pólusig* címmel. Az első két terem és az egész Bécs-kiállítás egyik legnagyobb érdeme, hogy nem kizárólag a korszak irodalmi termésével, hanem a születő műveket befolyásoló társadalmi-közéleti tényezőkkel is foglalkozik, így a szélesebb, az irodalom iránt esetleg kevésbé fogékony nézőközönség számára is képes érdekességekkel szolgálni. Ezt persze valószínűleg nem mindenki könyveli el pozitívként, hiszen el kell ismernünk, hogy az első két teremben a társadalomtörténeti szempont érvényesül az irodalomtörténetivel szemben, a kiállítás második két helyisége azonban teljes egészében az irodalmi aspektusokat tekinti elsődlegesnek.

A már említett „álm-szoba” után érkezünk a tárlat legnagyobb helyiségéhez, ahol az egyik oldalon a korabeli színházi életről és az operett feljutásáról és magyar vonatkozásairól tekinthetünk meg különböző relikviákat, fényképeket; szemben pedig egy ehhez a témához semmilyen szálon nem kötődő, ám rendkívül fontos mozgalom, a Kassák-féle avantgárd kör bécsi munkásságának érdekesebb darabjai

láthatók. Kassákék emigráns tevékenysége annyiban „kilóg” a kiállítás koncepciójából, hogy a Tanácsköztársaság bukása után kényszerűen külhonba szakadt *Ma*-kör tagjai Bécs-élményüktől szinte függetlenül alkották műveiket. Bécsi tartózkodásuk – dacára annak, hogy Kassák ’19-ben nem volt hajlandó Kun Béla irodalmi elképzeléseihez idomulni, így a kommün idején avantgárd művészek nem töltöttek be vezető funkciókat – kizárólag hazai ellehetetlenülésük következményeként valósult meg, művészi célkitűzéseik változásait nem annyira a bécsi, mint az általános európai avantgárd tendenciák ösztönözték. Ennek ellenére dicséretes, hogy az avantgárdnak is kellő figyelmet szenteltek a szervezők: a ’19-26-ig tartó időszak dadaista, szürrealista, konstruktivista törekvéseinek izgalmas képzőművészeti és irodalmi manifesztumai láthatók a nagyteremben. Előbbiek közé tartoznak Kassák Lajos, Uitz Béla és mások grafikái, festményei, az irodalmi művek közül pedig olyan ritkaságok is megtekinthetők, mint például a (méltán?) elfeledett költőnő, Ujvári Erzszi (Kassák húga, Barta Sándor felesége) kötete, vagy az avantgárd pályakezdését később megtagadó Déry Tibor *A kéthangú kiállítás* című kisregénygyűjteményének bécsi kiadása.

Bár a már említett Kődlovagok közelebb állnak a Bécs-kiállítás tematikájához, mint az idén jubiláló, száz éve elhunyt Mikszáth Kálmán, az „*Álmok köntöse*” utolsó termét elhagyva mégis *A fekete várost* alapul vevő tárlat következik. Ha azonban számításba vesszük, hogy a mikszáthi hagyomány nemhogy a Kődlovagok, de a Nyugat nemzedékeinek prózájában is továbbélt (annak ellenére is, hogy az anekdotikus ábrázolásmód meghaladásának szükségességét egyesek már a 20. század elején fennen hangoztatták), nem csodálkozhatunk azon, hogy a klasszikus modernséget sok tekintetben megelőlegező szerzővel foglalkozó dokumentum-együttest a „*Álmok köntöse*” és a *Kődlovagok* közé ékelve tekinthetjük meg. Ám annak ellenére, hogy poétikai tekintetben is megokolható a rokonság Mikszáth és a másik két kiállítás középpontjába állított szerzők között, az emlékév egyik utolsó rendezvényként létrejött tárlat hangsúlyosan eltávolodik az író Mikszáth Kálmántól (még akkor is, ha a tárlat anyaga az egyik legismertebb regényét illusztrálja), és a közíró Mikszáth Kálmán szemszögéből igyekszik láttatni a valódi témát, vagyis a századforduló környeki Magyarország zavaros belpolitikai állapotait. Ehhez a célkitűzéshez pedig jó kiindulópont *A fekete város*, hiszen a kuruc – labanc villongások idején Lőcsén játszódó, 1908 és 1910 között folytatásokban megjelenő történet az akkori kortárs közállapotok kulcsregényeként is olvasható. A két termet elfoglaló tárlat egyszerű, de hatásos koncepción alapszik: az első helyiség a regény belső, „valós” terét és idejét jeleníti meg, a második a külső körülményeket, vagyis a 20. század eleji, parlamenti csatározásoktól hangos Magyarországot ábrázolja. Ez a kettős megjelenítés jól érzékelteti *A fekete város* azon értelmezési lehetőségeit, amelyek a regényben egymásra olvashatóvá teszik a két, egymástól másfél évszázados távolságra lévő időszakot. A korhűen berendezett terek történelmi hitelessége elsősorban az egyéb múzeumoktól kölcsönzött kiállítási tárgyaknak köszönhető, a 18. századot megidéző szobában például a Hadtörténelmi Múzeum korabeli relikviái, a századfordulót tematizáló teremben pedig az 1904-es „zsebkendőszavazást” illusztráló összetört parlamenti székek szimbolizálják az adott korszak Magyarországot.

A történelmi párhuzamok megrajzolása mellett természetesen Mikszáth alkotásának recepciójába is betekintést nyerhetünk: igen szórakoztatóak például azok a felháborodott, harcias modorban írt levelek, amelyek elmarasztalják a szerzőt regénye nyilvánvaló kortársi utalásai miatt. A *Rend/vesztő/múlt/idő* történeti nézőpontja a zsurnaliszta Mikszáthra hívja fel a befogadó figyelmét, így a politikai publicisztika általa meghonosított műfajával is joggal foglalkozik a Császtvay Tünde vezetésével megszervezett kiállítás.

A 19-20. század fordulójának prózáját és publicisztikáját meghatározó Mikszáth után az ő örökségét bizonyos tekintetben továbbvivő, szemléletmódját illetően mégis új paradigmát előlegező írónemzedék, a „kődlovagok” kerülnek a harmadik tárlat fókuszába. Mivel a novellaforma század eleji megújulása együtt járt a képzőművészet modern nyugati irányzatainak hazai felfedezésével, termékenynek bizonyul a kiállítás azon ambíciója, amely a két művészeti ág együttes, összehasonlító vizsgálatát célozza. A legközelebbi rokonságot a korszak prózájával Gulácsy Lajos művészete mutatja, akinek *Nacomxypan*-képei ösztönzően hatottak például Csáth Géza írásaira. Gulácsy ismert és kevésbé ismert képei mellett Mednyánszky László, Nagy Sándor, Tichy Gyula és más, a századfordulón eladdig ismeretlen megoldásokkal kísérletező alkotók művei is láthatók. Ami igazán különlegessé teszi a tárlatot, az az irodalmi-képzőművészeti párhuzamok folyamatos szem előtt tartása, hangsúlyozása: ennek jegyében a szervezők igyekeztek a kiállított képekhez többé-kevésbé hasonló szemléletmódot magukénak tudó novellákat párosítani, s egy-egy festmény tanulmányozása közben Cholnoky-, Szini-, Ambrus-novellákat hallgathattunk Kálid Artúr előadásában.

Üdvözlendő, hogy nem kizárólag a századelő novellistanemzedékével párhuzamba állítható festmények, dokumentumok tekinthetők meg, hisz a kiállításrendezők (Cséve Anna és munkatársai) szót ejtenek például Kiss József nevezetes verseskötetéről is. Az 1897-ben megjelent Kiss-díszkiadás ma kevésbé jelentősnek tartott verseit ugyanis a nagybányai művésztelep első nemzedékének tagjai illusztrálták – az a furcsa helyzet állt tehát elő, hogy a szövegek helyett Ferenczy Károly, Iványi-Grünwald Béla, Hollósy Simon, Réti István és Thorma János vers-illusztrációi tették maradandóvá a gyűjteményt. Ezek az alkotások azonban nem jelennek meg hangsúlyosan a kiállítótermekben (mindössze egy digitális képernyőn futnak a festmények elektronikus kópiái), talán azért, mert a nagybányai iskola tagjai által művelt plein air nehezen egyeztethető össze a tárlat arculatát alapvetően meghatározó Gulácsy-féle látomásos festészettel.

A három kiállítás három különböző irányból közelíti meg a vizsgált korszakot, éppen ezért különösen tanulságos, ha megpróbáljuk egyazon közös narratívában elképzelni az egymáshoz időben közeli, szemléletmódban azonban esetenként hatalmas távolságban lévő tematikákat: így válik láthatóvá, hogy a huszadik századi társadalmi és vele járó művészeti modernizálódás számtalan, nem feltétlenül rokon forrásból táplálkozott.

Szemle

Cseke Ákos – Tverdota György: *A tisztaság könyve*
Universitas Kiadó, Budapest, 2009, 466 l.

A tisztaság könyve – ezzel a címmel jelent meg 2009-ben Cseke Ákos és Tverdota György közösen írt műve az Universitas Kiadó gondozásában. A terjedelmes kötetet kézbe vevő olvasó úgy érezheti, mintha teológiai szakkönyvet tartana kezében. Valóban: a borítón a kereszténység szimbólumvilága elevenedik meg. A fehér szín, az árnyékolt betűk „fénye”, vagy épp Boticelli *Angyali üdvözléte* mind ezt idézik. A művészetekben jártas olvasó azonban egyéb, értékes tartalomkifejező információk birtokába kerülhet. Eszébe juthat mindennek előtt Kassák 1926-ban megjelent majd azonos című munkája: *Tisztaság könyve*. És persze a fehér alapra írt fehér betűk felkelhetnek valami titkos, ekphrasztikus összefüggést Malevics művével, alkotástechnikájával, a „tisztá érzékenység szupremáciájá”-val kapcsolatban is. Igaz, ahol fény van, ott általában árnyék is. A tisztaság képzetei a tisztátalanság fogalmát is idézik: a betűk árnyékot vetnek. A képen térdelő angyal alakja a szeplőtelen fogantatás Máriájának felmagasztalását hirdeti, a kitüntetett pozíciót mégis Évához, az eredendő bűn okozójához és megtestesítőjéhez viszonyítjuk. – A találó megjelentetés a könyv tartalmához igazodik.

A szerzők a tisztaság fogalmának egy-egy problémáját járják körül. A könyv első felében Cseke Ákos az „ember egzisztenciális tisztaság-vágyá”-t mutatja be, majd értelmezi József Attila életművén keresztül. Tverdota György tolla nyomán pedig a „tisztá költészet” problémájáról alkothatunk hiánypótló képet – illusztrációul József Attila *Medáliák*-ciklusát állítva középpontba. Bár úgy tűnhet, a két rész egy kötetben szerepeltetését mi sem indokolja – mondván az egyik inkább filozófiai-esztétikai perspektívában láttatja tárgyát, másikuk ellenben költészetelméleti-költészet-történeti munka – meggyőző érvek hozhatók fel emellett is, hogy az emberi tisztaság-vágy és a tisztaság költészetben megvalósuló elve szorosan együvé tartozik.

Amikor Cseke Ákos a tisztaságról mint vágyról, mint választható emberi magatartásideálról gondolkodik, érzékelteti azt is: a probléma háttere mögött fölsejlik korunk emberének dilemmája. Valami, ami legalább olyan elementáris tapasztalata a felvilágosodás utáni, szekularizált- liberalizálódott világképű embernek, mint a tanulmányban kifejtett tisztá akarása. Hisz nem könnyebb elmerülni a testiség, az anyag, az érzéki világában? Vajon nem édesebb a tiltott fa gyümölcse az ártatlanság megőrzésénél? Mi garantálhatja a tisztaság létmódként való elfogadását vagy az arra törekvés értékét, amennyiben az szigorú aszkézissel, áldozattal, önmegtartóztatással jár? – Etikai, metafizikai, episztemológiai kérdések sora vetődik fel a tanulmány kapcsán. A tisztaság akarása – írja Cseke Ákos – az igaz én és az igaz valóság felkutatásának vagy megalkotásának ígértétét rejt magában, mely egy szakrális, szimbolikus világrend létét és elsődlegességét tételezi. – Vagyis életértelem.

A szerző bepillantást nyújt az ókori egyiptomi, görög, zsidó purifikációs rítusok mindig szakrális jelentőségű világába, majd számba veszi a hagyomány krisztusi átértelmezését. A vallásos tisztaságfogalom mellett és azzal párhuzamban a filozófia, a teológia képviselőinek tisztaságképe rajzolódik ki. A téma egy-egy aspektusát villantva fel a gondolkodás történetének legnagyobb alakjai szólalnak meg Cseke Ákos interpretációjában. Az ókori püthagóreusok, Platón és Arisztotelész mellett helyet kap Plótinosz, az egyházatyák, Bonaventúra, Tamás és Ágoston. De megismerjük Descartes, Kant, Schopenhauer, Freud, Battaile, Weil és Husserl elképzeléseit is, utalva egyben a tisztaságról bemutatott hagyomány modern kori megkérdőjelezésére. Ez utóbbi ellenében hitet téve összegzi fejezetét a szerző: „A cél [...] egy probléma láttatása volt, a létezés azon kulcsfontosságú mozzanatának bemutatása, amely a tisztaság már-már embertelen vágya az emberben, és amely nemcsak a múltban volt meghatározó, de a jövőben is az emberi egzisztencia egyik felejtethetlen lehetősége marad”.

A bemutatott vallási-, filozófiai hagyomány kontextusában a tisztaság akarásiának sajátos dokumentuma József Attila életműve. Cseke Ákos a verseken, leveleken és tanulmányokon keresztül nyújt megközelítési módot a költőhöz. A szociális- és egyéni-egzisztenciális tisztaságvágy mellett számba veszi a szerelmes-, majd azon keresztül a halálban történő végső megtisztulás lehetőségének kérdéseit is, új megvilágításba helyezve egyúttal a költő korábbi értelmezését. A tisztaság vágyának pontosabb megismerése ugyanis lehetőséget nyújt arra a szakirodalomban is kísértő értelmezői gyakorlatnak átgondolására, mely a költői műben valamely pszichés betegség tüneteit véli felfedezni. Az önelvesztés, a skizofrénia vagy éppen a túlzottnak érzett szerelemvágy jelei ebben a perspektívában inkább a tisztaság ígéretként tűnnek fel.

A tematikus-, vagy motívumelemzés mellett a tisztaság vágya nem pusztán etikai, vagy vallásos értelmében jelentkezik, hanem ezzel szoros összefüggésben egy olyan nyelv, poétika keresésének igényével, mely alkalmas lehet az etikai parancs, az egyetemes rend kifejezésére. A fiatalkori művek népdalszerű hangján Kassák és a Ma körének elméleti megfontolásai látszanak tükröződni, az *Óda* szerkezete a tiszta valósággal kialakított viszonyban értelmezhető, míg a kései versekben a húszas évek objektívebb kifejezésmódja helyett a vallomások hangvétel válik jelentőssé.

Tverdota György kutatását, bevallása szerint, a József Attiláról fellelhető szakirodalommal való elégedetlensége ihlette. A költő húszas évek végi versei ugyanis a szürrealizmussal ellentétben inkább kapcsolatba hozhatók azzal a franciaországi kritikátörténeti vitával, mely épp József Attila párizsi tartózkodása idején bontogatta szárnyait a tiszta költészet kapcsán. Paul Valéry megfogalmazásában a kifejezés arra a Poe, Baudelaire, Mallarmé fémjelezte költészettörténeti tendenciára utal, melynek lényege, hogy „a Poézist végképp elválassza minden tőle idegen anyagtól”. Hasonló bejegyzést tartalmaz, csaknem egy időben, Eduárd naplója Gide *Pénzhamisítók*ében: „Lemezteleníteni a regényt minden olyan elemtől, mely nem tartozik sajátlagosan hozzá”. – A költészet, a próza (vagy akár a festészet) specifikus sajátosságának és kapcsolatának kérdése – Valéry nyomán – élénk vitára serkentette a korabeli francia kritikát.

A vitában megszólaló irodalomtudósok, kritikusok, költők a poésie pure, vagyis a tiszta költészet mibenlétének meghatározása kapcsán olyan kérdéseket feszegettek, melyek többé-kevésbé a formalista iskola, vagy éppen az amerikai új kritika kérdésirányaival rokoníthatók. Mi a költői beszéd lényege? Honnan a varázs, ami a költe-

ményből árad? Mi a szerepe a tartalomnak? Szabad-e, és ha igen, hogyan, gondolati, eszmei, politikai elemeket a vers tárgyául tenni? Van-e létjogosultsága a művön kívüli valóság megjelenítésének? Az irodalmi mű megközelítésében játszhat-e egyáltalán szerepet az írói életrajz, az eszmetörténet vagy a lélektan vizsgálata?

Tverdota György az alkotástechnikai-, befogadás-történeti jellegű kérdésekre adott válaszokat három típusba rendezi. Azok, akik a tisztaságot erkölcsi, lelki vagy teológiai úton vélték megragadhatónak, a költő tisztaságát állították követelményül, a verset pedig egy nem hétköznapi szubjektum misztikus állítmányaként fogták fel. Ők Henri Bremondra hivatkozhattak. Mások úgy vélték, a tisztaság módszertani, technikai kérdés, mely a prózaiság, a nyelvi „faragatlanságok” kiszűrésével, eliminációjával érhető el. E törekvés elsősorban Valéry, Mallarmé és követőik nevéhez köthető. Azok ellenben, akik kételyeket fogalmaztak meg a purizmus túlzott szigorúságával szemben, esetleg annak túllépését követelték, egy harmadik modellhez, Baudelaire életművéhez nyúlhattak vissza, aki a szublimáció művelésében nem száműzte, inkább átlenyegítette a költeménybe emelt valóságot, a gondolati tartalmakat.

József Attila tanulmányai, az 1927–1929 között írott versei arról tanúskodnak, hogy a költő nem csak ismerte, de számot is vetett a tiszta költészet elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Azok a versek, amelyekben az egyszerű, zárt forma, ugyanakkor a nyelv – szürrealista ábrázolásmódra emlékeztető – szabad, merész képhasználatának kontaminációja figyelhető meg, a tiszta költészet jegyeit viselik magukon. Mintapéldának tekinthető a *Medáliák* ciklus, melynek jelentőségére és a poésie pure törekvéseivel való rokoníthatóságára korábban már Németh Andor is felhívta a figyelmet.

A *Medáliák*ból hiányzik minden olyan elem, melyeknek a tiszta költészet szabályai szerint nincs helye a műalkotásban: vallomásosság, tanító jelleg, meggyőzés, politizálás, vagy valamely jól kiemelhető téma. A mű ehelyett a József Attila gondolkodásában fontos szerepet betöltő világegész megtestesítője, tiszta érzékelés, elliptikus szerkesztésű mágikus-mítoszi hatású, a közvetlen jelentésképzés számára nehezen megragadható költemény. Tverdota György elemzése azt bizonyítja, hogy a ciklus a poésie pure Valéry–Mallarmé-féle, gondolati tartalmakat elimináló ágához köthető. A politikai-közösségi megszólalás igénye azonban a tiszta költészetnek ettől a modelljétől eltávolította a költőt. A harmincas évek elején a cselekvő költészetet – a baudelaire-i modell felé közelítve – a poésie pure követelményével úgy egyeztetette össze, hogy alkotótechnikájában nem feledte annak korábbi tapasztalatait. Ebben a megközelítésben az életmű tagolható úgy is, mint ami a tiszta költészet három modelljét valósítja meg. A Cseke Ákos feltárta alanyi tisztaság-vágyat megszólaltató versek, a Tverdota György által elemzett *Medáliák*, vagy a későbbi *Eszmélet* a poésie pure egy-egy variánsának feleltethetők meg.

Valéry azt írja: „A tiszta poézis [...] csak kivételes csodákkal tartható fenn; az így létrehozott művek, az irodalmak meg nem érthető kincsei közt, a legritkábbakat s legvalószínűtlenebbeket alkotják.” – Az érdeklődő olvasó a két szerző kutatásának eredményeképpen – úgy hiszem – közelebb kerülhet a tisztaság, a tiszta költészet fogalmához, József Attila költészetének varázsához.

Kurucz István

Kováts Dániel: „*Fény s nagyvilág énnékem Széphalom*”. *A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása*

Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2009, 272 l.

2009-ben Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulóját számos eseménnyel és kiadvánnyal ünnepelte mind a szűkebb irodalomtörténeti szakma, mind az érdeklődő, művelt nagyközönség. Kováts Dánielnek az évfordulóra megjelent könyve egyszerre szól a Kazinczyról megemlékezők teljes köréhez, hiszen éppúgy találhat benne értékes információkat az egyetemi oktató, mint egy középiskolai diák. Kazinczy nevét egyébként ma már sokkal inkább nyelvművelő és irodalomszervező tevékenységéről ismerik az olvasók, mintsem – egyébként sok esetben kiváló – irodalmi művei alapján. Nyelvművelő tevékenységének pedig a leginkább ma is élő hagyománya a nevét viselő szépkiejtési verseny, valamint az egykori lakhelyén létesült emlékhely és az ahhoz kapcsolódó rendezvények, társaságok működése, az anyanyelvi mozgalom kultuszhelye.

Kováts Dániel, a kiváló főiskolai tanár és helytörténész, igen magas szakmai színvonalon állította össze a széphalmi emlékhely történetéről szóló, újabb kutatási eredményeit is közlő könyvét. Nincs is erre a feladatra érdemesebb szerző, mint a Kazinczy Társaság egykori elnöke, aki értő és érzékeny ismerője Kazinczy életművének, valamint a tájnak, a vidéknek, ahol Kazinczy élete nagy része is telt.

A kötet három fő részre tagolódik, és mindhárom rész további öt alfejezetből áll. Az első nagy egység középpontjában a Kazinczy-család és maga Kazinczy Ferenc áll. Mindenekelőtt alapos áttekintést kapunk a Kazinczy-család történetéről, valamint magáról Kazinczy Ferencről is születésétől kezdve Széphalmon való letelepedéséig. Ez még a fogsága előtti időszak: házának alapkövét 1791 májusában helyezik el. Részletes leírást olvashatunk a birtok elnevezéséről, majd magáról a házról. Kováts Dániel kötetének egyik legfontosabb erénye, hogy minden állítást, témát képekkel illusztrál. Ebben az esetben is a ház alaprajzától kezdve, térképészeti fotókon át a szobák beosztásáig, minden szemléletesen tárul az olvasó elé. A ház belső terei után következik a szépséges táj, Kazinczy szűkebb élettere. Először a kert, az udvar, majd a környező dombok, falvak. A széphalmi kúria nevezetes fáiról is történik említés, hiszen Kazinczy szenvedélyes faültető és gyűjtő volt, aki a kor divatos angolkertjeinek hatására alakította az őt körülvevő tájat, természeti környezetet. A kert jelenleg természetvédelmi terület, ahol igyekeznek a Kazinczy-korabeli állapotot rekonstruálni.

A könyv következő nagyobb egysége a birtok gazdaságával foglalkozik. Gazdálkodni tulajdonképpen csak a börtönből kiszabadulva, 1801 után kezdhetett Kazinczy. A gazdálkodás mindennapi küzdelmei nem kímélték, a természeti csapások szüntelenül nehezítették életét. Megtudhatjuk ebből a részből, hogyan termesztett gabonát, szőlőt, milyen állatokat tartott, s hogy megpróbált méhészkedni is. Mindezt ismét gazdag képanyag kíséretében. Majd Kazinczy hétköznapi életének jóval kellemesebb oldaláról is olvashatunk, nevezetesen feleségéről, Török Sophie-ról és

gyermekeiről. Kazinczy – különösen a kor szokásaihoz képest – későn alapít családot: majdnem 43 éves, amikor megnősül, első gyermeke születésekor 45, az utolsó-nál pedig 61 éves. Összesen nyolc gyermekük született, az első kislány azonban alig egyéves korában meghalt, amiről Kazinczy mélységes fájdalommal beszélt még évek múltával is. Három lányát és négy fiát azonban sikeresen és gondosan fölnevelte. Meg kell jegyezni, a korszakban igen ritka, hogy nyolc gyermekből hét életben maradt és megérte a felnőttkort. A gyermekhalandóság jóval magasabb volt, mindez nagyfokú szerencsére és főként gondos szülőkre vallott.

A könyv Kazinczy irodalmi műhelyének bemutatásával folytatódik, amelyben összefoglalását olvashatjuk szerzőnk szerteágazó irodalmi tevékenységének. Kováts Dániel bemutatja Kazinczy eredeti művei mellett irodalomszervező tevékenységét is. Különösen azt a heroikus vállalkozást, amelynek során egy vidéki birtokról – pusztán levelezés útján – megteremtette a rendszeres magyar irodalmat. Ebben a részben természetesen nem lehet említés nélkül hagyni a nyelvújítás folyamatát, állomásait, továbbá Kazinczynak a legalább ennyire lényeges irodalmi-nyelvészeti „pörök”-ben való szerepét sem, hiszen mindennel foglalkozott, aminek köze volt az irodalomhoz. A kötet első részének zárataként a kortárs költők véleményét olvashatjuk Széphalomról s a mesterről. Tíz különböző szerző verse van itt csokorba szedve szemléltetésül.

A második nagy fejezet a széphalmi emlékhely kiépítésének történetét mutatja be. Szintén öt rövidebb fejezetben kronologikusan haladunk előre először a birtok és a ház Kazinczy halála utáni történetéről olvasva. 1831-ben a családfő halálával nehéz helyzetbe került a család, nagy adósság maradt a nyakukon, s a gyermekek közül a legkisebb még tizenegy éves se volt. Az özvegy nemsokára kénytelen volt elhagyni otthonát a gyerekekkel. A 38 évvel Kazinczy halála után készült népszámlálás adataiból az derül ki, hogy ekkor már az Akadémia gazdálkodott a Kazinczy-birtokon, bérbe adta éves földbérlőknek.

A kötet ezután számba veszi a széphalmi sírokat, emlékműveket, valamint a családtagok jelenleg is ott található szobraikat. Mindezt gazdag képanyaggal illusztrálva. Itt kaptak helyet az utódok megemlékezései, a 19. század második felének írói-költői által készült leírások, versek, amelyek fő apropóját Kazinczy születésének százéves jubileuma szolgáltatta. Ezt az emlékcarnok története követi, amelynek építését szintén a jubileum kapcsán határozták el. Az Akadémia felhívására gyűjtésbe kezdtek, s 1863-ban már készen is voltak Ybl Miklós tervei. A munkálatok csak nagy nehézségek árán indultak meg, majd folytak 1868 és 1873 között. A csarnok a vendégkönyv bejegyzései szerint 1876-tól fogadott látogatókat. Újabb tíz év telt el, mire a berendezés elkészült. Eközben a birtok melletti falucska hivatalosan is fölvette a Széphalom nevet, s ettől kezdve (1886) hivatalosan is megtalálható lett minden térképen.

Ahogy a könyvből megtudjuk, az emlékcarnok hasznosításával kapcsolatban több elképzelés született, kezdetben nem volt ugyanis egyértelmű, hogy az a Kazinczy-ereklyék múzeuma lesz. Első lépésben összeállították a lehetőleg teljes Kazinczy-relikviák jegyzékét, majd 1897-től helyeztek el itt emléktárgyakat az Akadémia

és a család jóvoltából. A relikviák között egyébként találunk haj- és vérmintát, személyes tárgyakat, valamint kéziratokat, könyveket, de képeket és szobrokat is. Kováts Dániel fotóval illusztrált, részletes katalógusát és leírását adja a jelenleg itt található valamennyi emléktárgynak.

Végül a legújabb épület, a magyar nyelv múzeumának történetével zárul ez a rész. Az alapötletet a Kazinczy Ferenc Társaság fogalmazta meg 1994-ben, nevezetesen hogy a Kazinczy-emlékkertben létesüljön magyar nyelvtörténeti múzeum. A megvalósítás több nehézségbe is ütközött, de a kitartó munka végül eredményt hozott: 2008 áprilisa óta fogadja látogatóit ez az egyedülálló intézmény. Az épület több egységből áll: az állandó kiállítás részére három szint áll rendelkezésre, amelyek jól oszthatók, szeparálhatók. Van itt előadóterem hangversenyek, irodalmi estek rendezésére, de tudományos konferenciáknak is otthont adhat az intézmény. A földszinten látványos állandó kiállítás várja a látogatókat: a magyar nyelv szókészletének izgalmas világa, de természetesen a nyelvújításról is nyílt kiállítás, valamint a magyar beszédművelő mozgalom történetéről is. Részletes leírását olvashatjuk a különböző, érdekesebbnél érdekesebb kiállításoknak, a nyelvművelés fontosságát, a nyelvtörténetet bemutató ötletes megoldásoknak.

A kötet utolsó nagy egysége a Kazinczy-kultusz helyi hatásait mutatja be. Ez a rész főként Zemplén megyével foglalkozik, az iskolákkal és a Kazinczy-kultusz megyei vonatkozásaival. Széchalmon kívül ez elsősorban Sátoraljaújhegyt érinti: itt működik a Kazinczy Kör, amely a környék kulturális életének egyik legfontosabb szervezője és már több mint százéves múltra tekinthet vissza. Szintén a városhoz kapcsolódik a zempléni levéltár, amelyben Kazinczy is dolgozott, de Sátoraljaújhegynek saját Kazinczy-múzeuma is van. Ezen kívül a városban számos Kazinczy-emlék és emlékhely van, a nagy mester emlékét híven ápolja a helyi közösség, a város. Az utolsó két fejezetben a Kazinczy Ferenc Társaság megalakulásáról és szerepéről olvashatunk, valamint az anyanyelvi versenymozgalom történetéről. A Társaság 1985-ben alakult, jelen kötet szerzőjének elnökségével. Fő feladatául a Kazinczy-kultusz ápolását, emlékhelyeinek gondozását, Kazinczy életművének feltárását és ismertetését tűzte ki.

A kötetet Kováts Dániel rövid kitekintéssel zárja, amelynek a *Széchalom fénye és a nagyvilág* címet adta. Az irodalmi kultuszhelyekről szól, innét kanyarodik vissza Széchalom szerepéhez és jelentőségéhez. A könyv végén névmutató található. Összességében az egész kötetről elmondható, hogy kiváló segédanyag mind a Kazinczy-kutatóknak, mind az érdeklődőknek, amely tudományos igénnyel, komoly jegyzetapparátussal íródott, mégis olvasmányos, érdekes munka. Külön ki kell emelni a kötet érdeméért a rendkívül gazdag illusztráló képanyagot, amely elevenen és színesen tárja az olvasó elé a korabeli dokumentumokat és a mai állapotokat. A kötet mind külsejében, mind tartalmában igényes, szép munka, amelyet örömmel forgathat minden érdeklődő.

Ajkay Alinka

Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve
szerk. Szathmári István, Budapest, Tinta Kiadó, 2008. 594 l.

A stilisztika nyelvünk tanulmányozásának egyik mostohagyereke – s nem az elismerés hiánya miatt vagy marginális helyzeténél fogva az: éppen multidiszciplináris jellegéből (jelentőségéből) következhet, hogy a kommunikációelmélet, pragmatika, szociolingvisztika, szemiotika, hermeneutika, szöveg- és beszédteória elméleti bábái között el-elvész – egyetemi oktatásunkban legalábbis csupán jelképes szerepet kap. Tudományos publikációk, tanulmánykötetek sora jelzi központi szerepét, ugyanakkor eredményei a legkritikább esetben jutnak el a nagy-, vagy akár csak a szűkebb, nem egészen avatatlan közönséghez, így a tanártársadalomhoz – amelynek problémáit és igényeit magam is közvetlenül tapasztalom. Örömmel vettem tehát hírül, hogy a Tinta Kiadó gondozásában olyan *Alakzatlexikon* jelent meg, amely magát alcímében kézikönyvként aposztrofálja.

A szócikkek felépítését didaktikusan példázó borítóbelső finom humorral oldja az akadémikus külső komolyságát – nem lehet véletlen, hogy az *obszekeráció* címszó reprezentálja a szócikkek szakaszolását: „a közönséghez fordulás olyan alakzata, amellyel a megnyilatkozó oly módon ad hangsúlyt kérésének, hogy valamely istenségre vagy megszentelt, de legalábbis számára nagy értéket képviselő dologra hivatkozik, mert annak segítségére számít” – szól a kötet első mondata. Az allegorikus olvasat lehetőségével élve a példa-szócikk egyes szakaszai a lexikonra vonatkoztatva mintegy első előszóként is értelmezhetők: „[az obszekerációk] olyan nyelvi lehetőségekhez [...] kapcsolódnak, melyek ráirányítják a figyelmet a résztvevők között létrejövő és folyó interakció személyes jellegére”, illetve „[a] kérés, könyörgés célja az is, hogy rávegye a befogadót, viselkedését a propozíciós tartalomnak megfelelően alakítsa.”

Ez a tartalom (nyelvi lehetőség), az alakzat, „a klasszikus retorika egyik legáltalánosabb és legvitatottabb alapfogalma. Az alakzatok az elokúciónak, vagyis a gondolatok nyelvi megformálásának lehetséges módozatai, az ornátus eszközei. [...] a retorikában ma is díszítőelemként értelmeződnek, a beszéd vagy írásmű stílusának kifejezőbbé, ékeesebbé, hatásosabbá tételét szolgálják.” Érthető tehát az alcímbe is jelölt multidiszciplináris közelítés: a retorika alapfogalmaként számontartott alakzatokat nem lehet a stilisztika nézőpontját mellőzve tárgyalni. „Az alakzatok átfogják szinte a teljes kommunikációt, a költői stílustól a hagyományos és médianyelven át a mindennapos beszédig”, így erről az oldalról szemlélve teljességgel motivált egy ilyen jellegű szaklexikon összeállítása. Kérdés, milyen céllal és milyen reményekkel született a terjedelmes munka. A fülként funkcionáló hátlap tanúsága szerint a kiadó elsősorban tanároknak, egyetemi, főiskolai és középiskolai diákoknak s minden irodalombarátnak ajánlja a kötetet. Ehhez a főszerkesztő előszava hozzáteszi, hogy céljuk az volt, „hogy a mának megfelelő tudományos megalapozottságú, ugyanakkor gyakorlati igényeket is kielégítő, rendszeres alakzatlexikont” adjanak az olvasó kezébe.

A tudományos igény a hátlap és az előszó információi alapján messzemenően kielégítettnek tűnik: az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő, harmincnál több tagú Stíluskutató csoport 6–7 éves munkájának gyümölcse az a „viszonylagos teljességre” törekvő 196 alakzat-címszó (s hozzá 129 utaló-címszó), melyek egybeszerkesztését havi tanácskozások, két konferencia s a kutatások eredményeit folyamatukban bemutató kiadványok sora előzte meg. A tudományos hitelt a szerzők impozáns névsora mellett a lektorok (Bencze Lóránt és Gáspári László), a szakma elismert mesterei garantálják – a szócikkek nívója pedig igazolja. A szerzők munkájuk során nem az ókori retorika örökségét hordozó hagyományos, taxonomikus, statikus-mechanikus attitűdöt követték, hanem a modern retorika funkcionális nézőpontját vették alapul. Ez a szemléletmód egybecseng azzal a didaktikus szándékkal, mely egy „felhasználóbarát” kézikönyv megalkotására törekszik, s bár egyes esetekben megenged olyan tisztázatlanságokat, mint például az *ismétlés* és az *epanalépszis* függőben maradt viszonya (mindkettő külön szócikket kap, s utóbbit az előbbi egy fajtájaként említik, ugyanakkor az *ismétlés* különféle változatainak felsorolásakor nem esik róla szó, s a szócikk végi utalások közül is hiányzik), melyet tovább bonyolít az *epanalépszis*szel szinonimként említett, de külön címszóban megjelölt *gemináció* szerepeltetése. Mindezek a kérdések a funkció hangsúlyozása mellett lényegüket veszítik, legföljebb reflektátlanságukat kérheti számon az olvasó (s nem – sejtetően kivitelezhetetlen – megoldásukat). A főszerkesztő a terminológiát tekintve óvatosan fogalmaz, utal rá, hogy csak hosszas töprengés után döntöttek úgy, hogy Fónagy Iván *Világirodalmi lexikon*beli eljárását követik a gyakoribb magyar, illetve magyarosra átírt latin elnevezések használatában – mindemellett az *Alakzatlexikon* várhatóan végre viszonylagos rendet teremt a terminus technikusok bábeli zűrzavarában, s hozzájárul egy egységes magyar terminológia megszilárdulásához. A kötet, úgy tűnik, tudományos célkitűzéseinek tökéletesen megfelel.

A szerkesztői *Előszó* ugyanakkor hangsúlyozza a didaktikus, „felhasználóbarát” jellegét is, sőt mint már idéztem, a kiemelt célközönségnek része a gimnazista korosztály is (arról nem is beszélve, hogy a borítóbelső „allegorikus előszava” egyenesen az „interakció személyes jellegére” hivatkozik). Kérdés, mennyiben tud megfelelni ennek egy szaktudományos lexikon. A didaktikus funkció legfontosabb és legeredetibb eszköze a szakszócikkek kibővítése az alakzatok elméleti háttérét megvilágító szócikkekkel (pl. *alakzat és retorika*, *alakzat és norma*, ill. *adjekció*, *gondolatalakzat* stb.), valamint az – eltérő műveletek során, de azonos funkció érdekében használatos – trópusok (pl. *metafora*, *metonímia* stb.) felvétele. Ezek a szócikkek sok esetben eltérnek a lexikon-jellegtől, inkább a tanulmány műfajához válnak hasonlatossá, s így valóban kézikönyv-jellegét kölcsönözik a lexikonnak. Az elméleti szócikkek vezérfonalát követve az utalások mátrixa igazi kalandozást nyújt az alakzatok (s a lexikon) világában, miközben nemcsak a mechanikus információszerezésnek, de a módszeres önképzésnek is tápláló talaját adhatják. Ugyanakkor néhány helyen csorbát szenved az utalások precizitása, helyenként teljesen elmarad annak jelzése, hogy egy-egy fogalom szócikként is szerepel, máshol

csak a második, harmadik előfordulásnál jelölik – holott az első volna a legfontosabb, a rövid meghatározásban. (Például: „*Szimizézis* [...]: [→]detrakciós [→]hangalakzat, [→]metaplazmus.”; „*Hiperbaton* [...]: [→]adjekciós és [→]transzmutációs [→]szóalakzat, [→]közbevetés. A neoretorika szerint [→]permutációs [→]metataxis.”) Ez nem is volna különösebben baj, ha rövid magyarázat kísérné az ismeretlen fogalmakat, ahogy ezt egy-egy szerző bizonyos esetekben meg is teszi (pl. „*Hiperbola*: olyan retorikai-stilisztikai alakzat, amely a helyettesítésen, azaz→immutáción alapul”) – ugyanakkor a didaxis stílusbeli alkalmazása láthatóan nem volt célja a lexikon szerkesztőinek (az olyan típusú meghatározások értelmezhetetlenek egy gimnazista számára, mint például az, hogy a *keólonban* a „szemantikai viszonyok szintaktikai formája válik [...] jelölő összetevővé”) – az *Előszó*ban erről mindössze annyi áll, hogy a közlő, leíró jellegű stílust próbálták követni.

Talán nem is lehetséges a tudományos igényű munka és a középiskolás igények kompromisszuma. Hogy a szerzők mégis hittek ennek potenciájában, az minden valószínűség szerint széles példaanyagukba vetett bizalmukkal magyarázható – s kétségtelenül igen gazdag úgynevezett prototipikus gyűjteménnyel bír a kötet. A szépirodalom valamennyi műnemétől kezdve a médián keresztül az internetes naplóig és a közbeszédig, a szlengig mindenhol származnak idézetek, Bāsh - haikutól a Vitézi rend esküjén át Magyar Narancs-cikkig mindenféle szöveggel találkozhat az olvasó. Az impozáns sokszínűség messze feledteti a szerkesztés egy-egy pontatlanságát (így pl. a biblikus idézetek esetében a különböző fordítások használatát (227., 280., 307.) vagy éppen a fordítás megnevezésének hiányát (202.), esetleg a pontos szöveghely megjelölésének elmaradását (226.)). Ha ahhoz talán nem is elég a példaanyag, hogy egy középiskolás számára önálló szövegfeldolgozás során megvilágítsa a fogalmak jelentését, arra mindenképpen alkalmas, hogy a tanárt segítse pedagógiai munkája során. Diákjaimnak továbbra is a „jó öreg” Alföldyt fogom ajánlani segédkönyv gyanánt – de az *Alakzatlexikon* minden magyartanárnak nagy hasznára válik majd az órákra való felkészülés során, ahogy az egyetemi tanulmányoknak és a tudományos munkának is elengedhetlen segédlete lesz.

Benybe Bernát

P. Müller Péter: Test és teatralitás

Balassi Kiadó, Budapest, 2009, 280 l.

A *Lélek és test, Kertészről Mapplethorne-ig* című kiállítás az első fotókiállítás volt a Szépművészeti Múzeumban (2008 nyarán), mely egyértelműen hívta fel a figyelmet az 1990-es évek testi fordulatára. Ken és Barbie meztelenül milyen kiábrándító fotódarabja volt az Ádám és Évák Dürertől kezdődő sorozatának. A kiállítás mellett a dokumentumfotók valami homlokegyenest ellenkező valóságot mutattak, mint Mapplethorne idealizált fekete-fehér bőré, fekete-fehér, fej nélküli testképei. Ugyanekkor jelent meg Hans Belting könyve, a *Képanropológia*¹ folytatása, melyet továbbgondolva tanulmányban a testről való gondolatokkal egészített ki Belting, miszerint a test a mentális képek élő médiuma. Az ő tollából származott a kép történeti kialakulásáról szóló könyv,² melynek lényege, hogy valamit csinált a testtel a fotográfia és nyomában a mozgókép, pontosabban a videó, a mindenki által használt mozgóképmédium. Problematikussá vált a test, nem egyszerű tárgy többé, a valóság eleme, és nem is tartozik reflektálatlanul az emberhez többé.

A *Test és teatralitás* cím megadja a módszert és a célt. A test a szempont, a téma. A teatralitás a cél, a tét, a kérdés, ahova mindig kilyukad a gondolatmenet. A két fogalom háromszögének csúcsába mindig másik kerül harmadikként: ilyen (nem sorrendben) a tekintet, a szubjektum, a vizualitás, a performativitás, gender – avagy társadalmi nem, a tét, a város a zárlatban. A könyv felépítése, gondolatmenete nagyon tiszta, amit a bevezető ígér, annak meg is felel. Talán az összegző, átvezető zárlatokat is lehetett volna külön jelölni nyomdai jellel, mint ahogyan a IV. 11. fejezet gondolatmenete tagolódik a koponya-talulmány eltérő elemzési témáinál. Az öt fejezet úgy épül föl, hogy az első filozófiai szempontból vizsgálja a test történetileg alakuló fogalmát, a második rész a társadalomtudományi vetületét vizsgálja, a harmadik a színész testi jelenlétén alapuló színházelméletekkel foglalkozik, eljutva a performanselméletig, a negyedik a halott, illetve a meztelen test speciális státuszát tanulmányozza, az ötödik rész pedig olyan kortárs drámaszövegeket elemez, amelyek a test sajátos helyzetére reflektálnak. A prologusok és az epilógusok kijelölik a témaköröket: drámatörténet, fenomenológia, intermedialitás, modernség, illetve a testtel és a teatralitással kapcsolatos tézissor, mely egymástól el-elcsúszó megállapítások inkoherensek a bevezető szerint. „A test a maga komplexitásában ellenáll a szisztematikus, átfogó leírásnak, a szimbolikus megragadhatóságnak.” (13.) Ezért „a testre vonatkozó különféle tudományágak, megközelítésmódok nem szintetizálhatók, nem építhetők össze egy nagy rendszerbe.” (17.) Mivel a test változóban lévő, keletkező, ahogy a teatralitás is történő, egy performatív cselekvésben a test megnyilvánulása, avagy – olvasatunkban – funkcionálási módja.

¹ Hans BELTING, *Képanropológia: képtudományi vázlatok*, ford. KELEMEN Pál, Bp., Kijarat, 2003.

² Hans BELTING, *Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben*, ford. MATUSKA Ágnes, Apertura = <http://apertura.hu/2008/osz/belting> [2011. 01. 31.]; Uő., *Kép és kultusz: a kép története a művészet korszaka előtt*, Bp., Balassi, 2000.

Összefüggő tézis-sor valóban nem alakult ki. Pár nagyon fontos állítást jár újra és újra körül a könyv, olyan módszerességgel, tudatossággal, hogy teljességgel meggyőző helytálló voltáról. Nevezetesen az az egyszerűségében egyértelmű alaptézis, hogy a teatralitásnak, úgyis mint színházi, de úgyis mint hétköznapi életbeli performatív aktusnak, a test a médiuma, anyagi közege. Színházi előadás lehetséges díszlet, akár szöveg nélkül, de nélkülözhetetlen a színész testi jelenléte,³ ahogyan azt a drámaelemzések is bizonyítják az utolsó fejezetben. A posztmodern, dráma utáni dráma, mely az irodalmon túllépve újra visszanyeri performativitását, visszatérve keletkezésének gyökereihez, valóban erre a problémára reflektál, amelyről meggyőzőek Müller Péter elemzései.

Másrészt a dráma- és színháztörténet emelkedik ki fontos, visszatérő tematikus szálként, melyből az is nyilvánvalóvá vált, legalábbis e sorok írója számára, hogy miért szorult háttérbe a drámaoktatás a modern oktatásban, illetve mi a jelentősége a posztmodern középszintű oktatásban a dráma érettséginek. Az a kulturális tendencia áll a háttérben, hogy eredetileg a színházművészet magában foglalta a szöveget, ebből vonódott ki a drámairodalom a polgári színház kialakulásával, mintegy gyarmatosítva azt. A dráma irodalomként a magas élítművészet részévé válva mintegy nem vesz tudomást a színházi műfajok gazdagságáról. Ez áll vissza a posztmodern, dráma utáni színházművészetben. Már a dráma is szinte elsikkadt a középiskolai irodalomoktatásban, a színházművészetről pláne csak műveltségi háttéranyagként volt szó a nyolcvanas, kilencvenes évek oktatásában. E mögött a drámának és a színelőadásoknak az epizódias tendenciája miatti válsága állhatott, melyet azóta a neoavantgárdot szintetizáló posztmodern előadó művészet lépett túl. Ezt ellensúlyozza véleményünk szerint ma már a drámapedagógia, visszaadva az irodalom rituális, performatív aktusának közösségteremtő szerepét az iskolában, illetve a drámaérettségi. Ennek belátása érdekében ajánlott olvasmány ez a szakirodalmi összefoglaló minden tanár, drámával, filmmel, tettel, képpel, médiával foglalkozó értelmiségi számára.

A teatralitást a modernség lényegi sajátosságaként értelmezi P. Müller Péter testmonográfiája. A gesztusértékű performatív tett jelként utal önmagán kívül valami más jelentésre, így értve a tett(jel)ek a testek egyik fajta működése, megnyilvánulása a többi kommunikációs funkció között. A test pedig médiuma ezeknek a tetteknek.

A filozófiai-antropológia pozitív és tudományos hozzáállást prezentál az újmédiához, melyet Nyíri Kristóf elidegenedés-visszavételi diskurzusnak nevez.⁴ Ezt ajánlom kontextusul P. Müller könyvének olvasásához, illetve a további testkutatásokhoz: „Csak a digitális fényképezés és a számítógépes grafika eszközeivel válik mindenki számára lehetővé vizuális alkotások létrehozása, s kezdődik meg a képek világának rehumanizálása.” Funkcionalizmus, médiaoptimizmus a kulcsszavai ennek a posztmodern tudományos paradigmának. A funkcionális adott P. Müller könyvének szemléletmódjában, vagyis maga a performativitás a kommunikáció, az élet minden területén.

³ Ez Bécsy Tamás ötlete. Kiss Attila Atilla, *Test és színház házassága* = <http://apertura.hu/2010/nyar/kiss> [2010. 09.] Ami Bécsy Tamás kritikáját illeti, minden bizonnyal helytálló a logikai ellentmondás felfejtése az életműben, de azt se felejtjük el, hogy Bécsy Tamás egy nemzetközi szinten is jelentős strukturalista dráma/színház-koncepciót dolgozott ki, amely szükségszerűen előtte volt a posztstrukturalista test-fogalmak, problémák megjelenésének.

⁴ NYÍRI Kristóf, *Szavak és képek*, Világosság, 2007/9, 3–4.

Módszertanilag posztmodern jellegzetesség, hogy szerzőnk nem kísérli meg a homogenizálást, meghagyva a test és teatralitás fogalmát meghatározatlanságában 300 oldalon keresztül, ami bátorságra és következetességre vall. Ugyanakkor a határátlépés, határsértés általa is tárgyalt eljárása szintén posztmodern szabadságra vall: összehasonlíto elemzése nemhogy festmény drámával, de kirakati berendezéssel vet össze a koponyatanulmányban – teljesen meggyőzően. Hogy az interdiszciplináris apparátus mértéktartó és pontos kezelését ne is említsük, melynek szubjektív határát szintén nyíltan vállalja a szerző, ami a szelfpszichológia mellőzését illeti. Az a lényege az ilyen interkulturális nézőpontnak, hogy a mai jelenségeket történeti kontextusba helyezve értelmezhesük. Ha tudjuk, értjük, elfogadjuk a 17. századi anatómiaszínház jelenségét, akkor értően, nem pedig elítélően tudjuk interpretálni a Von Hagens féle preparátumkiállítást emberi testekből. A későmodern értelmiségi attitűd ressentiment-ja a tömegkultúrával szemben nem koherens a tudományos módszertan posztmodern voltával.

Modernség és teatralitás összefüggése megvilágosító erejű felfedezése a munkának. Amit alátámaszt Kovács András Bálint, *A modern film irányzatai Az európai művészfilm 1950–1980*, Bp., Palatinus, 2008, 216: „A hangsúlyozott stilisztikai műviség [Resnais, Fellini, Fassbinder], mely egy magas színvonalú hagyományra hivatkozik, sajátosan modern jelenség” Nem derül ki P. Müller könyvéből konkrétan, a filmművészetben milyen teatralis jelenségekről van szó, vagy az irodalomban, illetve más művészeti ágakban, de ez nem róható fel hiányosságául, hiszen a konkrét elemzések nyilván nem ölelhetik fel a kultúra egész területét, viszont az egyes szaktudományi területek ellenőrizhetik, igazolhatják állításai helytálló voltát. Az utolsó fejezet drámaelemzései pedig a teatralitás új, posztmodern formáit teszik szövegelemzés tárgyává, vállaltan és jogosan megmaradva irodalom és színház célterületén.

A drámaelemzések három szerző neve köré rendeződnek: Beckett, Stoppard és Mac Dounagh. Beckett alkotói gondolatmenetét a színész testi jelenlétéről sok szövegen követi végig a szerző. Stoppard drámáit a halott test színrevitele kapcsán a posztmodern szereplő státusza felől elemzi. A harmadik téma pedig a diktatúrák testpolitikája: Mac Dounagh a *Párnaember* című drámája mellett szerepel Mrozek *Rendőrség* és Eörsi István *A kiballgatás* című drámája mintegy ellentételezve a korabeli társadalom reprezentációjával a posztmodern ábrázolást. Ha P. Müller Péter munkásságát egy gondolatfolyamatba akarjuk illeszteni, akkor azt mondhatjuk, hogy alapvetően drámai irodalommal és színház történettel foglalkozott eddig, méghozzá a magyar felől indítva a világirodalom felé, a hetvenes-nyolcvanas évektől a kortárs jelenségek felé mozdulva el. Elemzései elméleti háttérét Bécsy szituációfogalma és Peter Szondi jelenidejű interperszonális történése⁵ képezi. A színházi előadást meghatározó politikai, társadalmi nyilvánosság szerkezetének hatásvizsgálata az írott dráma poétikájára vonatkozóan olyan bátor, elfogulatlan tudományosságú, ami példaértékű. Ezt az antropológiai irányultságot tágitotta ki most *Test és teatralitás* című könyvével, mintegy továbbmenve az addig lezártnak tételezett úton.

Korda Eszter

⁵ P. MÜLLER Péter, *Drámaforma és nyilvánosság. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nadas Péterig*, Bp., Argumentum, 1997, 15.

Emlékezés

Rába György (1924–2011)

Háborús nemzedék és vesztes nemzet tagjának született, de helyzetét becsületesen tudatosította, és sikerült elkerülnie a generációs önsajnálát mindkét veszélyét, a szenvedésükkel dicsekvők gögjét és az elkaszaboltak siránkozását. Csodálta, de nem irigyelte Petőfi és Jókai (a maguk korában hiteles) romantikáját, Arany morális és költői helytállását a kiegyezés után, a Nyugat nagy nemzedéke szípkázását a 20. század elején. Ő azonban félresikerült forradalmak után, fájó nemzeti kudarcok korszakában született, s már a harmincas években éberén figyelte a baljósan alakuló hazai és világpolitikát (például még a kedvelt olasz nyelv tanulmányozását is elhagyta a fasiszta hatalmak szövetségétől megcsömörülve). Hadifogolyként vette ki részét a II. világháború megpróbáltatásaiból; a magyar kortársak közül József Attila és Radnóti Miklós sorsát érezhette a legközelebb a magáéhoz, a világirodalomból is olyan rokonokat fedezett föl (G. Apollinaire, R. Desnos), akik életükben-halálukban a világháborúk évszázadának tragikus áldozatai lettek.

A Nyugatban Babits, a Magyar Csillagban Illyés közli korai verseit. Nemzedékében kevesen dicsekedhetnek ilyen sokat ígérő indulással. 1946-ban alapító szerkesztője lesz az Újholdnak, de rövidesen a kommunista művelődéspolitikára nyomja víz alá a „fiatal” irodalomnak a Babits-örökséget vállaló szárnyát. A költő Rába hosszú, kockázatos hallgatásba vonul. Döntése nem példa nélküli: Weöres, Pilinszky, Kálnoky és Lator is sokáig némaságot fogad (legfőlegbb műfordítást, gyermekverset tesznek közzé). Rába középiskolában tanít, majd az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa lesz. Sőtér István 1948-ban a *Négy nemzedékben* szép jellemzést írt róla, jellegzetes vonásként emelve ki „az értelem keserveit és felvillanásait”. A *Nyílttenger* (1961) megjelenéséig azonban ez az utolsó méltatás, és a hallgatás hosszú éveiben Rábának nehéz tanulmányokat kellett végeznie többek között az önismeret és az emberismeret, az olvasói várákozás és a szakmai terepszemle dolgában.

Kritikai és irodalomtörténeti munkássága ebből az egzisztenciálisan fontos előtanulmányból is táplálkozik. A Nyugat nagy műfordító nemzedékéről szóló könyve (*A szép hűtlenség*, 1969) történeti jelentőségét alig lehet túlbecsülni. A műfordítást mint a nemzeti irodalom eredeti s egyik legjelentősebb műfaját méltatja; stilsztikáját és poétikáját nagy költők saját formanyelvével, önálló költői megnyilatkozásaival veti össze. A szép hűtlenség kilengéseiben észreveszi a saját nyelv gazdagításának értelmes egoizmusát, a termékeny hódítás szépségét. Rónay György ennek a monográfiának a méltatásában tér ki Rába értekező nyelvének jellemzésére. Véget nem érő vita folyik az esszé és a tudományos próza különbségéről, hegemoniájáról. Rónay a műfordításelemző Rába nyelvezetét tartja sikeres középútnak a kétféle nyelvi eszmény között: tömör, érthető, egyaránt kerüli a szépelgést és az idegenszerűséget.

Későbbi irodalomtörténeti munkái sem csupán a „megértő tárgyszerűség” (Németh G. Béla) erénye révén tűnnek ki, hanem tárgyának újszerű megközelítése jellemzi őket, szívósan koncentrálnak a megoldatlan vagy nem megnyugtatóan tisztázott kérdésekre. Az esztétikai értékelésben szigorúan elfogulatlan, ha kell, bálványrombolóan merész. A Szabó Lőrincről szóló kismonográfia (1972) az Akadémiai Kiadó Kortársaink című sorozatának egyik korai darabja volt. Szabó Lőrinc még nem foglalta el a 20. századi magyar irodalomtörténet kánonában azt a vezető helyet, amelyre az azóta eltelt évtizedek szemlélet- és ízlésváltozása nyomán került. Rába abban látta feladatát, hogy azokat a hatalmas értékeket, amelyeket ez a zseniális tehetség teremtett, elválassza a divatok vonzásában született, a politikai alkalmazkodás vagy az ellenőrizetlen érzelmek csábításának engedő kevésbé értékes művektől. Méltán és alaposan indokolva került az életmű csúcsára a *Te meg a világ* és a *Tücsökzene*, és megérdemelt kritikában részesült a negyvenes évek háborús lírája vagy *A buszönhatodik év* érzelmesebb, a kellő esztétikai és gondolati önkontroll nélkül kibocsátott rétege. – Tudományos teljesítményként minden bizonnyal a *Babits Mihály költészet* (1981) című nagy tanulmány keltette a legszélesebb körű figyelmet Rába irodalomtörténeti értekezései közül. A korábban megjelent *Babits–Jubász–Kosztolányi levelezése* című gyűjtemény (1959, Belia György kiadása) gyökeresen megváltoztatta a korai Babits poetikájáról kialakult addigi képet. Az átfestés halaszthatatlanságát Rónay György jelentette be nagy hatású tanulmányban (1970), de már neki kezére játszott egy 1912 körül keletkezett, de csak 1967-ben, posztumusz publikációban megjelent Horváth János-tanulmány. Ezeken a nyomokon indulva Rába részletesen föltárja Babits elméletesen alapuló szerves költői modelljét, amely „egész költészetnek filozófiai feltételeit meghatározza, s ezt a költői gyakorlat alakváltozataiban” követi végig. Olyan perdöntő elméleti kérdésekben kell állást foglalnia, mint a költészet és a filozófia kapcsolatrendszer, a líra tárgyi és alanyi létmódjának tipológiája és átmenetei, a tudatlíra meghatározása és helye az objektív költő művészi gyakorlatában. Ez a könyv – bár a közérthetőség magára szabott követelményét a szerző itt is szem előtt tartja –, inkább a szakmai céh nyelvhasználatához igazodik, mint a többi. Mái vitatkoznak vele, szempontjainak figyelembe vétele nélkül azonban még sokáig nemigen képzelhető el (hozzá képest akár polemikus vagy alternatív) Babits-koncepció, tehát betöltötte a tudományos fokozat megszerzésénél magasabb rendű célját: élővé tett egy ügyet, vitákat támasztott egy nagy életmű körül a klasszikussá dermedés vagy a Lukács Györgytől (is) sugallt nyersebb vagy finomabb kirekesztés alternatívája helyett.

Rába esszéműfajának állandó tartozéka a rejtett vita vagy/és a felfedező kedv, a saját ösztön, ízlés és műveltség érvényesítése. Az újholdasok táborában az elsők között fedezi föl előzményként az avantgárd és Kassák szemléleti és stilisztikai vívmányait, figyel az övék előtt járó ún. „harmadik nemzedék” szerepére a Nyugat történetében (Weöres Sándor, Takáts Gyula, Kálnoky László, Csorba Győző). A monográfiákhoz mérten kisebb tanulmányok rendre meglepnek egy-egy váratlan felfedezéssel, eredeti leleményen és tudós kutatáson alapuló újdonsággal, a szaktudományon túl is figyelmet gerjesztő szellemi csemegével.

Összetett életműve értékelésének legfontosabb és legbonyolultabb része mindazonáltal költészetével kapcsolatos. Ismerte és elfogadta azt a felosztást, amelyet drasztikus egyszerűsítéssel a látomásos és a gondolati líra ellentétére szoktak visszavezetni. „A modern költészet egyik útja, a Kalandé a dús és mindenüttvaló élet sűrűjébe vagy a képzelet, a képi látás birodalmába vezet, ahogy Apollinaire, illetve Dylan Thomas példája mutatja. A másik úton a költő önmagában eszmél egy világra, és a tudásvágy bonckésével szinte a nagy kutatók módjára vizsgálja az emberi sors feltételeit személyes sorsában: e századi klasszikusaink közül így fogta föl a költészetet Szabó Lőrinc is.” Magának Rábának a költészetét nehéz lenne e két pólus valamelyikén elhelyezni, hiszen folytonos alakváltoztatás jellemzi, tematikai, időbeli és szemléleti ficánkolás; tagadja a megállapodottságot és a kiismerhető egységességét. A szürrealisták szabadságára vágyik, de a koncentráció szigorára is. Vonzza Nemes Nagy Ágnes tárgyiasága, de nem mond le az önkifejezésről, az akár csapongó személyes lét változatainak bemutatásáról sem. Alkotói módszere is bizonyítja ezt a kettősséget: álmokról, látomásokról, diffúz érzésekről szóló verseit is megszerkeszti, egyszersmind olyan szórendi, mondattani licenciákat, szemantikai ugrásokat hagy benne a szövegben, amelyek jócskán megnehezítik a befogadó dolgát. A többféleképpen értelmezhetőség törekvését úgy magyarázza, hogy lényé és szándéka önmagának is talányos, ennek a bizonytalanságnak az érzékeltetéséhez keres megfelelő kifejezési formát. Egy idő után elhagyja az írásjeleket, még olyan versek újraközlésekor is, amelyekből eredetileg nem hiányoztak a pontok és a vesszők. Emlékezetes ars poeticáinak közös vonása, hogy lehetőségeiben korlátozott, kijelölt pályára kényszerült, de vágyaiban szabad, nagy lehetőségeket beteljesítő ember önarcképei. Ennek a megszenvedett önismeretnek az elégikus változata sem nélkülözi a ’nem tehettem többet’ fájdalmas méltóságát:

Egy szűk mezsgyén haladtam az egyetlen
 íge felé elnémulóban
 Ha megláttad foltot a szemhatáron
 süllyedni emelkedni testemet
 az út írt engem nem mehettem
 másfelé s most az a mezsgye vagyok
 már soha semmi több
 és soha kevesebb

(*Visszanézve*)

De van ennek a sorsszerűségbe beleegyező bölcsességnek büszkébb, öntudatosabb változata is. A beszorított életű embernek ünnepi tapasztalatai voltak. Élvezte a természet szépségét, találkozott az emberi bölcsességgel, választhatott öntudatos lelkiismerettel jó és rossz között. Jól érezte magát kedves asszonyok között és bizalmas férfitársaságban. Jó előre megírta életfilozófiája summázatát, az *Előszó a balálboz* című verset. A mottót Plutarkhosz beszámolójából kölcsönzi Platón mintaszerű haláláról:

Én boldogan halok egyetlen életemben
 csillagomat magasztalom
 mert szabad léleknek születtem nem barbárnak

szívemben hellén nap süttött felhőden igazság
nem oktalan állatként éltem hanem emberi bölcsességgel
tudtam a nyelven a só is megédesül
a keserű is enyhül a megszokásban

Több mint harminc évvel a halála előtt írta Rába ezeket a sorokat, mintegy bevezetésül szabadon áradó idős kori lírájához. Munkás, tevékeny öregkor jutott osztályrészül: gyarapította irodalomtörténeti munkásságát (itt csak Komjáthy Jenő összegyűjtött műveinek példaszerű kiadását említem: *Vers és próza*, 1989), kiadott egy elbeszéléskötetet (*Remény és csalódások*, 2000) és pompás színekkel gazdagodott költészete. Poétikája, részben Arany János nagyon alapos tanulmányozása nyomán átszíneződött; engedékenyebb lett a köznapi történések és benyomások, a csetlő-botló hétköznapi ember apró kalandjainak ábrázolása dolgában, szabadjára engedte öniróniáját és anekdotázó hajlamát. Mindig szerette az értelmes beszélgetést, a jóízű beszámolót, a tartalmas dialógust. Utolsó megjelent verskötetének címe: *Disputa önmagammal*. Az „egyszemélyes belső vita” is többet ér, mint a tétlen magány. A fölfüggesztett párbeszéd a vég közeledtét jelzi, *A természet alkonyát*:

A kerti lomb levetkőzik
mutatja valódi arcait
az a sok rücskös varas ág
meztelenül a sokaság
ha eljön az ősz el a tél
pőréen a lét maga beszél
s létet mert öregedő
igazmondásra bírja az idő

Kiváló költőt, nagy tudóst és bölcs barátot búcsúztatunk Rába György személyében. Amit örökségül hagyott ránk (halála előtti megrázó hónapjai szívós önfegyelmével is): „tanúságtétel az emberről és színpadáról, az életről”.

Csűrös Miklós

Olasz Sándor (1949–2011)

„Irodalomtörténész, szerkesztő, tanár” – így jellemezte önmagát egy, a halála előtt nem sokkal készült interjúban Olasz Sándor, akinek távozása űrt hagyott maga után nemcsak az egyetemi katedrán és a Tiszatáj folyóirat főszerkesztői székében, de egész kulturális életünkben is.

Hódmezővásárhely szülötte, alma mátere a híres „Bethlen” volt. A gimnázium számos kiváló tanára közül a legnagyobb hatással Grezsa Ferenc volt rá, aki tehetős tanítványának későbbi pályáját is egyengette, ráirányította figyelmét Ilia Mihálynak, a Tiszatáj legendás főszerkesztőjének, aki 1972–1974 kötött állt a lap élén. Miután Olasz Sándor 1973-ban a szegedi József Attila Tudományegyetemen megszerezte a magyar–francia szakos tanári oklevelet, Ilia a folyóirathoz vitte, ahol munkatársként dolgozott 1986-ig. Ez a lehető legjobb iskola volt számára, kitanulta a szerkesztés minden fázisát, nemcsak a lapcsinálás technikáját, hanem „diplomáciáját” is, azt, hogyan kell megnyerni rangos költőket, írókat a lapnak, meg azt is, hogy lehet a mindenkori hatalom megjelenést biztosító jóindulatát elnyerni. 1975-től már Vörös László volt a lap irányítója, s amikor az aczéli kultúrpolitika az ominózus Nagy Gáspár-vers miatt menesztette az egész szerkesztőséget, Olasz Sándor a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolára került, majd 1988-ban a JATÉ-re, a már Grezsa Ferenc vezette modern magyar irodalom tanszékére. A tudós-tanári pályára való alkalmasságát 1978-ban megvédett egyetemi doktori disszertációjával alapozta meg. Tudományos karrierje szépen ívelt fölfelé, 1992-ban megszerezte az irodalomtudományok kandidátusa fokozatot, 2000-ben habilitált az egyetemen, 2005-ben pedig az MTA doktora lett az irodalom- és kultúratudományok területén. 2000 és 2003 között Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesült.

Tudományos érdeklődése egyaránt rendelkezik történeti és elméleti aspektussal. Irodalomtörténészként elsősorban a két világháború közti magyar irodalom tárgyköre iránt érdeklődött, kritikusként a kortárs hazai és a határainkon túli magyar irodalommal foglalkozott. Elméleti szakemberként a prózapoétika, közelebbről a regényműfaj kérdései foglalkoztatták. Három önálló könyvet is szentelt Németh László munkásságának, az élő irodalom jelentős alakjai közül Jókai Annáról és Sándor Ivánról írt alapos monográfiát, s műfaji monográfiának is beillik *A regény metamorfózisa a 20. század első felének magyar irodalmában*, valamint a *Regénymúlt, regényjelen* című munkája. Gyűjteményes kötetei közül érdemes kiemelni a 2009-ben megjelent, válogatott tanulmányait, kritikáit tartalmazó *Magány és társaság között* című könyvét.

Tudományos és tanári munkájának eredményességét jelzi, hogy előbb docensként, majd 2007-től egyetemi tanárként vezette a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalom Tanszékét. Amint lehetett, visszatért a Tiszatájhoz is, 1989-ben helyettes főszerkesztője, 1996-tól haláláig főszerkesztője volt a lapnak. Több tudományos-kulturális szervezetnek volt a tagja, így a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, a Németh László Társaságnak pedig 2002-től az elnöke is volt.

Sokirányú munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: Magyar Művészeti-díj (1990), Németh László-díj (1998) Arany János-díj (1999), Magyar Örökség-díj (1999), Pro Literatura-díj (2003), József Attila-díj (2004), Pro Arte Hungarica-díj (2005). Szülővárosa, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város díszközgyűlése Pro Urbe kitüntetésben részesítette 2010-ben, s ugyanebben az évben elnyerte e Szegedért Alapítvány művészeti díját. A megyei önkormányzat 2011-ben a Csongrád Megye Közművelődéséért díjat ítélte oda neki.

Baranyai Zsolt

Botka Ferenc (1929–2011)

Egy tanítvány gondolatai

Botka Ferencsel egyetemi tanulmányaim utolsó évében, 2006-ban találkoztam. Szilasi Vilmosról tervezett doktori disszertációm előkészületei kapcsán olvastam nevét, és írásai megismerése után azonnal találkozót kértem tőle. Akik ismerték, azoknak nem kell elmondanom, hogy természetesen a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárának olvasótermében találkoztunk, ahol mindennapjait töltötte. Szilasi neve hallatán ontotta magából a történeteket, találkozásunk után néhány nappal pedig korábban ismeretlen filológiai adatokat nyújtott át nekem. Adatokat, amelyeket rajta kívül senki nem ismert, és amelyek segítségével négy évvel később sikerült Szilasi Vilmos több mint tízezer lapból álló hagyatékát Kanadából Magyarországra szállítani.

De mi lesz ezután a hasonló nélkülözhetetlen filológiai adatokkal? Mi lesz a hasonló hagyatékokkal és a múlt iránt érdeklődő fiatal diákokkal? Mert ő a fiatal kutatót az első naptól kezdve feltétel nélkül támogatta, segítette. A nagy emberek szerénységével és nyitottságával fogadta bizonytalan közeledésemet. Éreztem, csak az érdeklő, hogy témámat minél színvonalasabban kidolgozzam, és lehetőségem legyen terveim megvalósítására. Egyenrangú partnerként kezelt, soha nem éreztettem hihetetlen szellemi fölényét. A tudomány tisztasága áradt gondolataiból. Botka Ferenc olyan hatalmas tudással és változatos filológiai eszköztárral rendelkezett, ami korunk legkiválóbb irodalomtörténészei közé emelte őt. A szó szoros értelmében „kultúrtörténész” volt. A múltat kutatta, és egy-egy apró megjegyzésért, adatért, idézetért képes volt napokat archívumokban, könyvtárakban eltölteni. Egyetlen célja volt, hogy a valóságot, az irodalomtörténész által feltárható részleteket eljuttassa olvasóihoz. Ezt az alázatot figyeltem meg nála, azt az alázatot, amellyel kutatásának tárgyát – elsősorban Déry Tibor életművét – feltárta és feldolgozta.

Botka Ferenc szövegekkel dolgozott, archívumok mélyéről tárt fel olyan kincseket, amelyeken keresztül lehetőségünk nyílik jobban megérteni jelenünket, múltunkat és jövőnket. Ez a fajta nyomozói precizitás hatalmas tudást és a „munka” szeretetét, vagyis a tudomány szeretetét igényli, hogy azt ne hétköznapi elfoglaltságként fogjuk fel. Minden beszélgetésünk és találkozásunk arra ösztönzött, hogy többet dolgozzak, többet foglalkozzak témámmal, és ne féljek a feltárt információktól, a hatalmas anyagmennyiségtől, amely még több munkát követel majd, mert ez a múlt pontos feltárásának egyetlen, néha kimerítő, ám hihetetlen eredményeket produkáló eszköze. Ez a munkamódszer, amelyet az évszázadok megmérték és megfélemlőnek találtak, ez az út, amelyen haladva Botka Ferenc nyomdokaiban járhatunk.

Tudósi nagyságát mutatja élete utolsó nagy művének formabontó konstrukciója. Déry Tibor több ezer levelét összekötő szövegekkel kiegészítve életrajzi művé, hiteles korrajzá, szociológiai, kultúrtörténeti ritkasággá alakította. Olyan új műfajt alkotott, amely írói képesség, filozofi véna és hatalmas tudás nélkül soha nem jöhetett volna létre. Lehet persze fanyalogni a műfaj egyediségén, tudományos elvárásoktól és íratlan szabályoktól történő elhajlásán. De kérdezem a kritikusokat: nem ez a

valódi nagyság igazi jele? Nem abban rejlik egy tudós eredetisége, hogy képes átlépni a kereteket, amelyek a valóság megismerése és a megvalósíthatóság, az alkotás között feszülnek?

Ezzel kapcsolatban egy dolgot soha nem felejtett el Botka Ferenc, és erre minden szövegem elkészülte előtt figyelmeztetett: ez pedig az olvasó. Igen, a tudományos művek is azért születnek, hogy valaki elolvassa őket, hogy valaki okuljon belőlük, hogy újabb gondolatokat generáljanak. Egy tudományos műnek is meg kell felelnie annak a követelménynek, hogy az olvasó azt mondja, igen, ez valóban érdekes volt, megérte az olvasásra szánt időt. Botka Ferenc minden írása ilyen, különösen igaz ez az utolsó hatkötetes levelezéskiadásra, ahol a mester a múlt korok filozofia energiájából merítve és azt egy jövőbe mutató egyedi ötlettel fűszerezve új utat nyitott mindannyiunknak.

Mint mester és tanítvány, tapasztalt nagy tudós és fiatal kezdő doktorandusz, természetesen sok kérdésben nem értettünk egyet, sok problémát másképp ítéltünk meg, de visszatekintve mindezek apróságok és lényegtelen gondolatfoszlányok voltak. Botka Ferenc immáron nincsen köztünk, de munkássága, egyedi ötletei, kitartása, tudása és alázata tudományos munkám minden mozzanatában elkísér majd.

Köszönjük, Tanár úr, amit elértél, megértettük az üzeneted, folytatjuk, amit elkezdted.

Nyugodj békében!

Szalai Zoltán

Irodalom

– összeállította: Petőcz András –

MIRTSE ZSUZSA

Netrológ

– egy valaha élt költő sírtalan táblájára

Szerettem volna a réged lenni,
erdőket bújva, gombát keresve
avar közt matatni, széllel bélelt
kabátban járni, éjjel szeretve.

Szerettem volna, ha a kezedből
a tollat bármikor kikaphatnám,
mert most itt, a fejemben egy verssor
nem hagy nyugodni, hozd be a teám,

most csak a véged vagyok, ez maradt,
a talált tárgyak osztálya bezárt,
egy néni kopogtat az ablakon,
menjek már, errefelé rég nem járt

az, akit keresek. Elveszített
éveket. Milyen színűek voltak,
kérdézi, hátha mégis... Soroljam.
A naptáramban az évek – holtak.

Volt kalandozós színű, koldus év,
szorosan fogod a kezem, viszel
messzi tájakra, ahol otthon vagy,
éhes vagyok, etetsz, nem kérdezel.

Aztán hazajönni, csavarogva,
stoppal, zsebünk alján némi homok,
a tengerpartról hoztuk, emlékszel,
szemünkben templomok, régi romok.

Aztán keresek egy szűk évet is,
szinte a semmiből élünk megint,
kit érdekel, nevetünk, maradt még
kiflivég, élünk törvényünk szerint.

Hol őrzik azt az évet, amikor
színesben álmodunk? Te jól vagy már,
én még meg sem születtem. Milyen volt
akkor lenni, nélkülem? Itt nincs nyár

régóta. Hideg a szívem, kezem,
valahogy élek, jobb, ha nem látod.
Éjszaka gyakran azt képzelem, hogy
nappal van. Lehetett volna máshogy.

Soroljam? Hagyja, legyint. Nem járt itt.
Egy ilyen évet sem hoztak ide.

Sehol nem találtak meg. Valahol
szétszórtak? Mindegy. Már ráz a hideg.

Egy hűvös kövön nyugtatom kezem,
rajta idegen név, nem ismerem.
Jó lenne, jó lenne réged lenni.
Lekéstelek. Elhinni sem merem.

Most csak a lehunyt, üres szemeddel –
egy sötét szobával beszélgetek.

Papíralapú sms

Látom már megint elgyötört arcod,
a tó felszínén folyékony karcok,
elcsúszik minden, ha belenézek,
egyedül mit nézlek, mit remélek,

tányérod kezem volt, rosszul ettél,
jaj, de fáj, nagyon fáj, hogy nagy lettél,
túl gyorsan lett szárnyad, itt maradtam,
a sebesség sok volt, föld alattam,
kicsi cipőd a jeges utakon
nem csúszkál már rég, selyemarcodon
más ujj simít végig, darabokba
törik az éj, megyek araszolva,

szinte csúszva, ki tudja, mennyi van,
gyertya koppan, nem tudom, mennyid van,
tudsz-e kenyeret és tejet venni,
nehéz a város, elestél, ennyi,

itt egy tál leves, méz, ma nem ettem,
elégett lángom, hideged lettem.

Nekem a tenger...

R. Á.-nak

Nem tudom, mi történt mostanában veled.
Szememben ül a metrón, háttal magának,
hogyan van a lehuny szemek mögött, talán
nem tudja. Sorsa, mint egy bérlet, lejárhat...

Látott-e bárki a lehuny szemek mögé,
számolt-e itt valaki egyszer ráncokat.
Vagy csak befelé lát már megint, odabent,
amikor meghasadt az alagút alatt
valami, réges-rég megkopott filmszalag –
bezárva egy asszonyba. Valami csoda
volt talán egyszer, holnemvolt egy gáztűzhely.
Vasárnapi ebéd, leves. Hogy micsoda

életek ülnek velem szemben egy metrón
decemberben. Most nem érdekel a korom,
csak a bőröm alatt gyűrődő emlékek.
Átázott csizmámat önmagamban mosom
szárazra. Mert ő még van, él. Én – ki tudja.
A könny a szememben még méz és áfonya.
A tenger nekem – Balaton. És mégis az
a sok szépség... Mehetnék pedig bárhova.

Az a szép gyerekkezem, az a szép, kicsi
gyerekkezem – hol vagy? Kis térképek vannak.
Foltok, sérülések, forradások. Ha még
megsimítom rajta a bőrt, talán hallgat –
mint én. Mint a tenger. Zadarnál. De mondok
mást is. Úgy jobban érzem. Vagy csak szeretem.
Megértem majd, hogy ez a sok szépség tényleg
mire volt jó. Most még sokáig keresem.

Távolhajó

Ha el tudod engedni – még épen tud érkezni.
A visszafogott perc csak a mutatót tolja el,
az idő lejárt, hidd el most a csendet. Meg fogod
találni. Valaki még hátranéz, jegyet kezel,

és visszanéz megint, hátha utánaintegetsz.
Hideg van, úgy érzed. A cipzárt ezért jól húzd fel.
Meg fog majd érkezni. Ringó kikötőbe, máshol,
és akkor örülni fogsz, hiszen tőled indult el.

Szeretted, de nem jobban, mint magadat, hirtelen
mégis észreveszed, amit talán eddig soha,
hogy most magadról kell lemondanod. Talán érted.
Vagy érte. A kis padot is benőtte a moha.

A házfalaid romosak, éppen még arra jók,
hogy ne ázz be, ha belül úgy érzed, nagyon esik.
Kabát nem kell, ahogy ablak sem ezen a szobán.
Két harmatcsepp szemed alatt. Az asztalod verik

közben, hogy már megint mit csinálsz, és miért éppen
most nem érsz rá. Csörög a telefon, nem veszed fel,
hiszen most nem elérhető az, akit keresnek,
te sem találod, bocsánat, hát hova veszett el,

miért nagyobb már megint a farmer, a pulóver,
fakul mosásban, a lepedő hiába tiszta,
az ágyad piszkosnak érzed, ahogy magadat is,
minden adósságod egyszerre fizeted vissza.

Indulni készül, kívánj neki jó szelet, kérlek,
feszülő vitorlát, csendes megnyugvást. Elesett.
Segítsd fel, kötd be, és engedd, hogy újra járjon
az, aki magánál soha jobban nem szeretett.

Fejszem

Két-há nappal azelőtt akad két-hászor fél percem a közkútnál kábé,
engedek a fejszemnek bámulni csak úgy kifelé a kútfejből, rosszul teszem,
problémák jönnek fejszembe, például hova tettem az elektromos
sövénynyíró,
az elektromos sövénynyíró mindenholnan hiányzó képe jön szembe,
amiből annak latolgatása következik, hogy nevére épp helyesen gondoltam-e,
mert ollóval nyírunk, késsel vágunk, a sövénymicsodának kései vannak,
tehát vágó, de nem is ez a latolgatás a baj,
nem a helyesgondolással megy el az idő, hanem az azt követő kereséssel,
mert keresem, hogy hova is tettem, és az egész nem lenne latolgatott baj,
ha nem lenne éppen hideg évszak,
nem kutya- meg tyúkvízért tologattam volna el magam a közkúthoz,
kerti víznyerőhelyem nem működik a hideg miatt,
milyen választékos benti kút helyett kerti víznyerőhelyet mondani,
tehát a kert sem működik a hideg miatt,
miért gondolok akkor a sövénymicsodára,
illetve a mindenholnan hiányzó képére, most itatás után kereshetem,
hova tettem, addig nem nyugszom, amíg rá nem találok,
ha rátalálok, két-há percig csak úgy latolgatok kifelé majd a kútfejemből,
biztosan jól megkönnyebbülve, hogy mégiscsak jó helyre tettem,
eszembe jut majd róla a meleg évszak, állatnevu kertcuccok,
ágvágni rókafűrészt, szedni kutyagumi, tekézni kecskeláb, írni egértalp,
de amíg rátalálok, ideges leszek, hogy hol van, hova tettem a hideg elől,
biztos helyre tettem biztos, de már most biztos feszült vagyok,
tologatom magam nézni biztos helyeket, mielőbb megtaláljam, bámuljam,
legyen mielőbb itt a kikelet,
milyen választékos meleg évszak helyett kikeletet mondani,
ekkor még nem tudom, hogy másnap a földkörüli pályáról vágódnak ki
(milyen választék a kinyíródás helyett)
azok, akik szorgalmazták a sövénynyíró meglétét, mert látták fejszemből,
a fejszemközti házból, hogy amivel dolgozom, az nem elektromos,
és a csattogtatásban igen nagyon el tudok vállfáradni,
szorgalmazták, vegyem meg, nyírok, vágok, lemegy vállamról két-há gond,
jönnek gondtalan újak, napokról beszélek, keltükről, fektükről,
köztük fejszembe jövőkről, két-há jelenetről, múltkoriakról.

Elenged

Angyalok kara:

Minden, mit teszek, azt nem én teszem,
nem én a szívem, nem én az eszem,
mindenem, mim van, minden csak: *enyém*,
ha birtokom az én is, ha az is: *enyém*,
kié hát akkor, hol van hát az én

Az Én:

Egy hajszál végének tízezred része,
csupán energiád kiterjedése,
íme, ennyi vagyok, „magad képeré”,
én, aki az *émek* rengetegébe
legmesszibbre merte, még azon is túl,
ép ész határáig, még azon is túl,
s a poklokat, mikre végül ráakadt,
sorra megnézte, ha százszor szétszakadt
a szív, az ész, és ha más út is lett volna,
akkor is csak erre, akkor is újra,
s lám, mindezt semmiért – kiért: mindenem,
minden halálommal újra levetem.

Angyalok kara:

Nincs szebb repülés: pokoltól éging,
mélyek mélyéről legtetejéig,
angyal kell legyen, az, aki nem mer,
angyalfeletti így lesz az ember.

Az Én:

Kezedben van a vezetőpálca,
marionettem százféle tánca,
mi mindig ott volt, kezedbe tettem,
táncoltass, Uram, táncoltass engem.

MOLNÁR ILMA:

Ajánlólevél
(regényrészlet)

Egyik este aztán megjelent az ajtómban Damien.

– Bocsánat, amiért nem szóltam előre, hogy jövök. Zavarom? – kérdezte az ajtófélfának támaszkodva.

– Nem, dehogya, csak ma már nem számítottam vendégre. Épp vacsorát főzök – beengedtem.

Izzadt tenyeremet a kötényembe töröltem, nem akartam, hogy lássa, mennyire izgulok.

Beleszimatolt a levegőbe és elismerően pillantott rám. Két személynek terítettem, míg ő kinyitotta a bort. Azt mondta, ez a férfi feladata.

Rettentő feszélyezve éreztem magam egész vacsora alatt, Damien azonban láthatóan jól szórakozott. Próbáltam semleges arcot vágni, miközben csak az evőeszközök halk koccanását, a párolt zöldségek ropogásának hangját hallottam, ahogy rágtam vagy épp a bort nyeltem. Mintha légüres térben lettünk volna és minden neszt kétszeres hangerővel érzékelnék. Kínosan éreztem magam, ő pedig egyre csak engem nézett, mintha várta volna, hogy mikor töröm meg a kínos csöndet, de akárhogy törtem a fejem, hirtelen semmi értelmes nem jutott eszembe. A vacsora végeztével megkönyörült rajtam és ő szólalt meg először.

– Diána, maga istenien főz! Most pedig lássuk azokat a vázlatokat! – csapta össze a tenyerét.

Bevezettem a műtermembe, elé raktam a kupacba gyűjtött ceruza és szénrajzokat. Magára hagytam, hadd nézze át őket, addig én elmosogattam, de kisvártatva utánam jött a konyhába, kezében lobogtatva egy csomó rajzomat és azt mondta:

– Ezeket most azonnal meg kell mutassam pár ismerősömnek! Hagyja az edényeket, vegye a kabátját! – intett.

– De mégis, hova megyünk ilyenkor? – kérdeztem hitetlenkedve.

– Az meglepetés. Bízzon bennem!

Rám adta a kabátom, és már mentünk is.

Párizs déli részébe, a 14. kerületbe utaztunk, nem messze a Montparnasse temetőtől. Hiába faggattam Damient, csak titokzatos, komoly arccal nézett rám és közölte, hogy nem árul el semmit, míg oda nem értünk.

A Párizs alatt húzódó katakombák egyik bejáratához mentünk. Aznap megváltozott az életem.

Iszonyú ereje és varázsa volt a helynek. Azonnal beleszerettem. A főváros alatt több kilométeren keresztül titkos alagutak, csarnokok húzódnak, az egész szinte kiáltott azért, hogy felfedezzék. Damien kicsinynek épp nem mondható társasága idelent tanyázott. Egy körülbelül harmincfős társaság, szigorúan mind kortárs

művészek, festők, írók, fényképészek, szobrászok, kritikusok, újságírók és még sorolhatnám. Azt hinné az ember, hogy ez a réteg párizsi Pilvaxokban vagy az óvárosban gyűlnek össze, de nem.

– Ilyen hangulatos helyen még életemben nem jártam – mondtam tanáromnak elismerően.

– Ugye, jobb, hogy nem lőttem le a poént idejekorán? – kérdezte nevetve.

– Mióta jár ide?

– Már az idejét sem tudom. Ez a hely a katafilok Mennyországa – mondta nagy komolyan.

– Katafilok?

– Mi, mindannyian, akik imádjuk ezt a helyet. Veszélyes, félelmetes, de gyönyörű, és magányos. Itt igazán lehet alkotni. De nem csak mi vagyunk itt. Több „kaszt” van. Lejárnak ide az egyetemisták, régészek, családok, sőt, szinte mindenki, habár a felszínen sokan azt se tudják, hogy ez az egész létezik, és nem csak egy monda – magyarázta. – Bemutatom a többieknek, aztán körbevezetem.

Mindenkit megismertem, aki csak számított. Amikor csak tehettek, lejöttek ide, és egy családot alkottak. Hallottam, volt, aki itt találta meg élete párját, és itt is házasodtak össze. Közéjük akartam tartozni. Csupa kedves, művelt ember, akiket nem a pénz, a státusz érdekelt, hanem a művészet. Egymás közt körbeadogatták a vázlataim, cserébe elismerő pillantásokat kaptam. Sorban mind odajöttek hozzám bemutatkozni, itallal kínáltak. Halk, lágy zene szólt, gyertya és fáklyafény világította be a termet, a mészköbe ülőhelyeket faragtak. Tudtam, amint csak tehetem, visszatérek közéjük.

Damien kézen fogott, hogy körbevezessen egy darabon, közben mesélt a katakombákról.

– A temetőben betelt a hely, ezért ide hozták le a csontokat. A legújabbak a francia forradalom korából, a legrégebbiek a Merovingok idejéből valók.

Egy óriási csarnokba értünk, ahol faltól falig csontok voltak szépen szortírozva. Koponyák, lábszárak, síp- és combcsontok. Állítólag több ilyen terem is van, teli maradványokkal.

– Félsz? – kérdezte és közelebb lépett. Furcsálltam, hogy nem magázódik.

– Egyáltalán nem – válaszoltam büszkén, és igazat mondtam. Ahogy a temetőben is, úgy itt is inkább valamiféle földöntúli borzongatóan mély nyugalom járta át a testem és a lelkem. – Tetszik – jelentettem ki. Mosolyogtam.

Először megrökönyödve nézett rám. Talán meglepődött, mert nem sok nő mondhatja el magáról, hogy ennyire otthonosan mozogna ennyi halott mellett, aztán lassan felengedett és elmosolyodott.

– Te aztán nem semmi nő vagy! – mondta elismerően.

– Ennél azért kicsit többre lesz szükség, hogy megijedjek – mutattam körbe. Élveztem, hogy egy kicsit kizökkent a szerepéből. Mindig is szerettem a morbid dolgokat, viszont úgy gondoltam ezt a plusz információt nem fogom megosztani vele. Nem jó rögtön kitérülközni.

– És attól sem félsz, hogy ez az egész bármelyik percben ránk omolhat? – kérdezte, ahogy a szemöldöke kihívóan homlokába szaladt. Szinte suttogva beszélt, hangja így is visszhangzott a csontokon. Lassan, ahogy a ragadozó cserkészi be a prédáját, egyre közelebb jött hozzám, végül két nagy lépéssel hirtelen előtte termett.

– A járatok többször beomlottak már. Párizs egyszer teljesen eltűnik – jósolta, majd hirtelen lecsapott a számra.

Karjai derekam köré fonódtak, talán érezte a remegésem. Hevessége alábbhagyott, mintha csak ízlelgette volna az ajkaim, a szájam. Olyan lágy volt, nedves, meleg, olyan érzéki, hogy belényögtem a szájába. Egy csontakásnak döntött, testével hozzám préselődött, olybá tűnt, nem tud betelni velem. A hely, a sok halott egyáltalán nem frusztrált, sőt, valamilyen misztikusan romantikus töltetet adott. Hátravetettem a fejem, felkínáltam neki a nyakam. Csókolta, szívta, harapta, emlékszem, ezt különösen érzékinek találtam. Kicsit olyan volt, mint egy több száz éves vámpír, aki épp az áldozata torkára csap le egy kriptában. Ettől a gondolatától aztán még jobban izgalomban jöttem. Valahol hullagyalázás volt, amit tettünk. Tilosban jártunk, több szempontból is. Ő a tanárom volt, egy olyan helyen voltunk, ahova amúgy nem lett volna szabad lemennünk, és a grátisz, ha még nem lett volna elég ennyi erkölcsi stop tábla, a rengeteg porhüvely közt a mi kéjes sóhajaink és nyögéseink töltötték be a termet. De nem érdekelt, és nem szégyelltem magam. Akartam őt, a parkbéli esténk óta vágytam rá.

Hirtelen eltávolodott tőlem, majd azt mondta kifulladásra:

– Vissza kéne menjünk a többiekhez. Talán mégsem itt lenne a legjobb...

Bólintottam. Igaza volt, bár nehezemre esett követni, a lábaim mintha elkoszonnyásodtak volna.

Ahogy közeledtünk, a muzsika egyre hangosabban szólt. Mintha valamilyen törzsi zene lett volna és mégsem.

– Elkezdődött a buli – szólt hátra Damien.

Váratlan látvány tárult a szemünk elé. A falak között dübörgött a basszus, stroboszkóp fénye villogott, a hangulat a tetőfokára hágott. Nem volt kérdéses, beálltunk a táncoló tömegbe. Szorosan összesimulva ringtunk a ritmusra, és csak ritkán álltunk meg inni valamit. Varázslatos volt. Még életemben nem tudtam ennyire elengedni magam. Úgy éreztem, megtaláltam a törzshelyem.

Hajnaltól értünk vissza a lakásomba. Magához húzott, megcsókolta. Azt hittem a cél a hálószoba, neki azonban más tervei voltak.

– Gyere, fürödjünk le. Csupa por a hajad.

Lassú mozdulatokkal vetkőztetett, közben ujjbegyeivel épp csak megmegtámasztott. A zuhanyfülkében egész kényelmesen elfértünk ketten. Nedves hajamra sampont kent, ujjával a fürtjeimbe túrt és lassú, de határozott mozdulatokkal dolgozott. A fejem után áttért a testemre. Lágyan beszappanozott, simogatásával habosított...

KAMARÁS NÓRA

A felszínesség drámája

esszé J.D.Salinger: *Ficánka bácsi Connecticutban* című novellája alapján

„Fecseg a felszín, hallgat a mély...” – írja József Attila a Dunánál című versében. Szinte látjuk magunk előtt, ahogy a hullámzó folyó mélyén megül a csend, eloszlik minden vadság és erő, s máris egy nyugodt térben – mondhatni – biztonságban érezzük magunkat. Tévedés. Mekkora tévedés! Hiszen amíg a felszínen vagyunk, addig levegőhöz jutunk, addig megmaradunk. A mélyben viszont küzdenünk kell, harcolni az életünkért. Jobb hát a fecsegő világ? Jobb a felszín síkja és megszokása? Jobb felszínesen léteznünk, hogy e világban életben maradhassunk?

Bemutatnám Eloise-t. A Merritt Parkwayen lakik, egy átlagos, amerikai kis utcának átlagos, amerikai házában kislányával Ramonával és férjével, Lew-val. A felszínen szép család, normális élet, békés, boldog hétköznapiak. Azonban hallgat a mély... Nem mesél egy lelkileg megviselt, tönkrement nőről, egy képzelt barátoktól szeretetet remélő kislányról és egy férjről, akit senki nem vár haza. Ez Eloise története – vagy bármelyikünké.

Salinger Ficánka bácsija tán nem véletlen, hogy az egyetlen mű, amit az író engedett megfilmesíteni még az 50-es évek elején. Csúfos bukása azonban oly mértékig elkésztette a szerzőt, hogy hiába ostromolták ettől kezdve nap, mint nap filmes jogokért (főként a Zabhegyező izgatta a fiatal rendezőket, producereket), nem sikerült megnyerniük a lehetőséget, hogy vászonra vigyék az emberi kapcsolatok sokat mondóan megírt poklát. Érdekes, hogy míg filmre nem kerültek, a világ számos színháza előszeretettel játssza a mai napig is Salinger megannyi darabját. Vajon a világot jelentő deszkákon Eloise, a gyermekével nem törődő, felszínes házasságot, barátságot, életet élő nő közelebb tud kerülni a közönséghez, hozzánk, emberekhez? Ha valaki testi valójában áll előttünk, megszemélyesítve ezzel a főhőst, esetleg jobban megérteti az üzenetét? Tudunk azonosulni vele, és ezáltal tükröt tartva magunk – vagy környezetünk – elé, életszerűbbnek és veszélyesebbnek látjuk majd kívülről saját nyomorunkat is?

A színházak erre talán a legjobb példák. A felszínesség melegágya ez – sokszor a szó legszorosabb értelmében. Fals világ, melynek célja az álcázás, vagyis hogy mindenki megfelelően takargassa azt, aki, mert így, igazi valóját elnyomva tud számos szereplő lelkének belső szemléltője lenni. Mikor kimegy a színész a színpadra, azonnal házas lesz, gyerekek és rokonok hada veszi körül, akik ugyan idegen emberek (hátsó traktusbeli, színészbüfés ismerősök), de mégis adott helyzetben a színész életének legfontosabb főhősei.

A határok elmosódnak. Ezt a meghasonlottságot nagyon nehéz kezelni az életben, és ennek tompítására alakul ki a színpad mögötti folyosók felszínes, mondhatni irracionális világa, melyben az „*iméntvolt*” házaspárok ebbéli mivoltukban kísérik egymást az öltözőkbe, férj-feleségként hívják meg egymást kávézni színházon belül és legkedvesebb szerepjátékuk gyanánt, még a valóságos házaspár hogyléte felől is érdeklődnek – lám, lám, próbálnak a felszínen maradni.

Egy nagyon kedves színésznő ismerősöm úgy fogalmazta meg a teátrumok rejtélyes zártságát, mint ami leginkább egy biztonsági burokhöz hasonlít, ahová belépve máris megszűnik a külvilágtól származó fenyegetettség és saját „fajtársaik” között feloldódva, a művészek kiszabadulhatnak bőrükből, s legálisan, bolondnak bélyegzés nélkül, sőt a közönség részéről hatalmas ovációval válhatnak egy másik emberré – amiért még pénz is kapnak. Kicsit emlékeztet ez engem az írók világára, akik a szavak mögé bújnak el, ott érzik a meghitt biztonságot, és más írók gondolataiba belesve ők értik meg a legjobban, mit is szeretett volna elrejtteni egy-egy mondat árnyékában a kedves kolléga. Ady írta Kaffka Margitnak a Vágyni, hogy szeretnék című versének ajánlásában, hogy „*Margit, egyfajta a fajunk / Be nagyon nem itthon vagyunk / S be nagyon itt kell nekünk lenniük / S be kár ez a sok furcsaság: / Csak tépik lelkeink, a lazát / Kit őseink feledtek bennünk.*” Lelki bizonytalanság megjelenése, a félelem és a hasonlóhoz való menekvés tökéletes példája is lehetne ez a pár sor.

Persze a színészek között a közvetlenség, a nyíltság a világ legtermészetesebb dolga, és ha kívülről ez végtelenül felszínesnek is tűnik – hiszen hol ölelgetjük meg mi, civilek az utcai zöldségest, ha szép almát nyom a kezünkbe, vagy hol vagyunk képesek egyhuzamban több órán keresztül egy számunkra nem szimpatikus, érdektelen emberrel felszínes semmiségekről beszélgetni úgy, hogy az alany még élvezze is...?! –, a meleg burokból kikerülteknek ez nem okoz gondot. Más kérdés, hogy ez a felszínes sok esetben megóvja őket, kicsit olyan, mintha ezzel védenék magukat az emberi kapcsolatok borzalmaitól. Nem engednek közel magukhoz senkit, a közönséggel nem ápolnak szoros kapcsolatot, hiszen mindenfajta érzelmi igényt kiélnék a színpadon, sőt, arra tartalékolnak, nem adják eme értékes érzéseiket holmi burkon kívülieknek. Nem. A színész csak annyit ad, amennyi még nem megy a saját valósága rovására. A valósága pedig a színpad. A színház.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy egy színész nem megy férjhez, nem szül gyerekeket vagy nem ápol egy-két barátságot. Talán megteszi, bár több az ellenpélda...

Az emberi felszíneség azonban igazából az életünk szövevényes pókhálójának egyik legerősebb szála, melyet a legbiztosabban szó a nagy, mindent magának akaró pók; az ember. Rousseau gondolata illik leginkább ide, miszerint; „*Ember, ne kutasd a rossz okát, te magad vagy az.*”

A személyes kapcsolatok sekélyessége ma már mindennapjaink részévé vált. A hogy vagy? kérdést még feltesszük ugyan úton-útfélen, de választ nem várunk, vagy sok esetben mi magunk se fogjuk fel, hogy erre nekünk a másik akár válaszolhatna is. A hogylét nem érdekel már, elég nekünk a saját létünk hogyan?-ja (napjainkban hogyan tovább?-ja), de a közhelyes sablonok a még aprókat szikrázó emberi lelkiismeretünk megnyugtatóására kiválóan rászolgálnak. Hasonlóan kezeljük a hétköznapi társalgásainkat, hiszen azon kívül, hogy megkérdezzük a szomszéd Juli nénit, hogy macskája előkerült-e az éjszaka folyamán (ugyan már, érdekel is minket az a nyávogó kis korcs?! – tán a válasz pillanatában már lakásunkon belül tartózkodunk), vagy reggeli kávénk mellett megkérdezzük a kollégánkat, hogy milyen volt az előző napi hosszú műszak (kárörvendő mosolyunk mögé rejtve, hogy

úgy kell neki, múlt héten mi maradtunk bent késő éjjelig...), mást nemigen várunk a többiekkel való kommunikációtól, csupán elűtjük a kényelmetlen találkozásokat valami felszínes témával, ami a pillanat hevében jön, s már tova is száll.

Semmi maradandót nem okoz egyik félben sem.

Visszaulva Salinger novellájára – melyben a családon belüli felszínesség példája volt nyersen élénk dobva –, a főszereplő, Eloise példás hátterét megbolygatva az olvasó ijesztő dolgokat talál. Lenyúlni a csendes mélybe veszélyes, mint a novella is bizonyítja – s itt érdemes megállni egy kicsit. A családban benne foglaltatik szerelem, gyermek, szülő, lényegében ez a legszorosabb emberi kapcsok gyűjtőhelye. Mégis, a legtöbb pszichológiai és lelki probléma e magból ered. Hibáztatunk bajainkért anyát, apát, testvért, sokszor még a saját gyerekünkről is kiderül, hogy miatta van gyomorfekélyünk, vagy miatta szenvedünk insomniában, ki tudja?! Ekkor a több órás terápia után, a nagy összegeket tőlünk mosolyogva „*Nyugodjon meg, nem lesz semmi baj!*” – kijelentéssel felvevő pszichológusunk egyetlen következtetésre jut: kommunikációs hiányosságok. Én úgy mondanám: védekezés. Nem veszünk tudomást látható gondjainkról. Más se. Ha nem beszélünk róla, akkor nincs. Ha nem megyünk bele, akkor nincs. Megyünk tovább. Felszínesen. Ahogy a pszichológust is otthagyjuk e megállapítása után, mert úgy érezzük, ezzel veszélyes vizekre húzott bennünket.... Nem óhajtunk ezek után szembenézni a mélységgel és belefulladni...

Keveseket szeretünk, és kevesen érdekelnek. Nem véletlen, hogy ha megnézzük, legjobb barátunk például olyan embert választunk, akivel semmifajta kommunikációs kudarcunk nincs, sőt, akinek a kezét fogva, vígan, önszántunkból ásunk le a mélybe és a beszélgetés végén egymást húzzuk ki felfrissülve, megtisztulva a víz felszínére. Értékes órákat töltünk azzal, hogy érzéseket hozunk fel a folyó aljáról. Vele a levegőn nincs is miről fecsegnünk tovább...

Inkább elmegyünk színházba, ahol megnézzük, hogy Eloise is hasonló gondolatokkal küzd, s még ha el is gondolkozunk rajta, másnap Juli néni macskája akkor sem válik fontosabbá számunkra. Ahogy Eloise sem. Emlékszik vajon bárki arra, hogy milyen utcában is lakik a főhősünk?

A szendvics, a kanapé és a vasorrú bába

Bal kezében egy uborkás-sajtkrémes szendvicset szorongatott, jobb kezével pedig a könyvek gerincén szánkázott. Végig az ábécén. Kicsit vissza.

Rágás. Egy uborkaszelet halálugrása. Síri csend. Nyelés. Harapás.

Igen, ez jó lesz, gondolta teli szájjal.

Kihúzta a kisregényt vagy nagynovellát vagy kitudjamat, valamilyen ismeretlen remekművet egy ismeretlen szerzőtől, szájából morzsákat potyogtatva vizsgálta. A kanapé már készen állt az ostromra. Egyrészt a könyv ostromára, másrészt arra a háborús ütközetre, amely őt magát (ezt a békés és sosem terjeszkedő bútorarabot) fenyegette pillanatokon belül. Szegény kanapé. De hát csak egy szerencsétlen kanapé, még jó, hogy nem kezdem sajnálni, ez van, ha az ember egy rohadt kanapéval él együtt.

Sóhajtott, és szertartásosan elhelyezte magát a megfelelő kezdeti pozícióban. Megízlelgette az első betűket; a cím kissé fanyar volt, kellemesen terebélyes savakkal, könnyed és áramvonalas testtel, bodza és jácint emlékeztető aromákkal, kis örölt borssal. Orrcimpái megfeszültek, pupillája kitágult, minden világosabb lett, derengett, mint amikor a novellákban lázas a kisfiú és fénykarikákat lát. Az ingerek szétcsúsznak, a jelentések megoldvadnak. Az idő kizökken. A regényidő bezökken.

Belépett az első mondatból kikalapált kapun. Kicsit nyikorgott. Lábával kotorászott egy ideig az ismeretlen világ talaján, hogy le merjen-e lépni, aztán felbátorodva nekiindult az erdőnek. Egyenesen a közepének tartott, a mézeskalács házikóba. Lépten-nyomon beleakadt valamilyen ágbogba, mondjuk egy kétértelmű mondatba vagy eldönthetetlen névmásba, egyszer pedig majdnem elvágódott egy stílári törésben. Nem sokkal később, ahogy éppen egy hosszan elnyúló, hagymázos tézisben cuppogott, különös rikoltásra lett figyelmes. Nem tudta mire vélni a dolgot. Vajon egy metafora lehetett az? Miféle különös madár járhat erre, ahol a madár se jár. Kezdett meredeken felfelé vezetni az ösvény, érezte, hogy hamarosan nagy szakadékhoz fog érkezni (közben egyszer véletlenül lecsúszott, káromkodva visszalapozott pár oldallal). Ment, mendegélt, mind beljebb és beljebb a regény sűrűjébe. Már majdnem kezdte megszokni, már ismerte a növényzetet, a bukkánókat és bökkenőket, a fortélyokat és fertőket, hogy mennyire reménytelenül sémyszerű a történet, egy népmese, amelyben valaki megy-mendegél a vasorrú bába háza felé, egyszer csak belesétál a kemencébe és ropogósra sülné éppen, de a varázslat és a csalafintaság kimentí a bajból, aztán feleségül veszi a lányt és boldogan amíg meg nem, és mindez már a harmadik oldalon egyértelműen látszik. No nem azért olvasott, mert a történetészövés és az elbeszélésmód bravúrjaival akarta gyönyörködtetni ábrándos lelkét, hanem mert kábítószertfüggő volt, fikciófüggő, és ha nem olvasott ilyen kiszámítható és lapos történeteket (valaki szerint mindig ugyanazt a történetet, hiszen egyiket a másik után pazarolta, számolatlanul, amit úgy is mondanak az írók néha, hogy olvasatlanul, de ez itt ellentmondásos lenne), ha

nem szürcsölte volna magába remegve mindig az aznapi dózist, akkor nem is tudta elképzelni, mi történne vele, vagy történék, ikes ige, micsoda sznobizmus.

Nem azért olvasta halomra a regényeket, hogy megdicsőülve felakaszthassa őket a trófeái közé, és nem is azért, hogy beilleszthesse valami világrengető vagy épp jelentéktelen elméletbe. Hanem hogy világot lásson. Hogy utazzon (zék). Hogy bejárják (ja nem) bejárjon hetedhét határt. Igen, ez élte, az utazás. Imádott utazni. Csak utazni szeretett. Csak utazni tudott. És mástól sem undorodott jobban, mint hogy kimozduljon otthonról. Elmorzsolta egy könnycseppet erre a szép önellentmondásra. Mások, akik szándékosan és készakarva, sőt, direkt elmennek otthonról, másképp utaznak, azok lakomákat rendeznek, táncolnak, borokat kóstolnak, orgiákban orgizálnak, Mahlert hallgatnak, tetőt szerelnek, tévét néznek vagy esetleg kutyát sétáltatnak és ismerkednek (brr). De hősünk a fikcióban töltötte a szabadságát. És jóformán az egész életét. Amikor nem valamilyen képzett világban űdöngött, akkor is azt képzelte, hogy de.

Ott tartott épp, hogy a regény főhőse a végső fordulat felé közeleg, valamilyen gonosz vasorrú bábának megfelelő madámot kellene eltennie láb alól, hogy végre övé lehessen hön áhított szűzies kedvese a bordélyház idilljében, csakhogy. Csakhogy megtörtént, amire senki nem számított. A matróna elcsábította az ifjú hercegnek megfelelő ifjút, szerelme, galambja, gerlicéje pedig hoppon maradt, két nap várakozás után feladta, még csak nem is várt az idők végezetéig, ez is megérte a pénzét (bár lehetett volna olcsóbb), a madám és az ifjú pedig rövidesen kimúltak szifiliszben.

Durr. Orral neki a boszorkánykunyhó ajtajának. Bele a kemencébe. A bográcsba. A tepsibe. A mindenségit, mérgeződött, miközben körülötte egyre forróbban bugyborékkolt az esztétikai tapasztalat, most kell cselekedni, mint a hősöknek a mesékben, a legkisebb királyfinknak, akik végül megmenekülnek, most kellene valahogyan felülkerekedni, hogy a boszorka főjön meg húslevesnek, de mit lehetne tenni. Már vége volt a regénynek, szifiliszben, ez volt az utolsó szó, legalábbis ahogy magában összefoglalta, nem jött utána semmi, ez volt a világvége. De még rotyogott. Hova rotyog, ha egyszer vége. Kétségbeesve markolta a könyvet az utolsó mondatra meredve, rövidesen kimúltak szifiliszben.

Most.

Összeszedte minden erejét, és hirtelen előrelapozott az első oldalra. Kint volt a bográcsból, bőrén még sercegtek a répák meg amik belefőttek, az idegen darabkák, és ő, nem is tudta, hogyan, varázsütésre már szaladt is vissza az erdőbe, messzire elhagyta a kunyhót, ismerős tájakra rohant át, saját lábnyomain taposott, intett barátainak, a vesszőhibáknak, azok pedig vidáman visszazümmögtek, itt leszünk legközelebb is, mondták, dögöljete meg, válaszolta hősünk, és közben arra lett figyelmes, hogy milyen gyanúsak ezek a szereplők, hogy minden lépéssel egyre biztosabban lehet rá számítani, minden mondat azt készíti elő, hogy egytől egyig meglakoljanak és lehetőleg kő kövön ne maradjon, az egész kuplerájos cukormáz (elég savanyú cukorból) arra volt jó, hogy elolvadjon és lefolyjon a vécén. A főszereplő volt a legszerencsétlenebb. Jellemtelen idióta. Illetve az a jelleme, hogy nincs neki. Hát mire jó az olyan.

De az ő allegorikus királyfi-énje egyre mélyebbre és mélyebbre bolydult az erdőbe, nem látta már a boszorkány kedvesen mézeskalácsolló házikóját sem, és hogy mi micsoda és honnan hova, az végképp kifejezhetetlenné és elgondolhatatlanná vált.

Ez már nem a befizetett ibusznyaralás volt, ez már munkaút, hivatalos kiküldetés. Ez már nem önfeledt és boldog olvasás, nem szeretkezés a szöveggel, ez nemi erőszak. Ezt a perverziót még nem sikerült kellően elsajátítania, vallotta be magának némi sajnálkozással, miközben egy jegyzetpapírra felírt néhány gondolatfoszlányt a regényről, hiszen ha már, akkor ne menjen kárba, a gondolatok különösen romlandóak voltak az ő fejében, főleg a jó gondolatok. Bár éppen ezektől a romlandó gondolatok elől menekült a könyvbe.

Közben kiderült, hogy már péntek van.

Feljegyzések készülnek I.

égett műanyagzag villamoszaj
és madárcsicser elnyomok
egy pókot a kabáton
minden egyes másodperccel
kevesebbet élek
és nincs kit felhívni ezzel

akadnak még ülhető padok
néhány fröccs úgy fél órán belül
ismeretlen nőkre gondolok csak
egyre
feljegyzések készülnek isten
tudja kinek

még jó hogy hoztam tollat
újabb értelmeket nyer a csend
megszólíthatnék valakit
hogyan tudja-e mire való
egy ember
egyszer be kéne szerezni egy olyat

négy kamaszsrác meg egy lány
lila télikabátban
ő viszi a gitárt
kezdek kiegyezni a hittel
hogyan ez így mind mind
rendben van

mennyit olvastam róla
mégsem tudom
hogyan kötődés-e egy kósza kéz a farkon
vagy öl az ölben télen vízparton
próbálok jó szívvel
lenni magam iránt

nem az a kérdés
hogyan lesz-e másképp

hanem hogy az majd másképp lesz-e
meg hogy meddig kell még
itt ülni és honnan jön egyszerre ez a sok
babakocsi meg hogy kit kéne hívni

Zsákutca Bedekker

A költészetnek épp csak az *ormán botló*
örök turista (én)
feltápászkodik s szertenéz
dohos hevével ciccent
s nem tenyész
tovább míg a takarója ér

*

a vendégsorok amúgy köszönik, jól vannak
épp próbálnak egy szobával arrébb
pár szemhuntyást pihenni
és üzenik a leendő kritikusoknak, hogy
kéne ide valami idézet mert magamtól
nem jut eszembe semmi.

H. BAGÓ ILONA

Ez a város születésem helye – A felhővel a lélek rokon

Két Petőfi emlékhely megújulása 2010-ben

Bevezető

Magyarországon 64 irodalmi emlékház található, de összesen 147 olyan helyet tartunk számon itthon és a határon túl, ahol az irodalmi hagyomány őrzése a települések számára nagyon fontos. Az emlékházak többségét a hatvanas-hetvenes években nyitották meg, szinte gomba módra szaporodtak egy-egy klasszikus alkotóhoz kapcsolódó emlékek bemutatása. Mindez annak a bizonyítéka, hogy a fenntartó, a megtartó helyi közösségek büszkék íróikra. Tágabb értelemben azt is jelzik, hogy a magyarok elkötelezettsége az írott nemzeti értékek mellett rendkívül erős. Erre a hagyományra támaszkodva dolgozta ki a Petőfi Irodalmi Múzeum 2007-ben a Magyar Irodalmi Emlékházak megújulásának hétéves fejlesztési programját. Meggyőződésünk, hogy az emlékházak akkor válnak az emlékezet élő színtereivé, ha a helyi közösség a magáénak érzi, ha egy idegenvezető éppen olyan szívesen viszi el ezekre a helyekre a legkülönbélebb korosztályú csoportjait, mint ahogy egy tanár a diákjait. Az emlékházban őrzött szellemi és tárgyi kultúra többnyire az adott táj és régió fontos művelődéstörténeti emléke, egyben kulturális és turisztikai érdekessége is. A „házak” városok mellett községekben (Horpács, Szalkszentmárton) kistelepülésekben (Iszkáz) és forgalmas utaktól távolabbi településeken (Ostffyasszonyfa, Borjád, Kelemér, Bakonszeg, Csesztve), folyók partján (Tiszacsécse), tavak mellett (Kápolnásnyék, Agárd, Balatonszárszó, Balatonfüred) gyönyörű természeti környezetben található. Az emlékházak kezdetben nagyon népszerűek voltak, vezetőik, fenntartóik nem panaszkodhattak a nézőszámra. Ám az érdeklődők a nyolcvanas években megfogyatkoztak, a rendszerváltás után pedig tragikussá vált a helyzet, az emlékházak látogatottsága radikálisan csökkent. Az ügy továbbra is fontos maradt, de gazdaságilag szinte valamennyi ház ellehetetlenült. Az épületek állapota fokozatosan romlott, néhol életveszélyessé vált, a kiállítási installációk elfáradtak, vagy éppen a kutatás újabb eredményei miatt a tartalom vált elavulttá. A házak már nem tudták betölteni azt a szerepet, melyet az alapítók nekik szántak. Az utóbbi évtizedben jelentősen megváltozott a múzeumok társadalmi szerepe és a befogadói magatartás is.

A megújítási folyamatban a Petőfi Irodalmi Múzeum több területen (épületfelújítás, új kiállítások, infrastruktúra- és múzeumpedagógiai fejlesztés, szakmai továbbképzések, olvasótáborok és rendezvények szervezése, kiadványok megjelenítése, önálló portál működtetése: www.emlekhazak.hu) kezdte el párhuzamosan az emlékházak fejlesztését, mindig a helyi lehetőségek kiaknázásával, miközben az

emlékházak közül egyre többet kapcsol be a megújulási folyamatba és tesz országosan ismertté.

A program kezdetén, az igények felmérésénél és a prioritások felállításánál érezhető volt az emlékházak fenntartóinak, illetve munkatársainak rezignált magatartása, amely néhány esetben a pályázatuk beadását is megakadályozta. A beérkezett pályázatokat többször is újra kellett tárgyalnunk, hogy egyértelműen meghatározhassuk, adott esetben bővíthessük a fejlesztési tervet, vagy fókuszálhassunk a reálisan megvalósítható feladatokra. Ebben a munkában érzékeltük, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum segítő partnerként való fellépése és szakmai kompetenciája mennyire sokat jelent az izoláltságukban elbizonytalanodott kollégáknak.

A program nagyszabású változásokat indított el. 12 emlékház épülete újult meg, köztük olyanok is, amelyeknél az elmúlt 20–30 évben állagmegóvásra is alig került sor. Az új és megújuló kiállítások építésével sikerült az emlékházak kiállítások átlagéletkorát 22 évről 8 évre leszorítani. A számszerűsíthető eredmények mellett kiemelésre érdemesek a minőségi változások és tendenciák, amelyek a megvalósítás során létrejöttek. A program sikeres megvalósításának szükséges feltétele volt a humán erőforrás fejlesztése. A Műhelymunka-sorozatra meghívtuk az emlékházak fejlesztése iránt elkötelezett munkatársakat, az emlékházban betöltött beosztásától függetlenül. Az így létrejött 40–45 főből álló szakmai hálózat tagjai között megtalálható volt az igazgató és a gondnok is. Ez a változatos felkészültség az együttműködés kialakításának legnehezebb momentuma volt. A tréning középpontjában olyan résztvevők álltak, akik saját fejlődésükért felelősséget vállaltak. A szakmai továbbképzés folyamatosan biztosította a konstruktív kritika és az egymást segítő párbeszéd lehetőségét, pozitív energiákat mozgató meg, élményszerű és közösségépítő volt.

A legfontosabb eredmények között tartjuk számon, hogy fordulat történt az irodalmi kiállításokról való gondolkodásban: a korábban irodalomtörténeti vagy kultusztörténeti megközelítést felváltotta az irodalmat művészetként is értelmező felfogás, amely a kultusz kutatás eredményeit úgy tudta beépíteni a koncepcióba, hogy az az értelmezés és a befogadás komplexitását eredményezte. A kiállítási koncepciók változatosak, a 21. századi muzeológiai kihívásokra úgy válaszoltak, hogy közben az irodalomtudomány eredményeit is integrálták a maguk rendszerébe. Úgy „populárisak”, hogy mindegyik mögött komoly tudományos megalapozottság van, mégis élményszerűek. Az információkat az érzelmekre is hatva, érdekesen mutatják be, befogadásuk ez által könnyebb. Az új kiállítások mindegyikére jellemző a kiállítás- és múzeumpedagógiai módszertani tudatosság már a tervezési időszakban is. E kutatásoknak és tapasztalatoknak az eredményeit felhasználva fogalmazták meg a tartalmat, alakították ki a tereket.

A megvalósulások sikerességét jól kifejezi a házak látogatószámának növekedése és a szakmai díjak is. A szekszárdi Babits-kiállításért 2009-ben Lovas Csilla Nívó díjat, az esztergomi Babits-nyaraló felújítását irányító Tóth Franciska Babits Emlékérmeket kapott. A kiskőrösi Petőfi Szülőház 2011-ben a Pulszky Társaság Év Múzeuma, a balatonfüredi Jókai-villa a Múzeum Café Év Múzeuma díját, a szalkszentmártoni Petőfi Sándor Emlékmúzeum az ICOM magyar tagozatának

különdíját nyerte el. Az egri Gárdonyi Géza Emlékházhoz készült foglalkoztató füzetért Sz. Király Júlia múzeumpedagógiai nívódíjban, Tóth Franciska olvasótáborra múzeumpedagógiai különdíjban részesült. Nemcsak megállítani sikerült a program kezdete előtt jellemző radikális látogatószám-csökkenést, hanem a fejlesztés után az éves látogatószám-mutatók Esztergomban, Sárszentlőrincen, Borjádön és Kecskeméten ugrásszerűen növekedtek. Balatonfüreden három hónap alatt látogatók annyian a villát, mint máskor egész évben. Iszkáz, Agárd és Prügy látogatottságának kisebb fokú emelkedése mellett az emlékház társadalmi beágyazottsága nőtt meg jelentősen. Mindhárom helyen civil szervezet vesz részt a programok szervezésében, illetve pályázatok beadásában, ezzel jelentősen hozzájárulva a fenntarthatósághoz is. Tiszacséce, Szalkszentmárton és Kiskőrös a leglátogatottabb emlékhelyek közé tartoztak korábban is, ezeken a helyeken elsősorban a látogatószám megtartása a fő célkitűzés. A fejlesztés után a látogatók komfortérzete mindentől jelentősen nőtt a vendégkönyvi bejegyzések tanúsága szerint.

A sikeres kommunikáció hatására számos új település képviselője kért a Petőfi Irodalmi Múzeumtól szakmai segítséget terveik megvalósításához. Pápán Petőfinek, Pálkővén Bajcsy-Zsilinszky Endrének, Budakeszin Mezey Máriának, Telkiben Kodolányi Jánosnak, Bérbaltaváron Nagy Gáspárnak, Mosonmagyaróváron Gyurkovics Tibornak, Sárszentlőrincen Lázár Ervinnek szeretnének emléket állítani. Mélykúton a városi könyvtárban megnyílt a Vörös László Emlékszoba, segítségünkkel nyilvántartásba vették, katalogizálták és ezáltal kutathatóvá tették a hagyatékot. Vecsésen Bálint Ágnes munkásságához kapcsolódó mesemúzeum valósult meg.

Ez a város születésem helye

A 2010-es esztendő kiemelkedő eseménye volt a balatonfüredi Jókai villa rekonstrukciója és két reprezentatív Petőfi emlékhely megújulása. A sárszentlőrinci és borjádi Petőfi-házak után Szalkszentmárton és Kiskőrös várja újdonsággal a látogatókat.

Petőfi Sándor szülőháza az első irodalmi emlékházunk, ahogy valaki, egy beszélgetés alkalmával nemrégiben megjegyezte: az emlékházak emlékháza. 1880. október 17-e óta hatalmas kisugárzása van. Ekkor nyitotta meg Jókai a nagyközönség számára az akkor még üres házat, nemzeti zarándokhelynek szánva. Ez a kitüntetett figyelem azután meghatározta a később alapított emlékházak státusát is. Különösen azokat, amelyekhez olyan nevek kapcsolódnak, akik egy-egy emblematikus alkotással ajándékozták meg a magyarságot a 19. században. Így lett a tiszteletadás és főhajtás helyszíne Álmosd és Szatmárcske a *Himnusz* szerzője előtt. A *Szózat* tisztelői Kápolnásnyékre, a *Bánk báné* Kecskemétre, *Az aranyember* rajongói Balatonfüredre zarándokoltak, hogy átélhessék azt a magasztos érzést, amelyet az említett művek jelentenek. Fontos ezt kiemelni, mert az irodalom a nemzeti öntudatra ébredés folyamatában játszotta talán története során a legtisztábban osztársadalmi szerepét. Ez azonban mára megváltozott.

Egy épület, egy kiállítás megújítása előtt számtalan kérdés merül fel az új koncepció kialakításakor. A szülőház esetében, hogy hol található meg helyét a mai élményközpontú, gyorsan mozgó világban a szülőház? Hogyan szolgálhatja egyszerre a közösségi és az egyéni befogadást, az iskolán kívüli tanulás örömeinek felfedeztetésével a közoktatást, a színvonalas programokkal a szabadidő tartalmas eltöltését. Mi lehet az az elrugaszkodási pont, amely esélyt ad a tartalmi megújulásra, eszköztára bővítésére a mai széles kulturális kínálatban?

Különösen fontos feltenni a fenti kérdéseket a szülőházzal kapcsolatban, mely nemzeti zarándokhelyként vésődött be a köztudatba. Petőfi a márciusi ifjak vezérének és március 15-e egyik hőseként, majd az 1848–1849-es szabadságharc mártírjaként a nemzeti legendárium egyik központi alakja lett; a múlt század ötvenes-hatvanas éveitől ő jelentette a magyarság számára a nagybetűs Költő fogalmát. Rövid életet kapott a sorstól, mindössze 26 éves volt, amikor máig rejtélyes módon eltűnt a segesvári csatátéren. Alakja még életében – költészetének közösségi karaktere, valamint elvhűsége miatt – politikai, emberi legendává vált. Élete és költészete a kultusz tárgya lett. Vagyis a költészetre való folyamatos reflexió elmaradt, az idő haladtával a Petőfi alakjához kapcsolódó személyes élmények elmúltak, a róla szóló diskurzusok kiüresedtek és klisészerűvé lettek. Különösen érvényes ez a 20. századra, amikor a politika a zászlajára tűzte, és saját legitimitásának megerősítésére használta költészetét.

A Petőfi szülőház remek állapotban volt. A kiállítás forgatókönyvét a kiváló Petőfi-kutató Kerényi Ferenc írta, a látvány sem vált vállalhatatlanná az évek során. A megújítási szándék mégis érthető, hiszen az utóbbi évtizedben jelentősen megváltozott a múzeumok, így a szülőház társadalmi funkciója, a befogadók magatartása. Másként gondolkodunk ma az irodalomról, az emlékházakról, az irodalmi kiállításokról, a múzeumpedagógia és a közművelődés fontosságáról, mint korábban. A nemzeti kincseket bemutató csendes termek helyett az érzelmek minden lehetőségét kihasználó kiállítások csábítják ma a látogatókat a múzeumokba. Már nem csak a nemzeti önmegértés történeti gyökereinek jelentőségét, közösségi érzésének megélését biztosítják a letűnt korok műtárgyait, emlékeit bemutató tárlatok, hanem ahhoz szorosan kapcsolódóan a jelenvaló, a sajátos, az egyedi, a különleges életterzések is szóhoz jutnak.

Az előző kiállítás koncepciója a kultusz nemesebb, 19. századi hagyományára építő, irodalomtörténeti nézőpontú volt. A tisztaszobában elhelyezett családi relikviabútorok, köztük az az ágy, melyben a költő született, jól kifejezték a Petrovics család akkori helyzetét. A relikviák mellé helyezett bútorok hiteles kultúrtörténeti adalékot szolgáltatottak egy kor könnyebb megértéséhez. Az udvari szobában kiállított relikviák – részben a kereszteléshez kötődnek, részben személyes tárgyak – inkább a családról meséltek, mint a költőről. Igaz, a kiállításához kapcsolódó szilveszteri megemlékezések tradíciójának megteremtésével kapcsolták a mához a költő alakját. A szoborpark létesítésével és folyamatos bővítésével pedig egyetemessé tágitották Petőfi jelentőségét.

A most megvalósuló, a legjobb hagyományra épülő koncepciónak két jelentős újdonsága van. Az egyik a ház fűtésének újragondolása. A temperálást padlófűtéssel, környezetkímélő módon oldják meg. Ez a megoldás erős hagyománytisztelőre, ugyanakkor korszerű, környezettudatos viselkedésre vall. A térből eltűntek a koridegen fűtőtestek, az épület közelebb került eredeti állapotához.

A szemléletváltás még szembetűnőbb Petőfi személyéhez, a költészetéhez való viszony újraértelmezése szempontjából. A szülőház kiállítása egy, az olvasás élményéhez hasonló igényt képes kielégíteni: az ismerősség, a valahová tartozás, a szellemi és érzelmi kötődések kiépítésének és folyamatos megélésének lehetőségét kínálja. A költő szülőhelyét bejárni különleges élmény, a látogató egyszerre lehet részese a közösség hagyományoknak és a bensőséges egyéni történetnek. A költő kétéves volt, mikor elköltöztek a városból. Emlékek nem kötötték a szülőházhoz, költészete áttételesen, az Alföldön keresztül kapcsolódik ide. Az a biztonságérzet azonban, melyet szüleitől kapott az itt tartózkodás alatt, beépült személyiségébe. A szülők iránti nagy szeretet, feltétlen tisztelet ide gyökerezik, s végig kíséri egész életén át. A kiállítás újszerűségét a poézis és ezzel párhuzamosan egy személyes történet bevonása jelenti a térbe, amelynek témája a születés profán és szakrális vonatkozása. Egy induló élet mindennapjaihoz tartozó és a kereszttség szentségét megjelenítő tárgyak a versek nélkül csupán egy átlagos történetről tanúskodnának. A megkülönböztető figyelem éppen a miatt jár e történetnek és a relikviáknak, mert a jelen nemzedéke tudja, hogy a magyar irodalom legismertebb, zseniális költőjéhez kapcsolódnak. És a kiállítás erénye éppen az, hogy a versek felidézésével emlékeztet e tudásra; ezáltal tárul föl Petőfi viszonyulása a szülőföldhöz, a családhoz, a tárgyak is a verseken keresztül mutatkoznak meg. Így a látogató egyszerre élheti át a költő Kiskőrösről induló sorsának és költészetének nagyszerűségét, ennek fényében érti meg a szülőháznak, a hozzá szorosan kapcsolódó tárgyaknak a nemzeti önértékelésben betöltött különleges jelentőségét. Tehát az új elképzelés éppen fordítva teszi lehetővé a befogadást és a megértést, mint azt korábban megszoktuk.

Hogy miképpen fog alakulni annak a csöppnyi életnek a sorsa, amelynek születését jelzi a kiállítás, arra nézve a helyszűke miatt nem kapunk a szülőházban választ, de a múzeumban szakszerű vezetéssel tovább folytatódik az időutazás.

A forgatókönyvet Kispálné Lucza Ilona, az Emlékház igazgatója írta, aki nemcsak az irodalomtörténeti kutatások eredményeit hasznosította, de épített a kiállítási kommunikáció módszertani útmutatásaira is a szövegek megfogalmazásakor. A legújabb múzeumpedagógiai kutatásokra támaszkodva, a különböző befogadási és tanulási stílusok figyelembe vételével osztotta el az ismeretanyagot a kiállítási terekben. A meghallgatható verseket jeles színművészek tolmácsolják. A szülőházhoz kapcsolódó tudod-e táblák az ismeretek bővítésére szolgálnak játékos formában. A szülőházban dolgozó szakemberek Kispálné Lucza Ilona vezetésével mindig híresek voltak jó ötleteikről, az ismeretátadásra most is izgalmas formát találtak.

A felhővel a lélek rokon

2010. március 14-én nyílt meg a szalkszentmártoni Petőfi Sándor Emlékmúzeumban *A felhővel a lélek rokon* című kiállítás. A Magyar Irodalmi Emlékházak Megújulása Program keretében jelentős infrastrukturális fejlesztés történt a fogadó kiállítási tereiben. Az épület elektromos hálózatának teljes cseréje után megtörtént a helyiségek festése és a padló csiszolása, valamint viaszolása.

A szalkszentmártoni nagyfogadó különleges adottságú. Azok közé a Petőfi emlékházak közé tartozik, ahol a tárgyi emlék, az életrajz és a költészet szorosan összekapcsolódik. Petrovics István 1845. április 24-től 1846. április 24-ig bérelte Szalkszentmárton nagy vendégfogadját. Ez idő alatt a költő kisebb nagyobb megszakításokkal öt hónapot töltött az épület falai között. Kudarckok és csalódások után érkezett Pestről, szüleinél keresett gyógyírt sebeire. A szülők is nehéz helyzetben voltak. Az 1838-as árvíz óta anyagi gondokkal küzdöttek. A szalkszentmártoni vállalkozástól remélték sorsuk jobbra fordulását. A szülők és a fiú egymásra találásának időszaka ez, amely a költő számára lelki feltöltődést hozott, és felszabadította alkotókedvét. A „jó öreg kocsmáros” számára kudarcra végződött a történet, a szalkszentmártoni bérlet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A család ingóságait Dömsödre költözésük előtt el kellett árverezni, hogy tartozásukat ki tudják egyenlíteni. A bútorokat és tárgyakat a helybeliek megőrizték, majd Majsai Károly összegyűjtötte az utókor számára. A vendégfogadó kiállításának tárgyi anyaga ezekből a relikviákból és korabeli tárgyakból áll. Petőfi szalkszentmártoni tartózkodásának hiteles leírásáról Kardos István segédtanító gondoskodott. Erre a közösségi hagyományra épített Kispálné Lucza Ilona, a forgatókönyv írója, amikor megálmodta az új kiállítást. Két, párhuzamosan futó személyes történetet mesél el. A szülők megmaradásért vívott küzdelmét a tárgyakon, levéltári anyagon keresztül idézi fel, a fiatal költő válsághelyzetét költeményeivel, verses kötetével eleveníti meg. A párhuzamosan futó történetek 5 hónapra összekapcsolódnak. *A felhővel a lélek rokon* című kiállítás a költő poétikai teljesítményére fókuszál. Ezzel a gesztussal úgy emeli ki a lokalitásból a ház történetét, hogy tiszteletben tartja és felértékeli a helyi hagyományt. Petőfi számára az itt töltött idő költészetének egyik legtermékenyebb időszaka volt. Szalkszentmártonban állította össze a *Versék* második kiadását, itt készült el a *Szerelem gyöngyei* című kötetet, írt 112 verset, valamint két drámát, a *Zöld Marcit* és a *Tigris és biénát*. *A bóbér kötele* című, egyetlen regénye is itt született. A *Felhők* ciklus 66 versét ma úgy tartjuk számon, mint Petőfi válságkorszakának legjellemzőbb és legjelentősebb teljesítményét, új utakat kereső szándékának megnyilvánulását. A kiállítás tehát

egyszerre olvassa újra a költőnek erre az időszakra eső költeményeit és a ház történetét úgy, hogy egyúttal jelzi, a háznak és a tárgyaknak szóló megkülönböztetett figyelem a költő ide vonatkozó teljesítményének szól. Ez olyan jelentős változás, hogy a kiállítás megtekintésének sorrendjét is meghatározza. Korábban az épület konyhájából volt a bejárat a kiállítóterekbe. A hangsúly a háznak a szülőkhöz és a szalkszentmártoniakhoz kapcsolódó művelődéstörténeti anyagára esett, most az ún. „felhőszobával” és a költéssel kezdődik a bemutatás. További két teremben figyelemmel kísérheti a látogató Petőfi életútját és költészetének alakulását 1846-ig, valamint a szülők küzdelmét egy stabil, kiszámítható élet megteremtéséért. A szalkszentmártoniak példamutató értékmegőrző magatartásának is emléket állít a kiállítás. Látványtervét Juhász Tibor a megváltozott szemlélethez igazította. Gaál Réka *A helység kalapácsa* 1. kiadását vette alapul a szövegek tipográfiájának kialakításakor. A kiállítás alkotói gondoltak a legkisebbekre is. Amíg a felnőttek számára a költő vándorolja a „világot végtelen úton”, addig a kicsik *János vitéz* kalandjait követhetik nyomon a számukra kialakított sávban. A szalkszentmártoniak részvételét a szabadságharcban ólomkatonákkal jelenítették meg, felidézve a korabeli civil és katonai viseletet.

A bérlők szobájában és a konyhában Bereczki Ibolya profiltisztítást végzett. A szülőkhöz és a költőhöz kapcsolódó relikviák elkülönülten jelennek meg a kiállításban, s abban a helyiségben, ahova valók. A néprajzos muzeológus alkalmazkodott az irodalmi kiállítás koncepciójához, és a terek berendezésével jelezte a szülők átmeneti helyzetét. Az ivó ma is jelentős közösségi tér a helyi civil szervezetek számára. A Patkós Gábor által készített, mozgatható játékok *A helység kalapácsa* figuráit idézik az iskolások és a felnőttek számára, a játékon keresztül inspirálva az olvasásra. A tér rendkívül alkalmas rendhagyó irodalom órák tartására. A kiállításban elhelyezett tudod-e táblák a konyha és az ivó jellegzetességeiről közvetítenek kultúrtörténeti tudást. A játékokra építve többszintű feladatsor készült iskolák számára. Az élethosszig tartó tanulás feltételei is adóttak kulturális turizmusban részt vevő felnőttek számára. A kiállítás nem csak szemléletében új, hanem a kivitelezésben felhasznált anyagok tekintetében is. Az installáció teljes mértékben környezetbarát, s ezzel áttételesen a környezettudatos magatartásra is nevel.

Kiskőrös:

Szalkszentmárton:

TÓTH FRANCISKA

Egy lehetséges olvasótábor margójára

Múzsák kertje a Babits Mihály Emlékházban

Előjáróban

A 2008-ban megalakult Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesülete (MIRE) sikerrel pályázott a Norvég Civil Támogatási Alapnál („Olvasás – kreatív cselekvés”). Ez a pályázat 12 olvasótábor támogatását tette lehetővé 2010 nyarán. Így valósulhatott meg a Babits Mihály Emlékházban először olvasótábor „Múzsák kertje” címmel. A program lebonyolításához komoly szakmai segítséget kaptunk a MIRE trénereitől egy felkészítő és egy záró műhelymunka keretében. Mindkét képzés rendkívül eredményesen fogta össze a lelkes múzeumi szakembereket és múzeumpedagógusokat.

A 2008-2009-ben kívül-belül felújított Babits Mihály Emlékházhoz mintegy 900 négyszögöl kert tartozik, amelynek rendbe tétele az ütemezés során a hosszú távú tervek közé került. Ezen koncepció kidolgozása nem kezdődött még el, azonban a kert-projekt nevet kapott: „Múzsák kertje”,¹ amely eddig a Babits korabeli kert rekonstrukcióját jelentette. Mivel ez a megnevezés beszédes és sokrétű szellemi-lelki tartalmak előhívója, kölcsönvettük, hisz találónak érezzük olvasótáborunk nevéül használni.

Előzetes ismereteink

Nemcsak egy-egy kiállítás kapcsán bizonyul hatékonynak a forgatókönyv és a különböző tervek készítése, hanem egy olvasótábort szervezve is jó módszer a projektterv, amely a Babits-olvasótábor kapcsán is bevált.

Az olvasótábort kísérleti jelleggel rendeztük meg, ezért első évben az éjszakai ott alvást nem láttuk megoldhatónak a házon belül, ezért be kell járniuk a résztvevőknek. Jövőre érdemes már a tervezésnél jobban átgondolni az elszállásolást, hiszen a kert elég nagy ahhoz, hogy a fiatalok sátorban aludhassanak. A felkészülés során viszonylag kevés volt a saját, előzetes tapasztalat az olvasótábor műfaját tekintve. Sikerral lehetett viszont felhasználni korábbi más táborok során szerzett benyomásokat.² Mivel a táborvezető és egymás számára ismeretlen fiatalok érkeznek a táborba, a vezető legyen felkészülve arra, hogy bizonyos programok és feladattípusok idegenek lehetnek a csoport tagjai számára. Ebben az esetben szükséges a vezető azonnali helyzetfelismerése és a programokon, feladatokon való változtatás képessége. Ez nem kudarck! Megoldása dinamikusságot igényel, éppen ezért elengedhetetlen a serdülő korosztály életkori sajátosságainak és olvasási szokásainak ismerete. Ér-

¹ Névadó: volt kollégánk, Szikla Gyula.

² Hasznos előhívni a személyes tábori élményeket résztvevőként, vezetőként egyaránt.

demes előre átgondolni a várható végeredményt is, hiszen a vezetőben megfogalmazódó remények és belső félelmek befolyásolhatják a tábor kimenetelét. Reménykedtünk abban, hogy a résztvevők a tábor után közelebb kerülnek az irodalomhoz, megértik majd, hogy az olvasói élmény szavakba önthető, és megosztható másokkal, a művek értelmezésén át magunkhoz is közelebb kerülhetünk. Múzeumi szempontból nem elhanyagolható az a remény sem, hogy a Babits Mihály Emlékházhoz tartozni fog egy fiatalokból álló, lelkes csapat, akiknek jelenléte egyfajta záloga lehet a hagyomány továbbörökítésének, illetve a fiatalok tudatosan vagy tudattalanul is „multiplikátorként” működnek: családjaik, közösségeik, osztálytársaik felé közvetítik az olvasáshoz és a múzeumhoz kötődő pozitív élményeiket. Belső félelmek, korlátok is adódhatnak a szervezés és lebonyolítás során: a tervezett költségvetést sikerül-e betartani, hiszen a megfelelő gyakorlat ilyen téren hiányzik, illetve sikerül-e megfelelni a támogató esetleges ellenőrzésének.

Minőségi kívánalmak

A támogató projekt-végrehajtási utasításának megfelelően folyamatosan dokumentálni kellett a projektet fényképekkel, videókkal, jelenléti ívek készítésével. Mindez a beszámolás folyamán a teljesítések alátámasztására bekereshető. Amennyiben nyilvánosságra szánt anyagok (plakátok, TV és rádió interjúk, stb.) születnek a projektben, fel kellett tüntetni a Norvég Civil Támogatási Alap, valamint a lebonyolító alapítványok logóit. Mindezt a tábor-és projektvezető ellenőrizheti.

A tábori étkeztetést az ÁNTSZ felé be kellett jelenteni. A résztvevőkkel együtt alakítottuk ki a higiéniére való figyelem rendszerét, a rend folyamatos biztosítását naposok kijelölésével oldottuk meg.

A minőségi kívánalmak kapcsán rendkívül fontos szempont volt a visszacsatolás kérésének igénye. Ezt egy több lépcsőből álló kérdéscsoport segítette, melyet a felkészítő műhelymunka során közösen állítottunk össze a táborvezetőkkel.

Az olvasótábor céljairól

Az irodalom élni segít!

Claude Roy

A szervezés kezdeteitől fogva szeretnénk volna, hogy ez egy különleges, emlékezetes tábor legyen, ahol az egymásnak ismeretlen fiatalok közösséget, szigetet alkotva ismerik fel a kultúra, az irodalmi műveltség örömet és szellemi-lelki harmóniát adó, személyiséget formáló erejét. A felkészülés során sok szép és nemes cél fogalmazódott meg az olvasótáborok vezetőitől, amelyeket érdemes felsorolni: önmegerősítés, olvasóvá nevelés, irodalom és más művészeti ágak összekapcsolása, olvasmányélmény feldolgozása és kommunikálása a külvilág felé, érzelmi nevelés, természetszeretet, önismeret fejlesztése az irodalom segítségével, irodalom és sport összekapcsolása, élményszerzés, élményszerűség, könyvművészet és könyvtárhasz-

nálat megismertetése, a digitalizált világ használatának kérdései az irodalom szempontjából stb.

Összegezve: az olvasótáborok célja, hogy a résztvevőkben igényt teremtsen az olvasásra élményszerű, aktív, közösségi cselekvés által más műveltségi területek bevonásával és a helyi jellegzetességek, adottságok kihasználásával³

Résztvevők

A Babits Mihály Emlékház olvasótáborát kifejezetten a középiskolásoknak hirdettük meg. A 16 résztvevő életkora 16 és 19 év között mozgott. A fiatalok a helyi és környékbeli középiskolákból érkeztek, egy fő Egerből. A tábor során egy fő bölcsész egyetemista csatlakozott, aki nemcsak mint résztvevő, hanem mint megfigyelő is volt jelen. Ő maga előnyösnek ítélte meg azt, hogy az olvasótáborban szakmódszertani tapasztalatokat gyűjthet, amely nyári pedagógiai gyakorlatnak is beillett volna.

A tábor színes programmal várta a művészeti és irodalmi érdeklődésű, nyitott, közösségben alkotni, együttgondolkodni tudó és szerető fiatalokat. A felhívásra jelentkezők megkeresték magyartanárukat, a humán munkaközösség vezetőjét vagy az osztályfőnöküket, aki egyeztetett a táborvezetővel a jelentkezéssel kapcsolatban, és megadta a diák személyes adatait, elérhetőségeit, illetve szülői elengedő nyilatkozatot⁴ adott neki, amelyet kitöltve a táborba magukkal hoztak. Úgy gondoljuk, hogy jó a tanártól szóbeli vagy írásbeli ajánlást kérni a jelentkezőről, mert ezeket hasznos figyelembe venni a tábor programjainak, személyiségfejlesztő feladatainak kialakításánál. Fontos, hogy nem volt feltétel a jeles érdemjegy magyar irodalom és nyelvtan tárgyakból. Pont az volt a nagy kihívás, hogy nem kitűnő tanulókkal dolgoztunk

³ Az NCTA-projekt felkészítő műhelymunkája során fogalmazódott meg mindez.

⁴ SZÜLŐI TÁJÉKOZTATÓ, ELENGEDŐ NYILATKOZAT

Alulírott, mint szülő, gyermekemet
(gyermek neve), saját felelősségemre engedem el a MÚZSÁK KERTJE című olvasótáborba az esztergomi Babits Mihály Emlékházba. A részletes programot megtaláltam a MÚZSÁK KÖNYVÉBEN. Gyermekemmel TAJ kártyáját elküldöm fénymásolás céljából. Gyógyszerszedésről, egyébekről a táborvezetőt tájékoztatom. A tábor egész heti díja: Ft, amelyről kérésem esetén nyugtát vagy kpszámlát kapok.

A tábor díja azért ilyen kedvezményes, mert jelentős támogatást kaptunk a Norvég Civil Támogatás Alaptól. Ezért nekik elszámolásul minden nap jelenléti ívet kell vezetnünk. Kérem, ha vállalják, hogy gyermekük részt vesz a táborban, jöjjön el minden nap!

Elérhetőségem:.....(mobilszám vagy vonalas)

E-mail címem:

A tábor vezetője:, elérhetősége:.....

A fentieket tudomásul veszem és elfogadom:

.....
SZÜLŐ aláírása

[Támogatók]

együtt, hanem több esetben olyanokkal, akiknek nem voltak személyes és élményszerű olvasói tapasztalataik.

Időkeretek

Eredetileg 6 naposra terveztük a tábort, de a miután összeállt a program, egyértelművé vált, hogy egy plusz napot is be kell iktatni, amely az „elő-nap” nevet kapta, mintegy ráhangolásképp a táborra. Akkor még senki nem gondolta volna, hogy utótábor is lesz még a nyár során, de mivel olyan jól érezték magukat a táborozók, hogy ennek kezdeményezése tőlük szinte spontán módon érkezett, így a július 5–10-ig tartó tábor után augusztus 26-án is együtt voltunk az olvasás és a hely szeretetének jegyében. Mivel a tábor „napközis”, bejárós jellegű volt, ezért többnyire 9–17 óra között zajlottak a programok. Az ettől való eltérést előzetesen jeleztük a fiataloknak.

Programok és szervezésük

A napi program összeállításában rendkívül fontos szempont volt az, hogy legyenek *rituáléyszerűen* ismétlődő programelemek, amelyek rendet teremtenek, és keretet adnak a napnak. Óriási segítség egy táborvezetőnek az, ha előre tudja, hogyan ossza be a maga és a csoportja energiáit, így mindig előre tudja érzékeltetni vagy jelezni a következő lépést, tehát át- vagy rá tudja hangolni a további programokra a csapatot. Ha van biztos íve egy napnak, akkor könnyebben lehet megtervezni és arányaiban kezelni a szellemi és lelki programok, üzenetek dinamikáját. Mindezt úgy kellett összehangolni, hogy ügyeljünk az életkori jellemzőkre, illetve az emberi figyelem és összpontosítás, a természetes elfáradás sajátosságaira.

A 9-es órás megérkezés után a ráhangolódást segítette a „Közös reggeli” rituáléja, amely az irodalomra éhezők közös szellemi összejövetele volt. Háttérben az a tapasztalat áll, amely egy-egy emlékház kapcsán mindig átélhető. Egy költő, alkotó személyiség házába belépni megható és szimbolikus pillanat. A profán világból a szakrálisba való átmenetet minden nap megéltük a tábor során, és ezt irodalmi szövegekkel érzékeltettük. A reggeli megérkezést követően elcsöndesültünk, befelé figyeltünk, felolvastuk, befogadtuk a napi verseket, majd megosztottuk egymással gondolatainkat, érzéseinket. Szellemi reggelik a táborban:⁵ hétfőn Babits Mihály: *Ádáz kutyám*,⁶ kedden Babits Mihály: *Zsoltár férjibangra*, szerdán Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*,⁷ csütörtökön Babits Mihály: *Húsvét előtt*,⁸ pénteken Ady Endre: *A Hadak Útja*, szombaton Radnóti Miklós: *Tétova óda*.⁹

⁵ Sudár Annamária és Mann Jolán inspirációit köszönve.

⁶ Horváth Krisztina táborlakó (Helikon-díjas 2010-ben) előadásában.

⁷ Latinovits Zoltán előadásában, felvételtől.

⁸ Latinovits Zoltán előadásában, felvételtől.

⁹ Horváth Krisztina táborlakó előadásában.

Délelőttönként a „Vendégyár” keretén belül irodalmi előadás hangzott el neves irodalomtörténészek, kutatók, költők, szakemberek tolmácsolásában.¹⁰ Fontos szempontunk volt az előadók meghívásánál, hogy közvetlen módon, a fiatalokat megszólítva, velük párbeszédet kezdeményezve essék szó az irodalomról. Az előadás és beszélgetés végén értékelésre került sor a hallgatók részéről. Itt két módszer vált be: egyfelől *önkéntes alapon, szóban jelezték vissza a diákok* arról, hogy számukra mi volt emlékezetes, mely gondolat ragadta meg őket a hallottakból. A másik lehetőség az volt, amikor a diákok egy *tábori levélkén néhány sorban üzentek* az előadónak az előadásról vagy az előadó pozitív személyiségjegyeiről. A szakemberek meghívása nemcsak az értékes irodalmi gondolatok miatt tűnt eredményesnek, hanem azért is, mert a serdülő fiatal számára fontos a példaképállítás, és főleg az, hogy ne véletlenszerűen, hanem tudatosan és értékorientáltan válasszon példaképet. „Ebéd után” pihenőre, szabad programra került sor, illetve javasolt versek és művek olvasására is ekkor hívtuk fel a figyelmet. A délutánok többnyire interaktív programokkal és játékokkal teltek. Késő délután pedig a napi értékelést követően mehetek haza a résztvevők.

Az NCTA-projekt felkészítő műhelymunkája során megfogalmazott gondolatok szerint a *három legfontosabb, mindennap ismétlődő tevékenység*: ismeretátadás, csoportos olvasás, megbeszélés. *A tábor első napján feltétlenül szükséges*: közösségépítő játékok, házirend ismertetése, szerződéskötés, tábornyitó ceremónia. *A tábor ideje alatt egyszer biztosan lesz*: tábortűz, kirándulás, író, költő vagy előadóművész meghívása, vetélkedő, kézműves foglalkozás. *A tábor ideje alatt biztosan nem lesz*: tévézés, internet, pihenőnap.

Egy lehetséges módszertani tudástár

A tábor során használt feladatokat, játékokat, módszertani fogásokat értékelni kell használhatóságuk, eredményességük szerint, illetve hasznos azt is feljegyezni, mik voltak vagy lehetnek a buktatók, tehát a jövőre nézve milyen tanulságokat tudunk megfogalmazni egy feladattípus, interaktív játék kapcsán. A tábor lezárása után elkezdjük ezeket módszertani szempontból rendszerbe foglalni és értékelni.

Egy kis ízelítő:

- Olvasói önéletrajz¹¹
 - *leírása*: űrlapja a Múzsák Könyvében található, amelyet ki lehet tölteni címszavakkal, és azokról beszélgetést kezdeményezni

¹⁰ A tábor során meghívottak voltak: Káldos János (Országos Széchenyi Könyvtár), Kelevéz Ágnes (Petőfi Irodalmi Múzeum), Szabó T. Anna, Szilágyi Judit (PIM), Bujtor Anna (PIM), Antal Gábor, Sudár Annamária (OSzK), Mann Jolán (OSzK)

¹¹Az olvasói önéletrajz ötletét és űrlapját az NCTA-projekt felkészítő műhelymunkája során kaptam a trénerektől, Gulyás Gabriellától és Bujtor Annától.

- *célja*: tudatosítani és leírni mindazt, hogy milyen benyomások érik az embert gyermekkorától kezdve, amelyek kedvet adhatnak (vagy elvehetik?) az olvasáshoz
 - *eredményessége*: a tábor elején nagyon praktikus feladat, mert beindítja a beszélgetést, segíti a feloldódást, hiszen bár egymást még nem ismerjük, de van egy olyan terület, amelyhez mindannyian, többnyire pozitív vagy negatív élményekkel, kötődünk
 - *tanulság*: első napon érdemes elvégezni ezt a gyakorlatot. Mi csak a második napon jutottunk el hozzá.
- Az én „Verses naplóm”
- *leírása*: előzetes beszélgetés a napló műfajáról, a naplóírás szükségességéről, lélektani vonásairól, majd a 13 napszakokhoz kapcsolódó versből álló versciklust részekre bontjuk, szétosztjuk egymás között, felolvassuk és előadjuk. Az adott napszakokhoz eseményeket, történéseket párosítunk a következő körben.
 - *célja*: egyrészt egy monumentális terjedelmű alkotást személyes közelségbe hozunk, és így megismerjük azt a verset, amely a legtöbb esztergomi élményt és gondolatot összegzi. Másrészt pedig ezáltal felkészülünk Jelenczki István *Holt próféta a hegyen* című filmversére, amely a *Verses naplóra* épül.
 - *eredményessége*: közös olvasás nagy öröm volt.
 - *tanulság*: erre több időt kell szánni, mert a néhány elolvasáson túl szükséges a magyarázat, illetve mivel sok apró mozzanatot rögzít a vers, érdemes elidőzni egy-egy szókép értelmezésénél.
- Babits-pillanatképek, -drámajátékok¹²
- mottó:

*Tőled függ, ki erre jársz,
Kincstár lesznek vagy temető,
Beszélek-e vagy hallgatók,
Senki máson, csak rajtad áll,
Ne lépj be vágy nélkül, barátom.*

Paul Valéry¹³
 - egyéni feladat: „Keresd a helyed!”
 - *feladat leírása (táborlakóknak)*: Keresd meg a házban azt a helyet, amely számodra a legkedvesebb. Helyezkedj el ott és úgy, ahogy akarsz. Értess meg a szemlélővel, hogy miért ott vagy, és miért teszed, amit teszel! (Némajáték!)
 - *célok*: feloldás, ráhangolódás, önismeret, egyéniség felvállalása
 - csoportos feladat: „Legyél Babits!”

¹² Köszönöm Bujtor Anna, Sándor Zsuzsanna drámapedagógusok inspirációit.

¹³ SÁNDOR Zsuzsanna, *Drámapedagógia a művészeti nevelésben = Szórakoztatva tanulni, tanulva szórakoztatni! Projekt módszer a műzeumpedagógiában*, Szentendre, SZNM MOKK, 2009, 54–56. alapján

- *feladat leírása* (táborlakóknak): Húzz egy kártyát, majd menj a csoportoddal abba a térbe, amit kaptál. Jeleníts meg egy olyan élethelyzetet, amely ott megtörtént vagy megtörténhetett. A szereplőket, jelenetet együtt válasszátok ki, alkossátok meg!
- Azok a csoportok, akik nem szerepelnek éppen, szemlélként is kapnak feladatot a jelenettel kapcsolatban:
 1. Szinkronizáld a szereplőket!
 2. Kérdezz a szereplőktől!
 3. Adj címet a jelenetnek!
 4. Te mit tennél ebben a térben?
 5. Te mit tennél a megjelenített élethelyzetben
- *célok*: szerepbe hozás, közösségben való cselekvés, együttműködés, szituáció átélése, konfliktus feloldása

Gyakorlati teendők a tábor szervezése során

Az alábbi lajstromot kellett átgondolni a tábor sikeres lebonyolítása érdekében. Plakátok megtervezése, kihelyezése, fotók készítése a kihelyezésről; 16 példány „Múzsák könyve”, amely egy olyan házilag elkészített, spirálozott füzet, amelybe az egész heti program leírásán kívül Babits esztergomi versei, prózai írásai, interaktív játékok és egyéb irodalmi érdekességeket helyeztünk el; a vetélkedő feladatainak és játékeinak előkészítése nyomda bevonásával; a vetélkedő résztvevőinek (I., II., III. csapat minden tagjának) ajándékok vásárlása, gyűjtése; a ház eddig teljesen üresen álló tereinek átalakítása a táborozók fogadására; otthonossá tenni a környezetet; a múzeum könyvtárából Babits-kötetek és PIM-es könyvek, kiadványok felszállítása és kihelyezése a könyvszekrénybe; az esztergomi és a budapesti étteremmel egyeztetni létszám, menü, uzsonnaigény, fizetés módja, számlacím megadása ügyében; az esztergomi nap megszervezése kapcsán: helyi múzeumok vezetőit felhívni, e-mailben bejelentkezni (nap, időpont, létszám, igényeink), városjáró Kósa-kisvonattal egyeztetni; a budapesti nap megszervezése: autóbusz, vonat utazás esetén több indulási és érkezési időpont kerüljön feljegyzésre, a budapesti tömegközlekedés biztos ismerete, csoportos utazás bejelentése során az ÁFÁ-s számlaigényt előre jelezni, budapesti vonaljegyek vásárlása, egyeztetés múzeumigazgatókkal, múzeum-pedagógusokkal, uzsonna elkészítése a hazafelé való útra, Planetáriumba való bejelentkezés, csillagással levelezni az élőszavas előadás ügyében, a táborvezető (lehetőleg) nézze meg előre a Planetáriumos műsort, de legalább a tartalmát tudja, mert ez a felkészítés-felkészülés szempontjából fontos.

Visszacsatolás, értékelés, dokumentálás

Az olvasótábor megvalósulását követően szükséges a *visszacsatolás, értékelés, dokumentálás*. Mindez több lépcsőben valósulhat meg. Egyrészt a résztvevő fiatalok és meghívottak értékelik a tábort, majd a táborvezető értékeli a tábort, feljegyzi az eredményeket és a fejlesztendő területeket, levonja a következtetéseket, összegzi a

dokumentációt, pénzügyi és szakmai beszámolót készít saját múzeuma és a támogatója felé.

Egy táborlakó értékelő levele a táborzárásakor:

A hét folyamán tényleg egy közösséggé formálódtunk, amit elsősorban Franciskának köszönhetünk. Nagyon jó érzés volt úgy mozogni a Babits-házban, mintha otthon lennénk. Ha leültem egy székre, hozzáértem valamely tárgyhoz, rögtön eszembe jutott, hogy „Te jó ég! Ez a könyv Babits Mihály kezében is volt!”, vagy valami hasonló. Remek érzés volt. Az előadások közül Kelevéz Ágnes, Bujtor Anna, Sudár Annamária és Szabó T. Anna előadása tetszett a legjobban. Köszönöm, hogy lehetőséget kaptam arra, hogy részt vegyek ebben a csodás programban. Egész életre szóló emlékeket viszek magammal.

Együttműködő partnerek és személyek – támogatók

A tábor sikeres működésének sikeréhez szükséges volt intézmények és magánszemélyek támogatására, melyért itt is szeretnénk köszönetet mondani.

Folytathatóság

A táborban résztvevők külön kérése volt, hogy a nyár folyamán újra visszatérhessenek „utótáborozni”. Ezt a lelkesedést látván fogalmazódott meg bennünk, hogy az olvasótáborozók közösségét érdemes klubszerűen vagy irodalmi önképzőkörként továbbműködtetni. Az elmúlt időszakban azt is tapasztaltuk, hogy a Ház programjainak kivitelezésében segítőként, szereplőként is szívesen vesznek részt a fiatalok. Éppen ezért a táborozók egyedileg tervezett, személyes belépőkártyát kapnak a jövőben, amelyet felmutatva ingyenes belépésre, könyvek helybeli használatára, a nem kiállító térként üzemelő helyiségek (Babits Ildikó szobája, cselédszobák) használatára lesznek jogosultak.

A folytathatóságot jelzi az is, hogy az olvasótábor tervezése, gondolatisága, szemléletmódja, programelemei, játéka, módszertana, tehát egész projektje, egyéb tematika alapján másik Emlékházban működő olvasótáborban jól használhatók.¹⁴

¹⁴ Felhasznált irodalom: CSERHALMI Zsuzsa, *Amit minden magyartanárnak tudni kellene...*, Bp., Korona, 2000; VÁSÁRHELYI Tamás, *A projekt módszer alkalmazása múzeumban = Szórakoztatva tanulni, tanulva szórakozni! Projekt módszer a múzeumpedagógiában*, Szentendre, SZNM MOKK, 2009, 24–27; VÁSÁRHELYI Tamás, BEREZKI Ibolya, *Egy projekt tervezése a gyakorlatban = Szórakoztatva tanulni, tanulva szórakozni! Projekt módszer a múzeumpedagógiában*, i. m., 28–31.

A Kossuth Rádió interjúja – Filippinyi Éva

Közös olvasás

PIM – Bujtor Annával

Vendégváró: Szabó T. Anna

Nagy László költészetének tanítási lehetőségei – avagy „Mi van a tejfölös pohárban?”*

Nagy László költészetének tanítása nem egyszerű feladat a mai középiskolai tanárok számára. Felmerül az a kérdés, hogy tanítjuk-e egyáltalán a szerző életművét? Az igeknek és a nemeknek is racionális okai vannak.

Igen, mert van lehetőség, van elég idő a túlzásfolt középiskolás tananyagon belül a képviseleti, látomásos- szimbolikus-mítoszi költészet képviselőjének tanítására. Igen, mert a sajátos hangon megszólaló költő életművének ismerete elengedhetetlen a 21. századi diákok számára. Igen, mert a költő méltó követője, folytatója Vörösmarty, Petőfi, Ady látásmódjának. Igen, mert a „Látásmódok” témakör keretében Zrínyi Miklós, Jókai Mór, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Németh László, Örkény István, Nemes Nagy Ágnes, Szilágyi Domokos mellett bekerülhet az érettségi tételek közé. És így tovább.

Nem, mert örül a magyartanár, ha Radnóti, Örkény művei beleférnek a tanmenetbe. (Ennek oka lehet a csoport, osztály összetétele, képességei, a kevés óraszám.) Nem, mert örül annak, ha a kortárs irodalom tételt is meg tudja tanítani, és az nem az írásbeli utáni konzultációs időpontokra marad. Nem, mert nehéz tanítani, a diákoknak nehéz értelmezni a költő verseit. Nem, mert esetleg az adott pedagógus sem tud azonosulni a szerző költészetének mondanivalójával, például mert demagógnak tartja az alkotó világnézetét.

A szerző műveinek taníthatósága a középiskola típusától is függ. Míg egy jó gimnáziumban tanító pedagógus természetesnek veszi, hogy az előírt tananyagnak megfelelően oktatja Nagy László költészetét, addig egy szakközépiskolában oktató magyartanár már igencsak fontolóra veszi.

Felmerül az a kérdés is a „nem tanítással” kapcsolatban, hogy van-e joga az adott pedagógusnak bármilyen módon szelektálni az irodalomtörténetből. Van. Hiszen folyamatosan azt tesszük, a csökkenő óraszám, a mai fiatalok befogadóképessége, sőt, képessége miatt.

A jelenlegi, forgalomban lévő irodalom tankönyveket megvizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy mindegyikben szerepel a szerző néhány versének feldolgozása. A költemények közül a *Tűz*, a *Himnusz minden időben*, a *József Attila!* és a *Ki viszi át a Szerelmet* címűek vannak a középpontban, míg a hosszúénekek közül a *Menyegző*. Joggal került tehát be a 2008-as emelt szintű érettségi „Látásmódok” témakörébe „A hosszúvers vagy hosszúénekek Nagy László költészetében (*Gyöngyszoknya, Menyegző, Zöld Angyal*)” címmel.

Az alábbiakban néhány ötletet kívánok adni ahhoz, hogyan lehet ráhangolni a 18 éves diákokat a Nagy László-féle hangulatra, látásmódra.

* A 12 legszebb vers, NAGY László: *Ki viszi át a Szerelmet* című konferencia keretében elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

Hogyan hozhatjuk közelebb a diákokhoz a Nagy László életművét?

Bár nem a kötelező életművek közé tartozó alkotóról van szó, mindenképp érdemes bemutatni a diákoknak a szerzőt mint embert. Erre rendkívül alkalmas Ágh István *Utak bátyámhoz* című alkotása, amiből részleteket felolvasva a testvér szemüvegén keresztül fedezhetik fel Nagy személyiségét.

Nagy Lászlóval több interjú is készült, ezek közül meghallgathatjuk a Kormos István által szerkesztett párbeszédet. A tanulók élvezni szokták, ha a költő hangját „eredetiben” hallhatják.

A szerző életrajzát feldolgozhatjuk szövegértési feladat formájában is. Nagy László *Életem* című önéletrajzi alkotásának részletéhez készült feladatlap alapján is.¹

Természetesen nem feledkezhetünk meg Szécsi Margitról, a feleségről, „a világ női vagányáról” sem, hiszen *A kivirágzott kéz* című alkotás hűen tükrözi kettejük házastársi kapcsolatát, a férfi-nő viszonyát.

A kortárs költők, Orbán Ottó *Nagy László*, illetve Parti Nagy Lajos *Gyászvers-próba Nagy László halála napján* című alkotásait is segítségül hívhatjuk, immár a Nagy László-i hang megismeréséhez.

Megismertethetjük a tanulókat az alkotó képverseivel,² sőt sarkallhatjuk őket házi feladat gyanánt hasonló művek létrehozására. Ez a feladat előkészíti a *Tűz* című vers elemzési óráját. A képverseken kívül a szerző illusztrációit, grafikáit is felvonultathatjuk power pointos előadás formájában. (Vagy akár az előzőek alapján ez is lehet otthoni munka, ha idő híján vagyunk.)

Kedvcsinálóként érdemes még megvizsgálni – tudatosan építkezve – a fiatalok által közzekedelt videomesgázó portálon található Nagy László-feldolgozásokat is.

Variációk egy (?) témára

A fenti két bevezető óra után már bátran nekifoghatunk Nagy László látomásos-szimbolikus-mítoszi költészetének megismertetéséhez. Furcsának tűnő gondolat lehet egy ilyen komoly verset, mint a *Ki viszi át a Szerelmet* egy parafrázissal / palimpszeszttel felvezetni. Ilyen eszközökkel taníthatók a „N/nagy” költő(k) manapság. Nem csak Nagy László esetében működik, működött már Adynál (Magyar Szilárd: *Ladával a bálban*), Babitsnál (Bodor Béla: *Babits-palimpszeszt*), József Attilánál (Bagi Péter: »*Metróval jöttél...*«).

Mezei Péter³ és Nagy László versének párhuzamos vizsgálata jó alap lehet az írásbeli érettségi összehasonlító elemzéséhez. A diákok megadott elemzési szempontok, valamint irányított tanári kérdések alapján dolgozzák fel a két vers tartalmi, formai hasonlóságait, majd rávilágíthatunk az eltérésekre is.

¹ TURCSÁNYI Márta, *Szövegértés, szöveggalkotás, szövegelemzés. Középfiskolai előkészítő*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2009, 42–47.

² NAGY László, *Seb a cédruson. Képversek és betűképek*, Bp., Magvető, 1995, 478–488.

³ BAGI Péter, MAGYAR Szilárd, MEZEI Péter, *Így irtunk mi*, Bp., DFT-Hungária, 2005, 15.

Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*

Létem ha végleg lemerült,
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantú mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?
Létem ha végleg lemerült,
ki rettentí a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra?

Mezei Péter: *Ki viszi le a szemetet?*

Az elem, ha végleg lemerült,
Biztos, hogy a kukába került?
Mi van a tejfölösphárban?
A galacsint idedobáljam?
A kezem nem lesz tőle tiszta,
Vigyem le csak a harmadikra?
S ha találok benne egeret,
Nézzem át az egész szemetet?
„Büdös szemét” – Ilona ásít.
Kidobtátok tán a fetát is?
Az elem, ha végleg kimerült,
Szelektív gyűjtőbe került?
S ki viszi le ujjá közt tartva
A szemetet a hátsó udvarra?

Tartalom–forma

Elsőként a két költemény szerkezeti felépítését vizsgálhatjuk meg, mivel a diákok előzetes tanulmányaik alapján már különbséget tudnak tenni műforma és műfaj között. Mindkét alkotás a szonett műforma formai követelményeinek felelevenítését szolgálja. Ennek kapcsán mindenképp meg kell beszélnünk, hogy a nagyfokú kötöttsége miatt a szonett alkalmas leginkább az ambivalens érzelmek kifejezésére, valamint azt is, hogy a modern korban minden olyan vers, amely 14 soros, szonettnek tekinthető, tehát ne hiányolják az utolsó két sor – Shakespeare-től megszokott – beljebb kezdését. Átismételhetjük a klasszikusnak számító Petrarca-szonett quartina-terzina felépítését, a Shakespeare-szonett astrofikus szerkezetét, illetve rímképletét. Felhívhatjuk a figyelmet az eredeti rímek, illetve a vizsgált művek rímképletének különbségére. (Érettségi előtt természetesen nem okozhat gondot a különféle rímfajták megállapítása.) Feladatként azt is elvárhatjuk a tanulóktól, hogy önálló munka keretében fejtsék ki a versek műformai sajátosságait.

A szerkezet és a tartalom összekapcsolásának legfontosabb vizsgálati szempontja lehet a versek címeinek tanulmányozása. Ezek megfigyelésénél az Adytól átvett szimbolikus írásmódot fedezik fel elsőként a tanulók. Kérdésként az merül föl bennük, hogy minek a jelképe lehet a Szerelem, illetve Mezei miért írta kis betűvel a „szemetet” kifejezést. Milyen aktuális társadalmi problémával küzdhet a két alkotó? Legjobb, ha ennek kifejtését egy/két tanulóra bizzuk, ők prezentálják Nagy László korának és költői hitvallásának problematikáját, valamint Mezei Péter parafrázisának indíttatását.

Összehasonlító elemzés során fontos hangsúlyoznunk, hogy nem külön-külön vizsgáljuk a verseket, hanem párhuzamosan elemezzük, szakaszos szövegfeldolgozást végzünk. Hasznos tehát valamilyen tematikát adni a diákoknak, hogy mi alapján dolgozzanak. Jelenleg a költemények „létkérdéseit” vehetjük végig, valamint a tartalmi jegyeket vethetjük össze.

Célszerű megvizsgálni a költemények felütését, beszédhelyzetét. A „Létem ha végleg lemerült,” valamint „Az elem, ha végleg lemerült,” mondatok értelmezése során rávilágíthatunk a létem-elem szópárok nyelvtani felépítésére (az *elem* lexémával a *létem* birtokos személyjelére játszik rá Mezei). A formai jegyek mellett a tartalmi mondanivalóra is érdemes felhívni a figyelmet. Míg Nagy László E/1-ben önmagáról vall, ezáltal a lírai én az utolsó, mindent mozgató *elemmé* válik (Ady-féle messianizmus), addig Mezei az elem kifejezéssel – ami a modern korban mindent működtethet – banalizált létkérdést vet fel.

A *létem végleg (?) lemerült* és az *elem-lemerült* kifejezések értelmezésével a személyes lételemény, illetve a személytelen világ ellentétét állapíthatjuk meg. Ezeknek az összefüggéseknek a feltárása segítheti hozzá a diákokat a későbbi sikeres elemzéshez.

Nagy Lászlónál a „Létem ha végleg lemerült / ki imád tücsök-hegedű?” kérdés több motívumot is implikálhat. A víz motívuma a kezdő és a záró képben is megjelenik, keretet alkotva. Az első kérdésben a lemerült, a folyóban alábukó, tudatműködésében megszűnő lírai én jelenik meg, a „tücsök-hegedű” pedig a művészet jelképeként értelmezhető. (Gyűjthetnek is olyan irodalmi alkotásokat a tanulók, amelyekben a tücsök vagy a tücsökhegedű jelképként jelenik meg.) Tehát nemcsak fizikailag, hanem szellemi szférájában is megsemmisül/-het a lírai beszélő. Ugyanakkor a „Létem ha végleg lemerült” helyettesíthető az *amikor lemerült, akkor majd* kifejezésekkel, ezáltal egy jövőbeni bizonyosságot fejez ki Nagy László versmondata.

„Létem ha végleg lemerült, / ki rettent a keselyű!” Ezek a versmondatok már nem is kérdésként, hanem felszólításként értelmezhetőek. A nehezen felépített világban megjelenik a pusztító motívuma is: a keselyű képe. A Prométheusz-mítosz történetét hívhatja elő a diákokban, bár ez a történet kifordítása is egyben. Mivel a mítoszban Prométheusz a szenvedő hős, a dögező pusztítja őt, míg Nagy László versében a lírai én a hős, aki elrettenti a keselyűt, tehát inkább Héraklésszel, Prométheusz szabadítójával azonosítható, akinek ez volt a tizenkettedik és egyben utolsó feladata a mitológia szerint.

A keret másik részében a folyón immár átkelő, óvó, védő, értékeket fogában/foga közt (?) tartó költő képe jelenik meg. „S ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra?” Vitát válthat ki ennél a mondatnál a „túlsó part” szókapcsolat értelmezése. Mi az a túlsó part? Mi az innenső? Mi van ott? Miért kell oda menni? Mi van itt?

Mezei Péter „Az elem, ha végleg lemerült, / Biztos, hogy a kukába került?” verssorai viszont bizonytalanságot fejeznek ki, és a modern kor problémáját vetik fel: biztos végérvényesen megsemmisítjük azt, amire már nincs szükségünk? Felmerülhet az a kérdés, ha nem a kukába, akkor hova? Erre Mezei a záró képben tér vissza,

szintén kérdés – bár ez eldöntendő – formájában. „Az elem, ha végleg kimerült, / Szelektív gyűjtőbe került?” Eltérésként felfedezhetjük, hogy a kortárs alkotó igekötőt cserél, ezáltal többletjelentést adva a „merül” igének. Nem mindegy, hogy lemerül (újra feltöltjük) vagy kimerül (szelektív gyűjtőbe tesszük) valami.

A keretet alkotó gondolatok párhuzamba is vonhatók, hiszen:

- „S ki viszi le ujjá közt tartva / A szemetet a hátsó udvarra?” Nagy László alkotásánál az értékmentő költő feladatvállalása jelenik meg, Mezeinél viszont az „ujja közt tartva” éppen ennek ellenpólusa. Undort, utálatot keltő érzéssel teszi meg a vers lírai énje ezt a mindennapi, kötelező feladatot. (Az undor meg fog jelenni a vers egyéb részében is, ezért erre jó, ha felhívjuk a tanulók figyelmét.) Ezekben a sorokban viszont nincs nagy munkavállaló magatartás, mivel csak fentről lefelé, majd a hátsó udvarra (el)távolító mozdulatsort kell végrehajtani, nem úgy, mint Nagy László lírai énjének.

- „Lángot ki lehel deres ágra?” A láng és a deres ág ellentéte kapcsolható az első kérdéshez, ugyanis a láng motívum Nagy Lászlónál az ihlet, a teremtés jelképe, míg a deres ág életteleniséget, ridegséget sugall. A tanulók a kérdést átformálva egy újabb kérdést fogalmazhatnak meg. (Például: Ki lesz képes újjáformálni az élettelen világot?)

- „Mi van a tejfölöspohárban?” Ez a kérdés automatikusan helyesírási bizonytalanságot vethet fel. (Egyben azonnal átismételhetjük a minőségjelzős alárendelő szóösszetételek helyesírását is.) Mivel az elemzőnek tudnia kell, hogy ily módon írva a szó a *tejfölnek való poharat* jelenti, nem pedig a *tejföllel összekevertet*. És valóban! Mi van benne? Mi lehet benne? Tápláló, romlott? (Esetleg új élet sarjad benne.⁴) Ez a kérdés előremutat a vers következő kérdésére...

- „Ki feszül föl a szivárványra?” Ennél a versmondatnál a szivárvány biblikus motívum, amely üdvöt hozó, Noé történetét előhívó költői képként jelenik meg. A fölfeszül ige pedig a krisztusi áldozatvállalást jelképezi a messiástudattal rendelkező szerző esetében. Ennél a pontnál értik meg a diákok a szimbolikus-mitikus kifejezés Nagy László-i elgondolását.

- „A galacsin idedobáljam?” Hova? Az attól függ, milyen anyagból van. Tehát a versben megjelenő lírai én nem tekinthető tudatos szelektív gyűjtőnek, a szerző továbbra sem lépteti ki a bizonytalan létállapotból. Azt is megállapíthatjuk, hogy a galacsin többnyire papírból van (esetleg fóliából), tehát a kérdés feleslegesnek tűnik.

- „Lágy hantú mezővé a szikla- / csípőket ki öleli sírva?” A megidézett általános alany (létezése bizonytalan) cselekvővé válik ebben a képsorban, mivel a vad, durva természetet lágyvá teszi. Lággyá, de még mindig terméketlenné, mivel a hantok (rögök) megakadályozzák a növény, az új élet fakadását. A tanulók ennél a komplex képnél a nőiesség, az anyaöl szimbólumát, a termékenységét, a teremtést is bekapcsolhatják.

- „A kezem nem lesz tőle tiszta, / Vigyem le csak a harmadikra?” Mitől nem lesz tiszta? – ötlük fel a diákokban a kérdés. Az eddigi elemből (ami nem is biztos, hogy

⁴ TARJÁN Tamás vetette fel ezt a kérdést a konferencia során: „Lehet, hogy a nagymama percelt muskátlija kel új életre benne.”

ebben a csomagban van), tejfölszophárból, galacsinból álló szemeteszsák tartalmától? A Mezei Péter által használt „nem tiszta” kifejezés tiszta rímmel játszik rá a „szikla” szóra. Az eddigi verssorokban csak szelektált a kortárs alkotó (konkrét) alanya, innentől kezdve viszont már a szemét eltávolításának első, bizonytalan fokozata jelenik meg.

- „Ki becéz falban megeredt / hajakat, verőereket?” Ezzel a gondolattal az élő-élettelen (nem halott) ellentétére hívhatjuk fel a figyelmet. A „szikla-csípő” kép továbbvitt gondolataként jelentkezik ezekben a sorokban a „hajak” és a „verőerek” kifejezések. A mitikus világból pedig az épülő világért hozott áldozatvállalás jelképe, Kőműves Kelemenné népballadája merülhet fel a tanulók képzetében.

- „S ha találok benne egeret, / Nézzem át az egész szemetet?” A Nagy László-vershez hasonlóan az ellentétezés Mezei versében is jelen van, hiszen a használhatatlan kacatok között felbukkanhat az élő (?), a nekünk már lényegtelen dolgokat jelentő szemétből táplálkozó egér képe. Kissé groteszk társítás ez a Nagy László-féle életáldozatot idéző sorok mellett.

- „S dúlt hitkeből kicsoda állít / káromkodásból katedrális?” A kor Nagy László-i társadalomrajzát adja a „dült hitke” oximoron, ezt a tanulók önmaguktól is felfedezhetik, hiszen képet kaptak már az 1950-es évek társadalmának jellemvonásairól a meghallgatott kiselőadásokból. Az ellentétezés versszerező erejét ezekben a képsorokban is érzékelik a tanulók, mivel a dúlt hit, illetve a káromkodásból katedrális kifejezések egymásutánja ambivalens érzelmekeket kelt bennük. Ugyanakkor nem látják oly tragikusnak a helyzetet (így, a jelenből visszatekintve), mint ahogy azt az alkotó látta. A kemény *-t* és *-é* hangok, valamint azok alliterációit kiáltásként fogják fel. Az épülő új világ képének milyensége azonban egyre inkább közelebb hozza a mai kor társadalomrajzát, amiről Mezei Péter versében is olvashatnak.

- „»Büdös szemét« – Ilona ásít. / Kidobtatok tán a fetát is?” Nagy László versével ellentétben, ebben a költeményben a lírai énen kívül egy külső szemlélő – Ilona – is megjelenik. Ez a személy egy tény közöl, majd létállapotáról kapunk képet. Az eldöntendő kérdésre azonban nem kapunk választ. Érdekes megállapításokat tehetünk a feta sajtról, hiszen az különleges, csak görög juhtejből készíthető sajtkülönlegesség, ami igen drága, értékes dolog, s ez lehet, hogy szintén a szemétben landolt. Az értelmezés során ezt követően visszatér – a már megtárgyalt – lezáró keretrész, összekapcsolhatjuk a két költemény gondolatvilágát a következményekkel. Ahogyan Nagy László alanya elrettentí a keselyűt, ezáltal megóvja az értékeket, úgy Mezei Péter lírai énje is újat teremt a haszontalannak vélt dolgokból a szelektív hulladékgyűjtéssel. A szelektálási folyamat irodalomra vonatkoztatott képei előhívhatják a kanonizációs folyamat képzetét.

Szerkesztőelv – műfaji kérdések – lezárás

A *kér* kérdőszóval bevezetett Nagy László-i általános kérdések induktív szerkesztésmóddal, tehát egy egyedi, speciális létállapotból kiindulva egy általános törvény-

szerűséget, a világpusztulást idézik meg. Mezei Péter létkérdései az E/1 személy használatával a deduktív szerkesztésmódot implikálják.

Az elemzés fontos részét képezi az igék használatának vizsgálata is, mivel az eredeti vers szakrális elemzését készíthetjük elő vele, amihez szervesen hozzátartozik a költői képek részletes vizsgálata.

A versek ismerete után a műfaji kérdésekkel is foglalkozhatunk. Az ars poetica, parafrázis / palimpszeszt műfajának felismerése és definiálása is elvárható a 18 éves diákoktól.

Konklúzióként megfogalmazhatjuk – egy befejező beszélgetés során –, hogy Mezei versében a lírai én ugyan kidob, pusztít, de ment is, hasznosít is, épít is. Nagy László pedig azon aggódik, hogy ki teremt új világot, ha már ő, a költő nem lesz. A választ megtalálhatjuk Mezei Péter versében, hisz a jövő nemzedéke teremthet új világot, mivel tudatosan nem hagyja pusztulni az értéktelennek tűnő értékeket.

BACSA LILLA

Költőpárok, művészpárok a magyar irodalomban

Polcz Alaine és Mészöly Miklós; Szécsi Margit és Nagy László

Dolgozatom címe *Költőpárok, művészpárok a magyar irodalomban*. Első olvasatra azt is hihetnénk, hogy olyan költőkről lesz szó, kik kortársak voltak, esetleg együtt alkotnak, vagy életművük nagy hatással volt a másikéra. Mindez igaz az általam választott költő-, illetve művészpárokra is, de őket még valami összeköti, mindezek mellett ugyanis *ők* együtt éltek, végigkísérték egymás életét, jelen voltak a másik felemelő és kevésbé felemelő életszakasaiban, segítettek, vigyázták, inspirálták a másikat, egyengették útját. Házastársak voltak.

Nagy László költészetével foglalkozva merült fel bennem a kérdés, vajon hogyan élhet együtt egy költőházaspár? Milyenek lehetnek a hétköznapjaik? Miről beszélgetnek? Tudnak-e másról beszélgetni, mint az irodalom? Vajon mennyire befolyásolják egymás munkáját, előmenetelét, sikereit? Vajon sok művész, költő választ magának azonos hivatású társat?

Költőpárok után kutatva egy új, színes művészvilágba csöppentem. Kiderült, hogy sokkal több művészpár él/él a mai napig, mint amennyire gondoltam. Van, hogy a férj, van, hogy a feleség a „nagyobb” művész, van, hogy mindketten egyformán elismertek, de ez a fajta új látásmód, miszerint házaspárként tekintünk életükre, életművükre, egy rendkívül izgalmas, sokszor megható, máskor igazán mulattató, de nagyon friss és új képet ad az adott költő(k)ről.

Sok irodalomtanár kéri diákjaitól, hogy költői életrajzokat tanuljanak. Magam is jól emlékszem, ahogy magoltuk: „Babits Mihály, született 1883-ban Szekszárdon, meghalt 1941-ben, Budapesten, felesége Tanner Ilona, művésznevén Török Sophie...” A témával foglalkozva most rákérdeztem csoporttársaimnál, emlékeznek-e arra, ki volt Babits felesége. „Valamilyen T betűs, valami Ilona, nem?” – volt a válasz. De ha Babits Mihály életét, munkásságát tanulmányozva felesége nem csak említés szintjén jelenne meg az órán, hanem előkerülne néhány verse, közös fényképek a költővel, esetleg Babits szerelmes versei, melyek nem túl ismertek a diákok körében, bizonyára jobban emlékeznénk rá, s nem utolsó sorban Babitsról is egy új és meglepő képet kaphatnánk diákjaink. Ha szerelmi költészetéről van szó, Babits az utolsók közt van, kinek neve eszünkbe jut, pedig szerelmi lírája bármely más szerelmi költeményről híres költő munkája mellett is megállja a helyét.

Azt gondolom, diákjaink sokkal könnyebben magukévá teszik az épp tárgyalt életművet, ha az adott író/költő nem csak holmi elérhetetlen művészként lebeg a szemük előtt, hanem látják azt, hogy ő maga is ember volt, valódi emberi problémákkal, valós szerelmi, szülői örömmel és csalódásokkal. A fényképek, a hanganyagok is segítenek abban, hogy az éppen tárgyalt költeményt tudják kihez kötni. A szerelem, a párkapcsolat, (később a házasság) diákjaink korosztályának egyik legfontosabb, legmeghatározóbb élményei közé tartozik. Az adott költő párjához írt verse

vagy a házaspár egy levélváltása betekintést nyújt diákjainknak magánéletükbe, s mindezzel kézzelfoghatóbbá válhat a tárgyalt költő képe, életműve. Mindezt segítheti, ha diákjainkkal osztálykirándulás vagy délutáni program keretében meglátogatjuk a tárgyalt költő akár szülőházát, lakását vagy esetleg síremlékét. Például Ady Endre és Csinszka lakását a Veres Pálné utcában, vagy Mészöly Miklós síremlékét a Farkasréti temetőben, de ha módunkban áll, miért ne olvashatnánk Szendrey Júlia verseit, naplóját, mikor Petőfi szerelmi lírájáról van szó (s ha lehetőség adódik, nagy élmény osztálykirándulás keretében meglátogatni a máramarosi Koltót és a Teleki-kastélyt, ahol a pár a mézesheteket töltötte.) S vajon a diákok tudják Csokonai Lillájáról, hogy maga is verselgetett? Tudják-e, hogy Weöres Sándor a *Magyar etűdöket* feleségének írta, annyiféle színes tintával, ahányat a boltban venni tudott?

Három óratervet készítettem a témával kapcsolatban, az első Nagy László *Ki viszi át a Szerelmet* című versének elemzése, feldolgozása; a második ennek az órának folytatása, kiegészítése: Nagy László és Szécsi Margit szerelmi líráját dolgozza fel. A harmadik Mészöly Miklós három novelláján keresztül ad betekintést az írópár, Polcz Alaine és Mészöly életébe.

Első óraterv

Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet
(12. évfolyam, 90 perc)

- tanítandó anyag: Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*
- tematikus egység: Nagy László életműve
- az óra típusa: rendhagyó ismeretbővítő óra
- az óra célja: a *Ki viszi át a Szerelmet* című vers megismerése, élményszerű feldolgozása
- előzetes tudás: Az előző, bevezető órán szó volt Nagy László életéről, a történelmi háttérrel, költészetéről általában; az ars poetica fogalma is világos a tanulók számára, előzetes tanulmányok alapján.
- munkaforma: frontális osztálymunka
- módszerek: beszélgetés tanári irányítással, szemléltetés
- eszközök: magnó, hanganyagok, képek, kiosztmányok (versek, idézetek)
- a terem berendezése: hátrátolt padok, előttük a székek félkörben, a táblával szemben, a tábla közepére ki van ragasztva Nagy László kinagyított portréja (1. sz. melléklet)
- felhasznált irodalom:
KOCZKÁS Sándor, *Nagy László küldetése = Égi s földi virágzás tükré. Kortársak Nagy Lászlóról*, szerk. VARGA Béla, Veszprém, Magyar Könyvkiadó, 1985.
DOBÓNÉ BERENCSI Margit, *Nagy László tizenkét versének elemzése*, Bp., Tankönyvkiadó, 1989.
GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, Bp., Magvető, 1992.
VASY Géza, *Nagy László*, Bp., Balassi, 1995.

Havon delelő szivárvány. In memoriam Nagy László, szerk. GÖRÖMBEI András, Bp., Nap, 2000.

GÖRÖMBEI András, *Ki viszi át a szerelmet = Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, szerk. SIPOS Lajos, Bp., Krónika Nova, 2006.

Idő	Az óra menete	Módszerek, munkaformák, eszközök
0–10. perc	<p>Jelentés, elhelyezkedés. A diákok félkörben ülnek a táblával szemben, hogy mindenki jól láthassa a másikat és a táblát is. Sem füzet, sem tankönyv nincs náluk. A tanár velük szemben, a tábla előtt áll.</p> <p>I. Ráhangelődés: A tanár felolvassa a címet: <i>Ki viszi át a Szerelmet</i> Kérdés: - Mit gondoltok, miről szól a vers a cím alapján? Lehetséges válaszok: - a szerelemről, az élet fontos dolgairól... Egy-két vélemény meghallgatása, ezeket az adott diák felírja a táblára a portré mellé, s utána a tanár megkéri a diákokat, hallgassák meg a verset.</p>	Frontális munka, beszélgetés
10–20. perc	<p>II. Új anyagrész –Tanári felolvasás: Nagy László: <i>Ki viszi át a Szerelmet</i> című versét. Megfigyelési szempont: - Az előzetes tippeket figyelembe véve miről szól a vers? Mi a témája? Lehetséges válaszok: - a szerelem fontossága, a költői hivatás feladatai, a költő ars poeticája, az elmúlás (ihleté, halál...) stb. Konklúzió: Nagy László ars poeticája, illetve esetleg szerelmes vers</p>	beszélgetés
20–35. perc	<p>III. A vers elemzése Nagy László ars poeticájaként Olvassátok el a verset újra, magatokban! Megfigyelési szempont: - Milyen a vers hangulata? Minden válaszodat szöveggel igazold! Lehetséges válasz: - szomorú, elkeseredett, kétségbeesett, reményvesztett,</p>	Beszélgetés Szöveggyűjtemény (füzet nem szükséges, óra végén mindenki

<p>35–55. perc</p> <p>55–75. perc</p>	<p>elszánt, szenvedélyes, bátor</p> <p>A tanár itt említi meg a vers születésének időpontját, ill. hogy e beszédes dátum az ötvenes évek által okozott keserves csalódásokat idézi fel.</p> <p>- Milyen szerkezeti egységekre tagolható a vers?</p> <p>Konklúzió:</p> <p>3 egységre tagolható, az egysoros kérdő, kétsoros kérdő majd felkiáltó mondatok alapján, a kezdő sor megismétlése alapján</p> <p>1. Létem ha végleg lemerült ki imád tücsök-hegedűt? Lángot ki lehel deres ágra? Ki feszül föl a szivárványra?</p> <p>2. Lágy hantu mezővé a szikla- csípőket ki öleli sírva? Ki becéz falban megeredt hajakat, verőereket? S dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrálist?</p> <p>3. Létem ha végleg lemerült, ki rettentí a keselyűt! S ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra!</p> <p>A) Önálló csoport/páros munka: az egységek elemzése különböző idézetek alapján</p> <p>A diákokat beosztjuk csoportokba, s mindegyik csoport kap a maga részéhez különböző segítő idézeteket és kérdéseket, melyeket a tanár papíron a kezükbe ad. Negyed óra áll rendelkezésükre, hogy megbeszéljék a feladatot (1., 2., 3. handout). A terem berendezése: kis csoportokban ülnek a diákok, székeiket egymáshoz közel húzva.</p> <p>B) Megbeszélés:</p> <p>1. rész</p> <p>Idézet: „ A költő hiszi, hogy hatalma van. Ez eredendő vonás. Történelmünk elején a varázsló költő is volt. Hatalma volt a közösségen, sőt hitte, erőt vesz a természetben. Egy-egy vállalkozás sikerét biztosította, mert</p>	<p>megkapja a tanár előre elkészített vázlatát)</p> <p>Páros vagy kiscsoportos munka (több csoport is dolgozhat egyszerre ugyanazon a témán, ha sok kis csoport alakul)</p> <p>Szöveggyűjtemény és a kiosztott</p>
---------------------------------------	--	--

<p>edzette, előkészítette a közösséget.” (Nagy László)</p> <p>a) „Létem ha végleg lemerült...” Vajon miféle lemerülésre gondol a költő? Válasz: Nem csak a fizikai halálra gondol, hanem a költő lét megszűnésére.</p> <p>b) Vajon mit csodál az, aki „tücsök-hegedűt imád”? Válasz: A tücsök imádata nem csak a természet és az élet apró örömeit jelenti, hanem maga a költészet áhítatos imádatát is.</p> <p>c) A fenti idézet vajon hogyan kapcsolódik a részlethez? (Segítség: Gondoljatok a dér, tűz, lehel szavak jelentéseire.) Milyen feladatot fogalmaz meg mindezzel? Válasz: A láng lehelése deres ágra szinte lehetetlen, ehhez varázslónak kell születni. A költő erre is képesnek tartja magát. Hisz abban, hogy az élet nem fagyott meg végképp, dermedtségéből visszavezethető a teljes értékű létezésbe. (Itt még a tanár elmondhatja, hogy „a dér, dérütött rét, dérverés Nagy László lírájának 1963 és 1965 között állandó jelképei, a megcsalatottság, tékozlás költői szimbólumai.” Görömbei András)</p> <p>d) Vajon mit jelent a költői hivatásban a „szivárványra feszülés”? (Segítség: Gondolkodjatok el a szivárvány szimbolikáján, ill. azon, milyen képeket, eseményeket idéz fel bennetek a „feszül” ige!) Válasz: A szivárványra való fölfeszülés a krisztusi szenvedést idézi, ezt kell újraélnie annak, aki a költővel osztozni akar, vállalva a szigorúságot, erkölcsi törvényeket, a teljes élettel járó küzdelmet. Ez az az áldozat, melyet a költő vállal az éltető reményért, amit a szivárvány szimbolizál. (A vízözön után a Bibliában az Úr szivárvánnyal ígérte meg népének, hogy nem lesz többé vízözön).</p> <p>2.rész: Idézet: „E vers az a modell, amelyet bartókinak szokás nevezni, s amelyben a titáni indulat, a korszerű eszme és a gazdag hagyomány hatalmas összefogása a teljesítmény titka.”¹</p>	<p>handoutok (mindenki kap, és erre jegyzetelhet, lásd melléklet!)</p>
--	--

¹ DOBÓNÉ BERENCSEI Margit, *Nagy László tízenkét versének elemzése*, i. m., 116.

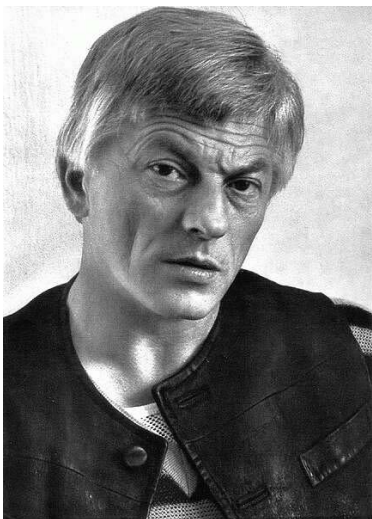
	<p>a) Vajon mit jelent a fenti idézet „bartóki” jelzője? Miért jellemezhető bartókinak a vers?(Segítség: Gondoljatok arra, Bartók Béla mivel foglalkozott, miről volt híres, mi volt egyik legnagyobb érdeme!)</p> <p>Válasz: Nagy László versében a szürrealista képek mellett a paraszti élet elemei is megjelennek. A népköltészetet átéli és szervesen illeszti bele művébe.</p> <p>b) Hogyan jelenik meg a termékenység, az élet szeretete ezekben a verssorokban?</p> <p>Válasz: A „lány hantú mezők sírva ölelése” a költő görcsös elszántsággal, akarással (ezt jelzi a sírás) próbálja a terméketlen, sivár földet élővé, termékennyé teremteni. (Mindez ugyanakkor a férfi és nő összeolvadó együttlétét is ábrázolja.) A becézés, simogatás pedig az élet szeretetét, gyengédséget sugall.</p> <p>c) Vajon milyen ellentétet fogalmaz meg a költő a következő sorokban: „S dúlt hiteknek kicsoda állít / Káromkodásból katedrálíst?”</p> <p>Válasz: A költő a természeti létezés és a társadalmi cselekvés közötti ütközőponton áll. A társadalom szétdőlni próbálja az ember hitét, de sikertelenül, mivel a költő ennek a hitnek állít, ha cáromkodásból is, katedrálíst. (Vasy Géza) Egy másik értelmezés szerint a költőnek a rettenetet is meg kell énekelnie, felelősséggel, éber lelkiismerettel, maradandóan. Ezért épít cáromkodásból katedrálíst. Ezért idézi a középkor templomának képét. Azt hirdeti, hogy az ember, amíg él, a jóért való küzdelmet nem adhatja fel. (Dobóné Berencsi Margit)</p> <p>3.rész Idézet: „Minden igazi versből sugárzik, vibrál a küldetés. Izgat, vagy lázít a jóért, pörlekedik a rosszal és elfogult mindig. Nyugtalanul elégedetlen másokkal és önmagunkkal. Akár komor, akár pajkos, emberit fejez ki folyton. S mert rámutat az embertelenre elkészíti helyét az emberinek” (Koczkás Sándor)</p>	
--	--	--

	<p>a) Mi mindent jelképez vajon a keselyű? Milyen feladatot fogalmaz meg itt a költő? Válasz: A keselyű a növekvő veszedelemre figyelmeztet. A ragadozó madár a romlás, a pusztulás jelképe, a halál hírnöke. Mélyebbre nézve, a ragadozók, vagyis a saját hasznukat nézők jelképe is. Megidézi a Prométheusz-történetet is a mitológiából, (Prométheuszt a tűz ellopásáért Zeusz azzal büntette, hogy kikötözte egy sziklához, s egy keselyű minden nap szétmarcangolta a máját, ami másnapra újranőtt), s az ő halhatatlan kínját. A költő szembeszegül az önmagukért élőkkel, készen áll a cselekvésre, a humánus érzésére.</p> <p>b) Mit szimbolizál a Szerelem? S vajon miért van nagybetűvel írva? Tudtok-e régebbi korok költészetéből szerzőt, aki szintén élt ilyen kiemeléssel? Válasz: A szerelem itt mindazt jelenti, ami érték: a szépség, a jószág, a tisztaság és tisztesség. A nagybetűs írás monumentálissá emeli eme értékeket, s erkölcsi parancsá teszi. Más példa erre Csokonai: <i>A Reményhez</i>, stb.</p> <p>c) Milyen költői feladatot fogalmaz meg az utolsó két sor? (Segítség lehet a megadott idézet.) Válasz: Itt a költői képzelet a legősibb állati ösztönre hivatkozik. A kutyára, aki szájában viszi a kölykét, hogy megmentse, a legreménytelenebb helyzetben is. A költő nem csupán létével, hanem munkájával, művészetével rettentí a keselyűt, s menti át mindazt, amit a szerelem szimbolizál, a túlsó partra.</p> <p>Konklúzió: - Szedjük pontokba, Nagy László mi mindent tart költői feladatának!</p> <p>Megoldás: - az élet apró örömeinek megbecsülése, a költészet szeretete - a holtá váltat felélesztetni, s az ebben való reményért áldozatot hozni - az élet szeretete - az emberi hitének megtartásáért, a jóért való küzdelem</p>	
--	--	--

	<ul style="list-style-type: none"> - a humánium, az értékek megőrzése, megmentése „A költő kell a társadalomnak. Kell, mert a természet humanizálása s az emberben rejtőző humánium kibontása az ő feladata.[...] Ölelni, katedrális állítani, a Szerelmet átvenni a túlsó partra, a megtermékenyítést (a teremtést), az építést (az alkotást) és az emberi értékek megőrzését-átmentését a jövőnek jelenti.” (Vasy Géza) - Ha most újra megnézzük a verset, látjuk, hogy noha részekre lehet tagolni, mégis nagyon szoros egységet alkot. Melyek azok a tényezők, amik ezt erősítik a versben? <p>Válasz:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) A „Létem ha végleg lemerült” időhatározói mellékmondat, melyhez a kérdések, felkiáltások grammatikailag kapcsolódnak. Ez a mondat ismétlődésével keretet is ad a költeménynek. 2) A belső szilárdságot a versben megjelenő költői képek adják, amik látszólag önállóak, de valójában tartalmilag és grammatikailag is szorosan kapcsolódnak egymáshoz. 3) A költő nem csak önmagához, mindenkire szól. 4) Az ellentétek <ul style="list-style-type: none"> - Felfedeztek-e valamiféle ívet, mozgást, perspektíva-váltást? <p>Válasz:</p> <p>Folyamatos lentről felfelé való mozgást érezhetünk. Kezdvén a lemerült igével, mely a halál metaforája, s így tekintetünket a föld alá viszi, majd következik a tücsök valamivel a föld felszíne fölött. Tekintetünket tovább emeljük a fák ágaihoz, s végül a szivárványos égig tágul a kép.</p> <p>Majd ismét a földön járunk, a lág hantú mezőkön, majd tekintetünk újra feljebb és feljebb vándorol a falat követve egészen a katedrális csúcsáig.</p> <p>Végül még felkapjuk tekintetünket a felettünk köröző keselyűre, de a vers vége a földön ér véget.</p> <p>Szintén ide lehet sorolni a feszültség növelését, a rövid majd egyre hosszabbá váló kérdéseket, amelyek a vers végére felkiáltásokká válnak.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Milyen hatása ennek a gyakori térsíkváltásnak? 	
--	---	--

	<ul style="list-style-type: none"> - Lehetséges válaszok: 1) Ezzel ad lendületet a versnek! 2) Hozzásegít a mondandó nyomatékosításához, jobb megértéséhez. - Mit gondoltok, miért az utolsó sor vált a vers címévé? - Lehetséges válaszok: 1) A költő a szerelmet tartja mindennél fontosabbnak. 2) A költő a költői hivatásban a legfontosabbnak a humánium, az értékek megőrzését tartja. 	
75–85. perc	<p>IV. Levezetés</p> <p>A Republik által feldolgozott zenei változat meghallgatása</p> <p>Kérdés:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vajon mennyire illik a zene a vershez? - Mit gondoltok, megértették Nagy László mondanivalóját az előadók? <p>Házi feladat: (Az első két kérdés közül választani lehet, mindezt írásban, beadható formában készítsék el.)</p>	<p>Magnó, hanganyag, érzelmi lezárás</p> <p>Kötetlen beszélgetés</p>
85–90. perc	<ol style="list-style-type: none"> 1) A vers otthoni újraolvasása, költői eszközeinek gyűjtése, nyelvének elemzése, (mgh-k, msh-k, szóhasználat stb.) Mindezt írásban, beadható formában készítsék el. 2) Vajon értelmezhető-e a vers szerelmes versként? (Segítség: tanártól kapott illusztráció: Nagy László tollrajza) 3) A tanár megmutatja Nagy László egy rajzát. Megkéri a gyerekeket, hogy mindannyian keressenek egy képet, fotót, verset, dalt, bármit, ami eszükbe jut, mikor ezt a verset olvassák, s a következő órát egy montázsfaliújság összerakásával kezdjük, melynek címe: Ki viszi át a Szerelmet 	<p>Frontális munka Tanulói füzet, Nagy László tollrajza (megkapják kiosztva)</p>

1.sz. melléklet

2. sz. melléklet

1. handout – a *Ki viszi át a Szerelmet* első egységének elemzéséhez

Idézet: „A költő hiszi, hogy hatalma van. Ez eredendő vonás. Történelmünk elején a varázsló költő is volt. Hatalma volt a közösségen, sőt hitte, erőt vesz a természetben. Egy-egy vállalkozás sikerét biztosította, mert edzette, előkészítette a közösséget.” (Nagy László)

- a) „Létem ha végleg lemerült” Vajon miféle lemerülésre gondol a költő?
- b) Vajon mit csodál az, aki „tücsök-hegedűt imád”? (Gondoljatok Arany *Családi körére*, Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjére*)
- c) A fenti idézet vajon hogyan kapcsolódik a részlethez? (Gondoljatok a dér, tűz, lehel szavak jelentéseire.) Milyen feladatot fogalmaz meg mindezzel?
- d) Vajon mit jelent a költői hivatásban a „szivárványra feszülés”? (Gondolkodjatok el a szivárvány szimbolikáján, illetve azon, milyen képeket, eseményeket idéz fel bennetek a „feszül” ige!)

2. handout – a *Ki viszi át a Szerelmet* második egységének elemzéséhez

Idézet: „E vers az a modell, amelyet bartókinak szokás nevezni, s amelyben a titáni indulat, a korszerű eszme és a gazdag hagyomány hatalmas összefogása a teljesítmény titka.”²

² Uo.

- a) Vajon mit jelent a fenti idézet „bartóki” jelzője? Miért jellemezhető bartókinak a vers?
(Segítség: Gondoljatok arra, Bartók Béla mivel foglalkozott, miről volt híres, mi volt egyik legnagyobb érdeme!)
- b) Hogyan jelenik meg a termékenység, az élet szeretete ezekben a verssorokban?
- c) Vajon milyen ellentétet fogalmaz meg a költő a következő sorokban:
„S dúlt hiteknek kicsoda állít / Káromkodásból katedrálist?”

3. handout – a *Ki viszi át a Szerelmet* harmadik egységének elemzéséhez

Idézet: „Minden igazi versből sugárzik, vibrál a küldetés. Izgat, vagy lázít a jóért, pörlekedik a rosszal és elfogult mindig. Nyugtalanul elégedetlen másokkal és önmagunkkal. Akár komor, akár pajkos, emberit fejez ki folyton. S mert rámutat az embertelenre elkészíti helyét az emberinek”³

- a) Mi mindent jelképez vajon a *keselyű*? S mi vele kapcsolatban a költő feladata?
- b) Mit szimbolizál a *Szerelem*? S vajon miért van nagy betűvel írva?
- c) Milyen költői feladatot fogalmaz meg az utolsó két sor? (Segítség lehet a megadott idézet.)

3. sz. melléklet

Az óra vázlata

Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet* (1964)

Témája: Nagy László ars poéticája

„Létem ha végleg lemerült / ki imád tücsök-hegedűt?” – az élet apró örömeinek megbecsülése, a költészet szeretete

„Lángot ki lehel deres ágra?” – a holtta váltat feléleszteni, s az ebben való reményért áldozatot hozni

„Ki feszül föl a szivárványra?” – az áldozatvállalás értelme

„Lágy hantu mezővé a szikla- / csípőket ki öleli sírva? / Ki becéz falban megeredt / hajakat, verőereket?” – teremtés, az élet szeretete

„S dúlt hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrálist?” – az ember hitének megtartásáért, a jóért való küzdelem

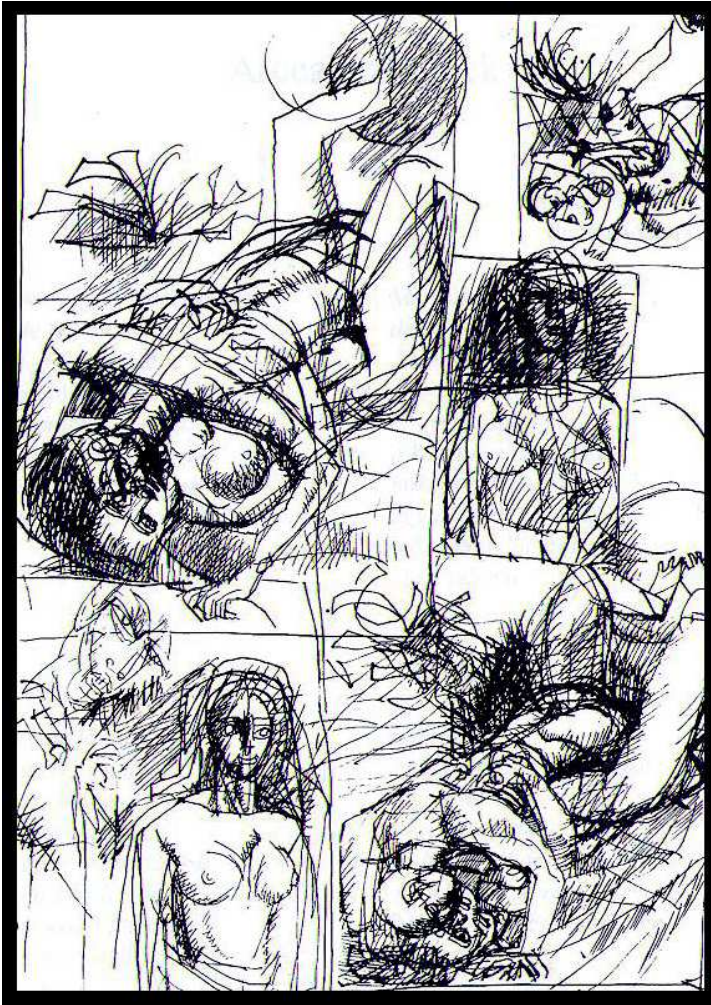
„Létem ha végleg lemerült, / ki rettent a keselyűt! / S ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra?” – a humánus, az értékek megőrzés, megmentése

A vers egységét biztosító elemek:

- a keretet adó „Létem ha végleg lemerült” időhatározói mellékmondat

³ KOCZKÁS Sándor, *Nagy László küldetése*, i. m., 102.

- a versben megjelenő, grammatikailag és tartalmilag is szorosan összekapcsolódó képek
- a költő mindenkire szól
- az ellentétes képek: létem – lemerült, láng – deres ágra, lány hantú mező – szikla csipő, dúlt hitek – állít, káromkodás-katedrális, rettent a keselyűt – átviszi a szerelmet a túlsó partra
- ezt erősíti a költői perspektíva-kezelés:
 - föld alatt (lemerült) – föld felett (tücsök) – fák ágai (deres ág) – magas ég (szivárvány)
 - föld (mezők) – fal – ég (katedrális csúcsa)
 - fenn az égben (keselyű) – lenn a földön (folyó túlsó partja)

4. sz. melléklet

Nagy László: Illusztrációvázlatok Miguel Hernandez *Ná-szi balál* című verséhez
Tollrajz. 1966

Második óraterv

Nagy László és Szécsi Margit
(12. évfolyam, 90 perc)

„Vétezz hittel, bússéggel állig, s akkor én a balálos ágyig beléd fogódzom”
Nagy László: Jártam én koromban, hóban

- az óra anyaga: Nagy László és Szécsi Margit válogatott, egymáshoz vagy egymásról írt versei
- tematikus egység: Nagy László életműve
- az óra típusa: ismeretbővítő óra
- az óra célja: Közelebb kerülni Nagy Lászlóhoz, a költőhöz és férjhez, feleségéhez, feleségéről írt versein, felesége hozzá vagy róla írt versein keresztül. Olyan versek kerülnek tárgyalásra, melyek hol egyszerűbben, hol fennköltebben beszélnek a szerelemről, a párkapcsolatról, ennek örömeiről, nehézségeiről. Az a cél, hogy a diákok, megismerve Nagy László magánéletét, megismerve Szécsi Margitot, a társat, verseiket olvasva azokat saját életükre, érzéseikre, tapasztalataikra vonatkoztassák, s ezáltal egy személyesebb kapcsolat alakulhasson ki Nagy László és akár Szécsi Margit költészetével, szerelmi lírájukon keresztül.
- előzetes tudás, ismeret: Nagy László *Ki viszi át a Szerelmet* című verse
- munkaforma: frontális osztálymunka, csoportmunka
- módszerek: szemléltetés, tanár által irányított beszélgetés, (tanulmányi kirándulás)⁴
- eszközök: hanganyag, képek, versek
- a terem berendezése: padok hátra tolva, diákok körben ülve (ha van rá lehetőség)
- felhasznált irodalom:

Havon delelő szívárvány. In memoriam Nagy László, szerk. GÖRÖMBEI András, Bp., Nap, 2000.

ARDAY Géza, *Egymásra hatva. Nagy László és Szécsi Margit*, Lyukasóra, 2004, 24–25.

NAGY Gáspár, *Emlékezés Nagy László és Szécsi Margit emléktáblájánál*, Hitel, 2004, 39–40.

SZÉCSI Margit, *Vadak jegyében. Összegyűjtött versek*, Bp., Holnap, 2003.

NAGY László, *A seb cédruson. Összegyűjtött versek*, Bp., Magvető, 1995.

DOBÓNÉ BERENCSI Margit, *Nagy László tizenkét versének elemzése*, Bp., Tankönyvkiadó, 1989.

KEMÉNY Géza: „A kivirágzott kéz” *Ünnepek és szertartások, szerepek és gesztusok Szécsi Margit költészetében*, Bp., Püski, 1998.

Az óra az első (Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*) óra folytatása, de önállóan is megtartható.

⁴ Látogatás Iszkázon, Nagy László szülőházánál, az órát akár ott is meg lehet tartani.

Az idő	Az óra menete	Módszerek, munkaformák, <i>eszközök</i>
0–15. perc	<p>I. Ráhangolódás:</p> <p>Az előző órán kapott házi feladat alapján elkészül a montázs a táblán, melynek címe: <i>Ki viszi át a Szerelmet</i>.⁵ (A montázsban Nagy László tollrajza is szerepel, melyet a tanár a múlt órán segítségül adott a diákoknak (1. sz. melléklet).)</p> <p>A képeken, fotókon kívül a montázsra kerülnek a hozott versek, ill. a zenék, dalok is meghallgatásra kerülhetnek.</p> <p>a) A tanár kezdi a beszélgetést, pár szóban elmondja, miért választotta az adott képet. (Ezt a képet én választottam a vershez. Nagy László tehetséges grafikusművész volt, ezt a foglalkozást akarta eredetileg űzni. Ugyan a kép egy Hernandez-vershez készült, de a tárgyalt költeményhez is tökéletesen társítható. Vizualizálja azt az erotikát, fűtöttséget, szenvedélyt, amit Nagy László e versében megfogalmaz. De természetesen választható más kép, hang, vers is).</p> <p>b) Miután elmondta, kiválaszt egy képet, verset vagy zenét, s megkéri azt, aki a montázsra tette, hogy mondja el miért választotta. A diák elmondja, s ugyanígy felszólít egy következő diákot. (Az osztály létszámától függően végig lehet menni mindenkin, idő szűkében csak pár ember választását hallgatjuk meg, például: jelentkezzen az, aki szeretné elmondani...)</p> <p>Ha a tanár úgy gondolja, fel lehet olvasni a verset újra az óra elején.</p>	<p>Irányított beszélgetés</p> <p>Képek, hanganyag, versek</p>
15–35. perc	<p>II. Az előző órai tananyag felidézése: Ismétlés</p> <p>(Az előző órán Nagy László: <i>Ki viszi át a Szerelmet</i> című versét elemeztük, értelmeztük mint ars poeticát, de:)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vajon értelmezhető-e a <i>Ki viszi át a Szerelmet</i> című vers szerelmes versként? - Ha igen, miért? - Mik azok az elemek a versben, melyek arra utalnak, hogy ez egy szerelmes vers? (Gondolatok a képekre, ellentetekre!) - Mít gondoltok a vers erotikus töltetéről? 	<p>Frontális munka, irányított beszélgetés az előző órai anyagra építve</p>

⁵ Ha önállóan tartjuk az órát, a táblára Nagy László és Szécsi Margit közös képe kerüljön fel (2. sz. melléklet)

	<p>Lehetséges válaszok:</p> <p>-Igen, értelmezhető szerelmes versként is:</p> <p>1. Létem ha végleg lemerült ki imád tücsök-hegedűt? Lángot ki lehel deres ágra? Ki feszül föl a szivárványra?</p> <p>- a láng jelentheti a szerelmet, a szerelem tüzét, a láng és deres ág ellentét azt a pillanatot, mikor a hideg, elkeseredett (női) szív szerelemre lobban - a szivárványra való felfeszülés jelentheti azt az „édes kint” amit a szerelem okozhat, vagy akár azt a fájdalmat amit a szerelem elvesztése okoz</p> <p>2. Lágy hantú mezővé a szikla- csípőket ki öleli sírva? Ki becéz falban megeredt Hajakat, verőereket? S dúlt hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrális?</p> <p>- a lágy hantú mező – szikla csípő ellentét egyértelműen a női testet idézi, azt a pillanatot, amikor a testi szerelemben egyggyé olvad férfi és nő, a nő befogadja, elfogadja a férfit - a sírva ölelés szintén a szerelem olykor fájdalmas voltára utalhat, a fájdalmat okozó, sírásra fakasztó szenvedélyre - a falban megeredt hajak, verőerek becézése ugyancsak a női testet idézi fel, már gyengédebb, kevésbé szenvedélyes, inkább meghittebb pillanatok, mikor a férfi cirógatja, babusgatja a nőt - akár úgy is értelmezhetjük, hogy a fenti négy sor egy férfi és egy nő testi szerelmének eseményét írja le - előkerülhet itt az óra elején már látott tollrajz, mely a férfi és a nő testi szerelmét ábrázolja</p> <p>3. Létem ha végleg lemerült ki rettent a keselyűt? s ki viszi át fogában tartva a Szerelmet a túlsó partra?</p> <p>- a keselyű rettentése vonatkozhat akár arra, mikor a férfi küzd a szerelemet megrontó démonokkal, s elűzi őket, hogy megvédje azt</p>	
--	---	--

	<p>- a nagybetűs Szerelem hangsúlyozza saját fontosságát, s a túlsó partra átvitel, a megmentés eleme akár összekapcsolódhat az előző sorral, miszerint a férfi küzd, s sikerrel jár, megmenti a szerelmet, a boldogságot, amely az élet legfontosabb eleme (Másféle értelmezések is szülehetnek.)</p>	
35–45. perc	<p>- Mit gondoltok, kihez szól a vers? (Itt kiderül, tudnak-e valamit Nagy László magánéletéről.) - Volt-e Nagy Lászlónak múzsája?</p>	
	<p>Tanári közlés: Nagy Lászlóról és Szécsi Margit életéről, egymás költészetére gyakorolt hatásáról, de első sorban a férfi és nő közötti kapcsolaton legyen a hangsúly. Ekkor felkerül a tábla közepére Nagy László és Szécsi Margit közös képe (2. sz. melléklet)⁶</p>	
45–55. perc	<p>Nagy László így ír esküvőjükéről: 1952 augusztus 20-án „feleségül vettem Szécsi Margitot. Rózsás blúzban és ingben esküdtünk. A menyegző egy tányér fehér meggy volt és vörös bor.”</p>	
	<p>Tanári felolvasás: Nagy László 1967-ben írt, feleségéhez szóló levele. (3. sz. melléklet) Ha van rá lehetőség, a diákok is kapjanak a levélből egy-egy példányt.</p>	
	<p>Megfigyelési szempont: Milyen a levél hangvétele?</p>	
	<p>Kérdések: - Milyennek találjátok a levelet? - Mit gondoltok, a levél alapján milyen volt a viszony a költőházaspár között? - Hozzatok példákat a levélből, amelyekre véleményeteket alapozzátok. - Mennyire állná meg a helyét a levél a mai világban? (szóhasználat, kifejezések stb.) - Milyennek találjátok a megszólítást, a bevezetést, befejezést?</p>	<p>A levél a Hítel 7. számában jelent meg 1995-ben.</p>
	<p>Lehetséges válasz: A levél alapján a házastársak között kedves, szeretetteljes viszony volt. Nagy László a lehető legfölszabadultabban ír, csapong a témák között, becézgető, kedveskedő szavakkal</p>	

⁶ Itt említhető meg, hogy a költőpárnak emléktáblát is állítottak egykori lakásuknál, hozzá pár szóban Nagy Gáspár megemlékezéséből is lehet idézni (4. sz. melléklet).

<p>55– 85. perc</p>	<p>van tele a levél, illetve ironikus humorral is. Az elköszönés és megszólítás kifejezetten kedves.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Figyeljétek meg a megszólító, üdvözlő és az elköszönő szavakat! - Ha kedvesetekhez levelet írnátok, hogyan szólítanátok meg? Hasonló módon, vagy másképp? <p>(Házi feladat lehet a levél újraírása, vagy a levélre való felelet „mai nyelven”.)</p> <p>III. Nagy László és Szécsi Margit verseivel való ismerkedés</p> <p>a) Ráhangolódás</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mit gondoltok, milyen lehet egy költőházaspár élete? - Nehezít vagy könnyít az azonos hivatás? <p>Lehetséges válasz:</p> <p>Bizonyára hatottak egymásra, fejlődtek a másik költészetek által.</p> <p>Kapcsolatuk, házasságuk, boldogságuk, gyötrelmük természetesen mindkettőjüket megihlette. Számos vers született mindkét költő tollából a másikhoz, a másiktól. Ezek közül ismerkedünk meg néhány kiváló verssel.</p> <p>b) Verslánc:</p> <p>Nagy László verseit egy-egy fiú, Szécsi Margit munkáit egy-egy lány olvassa, egymást felváltva, mintegy válaszolva. (Az ideális az lenne, ha mindegyiket más olvasná, de ha nincs annyi vállalkozó, egy-egy fiú s lány felolvasó is lehet.) Fontos a hangos, tagolt, kifejező olvasás, hogy a többiek is minél közelebb kerülhessenek a vershez.</p> <p>Egy-egy vers felolvasása után a megfigyelési szempontok megbeszélésére kerül a sor:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Úgy hallgassátok a verseket, mint szerelmes férfi vagy nő. Amennyire lehet, próbáljátok meg beleélni magatokat a versszituációba, elképzelni azt a helyzetet, lelkiállapotot, amelyben születhetett. - Miután elhangzott a vers gondolkodjatok el az üzenetén. Mit üzen a másik félnek? - Mit üzen számotokra? <p>Az egy versre vonatkozó kérdéseket beszéljük meg. (A cél nem a versek teljes elemzése, csupán a fontosabb</p>	<p>A verseket a diákok handouton</p>
---------------------	---	--------------------------------------

<p>pontok, képek megragadása, illetve a versekben elrejtett, a versekből előtörő szerelem átélésének kísérlete.) A következő versek kerülnek felolvasásra (idő függvényében kiegészíthető vagy szűkíthető a lista):</p> <p>Nagy László: <i>Jártam én koromban, hóban</i> Jártam én koromban, hóban, húzott az álom. Mást kerestem s mellém te álltál, kardél mellett felnőtt virágszál, sebzett virágom. Húszévem elveszett, s érzem, te lész a vigasz. Mord kültelken, hol a füst szárnyal, szádról szóló harmonikáddal föl-fölvidítasz. Engem a szépség, a vígság csodásan éltet. Érte égek, hogy megmaradjak, bár úgy kelljen szívnom, mint rabnak kócból a mézet. Köröttem kúsza az élet, kúsza a sorsom. Vértezz hittel, hűséggel állig, akkor én a haláloságyig belédfogódzom.</p> <p>Kérdések:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Milyen metafora jelöli a költő kedvesét? Vajon miért? kardél mellett felnőtt virág”, „sebzett virág”: az élet nehézségeivel már fiatalon megküzdött asszonyt jelöli a virágszál megszólításból érződik a költő gyengéd szeretete, hiszen például a népdalokban is virágnak szólítják a kedvest - Mire vonatkozhat a „szájról szóló harmónika”? Szécsi Margit költészetére, szép vagy a férjéhez szóló verseire vonatkozhat, de akár csak a hétköznapi kedves szavakat is jelentheti, melyekkel a feleség férjébe lelket önt - Milyen ellentéteket fedeztek fel a versben? korom-hó, kardél/seb-virág, elveszett-te lész a vigasz, mord kültelek-harmónikáddal felvidítasz, rab-méz stb. - Milyen hatásuk van ezeknek? erős érzelmi hatásuk van, érezzük, hogy a szerelmes férfi szélsőségek közt, ellentétek közt csapong, s hogy kedvese jelenti neki mind az egyik, mind a másik végletet 	<p>megkapják, ha van lehetőség írásvetítővel, vagy interaktív táblán is ki lehet az épp olvasottat vetíteni.</p> <p>A „szerelem képekben” című halmazábrát (5. sz. melléklet) folyamatosan készítjük táblán-füzetben a versek átélésekor.</p>
--	---

	<p>Szécsi Margit: <i>A szegény lány álma</i></p> <p>Jó vagy, te vagy a szegény lány álma: csókolsz, haragszol. Nem vagyok árva. Vasércbe, ragyogóba fagyjon melletted lábom. Akit én szeretek: életem, s halálom. Nincs másom kívüled, te gyermek s dajka, s nincs más, ki jóságod sírva is vallja.</p> <p>Kérdés:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mi az összefüggés a cím és a vers között? a költőnő versében megfogalmazza az ideális, a megálmodott férfi képét, s azt, hogy beteljesült ez az álom, megtalálta párjában azt, akiről lánykorában álmodott <p>Nagy László: <i>Az én szívem</i></p> <p>Az én szívem játszik, ingemen átlátszik, másik szívvel tündérkedik hajnalhasadásig.</p> <p>Születtem, felnőttem durva gaz-erdőben, virág vagyok, attól félek: csalán lesz belőlem.</p> <p>Szaporodik évem fényben, égdörgésben, ecetért kell elcserélni minden édességem.</p> <p>Kérdések:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mit jelent, ha egy szív a másikkal „tündérkedik”? a viszonzott szerelmet jelenti, ill. utalhat csupán a férfi és nő közötti édes évődésre - Vajon mit jelent a kép: „virág vagyok, attól félek: csalán lesz belőlem”? 	
--	--	--

a költő fiatal, szép, boldog (ami a virágra jellemző) s fél, az idő múlásával a keserű, csípős, mások által kevésbé kedvelt csalánra fog hasonlítani (s ettől talán kedvese közelebbé az, ami megmentheti...)

Szécsi Margit: *Félelmetes szerelem*

Félelmetes szerelem,
öt évig, krumplin kenyéren!
Tündöklő márvány-fehéren
ültünk, s néztük a mozit.

Mámor vállal, magány vall
magáénak úgy mint régen.
Kőre-karcolt bálványképem,
kémlelj rendületlenül.

Írjál engem az égre,
írjál korhadt kapuk fölé,
hogymagamat el ne vétsem:
jó volna hazaérni.

Te vagy a nappali hold,
te vagy minden lehetetlen.
Vaskos, mérleges kezekben
meg-megsüllyed bánatom.

Kérdések:

- Miért félelmetes ez a szerelem?
félelmetesen szép, teljes szerelem
- Mit jelent a márvány-fehérség?
tisztaságot, ártatlanságot
- Miért fontos a költő számára, miért kell az égre, korhadt kapu fölé írni?
hogymindig visszataláljon önmagához, önmagához a párja mellett

Nagy László: *Szerelem emléke*

Szerelem emléke, viráglámpa
tabáni tulipánfa
világíts belső éjszakánkba
mert szívünk megvakult
beborult, elvadult
kítörve édes vonzalmából
átkozott csillagként csak rombol

tördeli párját
szeretőjére halált gondol
viráglámpa
tabáni tulipánfa
ragyogd be szívünk éjszakáját!

Kérdés:

- Milyen metaforákat találtak a versben?
szerelem emléke: viráglámpa, tabáni tulipánfa
- Mi az oka annak, hogy a költő a szerelem emlékét hívja segítségül?
úgy érzi, a nehéz pillanatokban csak azoknak az édes, tiszta emlékeknek a felidézése segíthet

Szécsi Margit: *Levél Nagy Lászlónak*

Mind ami volt: a bős macska-hadak,
szerelmünk ágya meg a bogáncs-dívány,
orcánk a kútban, s a pecsételt járvány,
kedvesünk sörénye a kés alatt:
mind ami lét volt, lenni megmarad,
a csipkefák szerelmi hajzata,
fogalmaink: az ember és haza,
a sárga ló s a pegazus-fiak -
mind ami lét volt: lenni megmarad,
csak kiterjed, kikel mint a halikra,
a csillogást fájóvá szaporítja:
vadállat-fejje nőnek a kövek,
ruhaszáritók: lengő égővek
osztják világgá ifjúságotat -
mind ami lét volt: lenni megmarad,
csak elburjánzik, dolgait leróván.
Fehér inged átível Európán.

Kérdések:

- Gyűjtsétek ki az apró életképeket a versből.
- Milyen érzéssel gondol ezekre a költőnő?
pozitív emlékként jönnek elő
- Mit hangsúlyoz a költőnő a refrénnel?
minden ami fontos volt a léthez, az megmaradt, jelen van, nem tűnt el

	<p>- Vajon mit jelent az utolsó sor? a mindenséget, a halhatatlanságot, a fehér szín itt is a tisztaság jelképe</p> <p>Nagy László: <i>Fagyok jönnek</i> Fagyok jönnek sorban, Fehér hidú gárda Mint a percc roppan, Az esendő váll. Nélküled hol laknék? megborzong a lélek – Hajnaltüzes hajlék a te közelséged. Szemem elől vedd el A tél-hideg tányért, Étess szerelemmel, Hogy ne legyek árnyék. Szerelmünk tűztornnyát Engedd betetőzőnm – Kapcsold ki a szoknyát Az aranycsípődön.</p> <p>Kérdés: - „Nélküled hol laknék?” – kérdezi a költő. Vajon mire vonatkozik a „lakhely”? Fizikai térre vagy valami mélyebb, elvontabb dologra is utalhat? vonatkozhat a konkrét lakhelyre, de arra is, hogy párja nélkül hontalan, egyedül lebegő, anyátlan volna</p> <p>- Milyen színek, érzetek hatják át a verset? hideg, fehér, szürke áll szemben a tűz, a hajnal vörösségével</p> <p>- Mit fejeznek ki? a hideg magányba, melegséget, színt, szenvedélyt, boldogságot visz a kedves</p> <p>Szécsi Margit: <i>Vonzás</i> Nagy Lászlónak Kellesz a kárhozathoz, az üdvösséghez, kellesz hangnak a némák</p>	
--	--	--

körmenetéhez.

Rozzant kocsmai székek,
üvegek, képek,
részeg seregek - minden
megindul érted.

Vonzod az éhes létet,
lényed a póráz.
Üdvösségre ki gondol:
szavadra pályáz.

Minden égbeli érckő
melleden villan,
fordul, énekre-lobban
félelmes kínban.

Ó majd kitűz az ország,
kénytelen vállal,
bajban elhenceg véled:
sajgó virággal.

Kérdések:

- A vers címe: *Vonzás*. Vajon miért?
a költemény egészéből érezhető a költő erőszakoskodása, vonzódása Nagy Lászlóhoz, az, hogy a férfi jeleníti a mindent számára
- Milyen képekkel fejezi ki a költő azt, mennyire fontos, szükséges életében a költő jelenléte?
„kellesz a kárhozathoz, az üdvösséghez, hangnak a né-mák körmenetéhez” „rozzant kocsmai székek [...] megindul érted”, „minden égbeli érckő melleden villan”

Nagy László: *Májusi rózsza*

Elvette tőlem a lángot,
szívénél gyermek érik.
Járja a bánya-világot,
kormos a lába térdig.

Fürgén csak két szeme győz a
síkon, meredek dombon.

Nehézkeségével ő a
földön lépkedő sólyom.

Éjjelek és nappalok jönnek,
jajgat s mosolyog, mintha
ölében lenne a földnek

minden öröme, kínja.

Sápadt az asszonyka, már a
gyermekért csatáz nyíltan,
megveti azt, aki szánja,
szóljatok hozzá vígan.

Kínjai tornyát sikítva
dönti, ha eljön az óra,
s akkor világra virít a
legszebb májusi rózsa.

Kérdések:

- Kinek a metaforája a „*májusi rózsa*”?
a költő gyermekének a metaforája
- Hogy érti a költő, hogy „*elvette tőlem a lángot*”?
a költő felesége gyermeket vár, s rá koncentrálnak, a gyermek van a nő számára a középpontban

Szécsi Margit: *Szerelem*

Hadd nézzem édes arcodat,
a szigorút, a régi-drágát,
az elvihartzott ifjúság:
a nagystílú angyal tanyáját,
a cigány-élettől gyötört,
a marakodásoktól árvát,
hadd nézzem újból arcodat,
a szigorút, a régi-drágát.

Eladsz-e, elfogyasztol-e?

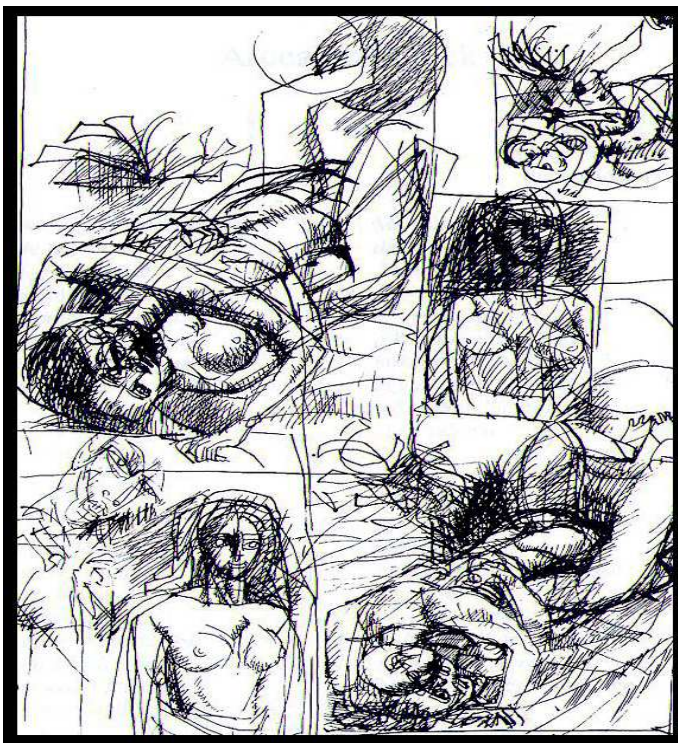
Nem leszünk kevesebbek tőle.

Elefánt-csordára elég
szívünk volt - marad még belőle.

Szent kezedtől se rettegek,
de fölséges légy mint az oltár,
mert megítélem arcodat,
mert ifjúságom társa voltál.

85–90. perc	<p>IV. Összegzés, levezetés:</p> <p>Az óravázlatot a diákok kézhez kapják.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ha egy jelzővel kellene jellemeznetek e költőpárt, a közöttük lévő kapcsolatot, mi lenne az? <p>(Az osztály meghallgatja Nagy László egyik versét –<i>Az én szívem, Ki viszi át a Szerelmet</i> – a Sebő együttes előadásában.)</p> <p>Házi feladat:</p> <p>Egy oldalas írásbeli összehasonlító verselemzés: Nagy László: <i>Himmusz minden időben</i>, Szécsi Margit: <i>Ballada</i></p> <p>Elemzési szempontok:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Milyennek ábrázolják kapcsolatukat? - Ady Endre: <i>Héjanász az avaron</i> című versét olvasva felfedeztek valamilyen hasonlóságot az érzésekben? 	
----------------	---	--

1. sz. melléklet

Nagy László: Illusztrációvázlatok Miguel Hernandez *Nász* c. verséhez. Tollrajz. 1966

2. sz. melléklet

Zugló, 1966

3. sz. melléklet

Nagy László levele Szécsi Margithoz

Kedves kis Margitka!

Bp., 1967. I. 17.

Nem írtál, gondolom, még fáradt lehetsz. Szeretném, ha jól éreznéd magad ott Magadat – sokat kell aludni, enni, meg a szép ezüst levegőben sétálgatni. Mi csendesen és szorgalmasan töltjük napjainkat. Még eddig, hála istenkének, nem esett semmi bajunk. Persze a múlt héten kétszer kiruccantunk, vagyis én. Udvari doktornál (K.T.) volt pénteken összejövetel, Feriek, Nagy Attiláék (színész) és még néhányan voltak. Szombaton pedig a Fészek volt, amint tudod. Rengeteg közönség. Kati megint csak kitűnő volt. Utána bár, de én nagyon keveset ittam. 2 narancs-dzsuszt – mégis 4 órakor jöttünk haza. Egyébként szegényke voltam a múlt héten. Bundit szombaton hazavitték, jó is volt neki, mert fizikát tanultak a Gyurival. Ma volt (hét-fő) dolgozatírásunk f.-ból. Ma kaptam pénzt postán, az Almanach-verseidért csak 360-at fizettek az átkozottak. Pisti ma este jött és hozott hurkát, kolbászt, húst. Annuska megint megsütött. Annuskával vacsoráztunk és még elvinni is adtam neki. – Holnap megyek a Müller úrhoz, és küldök könyveket Neked. Pénzt is küldök. És írnék levelet, hogy tudjam, mire van szükséged. A múlt héten lefordítottam két bolgár verset a nemzetközi költő-antológiába. Hernandezhez 4 rajzot csinállok. Már sok vázlatot készítettem a napokban, ezzel is kész leszek, és írom a verset nyakra-főre. Lakásügyben még senki nem szólt, pedig már nagyon szeretnék nekik fizetni. Kon-

dorról annyit tudok, hogy a mamájánál van. B. Katival nem sokat társalogtunk, mert egy fekete után elmentek. Bodnárkékkal és Huszárkékkal voltam. Huszárík egy kívül szőrös gubát hoz nekem Nógrádból. Holnap pedig lila és fekete vasfát kapok Cs. Kovács szobrásztól, aki Amerikából hozta. És van egy kedves kis ékszerész-üllőm. A Dési Huberé volt ezüstműves korában. A Szép versekhez megcsináltam a korrektúrádat. És holnap veszünk szemet is. Apuék jól vannak. Több újság nincs. Ha Te ennyit írnál, Aranyosom, az nagyon jó volna. Mondd meg a kis denevérnek, hogy üdvözlöm, és a patakunk is. Kiváltképpen örvidenék, ha a mesebeli nyúllal találkoznál – őt pedig pusziltatom. A hírek szerint Illyés kirámolta az egész társaságot. Még a macskát is kitagadta. Ha tudta volna, nem cselekszik a saját zsenialitása ellen. A versek bizonyára megsínylik. Hát most nagyon kíváncsi vagyok. Most majd az egerek raknak pontokat a kéziratára, többet, mint kéne. Már nagyon álmos vagyok, lefekszem. Azt mondta a rádió, hogy jön a hideg bácsi megint, holnap 15 fok lesz. – Ma délelőtt voltam a pénzjegynyomdában, a próbanyomat elég jó (Kötéltáncos). Márc. 10-re nyomják ki a rézkarcokat. Korrektúrad nemsokára lesz. Majd nekem küldd vissza. Most megyek a Müller úrhoz. Hideg van. Az új arany kis bundádban sétálgass. Én szeretném, ha hamarosan írnál. És gondoldj reám szeretettel, mint ahogy én is Rád. Nagyon sok puszit küld Bundi is. A héten ő is ír neked. Csókollak: L.

4. sz. melléklet

Inkarnáció bronzban

„Tegnap este az újhódat láttam a budai hegyek fölött, ragyogó és karcsú bölcső, tán megszületik benne a tél.” Illik ez az adventi, karácsonyi természetű kép a két szüve-
rén, saját világát ké-
nyesen őrző és folytono-
san megújuló poétához,
akik egymás lélegzetében
emberi, szinte népmesei
szép csodájában bátran
és méltósággal éltek.”

(Nagy Gáspár)⁷

⁷ Hítel, 2004/1, 40.

5. sz. melléklet

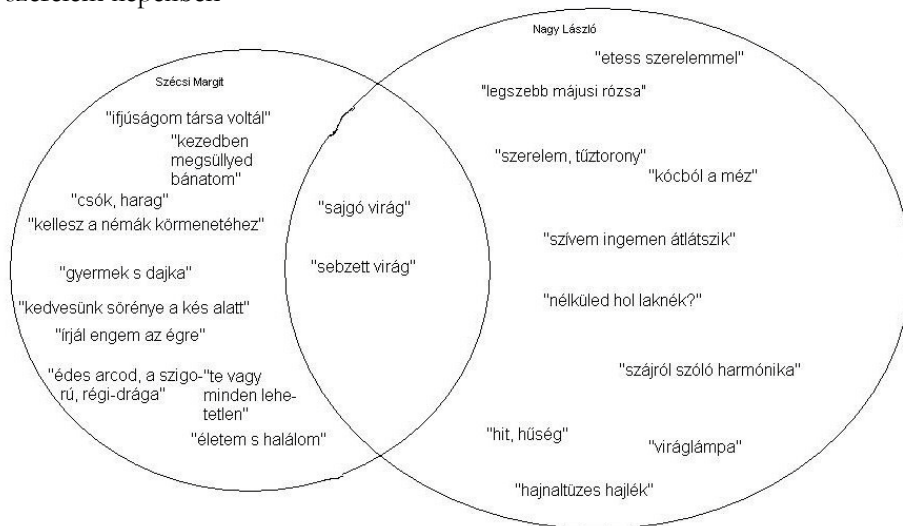
Óravázlat

Szécsi Margit és Nagy László

„Csoda, hogy elfér ide, albérleti pici szobába,
fogaid villáma, táncoló sávos hajad,
fullasztó gyönyöröm! Forró vagy, akár a szél!”

(Nagy László: *A forró szél imádata*)

A szerelem képekben

Harmadik óraterv

Vendégségben Mészöly Miklósnál és Polcz Alaine-nél
(12. évfolyam, 90 perc)

- az óra anyaga: Mészöly Miklós: *Tragédia, Teréz krónikája, Szárnyas lovak*
- tematikus egység: Mészöly Miklós életműve
- az óra típusa: ismeretbővítő óra
- az óra célja: Közelebb kerülni Mészöly írói világához, az író ÉS férj világához, olyan novelláinak elemzésén keresztül, melyeket életrajzi események, felesége, Polcz Alaine ihletett, ill. melyek a szerelemmel foglalkoznak. Cél, hogy a diákok az íróban ne csupán a művészt lássák meg, hanem azt is, hogy amellet, ő ember, férfi, szerető is, ugyanolyan örömeikkel és bánatokkal, mint ők maguk (ti. a diákok), csak egy olyan plusz talentummal rendelkezik, hogy ha ő örömet, bánatát közvetlenül vagy közvetetten papírra vetette, azt szépirodalomnak hívhatjuk. Ennek az irodalomnak a megismerése a cél.⁸
- előzetes tudás: Mészöly Miklósról általánosságban, irodalomtörténeti jelentőségéről volt szó az előző órán, az osztály a tárgyalandó novellákat (*Tragédia, Teréz krónikája*) elolvasta az órára.
- munkaforma: frontális osztálymunka, csoportmunka
- módszerek: tanulmányi kirándulás, szemléltetés, irányított beszélgetés
- eszközök: képek, szövegek
- helyszín: Szekszárd, Mészöly Miklós Emlékmúzeum (Ha nincs rá lehetőség, osztályterem, táblán Kovács Ildikó festménye a házaspárról /1.sz. melléklet/)
- felhasznált irodalom:
FOGARASSY Miklós, *Mészöly Miklós és Polcz Alaine. Irodalmi kettősportré*, Új Dunatáj, 2008/1 = http://www.polczalaine.hu/index_elemei/Page3357.htm [2011. június 5.]
Magasiskola. In memoriam Mészöly Miklós, szerk. FOGARASSY Miklós, Bp., Nap, 2004.
Hang – Kép – Írás. Mészöly Miklós, szerk. AMBRUS Lajos, PRÁGAI Tamás, Bp., Napkút, 2006.
Alaine, szerk. BARANYI László, Pécs, Jelenkor, 2007.

⁸ Az óraterv témájának választott három novella (*Teréz krónikája, Tragédia, Szárnyas lovak*) mellett vagy helyett más mű is választható, ha Mészöly Miklós és Polcz Alaine munkásságát, egymásra tett hatását szeretnénk megismertetni a diákokkal, vagy csupán közös életükbe szeretnénk kis bepillantást nyerni. A következő Mészöly novellák – *A mulasztás, Az árnyék, Jelentés öt égről* – szintén tartalmaznak életrajzi elemeket, de más műfajú művek közt is számos akad, melyeket témául lehet választani, például Mészöly drámái közül *Az ablakmosó, A bunker, a Finom kis tragédia*, vagy az általa írt csodálatos mesék közül *A virágok beszélgetése, a Hét torony kedvence, a Kökény kisasszony*. Mészöly *Az atléta halála* vagy a *Pontos történetek útközben* című regénye is jó választás lehet. S ezek mellől nem hiányozhat Polcz Alaine *Egész lényeddel, Kút szerettem? Mit szerettem?* vagy akár az *Asszony a fronton* című regénye sem. Külön érdekesség még Mészöly két verse, melyeket feleségének írt, ezeket is érdemes lehet megmutatni diákjainknak.(4. sz. melléklet)

A képek megszólítása. Mészöly Miklós – Polcz Alaine gyűjtemény, szerk. MÉSZÁROS Zsolt, Bp., Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, 2007.

URBANIK Tímea, *Mitológia és népbagyomány Mészöly Miklós: Szárnyas lovak című novellájában*, internet = <http://www.forrasfolyoirat.hu/0512/urbanik.html> [2009. 10. 18.]

POLCZ Alaine, *Egész lényeddel*, Pécs, Jelenkor, 2006.

MÓSER Zoltán, *Mészöly Miklós arcai, tárgyai, tájai*, Szekszárd, Babits, 2003.

Idő	Az óra menete	Módszerek, munkaformák, eszközök
0–30. perc	<p>I. Bevezetés, ráhangolódás:</p> <p>Az előző órán már szó volt Mészöly Miklósról, személye nem ismeretlen a diákok számára.</p> <p>Az óra főszereplője ugyancsak Mészöly, de nem egyedül. Mészöly Miklós, a művész és férj, illetve Polcz Alaine, a férj halála után művésszé váló, házasságuk alatt hű és támogató feleség.</p> <p>A tanár röviden bemutatja a két személyt, mint férjet és feleséget. (Ha van rá lehetőség) az óra maga Mészöly szülőházában zajlik Szekszárdon. A tanár fényképeket mutat, ad körbe⁹ (2. sz. melléklet), miközben Mészöly Miklós és Polcz Alaine életéről beszél. (Röviden: hogy ismerkedtek meg, hány évig voltak házasok, ki is volt Polcz Alaine, merre laktak, kortársak, barátok – Nádas, Esterházy, Balassa, Nemes Nagy Ágnes stb.) A diákok a képeket nézve kérdéseket tehetnek fel. Némely képhez Polcz Alaine pársora is olvasható.</p>	<p>Frontális munka, beszélgetés</p> <p>Képek</p>
	<p>Kérdések:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mít gondoltok, hogyan élhet együtt egy művészházaspár? - Könnyebb lehet nekik, vagy nehezebb? Miért? - Vajon irigyelhetőek-e valamiért? - Mít gondoltok, mi lehetett köztük az összetartó erő? - Ti hasonló vagy inkább különböző hivatású párt választanátok magatoknak? <p>Vagy:</p> <p>Miközben a diákok a képeket nézegetik a tanár idézeteket olvas a házaspárról, házasságukról olyan emberektől, akik</p>	

⁹ Kiemelendő Móser Zoltán munkája, a könyv csodálatos képeket őriz a költő tárgyairól, tájairól, számos nagyon közeli felvételt az íróról, s feleségéről is.

	ismerték őket. (Nem szükséges az összeset felolvasni, csak amennyi belefér az időbe) (3. sz. melléklet)	
30–60. perc	<p>II. Új anyagrészt: Novellák elemzése</p> <p>Most, hogy valamennyire megismertük a Mészöly-házaspárt, térjünk át a mára elolvasott két novellára.</p> <p>Előző órai házi feladat: Fiúk (vagy az osztály 1. fele): <i>Teréz krónikája</i> Lányok (vagy az osztály 2. fele): <i>Tragédia</i> (esetleg mindenki mindkettőt)</p> <p>Megfigyelési szempont: Mielőtt elolvastátok:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vajon miről szólhat a mű a cím alapján? Mit tartalmaz a cím? (időpont, helyszín, szereplő, kulcsfogalom...) <p>Miután elolvastátok:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mit gondoltok, van a címnek jelképes értelmezése? - Változik-e a jelentése a mű során? - Milyen a két főszereplő kapcsolata? Írjatok 3 jelzőt! - (Gondolkozzatok el azon, ha egy rövid ajánlást kellene írnotok az adott novelláról egy irodalmi magazinba, mit írnátok? (Maximum 10 mondatban.) <p>a) Az órán: A tanár megkér egy-egy diákot, (esetleg már előre is megkérheti őket), hogy meséljék el 10 kulcsmondattal a másik csoport számára ismeretlen novellát a fiúknak/lányoknak. (Ha mindenki elolvasta mindkettőt, ez a feladat kihagyható)</p> <p>A kérdéseket a tanár a két csoportnak egyszerre teszi fel, s ők felváltva felelnek. (Ha mindenki elolvasta mindkét novellát, akkor egymás után elemezzék azokat.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mit gondoltok az olvasott szövegekről? Tetszettek-e? - Milyennek találtátok a cselekményt? /vontatott, pergő, részletezőbb, tömör, stb./ - Milyen a narrátor kapcsolata a szöveggel? Mindentudó? 	<p>Frontális osztálymunka, irányított beszélgetés</p> <p>Novellák</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - Megszólítja az olvasókat? Azonosul-e valamelyik szereplővel? Alkot véleményyt? - Figyeljétek meg a szereplőket! Milyen kapcsolatban vannak egymással? Mennyire ismerjük meg őket? (áryalt jellemzés, pontos lélekábrázolás) - Vajon az író saját magáról, barátairól, ismerőseiről mintázta őket? - Szerintetek vannak olyan jelenetei a novellának, melyeket az író saját életéből merített? Melyek lehetnek azok a jelenetek? <p>b) Lányok: <i>Tragédia</i></p> <p>Válasz:</p> <p>Tragédia négy szereplőjének alapkaraktere: Elaine (Marika) és Miklós (Sanyi), illetve Nemes Nagy Ágnes (Judit) és Lengyel Balázs (Andris).</p> <p>Fogarassy Miklós: „Az 1957-ben írott Tragédiában két házaspár szerepel. Ihlető mintájukra – az írói transzpozíció, a fiktitivás átformálásának dacára – elég jól vissza lehet következtetni. Több interjúból, emlékezésből tudjuk, hogy épp a legnehezebb években a két házaspár Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes, illetőleg a Mészöly-pár közt meleg barátság szövődött, amihez hozzájárult: otthonaik néhány száz méterre estek egymástól. Együtt éltek át a forradalom napjait, és a bukás utáni kemény időket. Mészöly Tragédiája, tehát a prózai elbeszélés az 1944-es német megszállás idejére teszi és studebaker márkájú autóhoz kapcsolja a történet kulminációját, amiben elviszik és letartóztatják a férfit (végül kiszabadul). Életük, barátságuk valódi drámáját idézik ezek az események: Lengyel Balázst valóban letartóztatták az 1956-os forradalmat követően. (...)</p> <p>Judit, kicsit rekedtes, mazochista göröcsös (Ágnes), Andris behízelve link, de tartással (Balázs), Marika kislányosan vibráló, elmélyülő (Alaine), Sanyi medvenyugalommal férfias, érzelmes. (Mészöly Miklós). [...]</p> <p>A novella [...] az egykori »négyes fogat« alakjait karakterizálja – természetesen elcsúsztatással, transzponálva. Marika-Alaine-ről, a fiatal feleségről is hallatlanul érzékeny, meleg jellemképet kapunk itt.”</p>	<p>Differenciált feladat: a lányok feldolgozása</p>
--	---	---

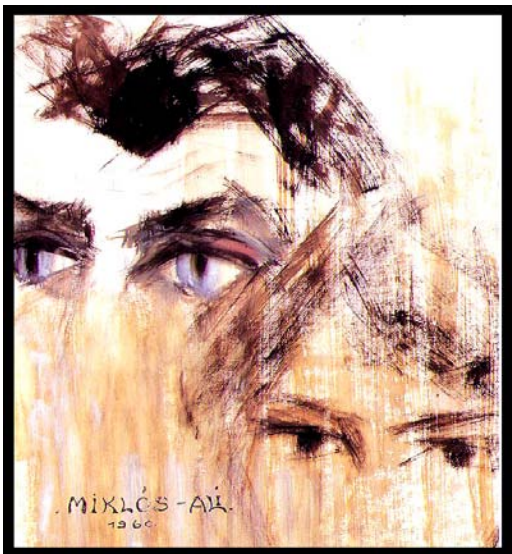
<p>c) Fiúk: <i>Teréz krónikája</i></p> <p>Válasz:</p> <p>Megismerkedésük története</p> <p>Fogarassy Miklós: „Aki ismeri a novellát és Polcz Alaine életrajzát, tudja a kettő közötti szoros összefüggéseket is. A megismerkedésük történetéből, fiatalságuk életanyagából szőtt krónikát érzelmi melegség, sajátos szellemi melankólia hatja át.”</p> <p>Ugyanígy életrajzi elem Teréz tüdőbetegsége, Polcz Alaine is ebben szenvedett fiatal korában.</p> <p>Polcz Alaine: <i>Egész lényeddel</i> (részletek)</p> <p>„Amikor kikerültem Budapestre, én lettem a kerület gyöngye: egy fiatal nő, aki már az illegálisban is kommunista volt.</p> <p>Valóban belevetettem magamat a pártmunkába. Már Erdélyben azt hittük, hogy akkor majd nem ölik egymást a románok és a magyarok, nem lesz gyűlölködés. Nem lesz kizsákmányolás. Egyenlőség és szeretet lesz. Erdély népei – hangzott egy díszbeszédben – románok, magyarok, zsidók, szászok.</p> <p>Miklós kommunizmusom történetét megírja a Teréz krónikájában.</p> <p>Aztán, kezdtem rájönni, hogy mi van. Kiderült, hogy egyenlőség nincs, és nem fajgyűlölet van, hanem osztálygyűlölet...”</p> <p>„Miklós megírta a Teréz krónikáját, ami a megismerkedésünk és a betegségem története.”</p> <p>Kérdések:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Most, hogy tudjátok az életrajzi összefüggéseket, s hogy a szereplők kiket testesítettek meg a való életből, az is kiderül, kik testesítik meg Polcz Alaine-t. Milyen képet fest az író novelláiban feleségéről, kapcsolatukról? - A novellák alapján vajon mit jelenhet az író számára a szerelem, a társ, a feleség? - Mit gondoltok, miért ti fiúk/ti lányok kaptátok ezt a novellát? (Segítség: Gondoljatok a párra, akiről szó van, a velük történetekre, kapcsolatukra!) 	<p>Differenciált feladat: a fiúk feldolgozása</p>
---	---

	<p>Válasz:</p> <p>A <i>Teréz krónikájában</i> a fiú veszíti el a lányt, az ő érzelmei vannak a központban, míg a <i>Tragédiában</i> a lányt éri erős érzelmi hatás, mikor férjét letartóztatják.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Képzeljétek bele magatokat Péter / Judit helyébe. Mindketten szörnyű dolgokon mentek keresztül. Kapnak vigasztaló szavakat. <p>Teréz „vonásai kitisztultak, s még ő vigasztalta a félig tébolyult fiút.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Majd az idő... - súgta száradó szájjal, s szemét rászegezte Péterre. Így aludt el.” „Marika odakucorodott melléje. - Nem lesz baj... semmi baj se lesz. Érzem. <p>Juditon nem látszott, hogy hallja, érti, amit Marika mond; pillantása határozatlan, de éles volt...”</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mit gondoltok, megnyugtató válaszok ezek? Segítenek az adott helyzetben? - Nektek segítenének? Ti milyen vigasztalást várnátok? <p>d) Összefoglalás</p> <p>Mészöly Miklósnak két olyan novelláját olvastuk, melyekben saját életéből vett eseményeket, mozzanatokat dolgoz fel. Fő témánk a szerelem, a párkapcsolat volt, haladjunk tovább ezen a vonalon s lássunk most egy olyan novellát, melyben egy fiktív történetet mond el, de talán mégsem teljesen függetlenül saját magától...</p>	
60–85. perc	<p>III. Új anyagrész: Közös novellaolvasás</p> <p>A diákok és a tanár közösen, hangosan felolvassák Mészöly Miklós: <i>Szárnyas lovak</i> című novelláját</p> <p>a) Megfigyelési szempont:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Minek a metaforája a „szárnyas ló”? <li style="padding-left: 20px;">a hajnal metaforája - Vajon miért ezt a címet kapta a novella? <li style="padding-left: 20px;">a történetben fontos szerepe van ennek a napszaknak, (hajnalra végzik el a szereplők a „feladatot”, s ez a képkeretet is ad a novellának, a nap-szak említésével indul „<i>Tikos Ráékbel mondta egyszerre a hajnalra, hogy megjöttek a</i> 	

<p>85–90. perc</p>	<p><i>szármvas lovak...</i>”, illetve a végén szereplőink hajnalban érnek vissza lakhelyükre) a fenti idézetből kiderül, hogy az asszony nevezte így a hajnalt, tehát a cím rá is utalhat</p> <p>Miután elolvasták: (Ha van idő, akkor az óra keretében még megbeszélhetőek a kérdések, ha nincs, lehet házi feladat)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mi a novella konkrét cselekménye? Teleszkai és az elbeszélő leviszik a Dunához Teleszkainé és szeretője összeforrt holttestét. - Lehet-e szimbolikusan értelmezni az eseménysort? valamiféle búcsúszertartás ez, ahogy a megcsalt férj próbál elszakadni, elköszönni asszonyától, megbocsátani és egyben bosszút állni, megszégyeníteni. Hasonlóan működhet ez a lélekben is. - A novella alapján mit gondoltok milyen lehetett Rákhel és Teleszkai kapcsolata? a férfi szerette az asszonyt, a maga módján, a nő talán kevésbé, mivel szeretője volt, de nem tudhatjuk mik voltak az előzmények, miért jutottak idáig - Szerintetek miért tette Teleszkai amit tett? Mit akar elérni? egyszerre akart valahogy bosszút állni s egyben a saját lelkében is amennyire ilyenkor képes az ember, feldolgozni az esetet, a felesége halálát s azt, hogy szeretője karjában halt meg. <p>IV. Házi feladat:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Olvassátok el újra a novellát magatokban és figyeljetelek. - Milyen érzések ébrednek bennetek miközben olvassátok? (jó, rossz, szomorú, keserű, stb) - Szerelmes történet-e a <i>Szármvas lovak</i>? Furcsa szerelmi történet, hiszen keveset tudunk meg a konkrét szereplőkről, mégis érezzük a szerelmi háromszög szenvedélyét (a férj az asszony iránti, az asszony szeretője iránti szenvedélyét) - A novella a hűség-hűtlenség kérdését boncolgatja. Vajon a novellából az író véleményére is következtethe- 	<p>A Kiosztmány kérdései alapján</p>
--------------------	--	--------------------------------------

	<p>tünk? Ha igen, szerintetek mit gondol a hűség kérdéséről?</p> <p>A megcsalt férfi szemszögéből olvassuk a történetet. Érezzük, hogy valahol mélyen nagyon meg van bántva. Nem tudjuk, mit tett volna, ha a felesége nem hal meg. Talán maga ölte volna meg indulatában. De elvesztette őt és így keveredik a bosszú és fájdalom érzése.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ti mit tettetek volna Teleszkai helyében? - Szerintetek Rákhel ilyen sorsot érdemelt? <p>Mészöly Miklós a <i>Párbeszédkiérlet</i> című életinterjúban a következőket mondta a szerelemről:</p> <p>„[...] a szerelem mint idea létezik csak, ami az olvasmány-élményeink nyomán kialakult utópián alapul, hogy létezik egy ilyen tökéletes érzelmi együttlét-állapot... az emberiség nagy része által megélt férfi-nő kapcsolatban nem is létezett soha [...]” (<i>Egész lényeddel</i>, i. m., 52.)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Egyetértetek az író fenti állításával? - Ha a fenti megállapítás fényében olvassátok a novellát, változik-e valamit az értelme, a mondanivalója számotokra? - Gondolataitokat jegyezzétek fel füzetetekbe! 	<p>A házi feladat kérdéseit szintén kiosztmányon kapják meg a diákok.</p>
--	---	---

1. sz. melléklet

„1958-ban Borszéken egy kis temperaképecskét festettem kettőjükről, melyen csak homlokuk, szemük látszik. Miklós figyelő, kutakodó kék szeme, és mellette mögötte Alina meleg, barna tekintete. Ezt a kis vázlatot Alina néha kitette a könyvespolcra. Ilyen is volt a viszonyuk: Alina, mint őrző, segítő társ: asszony, szerető, anya-az alkotó, csak a munkájára koncentráló nagy-

formátumú író mellett. Miklós, autonóm, zárt lény, kissé szögletes, szikár tartása, Alina hajlékony, harmonikus, nőies mozdulatai, járása, empátiás mosolya, viszonyulása, odaadó figyelme” Kovács Ildikó.¹⁰

2. sz. melléklet

„Miklóssal házasságunk első éveiben. Elkaptott pillanat Badacsonyan. Szorosan körbeölelve tart... a jövő elé néz kutatón? Mit mond a szeme? Milyen lágyan, biztosan helyezkedik fejem oda a vállára. Mit fogadtunk el egymásból?

A Rákosi-diktatúra következik: elhallgatás, szegénység, nekem küzdelem a halálos betegséggel.

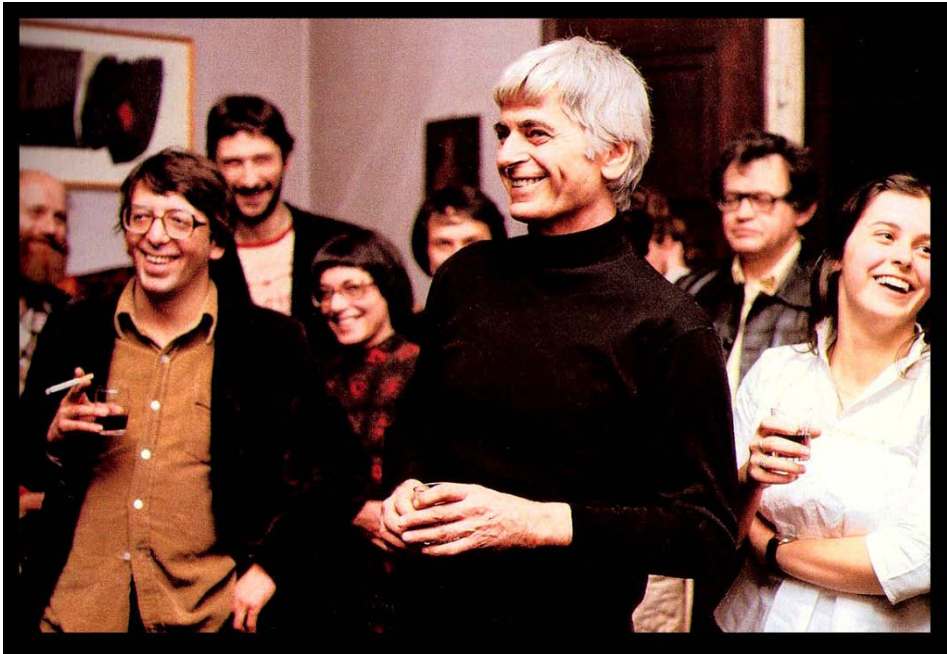
Lassan megismertem. Biztonságban éreztem magam mellette. Ez mindenki örök vágya.

Istentől is ezt várjuk. Persze mást is ad. Az Isten, az élet, és ő is mást adott. Ami nem három külön dolog, hanem egy és ugyanaz, csak ezt nehéz felismerni.”

¹⁰ Alina, i. m., 25.

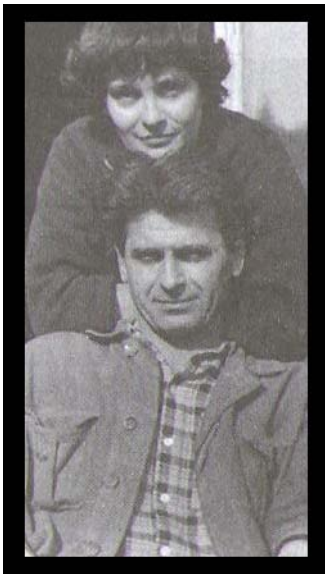
Együtt fiatalon

Mészöly Miklós

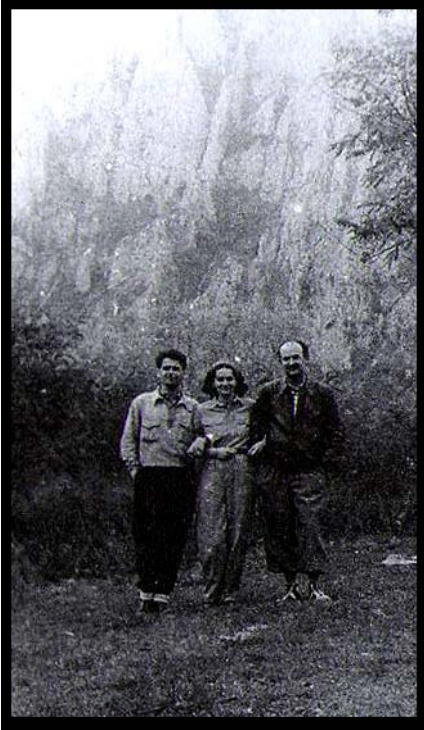
Polcz Alaine

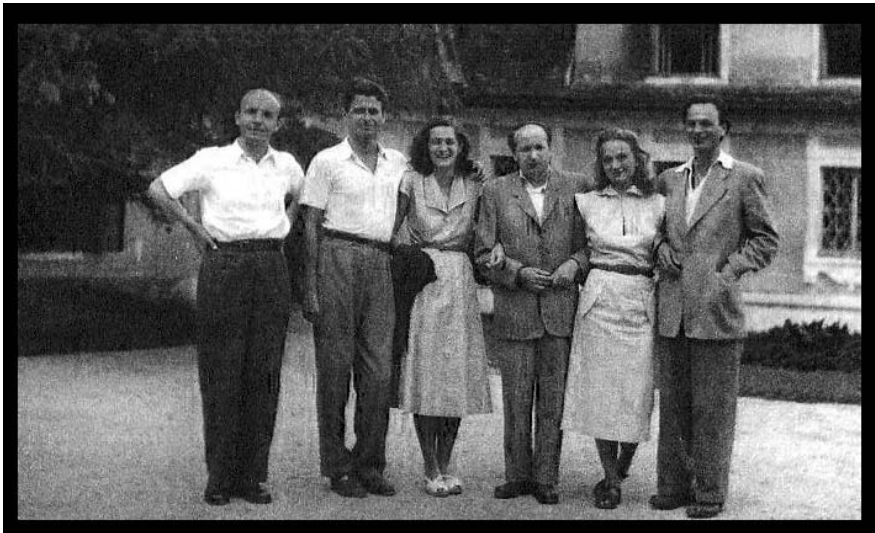
Együtt, 1953

Polcz Alaine: „Úgy látszott, hogy én az élet árnyékos oldalán járok, a hullámzó front után elmebeteg, zárt-osztály, gyermek-ideggondozó, majd haladók. De ő ment mélyebbre. Számára minden veszély kihívást jelentett. Az igazságot kereste, amiről tudta, hogy nincs. A logikát, a gondolkodást, a filozófiát szerette. Az élet érthetetlen jelenségeit pontosan, világosan ábrázolni.

Én az életet szerettem, és játszani szerettem. Ő megérteni az érthetlent, keresni új utakat, új formát. A megoldhatatlannal kísérletezett.”

Együtt

Társaságban

„Mind a ketten megöregedtünk. Halála évében: gyönyörű, dús fehér a haja. A szeme elszürkült, de néha kéken, tisztán felragyogott. A halálos ágyán is. Kómában feküdt, egyszer csak kinyitotta a szemét, nagyra, ragyogó kéken, leheletnyi könnyfátyollal. Egy széken ültem mellette, vele szemben a fejem, de ő előre nézett. Ha csak egy kicsit oldalt hajolok, a látóterébe kerülök – nem tettem.

Nem szólt – többet nem nyitotta ki a szemét.

A halálos ágyán is ő volt: napraforgókkal vettem körül. Vele voltam, amikor a hamvasztásnál a tűztérbe került.

×

Ötvenkét évig éltem vele. Elkísértem haláláig, halálában. Mellette lehettem.

Most, hogy nélküle vagyok a mindennapokban, a szellemi, tárgyi hagyatékában, intenzíven vele – nem a veszteség

pótlása, nem a gyász miatt. A legkevésbé sem, hanem így hozta az élet. *Én, a te nélkül, mivel megszűnt a mi – bogozom a szavakat, kapcsolatokat, barátokat, a szerelmeit, hogy megértsem az életünket, az összefüggéseit a mi-nek.*¹¹

Kisoroszi, 2001

¹¹ Polcz Alaine kommentárjait Móser Zoltán könyvéből idéztem

Kisoroszipan

3. sz. melléklet

Írások Polcz Alaine-ről¹² (*Alaine*, szerk. BARANYAI László, Pécs, Jelenkor, 2007.)

„Tökéletes párja és társa volt az író Mészöly Miklósnak. Aki különös keveréke volt a mindenre nyitott és szigorúan becsukódó embereknek. Egy világfi és egy szerzetes volt összezárva benne. Feszésre kalapált prózájának tisztelői gyakran elfelejtik, hogy a modern magyar irodalom legszabban lebegő gyerekmeséit ő írta. Pedig ez is hozzátartozott különös, többarcú lényéhez. Melynek észrevétlen ápolója, kísérője, idillben és pokolban is társa volt Polcz Alaine.” Görgey Gábor (8.)

„Mindig érdekelt, hogyan hat a művész-partnerek műveire több évtizedes együttélésük. Szuverén személyiségekről lévén szó, a hatás csak mikroszkopikus mértékkel mérhető, de ez a könyv (regény) (ti. *Pontos történetek útközben*) szerencsés kivétel, talán egy szerencsés pillanat műve...az a hipotézisem, hogy Miklóst megfoghatta Alaine szuggesztív mesélése, talán észre sem vette, és megszületett benne ennek a hangoskönyvnek a változata [...] Mészöly kíméletlen tárgyilagosságával és Alaine megbocsátó humorral elmesélt figuráival és helyzeteivel, egyik sem oltotta ki a másikat.” Kovács András (12.)

¹² *Alaine*, i. m.

„Ali Miklóst néha (mindig?) Micimackónak szólította, ugyanakkor Ali Miklós számára Malacka volt. (Tudvalevő, ő Micimackó legjobb barátja.)” Kovács Ildikó (21.)

„Valamiféle szellemi függetlenséget megtartottam” – mondja P. A. [...] Függetlennek maradni persze csak valamitől, valami ellenében lehet. Ez a valaki Mészöly Miklós, akivel Polcz Alaine több mint fél évszázadon át együtt élt, a „valami” pedig az önfeláldozó feleség szerepe. Nem holmi egoista szabadságharcról van szó: Polcz Alaine a hitves szerepét öntudatosan felvállalta, a velejáró feladatokat példamutató módon elvégezte, a belőle fakadó örömeik boldoggá tették.” Márton László (59.)

„Polcz Alaine mint író sokat tanult Mészöly Miklóstól, írástechnikájában többszörösen kimutatható Mészöly hatása. Biztosra vehető azonban, hogy nem annyira az elkészült, befejezett művek, mint inkább az élő személyiség vonásai gyakoroltak rá – íróként is! – erős hatást. [...] Mészöly Miklós – nem csak mint férj, hanem mint író is! – nagyon sokat köszönhet Polcz Alaine-nek. Azt az élet- (plusz halál-) ismeretet, mely eredetileg az asszony sajátja volt az író férj folyamatosan felhasználta, beépítette saját munkáiba [...] megrendítő az, ahogyan egy másik ember (egy nő, konkrétan Polcz Alaine) egész lényével jelen van egy nagyszabású írói észjárásban, Mészölyben, és ott van teljes elevenséggel akkor is, amikor maga Mészöly már nincs közöttünk.” Márton László (61.)

„Mindig úgy éltem, hogy Miklós és az ő munkája volt fontos. A főzés, a háztartás, a társadalmi élet, betegek, kutatómunka [...] szabadidőm sosem volt. (106.) Nem éreztem magam írónak, nem csak mellette, hanem a többiek között sem. [...] Tehát közöttük mit éreztem? Azt, hogy amit én írok, az semmi. Amikor én tudományos vagy népszerűsítő irodalmat írtam, Miklós mindig kiborult. Te, mondta, egy magyar író felesége nem ír le ilyen mondatot. Nem érzed a mondat ritmusát? (110.) Írófeleségnek éreztem magam és pszichológusnak. (112.) Alig nyúlt hozzá a szövegemhez, mégis hogy megváltoztatta! Más fénytörést kaptak a dolgok. [...] Az a kicsi változás amit ő belevitt a történetekbe olyan fénytörést hozott, hogy azontúl nem úgy éltem meg, ahogy volt, hanem ahogy ő láttatta. Na ez, ez az íróság.” Polcz Alaine beszélget Kőrössi P. Józseffel (114–5.)

4. sz. melléklet

1985. október 27. „Születésnapodra – mint mindig – késve. M.”

1.

Hogyan találhatnék valami semmit –
bámulva reggeltől hosszan
a szorgos okoskodást,
ahogy a világ teszi magát,

teszi a rendet a rendetlenségbe,
ama másik, másképp lehetetlen
engesztelhetetlen rendbe.

2.

Megtörtél kemény ész, bevallom.
Szél ha zug, süketen is hallom.
Fészkei magát a törésbe,
forrasztva a részt az egészbe.

3.

Ím lehajtod fejed a keresztre,
a hordalék szigetre.

4.

Vagy mégis valami elevenre?

5.

Micsoda madár!

„»Micsoda madár!« Gyermekkorom óta kedvenc énekem ez a pentaton ősi dallam – megváltóváró ének. Sokan szerelmi éneknek tarják. Joggal. Mindkettő szerelem – lehet. A szerelemtől is mindig megváltást várunk. Öt stáció. Mint a pentaton ének. Amit hajnalköszöntőnek is szoktak értelmezni. Érthető mindenik értelmezés. A Micsoda madár! Utalás, személyes nyom – nekem.”

„Ezt a pár sorát az egyik születésnapomra adta át”

Egy tájba lépjek ki

Egy tájba lépek ki, ahová a másik nem követhet.
De azért még változatlanul itt vagyok köztetek.
Sőt, még csak most kezdődik minden.

„Innen a felirat: a sírkövére Farkasréten az utolsó sor került.” (*Egész lényeddel*, 173–174.)

5. sz. melléklet

Rendhagyó óravázlat

Polcz Alaine és Mészöly Miklós

„Egész lényeddel hasonlítani és emlékezni – talán születik valami új. Csak így.”

Mészöly Miklós: *Érintések*

„ – Figyelj rám... – mondta mesélős hangon. – Te ismerted Rákhelt. Ez az asszony volt nekem ötödik éve minden. Az ember öt évig nem érez mást, csak ugyanazt a húst...meg a szemében azokat a... A kezed odaszokik, elalszol benne, otthon vagy nála... Ha választani lehetne, hogy ki támadjon fel, azt hiszed, hogy Jézus? Még a vérét is akarnád, mert az övé... Pedig az egészet megeszi a tűz.”

(Mészöly Miklós: *Szárnyas lovak*)

„- Mit éreztél, mikor megláttál az ebédlőben?

- Őszintén?

- Őszintén. (...)

- Inkább csak a szemed tetszett, meg az, hogy keveset beszéltél. A kezed fölraktad az asztalra, és csak akkor mozdítottad, mikor nyúltál valami után. Észrevettem, hogy egy gomb hiányzik az ingedről. Aztán később, hogy nem hiányzik, csak elfelejtetted begombolni. „A kettő ugyanaz” – gondoltam, és megsajnálta.”

(Mészöly Miklós: *Teréz krónikája*)

„ A csöngetésre mind kirohantak az ajtóhoz, csak Judit torpant meg az utolsó pillanatban, és a naftalinos szekrénynek támaszkodott. Amikor belépett Andris, hóna alatt az újságpapírba csomagolt váltás fehérneművel, odaugrott hozzá, de nem csókolt meg. Két tenyerét fölcúsztatta a nyakára, és hosszan nézte.

- Most már ne félj - mondta Andris kicsit idegen hangon, és megpróbált mosolyogni.”

(Mészöly Miklós: *Tragédia*)

„Így tudunk beszélgetni. Miklós szeme: világos, pontos szembenézés mindennel. Politika, irodalom, emberek. Hogy ismerem ezt a mindent fürkésző, semmi engedményt nem tűrő tekintetet. Fejfel a falnak és tovább...Az én szememet takarja a sötét szemüveg”

(Polcz Alaine)

4. További szakirodalom

Babits és Török Sophie

„Dallá ringott bennem kétség és láz”. *Babits Mihály (és Török Sophie) szekszárdi levelei*, szerk., bev. tan. VADAS Ferenc Szekszárd, Wosinsky Múzeum, 1991.

BABITS Mihály *Összes versei*, Bp., 1942.

TÖRÖK Sophie, *Török Sophie kiadatlan szerelmes versei*, Bp., Éghajlat, 2006.

BORGOS Anna, *Portrék a másiktól. Alkotónők és alkotótársak a századelőn*, Bp., Noran, 2007, 125–217.

CSÁNYI László, *Kettős arkép*, *Kortárs*, 1980/11, 1806.

GÁL István, *Babits Mihály: Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Bp., Argumentum, 2003.

KÁDÁR Judit, *Egy férfi szerelmében és árnyékában: Török Sophie*, Beszélő, 2004/9. 116–117.

ONAGY Zoltán, *Tavaszi iramlás őszel. Babits-szeregény : Babitsról, Török Sophie-ról, Esztergomról – egybekéről*, Bp., Pont, 2006.

„most én vagyok hang helyetted...” *Török Sophie Babits Mihályról*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Palatinus, 1983.

Kosztolányi és Harnos Ilona

KOSZTOLÁNYI Dezső *Összes versei*, Bp., Osiris, 2005.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ HARMOS Ilona, *Burokban születtem. Memoár, novellák, portrék*, Bp., Noran, 2003.

SZILÁGYI Zsófia, *Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilonáról = A féllábú ólomkatona. Irodalmi mű-bibák*, Pozsony, Kalligram, 2005, 58–71.

Ady és Csinszka

ADY Endre *Összes versei*, Bp., Osiris, 2004.

VITÁLYOS László, *Ady – Léda – Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához*, Bp., MTA, 1977.

Csinszka versei, szerk. KISS Bori, Bp., Noran, 2000.

ARDAY Géza, *Műzsasorsok = Hódító szellemek. Tizenhárom irodalmi esszé*, Bp., Mikes International, 2009.

FRÁTER Zoltán, „Nincsenek itt már farsangi bajnokok”. *Ady és Csinszka pesti lakása*, Bp., PIM, 2001.

PÉTER I. Zoltán, *Ady és Csinszka. Egy másik szerelem története*, Bp., Noran, 2008.

ROBOTOS Imre, *Az igazi Csinszka. Szembesítés : Ady-Csinszka szerelmének, házasságának legendaköre és valósága*, Bp., Ferenczy, 1995.

Petőfi és Szendrey Júlia

PETŐFI Sándor *Összes költeménye*, Bp., Tóth, 2008.

Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és haláloságán tett vallomása, Bp., Genius, 1930.

DÉSAKNAI Mária, *Petőfiné Szendrey Júlia. Életrégény*, Bp., [magánkiadás], 1991.

ILLYÉS Gyula, *Petőfi Sándor*, Bp., Móra, 1977.

LŐCSEI Gabriella, *A „kitollpennázott” asszony*, Magyar Nemzet, 2000. 03. 11., 24.

Weöres Sándor és Károlyi Amy

Weöres Sándor titkai. Károlyi Amy és Weöres Sándor kézíratos verseskönyve 1947–1948, Bp., Cserépfalvi, 1993.

WEÖRES Sándor, *Magyar etűdök*, Bp., Tercium, 2006.

Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben, Bp., Magvető, 1984.

Weöres Sándor és Károlyi Amy emlékház Csöngén, Vasi Szemle, 2006/4, 509–510.

Weöres Sándor és Károlyi Amy = Sorsfordító pillanatok, szerk. KABDEBÓ Lóránd, Bp., Felsőmagyarország, 1993, 49–57.

BUKOVENSZKI EMŐKE

József Attila: *Medáliák*

- a tematikus egység: József Attila életműve
- az óra címe: József Attila: *Medáliák*
- osztály: 12.
- az óra feladata: A *Medáliák* első részében szereplő *elefánt* motívum által felhívni a diákok figyelmét a motívumok, szimbólumok, jelképek (képes beszéd) többjelentésű síkjára, a költői nyelv erejére.
- az óra célja: E példán át mintát adni arra, hogyan lehetséges egy-egy motívumot a régi irodalmi leírások alapján kibontani. Céлом megmutatni, hogy miként és mennyiben segíti ez a szöveg értelmezését.
- az óra didaktikai feladata: ismeretbővítés, készségfejlesztés

Az óra menete:

Idő	Tevékenység	Didaktikai feladat, munkaformák, tanítási módszerek, eszközök
1–2.	Szervezési feladatok, az óra célkitűzésének megnevezése	A tanóra céljának, tananyagának ismertetése, frontális munka
2–6.	A vers bemutatása József Attila <i>Medáliák</i> című ciklusának CD-ről való meghallgatása, majd az első ciklus értelmezésének előkészítése. (A tanári bemutató olvasástól 12. osztályban néha már eltekinthetünk.)	Frontális munka, CD-lejátszó, CD. A gyerekek előzetes házi feladata volt elolvasni a ciklus darabjait, az óra ezen részében ismétlés és ráhangolódás folyik.
6–15.	Az óra menete A vers elhelyezése a <i>Medáliák</i> ciklusban: - Mit jelölhet a cím? Ez hogyan kapcsolódik a ciklushoz? (Sűrített emlékképek, versmedáliák; csupán közvetve utal a lélek színpadára: mindig túlmutatnak a lírai én közvetlenül megjelenő közérzet-beszámolóján.) - Tudtok-e motívumokat említeni? (pl. totyogó pióca-halász, „meztéláb” söprő lány)	A vers kapcsolása a tananyaghoz, a házi feladat célja a témára való ráhangolódás. Az elefánt motívum előzetes ismeretek nélküli kibontása: személyes élmény keresése, a kíváncsiság felkeltése.

	<p>[A gyerekek előzetes házi feladata annak átgondolása, találkoztak-e már állatmotívummal tanulmányaik során? Ha igen, hol? Esetleg tudnának építészeti, szobrászati példákat említeni, ahol az állat valaminek a mélyebb tartalmát jelölte? (Remélt válaszok: Odüsszeia, Margit híd pillérei, Balassinál a pelikán vagy a főnix, Lehel kürtje, újudvari timpanon, címerek stb.)]</p> <p>- Vajon a tárgyalt ciklusban lévő elefánt milyen motívum lehet? A vers ismerete nélkül mit tudtok az elefántról? Milyen állat? Húzódik-e mögöttes jelentés a versben való emlegetéskor? Mit gondoltok erről?</p>	<p>Munkaforma: kérdés-feleleten alapuló megbeszélés. Eszközök: füzet, szöveggyűjtemény. Lásd Táblakép 1.</p>
15–30.	<p>Az órai munka menete:</p> <p>Az osztályt 6 csoportra osztja a tanár. Mindegyik csoport kap egy leírást az elefántról. Megkíséreljük a régi irodalom XX. századi recepcióját. A leírásokból csoportonként kigyűjtjük, és a táblára ragasztjuk A/4-es papírokon az elefánt jellemzőit és a motívumhoz kapcsolódó vonásait (Remélt válasz: az elefánt, mint a vallásos hívőnek a képe).</p> <p>- Hogyan segíti ez az értelmezést? Milyen többletjutunk a motívumok ismerete által? (Képileg hasonlóságot fedezünk fel, jelentéstanilag többletet.)</p> <p>- A költőnek vajon voltak régi magyar irodalmi ismeretei vagy áttételesen került kapcsolatba a vers motívumaival? (Valószínűsíthetjük.)</p> <p>- Milyen két létállapotot jelölhet az időszembesítő ellentét? (Elefánt-lét, elefánt-ember-lét egybemosódása.)</p>	<p>Cél: a motívum kibontása Bárczi Il-dikó által összegyűjtött leírásokkal az elefántról. További cél: rávezetni a diákokat, hogy a költő nemcsak áttételesen jutott az elefánt motívumhoz, hanem lehettek régi irodalmi ismeretei és a szimbólumválasztása is tudatos volt.</p> <p>Az órai munka során kb. 6x4-es csoportokban dolgoznak a tanulók. Csoportmunka után tanári irányítással közös versértelmezés.</p> <p>Eszközök: szövegrészletek; minden csoport kap A/4-es papírokat és ragacsokat, hogy csoportonként ragaszthassák fel a jellemzőket és vonásokat. Lásd Táblakép 2.</p>

30–37.	<p>A vers jelentésének megvitatása, a vers szerkezeti, értelmi felosztása:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Az első hat sor a múlt idilljét jeleníti meg, az utolsó kettő pedig a keserves jelent (elefánt, majd elefánt és emberlét egybemosása). - Melyek ezen létállapotok jellemzői az <i>elefánt-motívum</i> alapján? - A lírai én múltját a mitikus, jámbor, bölcs óriásele- fánt jelképezi, aki közvetített ég és föld között – mint- ha a vers második jelentéssíkján a vallásos hívő nyúlna föl a kettős isten felé-, míg rá nem ébred, hogy ember- ként, emberi lélekként parányivá zsugorodik a tér („mennjem odavan”), s régi vágyai, méretei otrombá- nak hatnak ebből a perspektívából. 	<p>A kibontott motí- vum alapján kísérle- tet teszünk a vers értelmezésére. Kér- dés-feleleten alapuló megbeszélés és együtt- gondolkodás. Esz- köz: szöveggyűjte- mény. Lásd Tábla- kép 3.</p>
37–43.	<p>Kreatív írás: a gyerekek <i>elefánt</i> motívumokat tartalmazó képeket kapnak (Lásd Melléklet/2.). Feladat: írjanak kis terjedelmű esszét az órán megszerzett tudásuk alapján a képzőművészetben, történelemben, minden napokban megjelenő elefántokról. Közös kérdés:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mit gondoltok, mit jelképezhetnek az adott képen megjelenő elefántok? 	<p>Egyéni munka fo- klyik, minden diák kap egy-egy fotót. A diák figyelmének kiterjesztése másféle ábrázolások-értelme- zések felé, azért hogy lássa, az embe- rek kultúrájában mi- lyen sok helyen és milyen tudatosan je- lennek meg a külön- féle (jelen esetben elefánt) állatmotí- vumok, és mind- milyen sokféle ér- telmezéssel bír.</p>
43–45.	<p>Házi feladat kijelölése: a diákok gyűjtsenek a ciklus további részeiből példákat az alábbi motívumokra: reménytelenség, az élet törékenysége, útkeresés, bizakodás, szolidaritás, forradalom, számvetés, halál.</p>	<p>A tananyag kiterjesz- tése, otthoni „motí- vumokban való gon- dolkodás”. Cél, hogy a diákok tovább- gondolják József Attila <i>Medáliák</i> című ciklusát. A követke- ző órán a ciklus további darabjaival foglalkozunk.</p>

Melléklet/ 1.
(szövegrészletek)

Klaudios Ailianos két szöveghelye *Az állatok természetéről* című művében:

1. „Úgy értesültem, hogy az újhold feltünésekor az elefántok valamiféle természetből való és kimondhatatlan bölcsesség jegyében az erdőből, ahol legelni szoktak, újonnan letört ágakat hoznak ki, s azután az égiek fölé fölnyújtják, és föltekintenek a holdistennőhöz, és szelíden mozgatják az ágakat, mintegy oltalomkérés céljából tartva a magasba az istennő felé, hogy kegyelmes és jóakaró legyen irányukban.” (IV, 10.)
2. „A felkelő napot imádják az elefántok, ormányukat, mint kezet a napsugarak irányában fölemelik. [...] Az elefántok tehát imádják az isteneket, az emberek pedig kételkednek, vajon vannak-e istenek, és ha vannak, vajon törődnek-e az ember dolgaival.” (VII, 44.)

Joachimus Camerarius emblémáskönyve:

3. A vízben álló elefánt tekintetével intenzív kontaktust tart a napot és a holdat egyszerre megjelenítő égitest-istenséggel. Alatta a disztichon: „Az otromba állatoknak ez a törődése eszünkbe juttatja a tompaságunkat, hogy tudniillik lomha értelemmel kezdünk neki Isten keresésének.”

Apácai Csere János: *Magyar encyclopaedia*:

4. „Csudálkoznak az égen, és két világosító állatot ugyan tisztelni láttatnak. Mivel az újholdkor folyóvízbe szállnak, holott magokat nagy pompáson vízzel meghintik. Ismét amely erdőben legeltetnek, abból ágakat tördelnek, kiket fenn hordoznak, és a holdra nézvén gyengén mozgatdogálják. A feljövő napot tisztelik, betegség mié elfáradván, fület hányanak az ég felé, mintha könyörgéseket bocsátanának oda fel.”

Physiologus:

5. „Az elefántnak természettől fogva kevés ösztöne van az üzekedésre. Ha eljön ennek az ideje, elmegy a nőstényével a Paradicsom közelébe, ahol egy mandragóra nevű fa létezik, itt a nőstény előbb eszik a fa gyümölcséből és a hím is ráveszi; azután egyesülnek és fogan. Ha azután elérkezik az ellés ideje, a nőstény egy tó (mocsár) közelébe megy és ott elli kölykét; a hím gondosan őrködik ezalatt, nehogy az ellenséges sárkány odajöjjön.”

A Nagy Brehm:

6. „Táplálék után nemigen jár, mert hiszen az erdő, a dzsungel azt majdnem mindig bőven nyújtja, hanem nagy kedvelője a nyugalomnak, a csendnek. [...] Tanyázik bárhol, ahol csend van és víz van; a víz az éltető eleme.”

Melléklet/ 2.
(Táblaképek)

Táblakép 1.

- sűrített emlékkép, versmedáliák
- túlmutatnak a lírai én közvetlenül megjelenő közérzet-beszámolóján
- motívumok: pl. totyogó piócahalász
- állatmotívumok: pl. Odüsszeiában

Táblakép 2.

- vallásos hívő
- képileg hasonlóság, jelentéstanilag többlet
- régi irodalmi ismeretek
- két létállapot: elefánt-lét, majd elefánt-ember-lét egybemosása

Táblakép 3.

A vers felosztása:

1–6. sor: hajdan volt idill (mitikus, jámbor, bölcs, kettős istenség: ég és föld)

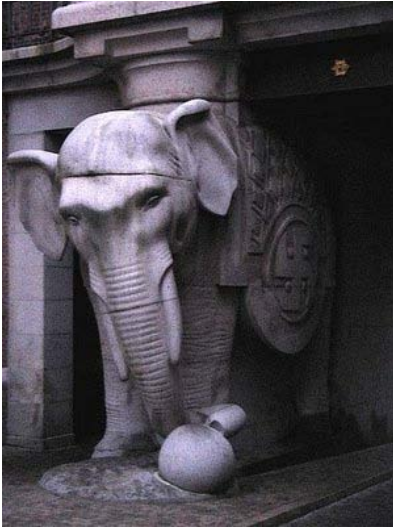
6–8. sor: parányivá zsugorodó tér („mennym odavan”), régi vágyai, méretei otrombának hatnak ebből a perspektívából

Melléklet/ 3.

(elefántot ábrázoló képek)

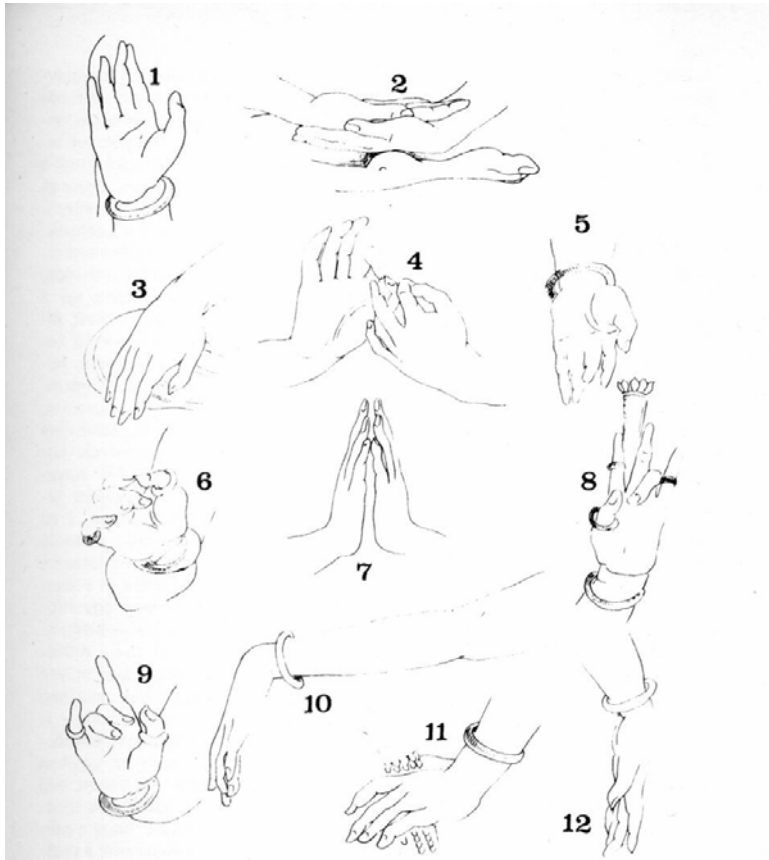
Elefánt, 5000 kwacha, 1 uncia színezüst, Zambia, 2003

Koppenhága – Carlsberg sörgyár bejárata az elefánt oldalán

Az elefánt filmadaptációja: Horton, az elefánt azon fáradzik, hogy megvédje a mikroszkópikus Whoville népét, ám barátai nem hiszik el neki, hogy a Who-k léteznének

122. A leggyakrabban előforduló kéztartások. 1. abhaja-mudrá: megnyugtató, félelmet eloszlató tartás; 2. dhjána-mudrá: elmélkedő, elmélyedő tartás; 3. bhúmiszparsa-mudrá: földet érintő tartás, amikor Buddha a Földet hívja tanúságtételre; 4. dharmacsakra mudrá: „a Tan kereke” tartás: tanító, oktató tartás; 5. varanda-mudrá vagy varada-haszta: adományozó, kegyosztó tartás (megjegyzendő, hogy a mudrá kifejezés helyett a hinduk a haszta (kéz) szót használják az ikonográfiában); 6. kataka-haszta: virágot stb. fogó tartás; 7. andzsali-haszta: felajánló vagy hódoló tartás, a buddhista ikonográfiában namszákára-mudrá-nak nevezik; 8. kartari-mudrá vagy kartari-haszta: „olló” tartás, — némely istenábrázolás így tartja jelvényét; 9. szucsi-haszta: „tü” tartás, intő, fenyegető tartás, a buddhista ikonográfiában hasonló a vitarka-mudrá: az érvelő, fenyegető tartás; 10. gadzsza-haszta: „elefánt” tartás, az elefánt ormányára emlékeztető kartartás, a táncoló Siva ábrázolataiban fordul elő; 11. katjávalambita-haszta: derékhoz tett kéz (ritka); 12. lóla-haszta: lecsuggó kéz, nem érinti a testet.

213

Buddha 12 kéztartása, 10. „elefánt” tartás

Makedón harci elefánt

Különböző területek elefántjait ábrázoló bélyeggyűjtemény

Elefántcsont szfinx

A tökéletes tükör

Mi legyen a mércé? Elsősorban talán az őszinteség. Olyan könyveket, amelyek, hazug, hamis, giccses képet festenek a világról, ne olvassunk! És olyat se, amely a stílusával, mesterkéltséggel, modoros beszédmódjával hazudik, s képtelen ilyen egyszerűen fogalmazni: „kérek egy pohár vizet”.

Ha azután otthon érezzük magunkat a szórakoztató művek világában, megpróbálhatjuk magasabbra tenni a mércét. Jöhetnek az igazi szépirodalmi művek, az igazán tökéletes tükörök. Mert minél csiszoltabb gyémántot veszünk – könyv formájában – a kezünkbe, annál többet fogunk megtudni általa saját magunkról.¹

Az utóbbi években napvilágot látott tankönyvek soha nem tapasztalt gazdag kínálat, sokszínűsége új korszak nyitányát jelentette a magyartanárok számára. Az „egy tankönyves” időszak után végre ki-ki szabadjára engedhette alkotó fantáziáját: új utakat nyithatott egyéni módszereinek, tanítási stratégiáinak megvalósítására, s folytathatnánk tovább a sort: mennyi újjal kecsesget(ett) ez a sokszínűség. A tankönyvek kavalkádjában azonban nem könnyű kiválasztani a megfelelőt.

Egy tanárnak felrészített tudásának vagy tanítási tapasztalatának kell lenni, hogy bátran használhassa a könyvet. Ezáltal próbálja meg kimenteni a gyerekeket a gyorsuló világ és a túlzó iskolai követelmények terhei alól. A tantervi anyag mellett – ami mindenkinek ugyanaz a sorozatban – megpróbál a tankönyv a személyes érdeklődést is figyelembe vevő kedvébresztő olvasmányokat beépíteni a közös tevékenységbe. Ennek a személyes érdeklődésnek részben megfelelnek a klasszikus olvasmányok is, amennyiben a tanárok segítenek észrevenni bennük a mai gyerekeket érintő részletet.

A diákok szempontjából fontos, hogy egy könyv megmutassa nekik, létezik szépirodalom, amely gyerekeknek vagy gyerekekről szól ugyan, de mégis teljes értékű irodalom. „Az 1900-as évek elejének irodalma tele van gyerekhalállal, hiszen abban az időben ez – sajnos – nagyon is gyakori tragédia volt. Ma viszont szerencsére nem jellemző. Ezzel szemben abszurdum, hogy egyes irodalomkönyvekben a négy kötetet végigolvasva sem találunk egyetlen elvált szülőkre utaló történetet, holott ma pedig ez a gyerekek nagy részének egyik alapélménye.”² Amennyiben az irodalom választ ad(hat), megoldási mintát nyújt(hat) a különböző élethelyzetekben felmerülő problémákra, ha másképp nem, akkor megvigasztal azzal, hogy más is átél(t) hasonlót, úgy valóban időszerű, hogy olyan műveket is beemeljünk az olvasmányok közé, amelyekben a gyerekek saját problémáikra, érzéseikre ismernek rá. Emellett pedig építeni kell a gyerekek kíváncsiságára más, fiktív világok, virtuális valóságok iránt. Ezt a nyitottságot kellene fenntartani.

Az irodalmi ikerkönyv család több részletkérdésre kiterjedő alkotói elképzelés alapján készült, amely a KID-program (Kezdeményező Irodalomtanítás Differenci-

¹ TÓTH Krisztina, VALACZKA András, *Irodalmi ikerkönyvek* 8., Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006, 171.

² Valaczká Andrást kérdeztük, Csodaceruza, 2004/14, 9.

ált programja) elnevezést kapta. A KID mozaikszó – egyben angol szó is, jelentése pedig kölyök, utal arra, hogy a gyermek van középpontban – három metodikai irányt is jelez: a *készítést*, az *integrálást* és az úgynevezett *dominóelvet*. A készítés olyan további 6 tényezőt foglal magában, amelyek maguk is -k betűvel kezdődnek: több lehetőség közül való *(kei)választás*; a különböző nehézségi fokozatú feladatok *kihívása*; az ismeretek *kontrollálása*; *kooperáció* az interakciók és az együttműködést, csoportmunkát igénylő feladatok által; a megtanulandó anyag értelmének, hasznának *keresése*; *következtetések* levonása a befektetett munka és eredménye között. Az *integrálás* metodikai elve az új tudás bekapcsolását jelenti a már előzőleg megszerzett tudás egészébe (amit tudok, amit tudni szeretnék, amit most megtanultam). A *dominóelv* az olvasási és írásbeli tevékenység dominósorait foglalja magában: az órai munkában megfelelő módszert, gyakorlatot kialakítva olyan dominósort alkotunk, amely által ezek a tevékenységek automatikusan ismétlődnek, s így fejtik ki fejlesztő hatásukat.

A program 10 alapelve:

- Klasszikus „gyermekközeli” olvasmányok
- Koncentrikusan bővülő kör az ismeretekben
- Kezdeményezés
- Tagolt olvasmányajánlatok (differenciálás nemek, érdeklődés, képesség szerint)
- Ismeretközlő (non-fiction) szövegek
- A mediátor funkciók önismereti vonatkozásai
- Korlátolt mennyiségű szilárd ismeretanyag
- Egyéni, eltérő értelmezések pártolása
- Irodalmon kívüli szövegértés és szövegalkotás
- A képi kultúra szolgálatba állítása

Valaczka András és Tóth Krisztina szerzőpáros filozófiáját ennek a programnak az anyagában találhatjuk. Valaczka András a Nemzeti Tankönyvkiadó szerkesztője, gyakorló pedagógus, a társszerző – Tóth Krisztina – pedig az élő irodalom alkotója. Ez a tény is tekinthető üzenetnek. A szerzőpáros ezzel is jelezheti, hogy szerzők és olvasók éppúgy, mint a könyv használói: férfiak és nők (fiúk és lányok), azaz ilyenek és olyanok egymáshoz képest. A tankönyvhöz kialakított *Olvasmányok fiúknak/lányoknak* című kötet is tükrözi, hogy kiegészítjük egymást az életben érdeklődésünknek, érzékenységünknek, adottságainknak megfelelően.

A tankönyv a hagyományos és modern műveket egyaránt kínálja. A kettőt együtt kívánja megtartani a tananyagban: például Adyhoz, József Attilához, Móricz Zsigmondhoz kapcsolva mai szerzőket: Háy Jánost, Parti Nagy Lajost, Edward Leart. A klasszikus művekből olyan részleteket emel ki a szerző, melyek mai dilemmákat vetnek fel (így valósul meg az felismerés, hogy a „régis szövegek” is választ adhatnak a mai létkérdésekre, problémákra), majd asszociatív módon mai szórakoztató műveket kapcsol hozzá. A klasszikus művek mellé – és nem helyettük – hozza a kortárs irodalmat. Így azonban kevesebb idő jut a klasszikus művek feldolgozására. Ezt

figyelembe véve kevesebb irodalmi szemelvényel is dolgozik más tankönyvekhez képest, ami nem baj, mert így talán nem készíti rohanásra a magyartanárt, több idő jut a képességfejlesztésre, ezáltal pedig a tankönyv a mai kompetenciaalapú oktatás kívánalmainak is megfelel. A klasszikus kánon mennyisége ugyan csökken, de az olvasóvá nevelés szempontját tekintve abból a gondolatból indul ki, hogy a gyerekek megváltozott életritmusa, nyelvhasználata miatt nem szerencsés, hogy évtizedeken át ugyanazokon a klasszikusokon kell bevezetnünk őket az olvasás művészetébe. A csökkentett klasszikus kánon mellett így helyet kap a kedvébresztő olvastatás, olvasás pedagógiai feladata, ami most elsőbbséget élvez ebben az életkorban.

A tankönyvek a következőképpen épülnek fel. Az egyes fejezeteket különböző színek választják el egymástól. Minden olvasmány, irodalmi mű után műismertető, értékfeltáró összefoglaló található, ezt követi a soha el nem maradó fogalomértelmezés. (A fogalmak meghatározásában a mindennapi életből vesz példákat, így könnyítve meg annak megértését, de egyben motiváció is a gyerekek érdeklődésének felkeltésére.) Mindkettőhöz kapcsolódnak kérdések és feladatok. Majd e két rész után következnek az adott fejezet jellemző színével (háttérszínként) kiemelt, elkülönített úgynevezett *mediátor- és ismeretterjesztő szövegek* (non-fiction asszociációk). A kötelező tananyaghoz asszociatív módon kapcsolt mediátorszövegek a tanulók önismereti érdeklődését is felkelthetik, ezek adnak lehetőséget a mű továbbgondolására, megmutatva, hogy róluk szólnak: az ő problémáikat helyezik új megvilágításba. Ehhez azonban a pedagógus kreativitása szükséges, ami a mediátorfunkció közvetítő tevékenységében nyilvánul meg: nyitott-e az önreflexív beszélgetések lefolytatására, vagy szívesebben marad meg a szűkebb értelemben vett irodalom keretei között. Az ugyancsak asszociatív módon kapcsolódó ismeretterjesztő szövegek pedig azt illusztrálják, hogy az irodalomban az egész élet benne van, annak teljes gazdagságát felöleli. Ezen túlmenően pedig az ilyen non-fiction szövegek (autókról, telefonokról, divatról, életmódról, hobbiról, amelyek sokszor történelmi, tudományos jellegű kitekintések) a keveset olvasó gyerek érdeklődését is felkelthetik, amelyeknek gyakorlati tudásértékét előbb felismeri, mint a fikcióban rejlő hasznot. E részek után is megjelennek kérdések és feladatok, amelyek sokszor szólítják fel a diákot érvelésre. Majd végül a fejezetek végén bekeretezett formában a „Ne felejtse el!” felszólítás nem direkt tanulásra hívja a diákot, hanem önkéntes tanulásra buzdítja. Ebben is különbözik más tankönyvek „Tanuld meg!” kötelező utasításától.

Az egyes részek nyelvezete, még a bonyolult gondolatoké, az elméleti megfogalmazásoké is egyszerű, a magyar nyelv köznyelvi változatához áll inkább közel.

Azon kívül, hogy az alapszöveg és a kiegészítő vagy megtanulandó információk tipográfiai elkülönítése jól látható, a tankönyv színes képekkel hívja fel magára a figyelmet, amelyek között kevés a festmény, inkább a fotók kaptak elsőbbséget. Ebből a szempontból az írói életrajzoknál több képanyaggal dolgozhatott volna. A fotók túlsúlya mellett így érvel a szerző: „Nem tehetünk úgy, mintha a diákjaink fél életüket a Louvre-ban töltenék, vagy leghőbb vágyuk a Nemzeti Galéria látogatása lenne. Le kell hajolnunk a gyerekekhez, ha fel akarjuk emelni, s alázattal be kell he-

lyezkednünk a látószögébe, ha aztán tágítani akarjuk. A gyerekek reklámfotókon, videoklipeken nőnek fel, s ezek közt az ordenáré hamisságok éppúgy megtalálhatók, mint a szintén művészi érzékkel megalkotott képkompozíciók. A szellemes, jó fotóktól kell indulnunk, s akkor – bízom benne – követni fognak minket akkor is, ha a Louvre felé vesszük az irányt, legalábbis virtuálisan.”³

A színes képek alkalmat adnak – a mediátor-szövegekhez hasonlóan – a közös beszélgetésekre. A tankönyv a képek által a médiát is segítségül hívja: kíváncsi a diákok otthoni médiaélményeire és az arra való értékelő reflexióira is.

A tankönyvekhez Szmolyan Gabriellának Alföldy Jenő tankönyveihez írt munkafüzetét adaptálták – némi változtatással – amelyek algoritmikus következetességgel fejlesztenek egy-egy

kompetenciát. Abban igyekeznek segíteni a tanároknak és diákoknak egyaránt, hogy az elsajátított ismeretekhez jól begyakorolt képességeket, készségeket is társíthassanak az iskolai munka folyamán. Ezért a kérdések, feladatok itt nem kapcsolódnak olyan szorosan a művekhez, mint a tankönyvben.

Az ismeretek bővítéséhez, és különösen az olvasmány-feldolgozásokhoz készített feladatsorok jól kiegészítik a minimalizált tankönyvi tudásanyagot, sőt továbbviszik például a szövegértés, a kommunikáció és a drámajáték irányába. (A módszertani gazdagságot természetesen nem könnyű fenntartani: időnként egy-egy feladat túl sok legyet akar ütni egy csapásra. Az összehasonlító verstani feladat például elég nehéz még nyolcadik osztályban is, csak a legjobbaknak ajánlható.) Dicséretére váljék, hogy a munkafüzet szorgalmi feladatként bekapcsolja a számítógép-használatot is a tanulási eszköztárba. Fontos és érdekes háttéradatokat (évszám, történelmi referencia, adalékok) kereshet ki a gyerek az interneten. A hely és időhiány miatt szűkebb tankönyvi ismeretanyag mellé azonban a munkafüzet visszacsempész belőle hiányzó elemeket.

A 8. osztályos tankönyv nyolc fejezetből áll, ezek sorrendben a következők:

³ I. m., 11.

1. A századfordulótól az ezredfordulóig
2. Versek
3. Regények
4. Novellák
5. Drámák
6. Életrajzok, fogalmak
7. Hogyan írjam?
8. Repeta

A *századfordulótól az ezredfordulóig* című fejezet 3 szerző (Ady Endre, József Attila, Esterházy Péter) műveit tartalmazza, amihez egy képregényt, egy elbeszélést, két képvetsét, egy regényrészletet kapcsol. Elméleti ismeretek a fejezetben: modernség, Nyugat és nemzedékei, szabad versek, irónia, öníronia, művészeti irányzatok (szecesszió, posztmodern, futurizmus).

A mediátorszövegek témái:

- A diktatúra fél százada
- Csak a szépre emlékezel?
- Nemzetek, karakterek

A non-fiction szövegek témái:

- Dévény vagy Verecke?
- Budapest a századfordulón
- Öngyógyító természet
- Parlagföldön parlagfű
- Másként tapad a haj
- A londoni 6:3

A *Versek* című fejezet Ady Endrétől, József Attilától három, Babitstól, Kosztolányitól kettő, Juhász Gyulától, Szabó Lőrincctől, Illyés Gyulától, Radnótitól, Weöres Sándortól, Márton Lászlótól egy-egy verset hoz.

A *Novellák* című rész is hét magyar és külföldi írótól hoz példát, a *Drámák* három európai drámaíró tollából merít részletet.

Felfedezhetőek kisebb-nagyobb elcsúszások a tankönyv szerkezetében. Az indoklónál nagyobb terjedelemben szerepelnek a regényrészletek és novellák, kevesebb teret ad a verseknek. Ady és József Attila lírájának változatai nincsenek eléggé megjelölve. (Persze nem könnyű megfelelni egyszerre a kerettanterv követelményeinek és közben a hétköznapi, újszerű témáknak, melyben az önmegértésre sarkalló szövegekkel akarja megérinteni a 8. osztályos gyerekeket.) Összességében a tanítás – tanulás folyamata felől nézve az előírt versek, a lírai blokk válogatása a legkifogásolhatóbb szerkezeti egysége a 8. osztályos könyvnek.

A program elemei a *Regények* című fejezetben:

Mediátor szövegek	Non-fiction szövegek	Olvasmányok
Egyedül a tömegben „unja már ezt a hosszú gyerekeskedést”	Vasárnap: lábmosás	Nádasdy Adám: <i>Izlések és szabályok</i>
Magunkban sem magányosan Igazi jókedv vagy kényszeredett mosoly	Mi is az a kalendárium?	Rideg Sándor: <i>Indul a bakterház</i> Edward Lear: <i>A Lábuja-vesztett Kekmóc</i> Edward Lear: <i>Ez a lear mi-hyen elragadó!</i>
Kibúvó a felelősség alól Ha szabadság van, akkor nincs sors	Jad Vasem	Pilinszky János: <i>Francia fogoly</i> Baka István: <i>Vezekelés</i>
Tenni a jót Egykék, elsőszülöttek, másodikak	Debrecen, a civis város	Patricia Schröder: <i>Juli és a nagybetűs szerelem</i>
A rend veszélyei Beteges és egészséges téregény	Terepjáró, úszómedence	Kosztolányi Dezső: <i>Esti Kornél</i>
Új és új célok felé A felfedező útjain	Latin-Amerika	Piers Paul Read: <i>Életben maradtak</i>
Lazák és jól neveltek A szépirodalom határán	Domináns személyiségek Csempészek	Charlotte Bronte: <i>Jane Eyre</i> Anthony Horowitz: <i>Kettes számú közellenség</i>

A könyv végén a *Hogyan írjam?* az egyes témakörök szövegalkotási feladatait taglalja, melyet érdemes az egyes részekhez, témákhoz kapcsolni, nem pedig külön fejezetben kezelni. (például *Versek – Hogyan írjunk egy versről?*)

Befejezésül néhány diákom véleményét ismertetem a könyvről:

„Minden téma végén hasznosak az összefoglaló kérdések, feladatok.”

„Nagyon jó, hogy értem és élvezem az irodalmi műveket, mert az óra nem foglalkozik bemagolásáról, hanem értelmezésről, értésről szól.”

„Imádjuk a csoportmunkát (tanárunk is)! A könyv nagyon sokat segít, hogy valamennyi témát ilyen módszerrel dolgozzuk fel.”

„Nagyon szimpatikusak a modern gondolatok. Minden „mediátorszöveg” hatásos van rám. Ezeket olvasni olyan, mint egy jót beszélgetni.”

„Nincs olyan, hogy lemaradok, itt minden egész és mégis minden rész. Minden összefügg és mégsem függ össze.”

„Könnyen használható, minden résznek és témának köszönhetően tudom, hogy mit hol keressek.”

„Az olvasmánykötet szenzációs, szívem szerint minden órán ezt forgatnám műelemzés helyett.”

„Volt jó pár regény vagy novella, amit a könyv és tanárom ajánlása miatt olvastam el. (Eddig pont ezért nem.)”

„Passzoló képek, ez a 21. század! (Jelenet a *Csupasz pisztoly* című filmből, jelenet egy *Mr. Bean* filmből.)”

„Lehet, hogy az irodalom nem egy vadidegen tantárgy, hanem rólunk és hozzáink szól? Már másképp látom!”